ŞERAFETTİN TURAN ● TÜRK DEVRİM TARİHİ IV-2

ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

4. KİTAP
(İKİNCİ BÖLÜM)

ÇAĞDAŞLIK YOLUNDA YENİ TÜRKİYE

(14 MAYIS 1950 - 27 MAYIS 1960)

BİLGİ YAYINEVİ

Birinci Basım
Ağustos 1999

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Telf (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

http://www.bilgiyayinevi.com.tr
e-mail: info@bilgiyayinevi.com.tr

●

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

●

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Telf (0-212) 522 52 01 - 526 70 97
Faks: (0-212) 527 41 19

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi IV

Çağdaşlık Yolunda
Yeni Türkiye (İkinci Bölüm)

(14 Mayıs 1950 – 27 Mayıs 1960)

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

ŞERAFETTİN TURAN'IN KİTAPLARI

Türk Kültür Tarihi
"Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe"

Türk Devrim Tarihi I
"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"

Türk Devrim Tarihi II
"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"

Türk Devrim Tarihi III (2 Kitap)
"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"

Türk Devrim Tarihi IV (2 Kitap)
"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"

Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları

baskı : pelin ofset tipo matbaacılık san. ve tic. ltd. şti.
telf : (0.312) 418 70 93 – 418 70 94

İÇİNDEKİLER

VI- DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI 11

A) LİDERLER VE HÜKÜMETLER 11
1- Yönetimi Devralma 11
2- Adnan Menderes'in Kimliği ve Kişiliği 13
3- İlk Menderes Hükümeti ve Programı 16
a) Demokrat Parti'nin İlk Kabinesi 16
b) Hükümet Programı ve Yol Açtığı Tartışmalar 17
4- İkinci Menderes Hükümeti ve Programı 26
5- Gönül Alıcı Uygulamalar ve DP'nin Konumunu Güçlendiren Seçimler 28
a) Şeker ve Af ile Gönül Alma 30
b) Yerel Seçimler 31
c) 16 Eylül 1951 Ara Seçimleri 32
ç) Parti Genel Kurulları 33

B) DP'NİN İKİRCİKLİ SİYASASI 34
1- Devrimi Değil, Salt Atatürk'ü Koruma 35
a) Şekilci Atatürkçülük ve Olumlu/Olumsuz Uygulamalar 35
b) Devlet Kurumlarında Yalnızca Atatürk Resminin Asılması 37
2- Dilde Geriye Dönüşler 38
a) Türkçe Ezandan Arapçasına 38
b) Türkçe Anayasadan "Teşkilat-ı Esasiye"ye 44
3- Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlara İlişkin Yasa 50
a) İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Atatürk Karşıtı Eylemler 50
b) Yasa Tasarısı ve Tartışmalar 54
c) Menderes'in Savunması ve Yasanın Özellikleri 56
4- Atatürk'ün Nâşının Anıtkabir'e Taşınması 58
5- Atatürk, Karadeniz Teknik ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri 61
a) Atatürk Üniversitesi 61
b) Karadeniz ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri 63

C) GERİCİ/DİNCİ EYLEMLER VE MUHALEFETİ ÖNLEME ÇABALARI 65
1- Demokrat Parti'nin İç Siyasası 65
a) Komünizm ile Savaşım, Milliyetçi Akımların Güçlenmesi 65
b) Ahmet Emin Yalman'a Suikast ve Milliyetçiler Derneği'nin Kapatılması 69
2- Türkiye Köylü Partisi'nin Kurulması 71
3- Muhalefeti Sindirme Çabaları 72
a) İktidar-CHP İlişkilerinde Zikzaklar 72
b) Millet Partisi'nin Kapatılması 75
c) CHP Mallarına El Konulması 82

VII- DP'NİN SEÇİM ZAFERİ: ZİRVE VE İNİŞİN BAŞLANGICI 87

A) 2 MAYIS 1954 SEÇİMLERİ 87
1- Seçimler ve Sonuçları 88
2- Menderes'in Üçüncü Hükümeti ve Programı 91
3- DP'nin Seçim Sonrası İç Siyasası 93

B) KISITLAYICI VE CEZALANDIRICI ÖNLEMLER 95
1- Kırşehir ve Malatya İllerinde Değişiklik: Seçmeni Cezalandırma 95
2- Kamu Görevlilerinin Hizmet Sürelerine Bakılmaksızın Emekli Edilmeleri: Yargıç Güvencesi Sorunu 97
3- Üniversite Öğretim Üyelerinin Bakanlık Emrine Alınmaları: Özerklik Sorunu 100
4- Basın Suçlarının Ağırlaştırılması: Basın Özgürlüğü Sorunu 105
5- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşlerinin Kısıtlanması 112
6- Meclis İçtüzüğü'nde, Seçim Yasasında ve Sendikal Haklarda Daraltmalar 114

C) DP'DE İÇ SORUNLAR: BÖLÜNME VE GRUP AYAKLANMASI 117
1- Yeni Bir Muhalefet Partisi Oluşturma Girişimleri 118
2- İspat Hakkı Sorunu ve Hürriyet Partisi 119
3- DP Grubunun Ayaklanması 124
4- Menderes'in Dördüncü Hükümeti ve Program Vaatleri 126

Ç) 1957 GENEL SEÇİMLERİ 129
1- CHP'nin XIII. Kurultayı ve Hürriyet Andı 129

2– 27 Ekim 1957 Seçimleri 130
3– Menderes'in Beşinci Hükümeti ve Programı 135

D) LAİKLİK-DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ-DİNSEL EĞİTİM SORUNLARI 138
1– Laiklik Anlayışında "Restorasyon" 138
2– Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma Yasası 140
3– Ortaokullarda Zorunlu Din Dersi ve Yüksek İslam Enstitüleri 143
4– İslamiyette Reform Tartışmaları 145
5– Dinci Çevrelere Verilen Ödünler 147

E) EKONOMİDE GELİŞMELER VE AÇMAZLAR 150
1– DP'nin Ekonomi Siyasası 150
2– Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik ve Petrol Yasası 152
3– Sıkıntılar ve Açmazlar 156

VIII– DIŞ SİYASADA GELİŞMELER 161

A) DP'NİN İZLEDİĞİ DIŞ SİYASA 161
1– Kore Savaşı ve Nato'ya Giriş 162
2– Balkan ve Bağdad Paktları 165
3– Merkezi Antlaşma Teşkilatı: CENTO 169
4– ABD Yandaşlığı ve İkili Anlaşmalar 170

B) KIBRIS SORUNU VE 6/7 EYLÜL OLAYLARI 173
1– Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu'nun Başlaması ... 173
2– 6/7 Eylül Olayları 175
3– Bağımsız Kıbrıs Devleti'nin Doğuşu 181

IX– DP'NİN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ ÇÖKÜŞÜ 186

A) PARTİYİ KURTARMA ÇABALARI: VATAN CEPHESİ 186

B) MUHALEFETTEN KURTULMA UĞRAŞI 189
1– CHP'yi Sindirme Çabaları 189
2– CHP'yi Kapatmaya Yöneliş: Meclis Soruşturma Komisyonu 197

X- DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINA SON VERİLMESİ 203

A) BASKI VE YILDIRMALARA KİTLESEL TEPKİLER 203
1- Üniversite Gençliğinin Gidişe Karşı Çıkışları 203
2- Bunalımdan Çıkma Arayışları ve Silahlı Kuvvetlerden Uyarı 208
3- "555 K": Harp Okulu'nun Yürüyüşü ve Genç Subaylar 214

B) 27 MAYIS 1960, DP'NİN İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLMESİ 217
1- İhtilali Hazırlayan Komite 217
2- İhtilal Bildirileri, Milli Birlik Komitesi ve Umutlar 220

EKLER

I- İlk Adnan Menderes Kabinesi ve Yapılan Değişiklikler 229
II- Demokrat Parti Programı (1946) 230
III- Adnan Menderes'in Kurduğu Hükümetin Programı 243
IV- Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1947) 254
V- CHP IX. Kurultay Bildirisi (30 Kasım 1951) 269
VI- Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun 271
VII- Atatürk'ün Nâşının Anıtkabir'e Taşınmasında Cumhurbaşkanı Bayar'ın Yaptığı Konuşma (10 Kasım 1953) 272
VIII- Türkiye Köylü Partisi Programı 275
IX- Cemal Gürsel'in Mektubu (3 Mayıs 1960) 278
X- Silahlı Kuvvetler Bildirisi (27 Mayıs 1960) 280
XI- Milli Birlik Komitesi Üyeleri 281

KISALTMALAR 283

KAYNAKÇA 285

DİZİN 291

SUNUŞ

*"**Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**"nin bu ikinci bölümü **Demokrat Parti** dönemini içeriyor. 14 Mayıs 1950'de seçmen vatandaşların çoğunluğunun desteğiyle iktidarın el değiştirmesi, Atatürk'ün de gerçekleştirmeye çalıştığı bir siyasal devrim olmuştu. Bu gelişme ülke çapında coşkunluk yaratmış, yeni umutlar doğurmuştu. Bu yüzden **Ak Devrim** olarak nitelendirilmişti. DP listesinden TBMM'ye giren Halide Edip Adıvar da 14 Mayıs'ın ulusal bayramlar arasına alınmasını önermişti.*

*Ama, liderliğe yükselmiş olan Adnan Menderes'in kurduğu ilk hükümetin programına yerleştirilmiş bir tümce, bazı "giz"leri saklıyor gibiydi: **"Genel Seçim Bildirimizde yazıldığı gibi, ulusa mal olmuş devrimleri koruyacağız!"** Bu, aslında bir bütün oluşturan devrimin parçalanacağının, başta **laiklik** olmak üzere kimi alanlarda bir **restorasyona**, yeni bir düzenlemeye gidileceğinin işareti idi. Nitekim de öyle oldu.*

DP'nin 10 yıllık iktidarında ülkedeki bütün güçler harekete geçirilip, yabancı sermayenin de katkısıyla üretimi artırmaya, sanayii geliştirmeye ve dışa açılmaya çalışılırken, içte demokrasiyi güçlendirme yerine, özgürlüklerin kısıtlanmasına ve muhalefetin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştı.

Sonuçta bir kardeş kavgası olasılığı belirmişti. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960 günlü mektubunda belirtildiği gibi, "memlekette çok şeyler yapılmıştı" ama bunları sömürgeci devletler de yapageliyorlardı. Önemli olan "hak ve hürriyet aşkını" kökleştirmekti!

Böylece adı "demokrat" olan siyasal iktidara 27 Mayıs 1960'da son verilirken ülke ufuklarında 1950'de olduğu gibi yeni umutlar yeşermeye başlamıştı. Bunun ne kadar süreceğini de zaman gösterecekti!

Altınova, 1 Temmuz 1999

VI – DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

A) LİDERLER VE HÜKÜMETLER

14 Mayıs seçimlerinin sonuçları kesinleştiğinde Demokrat Parti çevrelerinde partinin en güçlü insanını, yani Genel Başkan Celal Bayar'ı hem hükümet hem de partiye karşı tarafsız olan bir mevkiye yerleştirmek gereği egemen olmuştu. Bu, yıllardır İnönü'yle karşı yürüttükleri eleştirilerin, yani Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması isteğinin de bir gereği idi. Ancak DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen A. F. Cebesoy ve Halil Özyörük gibi ünlülerin de Cumhurbaşkanı olabilecekleri düşünülmüştü. Böylece kimin Cumhurbaşkanı olacağı ve parti başkanlığına kimin getirileceği. hükümetin kim tarafından kurulacağı yolunda değişik yorumlar yapılmaya başlanmıştı.

1 – YÖNETİMİ DEVRALMA

Seçilen milletvekillerinden oluşan DP Meclis Grubu ilk toplantısını 20 Mayıs'ta yapmıştı. Cumhurbaşkanı adayını saptamak için yapılan seçimlerde C. Bayar, Mükerrem Sarol tarafından aday gösterilmişti. Bu arada Cebesoy da kendisinin aday gösterilmesini istemişti. Ancak yapılan seçimde Bayar, 379 oydan "345"ini alarak büyük üstünlük sağlamıştı. Öteki oylar Cebesoy'la birlikte daha önce kendisine adaylık önerilmiş olan Halil Özyörük'e gitmişti.

Cumhurbaşkanlığına seçileceği kesin olan Bayar, adaylığı belirlendikten sonra **Demokrat Parti** Genel Başkanlığından istifa etmişti. Böylece İsmet İnönü'ye karşı savunmuş oldukları Devlet Başkanlığı ile Parti Başkanlığı birlikte yürütülmemeli ilkesinin gereğine uymuştu. Ancak ondan boşalan Parti Genel Başkanı'nın kongrece seçilmesi zorunlu olduğundan, grup toplantısında TBMM Başkanı olacak adayın belirlenmesine geçilmişti. Böylece partinin '4' kurucusundan biri olan Refik Koraltan Başkanlığa, Hulusi Köymen, Sıtkı Yırcalı ve Fuat

Hulusi Demirelli de Meclis Başkan Vekilliklerine aday gösterilmişti.

Arkasından sıra kimin Başbakan olacağının saptanmasına gelmişti. Muhalefet yıllarında **Kudret** ve **Zafer** gazetelerine yazdığı makalelerle partinin görüşlerini kamuoyuna yansıtan ve kurucu olmanın dışında ünlü bir bilim adamı olarak da tanınan Prof. Fuat Köprülü'nün olası bir DP iktidarında Başbakanlık beklentisi olduğu biliniyordu. Kendisinin Köprülü ailesinden oluşunun da bu beklentiyi duymasında etken olduğu söyleniyordu. Nitekim partiden milletvekili seçilen Prof. Rıfkı Salim Burçak da Başbakanlığa Köprülü'yü layık gördüğünü belirtmektedir. DP'den TBMM'ne girenlerin aktardıklarına göre, Adnan Menderes de o ilk gün, hükümetin F. Köprülü tarafından kurulmasından yana olmuştu. Cumhurbaşkanı adayının saptanmasından önce Meclis yönetiminde ve hükümette görev alacakların listesini hazırlamaya çalışan bir grubun yanına giren Bayar, kimi Başbakan adayı seçtiklerini sorduğunda A. Menderes, **"Hükümet Başkanı Fuat Köprülü oluyor; ben de onun yardımcısı oluyorum"** diye yanıt vermişti. Bayar, buna **"Hayırlı olsun!"** demekle yetinmişti. Fakat kendisinin devlet başkanlığına aday gösterilmesinden ve TBMM Başkanlık Kurulu adaylarının da belirlenmesinden sonra Menderes'in, **"Size başvekâlet için hocamızı önermeye geldim!"** diye aynı eğilimi yinelemesi karşısında, önceden vermiş olduğu kararını **"Hayır Adnan Bey, başvekilim siz olacaksınız!"** biçiminde açıklamıştı (ARM, 93 vd.; DEM, 61 vd.). Partinin öncüsü ve lokomotifi olarak onu iktidara taşıyan Bayar'ın bu kararını herkes gibi Köprülü de saygıyla karşılamıştı. Ama içinde duyduğu kırgınlık yıllar sonra da olsa dışa vuracak ve Köprülü yalnız Bayar'dan ve Menderes'ten değil, DP'den kopacaktı! Öte yandan, Bayar'ın Başbakanlığa Menderes'i seçmesi, kısa sürede onun DP liderliğine yükselmesinde çok büyük bir aşama olmuştu. 10 yıl sürecek iktidarları boyunca görünüşteki uyumlu birlikteliğin altında zaman zaman da bir çekişme yaşanacaktı. Ama Menderes'in ön plana geçmesini destekleyen Bayar, DP iktidarının sona erdirilişinden sonra yazdığı kitaba da, kendisinin katkısını vurgulamak istercesine **Başvekilim Menderes** adını verecekti.

TBMM, 22 Mayıs 1950 Pazartesi günü ilk toplantısını yapmıştı. Toplantıya Bayar ile, henüz Devlet Başkanlığı görevini yürüten İnönü katılmamışlardı. Başkanlığı en yaşlı üye olan CHP Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın üstlenmişti. Anayasa gereği milletvekilleri yeminleri tamamlanınca seçimlere geçilmişti. CHP'liler Meclis Başkanlık kurulu için aday göstermemek ve seçimlere katılmamak kararı almışlardı. DP'liler TBMM Başkanlığı için kurucu üyelerden İçel Millet-

vekili Refik Koraltan'ı aday göstermişlerdi. Koraltan, verilen "387" oyun "385"ini alarak başkan seçilmişti. DP'li Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen ve Fuat Hulusi Demirelli de başkan yardımcılıklarına getirilmişlerdi. Arkasından Cumhurbaşkanı seçimlerine geçilmişti. Demokratlar C. Bayar'ı, Halk Partililer ise İnönü'yü aday göstermişlerdi. Sonunda oylamaya katılan "453" üyeden "387"sinin oyunu alan Bayar Cumhurbaşkanı seçilmişti. İnönü "64", H. Özyörük "1" oy almış, "1" oy da çekimser çıkmıştı.

Atatürk ve İnönü'den sonra sivil kökenli ilk Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, yemin etmek için TBMM salonuna girdiğinde, DP milletvekilleri, 1946 seçimleri sonrasında davrandıkları gibi hareket etmişlerdi. Meclis'in üstünde hiçbir güç bulunmadığı ilkesine dayanarak Cumhurbaşkanı için ayağa kalkmamışlar, onu yerlerinden alkışlamışlardı. CHP'liler ise ayağa kalkmış ama alkışlamamışlardı. Bayar'ın yemininden sonra Meclis'e gelen İnönü, CHP grubu üyeleriyle birlikte Cumhurbaşkanını kutlamak için düzenlenen törene katılmıştı.

Kutlamalar sırasında CHP Grup Başkanvekili F. A. Barutçu'yu yanına çağıran Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e vereceğini belirterek ondan partisinin görüşünün ne olduğunu sormuştu. Barutçu da bunun kendi değerlendirmesine bağlı bir seçim olduğunu belirterek başarılar dilemişti (SA, 433). Gerçekten de, Başbakan seçilen Adnan Menderes, önceden hazırladığı anlaşılan kabine listesini aynı gün Cumhurbaşkanına sunarak onayını almıştı. TBMM'deki kutlama töreninden ayrılan Cumhurbaşkanı Bayar ile A. Menderes'in başkanlığında oluşturulan hükümet üyeleri birlikte **Etnografya Müzesi**'ndeki **Atatürk'ün geçici kabrini** ziyaret ederek saygı duruşunda bulunduktan sonra görevi devralmışlardı.

2 – ADNAN MENDERES'İN KİMLİĞİ VE KİŞİLİĞİ

Başbakan seçilen Adnan Menderes artık **Demokrat Parti**'nin eylemli lideri durumuna da yükselmiş demekti. Çünkü parti tüzüğüne göre Cumhurbaşkanı seçilecek genel başkanın parti başkanlığından ayrılması gerekiyordu. Bu nedenle Menderes çok geçmeden 9 Haziran 1950'de partinin Genel Yönetim Kurulu'nda DP Başkanlığına getirilmişti. Bir yıl sonra 15-20 Ekim 1951'de toplanan **IV. Büyük Kongre**'de de Genel Başkanlığa aday gösterilmişti. "1160" delegenin katıldığı bu kongrede "827" oy olarak **Genel Başkan** olmuştu.

"10" yıl süreyle ülke yönetimine damgasını vuran, ancak sonun-

da kendisini ve partisini yokluğa sürükleyip çok partili demokratik hayatı çıkmaza sokan Menderes'in, başarı ve başarısızlıklarında, yaradılışının, öz kişiliğinin büyük etkisi vardır. Kendisini çok yakından tanıyan parti ve çalışma arkadaşı Samet Ağaoğlu onu şöyle niteliyor:

"Siyasetten önce yaradılışı kendisince... Ruhu çeşitli düğümlerle yoğrulmuş. Bunlarla ideallerini bazen bir arada yürüterek büyük eserler veren, bazen de onların çarpışması altında sarsılan üstün bir insan!" (ARM, 9)

Adnan Menderes, Teselya Yenişehir'den Aydın'a göçen Tahrirat Kâtibi Ethem ile, Tatar asıllı Tireli Hacı Ali Paşa'nın torunu olan Tevhide Hanım'ın çocukları olarak dünyaya gelmişti. 1889'da, **Çakırbeyli Çiftliği** diye tanınan büyük bir çiftlikte dünyaya gözlerini açmıştı. Hatırlayamadığı kadar küçük yaşta annesini veremden, birkaç yıl sonra da babasını kaybettiği için öksüz ve yetim olarak büyümüştü. Kendisini babaannesi büyüttüğü için ilkokulu bitirinceye kadar gerçek annesinin öldüğünü de öğrenememişti. Bu yalnızlığın daha o dönemde ruhunda fırtınalar estirdiği sonradan anlaşılmıştı. İlkokuldan sonra İzmir'deki **Amerikan Koleji**'ne girmişti. Ancak burayı bitirmeden **İttihat ve Terakki İdadisi**'ne (lisesine) yazılmıştı. Kurtuluş Savaşı'nda gönüllü yedek subay olarak hizmet etmiş, daha sonra çiftliğe yerleşmişti.

Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasıyla siyasal hayata girmiş ve partinin Aydın İl Başkanlığını üstlenmişti. Parti kapandıktan sonra C. Bayar'ın ve Vasıf Çınar'ın önerileri üzerine Halk Partisi'ne katılmış ve yine Aydın İl Başkanı olmuştu. Bu sırada Aydın'a gelen Atatürk'le konuşmasından sonra 1931 seçimlerinde aday gösterilmiş, böylece Aydın milletvekili olarak TBMM'ne girmişti... Bu nedenle Menderes sık sık **"Beni Atatürk keşfetti!.."** diye gururlanırmış (MD, 106 vd.). Bununla birlikte zaman geçince **"Atatürk devrimini** ve onun yaptıklarını konuşmak gerektiğini", bunları oldukları gibi kabul etmenin doğru olmadığını öne sürmeye başlamıştı. İktidara geldiğinde daha da belirginleşen ve **devrim** aşamalarını "ulusa mal olan ve olmayan" diye "2"ye ayıran Menderes, 4 Mayıs 1951'de TBMM'de şunları söylemişti:

"Biz Atatürk'ün yaptıklarını, inkılaplarını konuşabiliriz. Tek parti, tek şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa, elbette bunları müdafaa etmekte kendileri ile beraber değiliz." (AMK, I, 83)

Milletvekili seçilişinden 1945'e kadar TBMM kürsüsüne çıkmayan Menderes, komisyonlarda, özellikle de **Dilekçe Komisyonu**'nda çalışmıştı. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'ne yazılarak buradan

diploma almıştı. Soyadı yasası çıktığında önce **Ertekin** soyadını almış, fakat bir süre sonra bunu **Menderes** olarak değiştirmişti. Adnan Menderes, adını ilk kez **Çiftçiyi Topraklandırma Yasası**'na karşı çıkışıyla duyurmaya başlamıştı. Bu sıralarda Tarım Bakanı olmak da istemişti. Hatta Başbakan Şükrü Saracoğlu ile de bunu konuşmuştu. Ancak kabineye onun yerine, yine söz konusu yasaya karşı çıkan Cavit Oral alınmıştı. Böylece CHP yönetimine karşıtlık **Dörtlü Önerge**'nin verilmesiyle sürdürülmüş, sonunda Menderes, **Demokrat Parti**'nin "4" kurucusundan biri olmuştu.

Kurulacak partinin program çalışmalarına katılmış olan Ahmet Hamdi Başar'ın "Güler yüzlü, sempatik tavırlı, yuvarlak çehreli, zeki bir taşra çocuğuydu. Mütevazı gözüküyor, lüzumundan fazla nezaket gösteriyordu. İnsanın üzerinde her tarafta rastladığımız orta ve basit düşünceli münevver tesiri yapıyordu. Basit hürriyet ve serbestlik fikrine bağlı idi" diye anlattığı A. Menderes, aslında, heyecanlı ve çabuk kırılan aşırı duygusal bir kişilik idi. Örneğin Cihat Baban'ın belirttiğine göre iktidarlarının ilk aylarında C. Bayar'a kızdığı için Aydın'daki çiftliğine çekilip günlerce ses çıkarmamıştı!.. (**Politika Galerisi**, 52 vd.).

Bu noktada DP iktidarı dönemindeki Bayar-Menderes ilişkileri de önem taşımaktadır. Ağaoğlu, Menderes'in yaşamında DP Birinci Büyük Kongresi'nin bir dönüm noktası olduğunu, onun "büyük hatip, sihirleyen kalp ve dövülen kılıç" olarak yükseldiğini, ancak partide Bayar'dan sonraki **İkinci Adam** olduğunu savunmaktadır (agy, 47 vd.) Cihat Baban ise, bu ilişkiyi bir **"tarikat ilişkisi"**ne benzeterek şunları söylemektedir: "Bayar'ın Menderes'e yakınlığı, bir Cumhurbaşkanının Başbakana olan yakınlığından ziyade, **bir tarikat mensupluğu, bir kader yolculuğu** içinde sürüp gidiyordu... Bir başka nedeni de Menderes'in cevval zekâsına fazla inanmasıydı." (agy, 52) Öte yandan Bayar-Menderes ilişkilerini Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki ilişkilere benzeten Metin Toker, Bayar'ın Atatürk düzeyinde bir algılama gösteremediği için 27 Mayıs 1960 duvarına çarpıldıklarını belirtmektedir. Bayar da hükümet yönetimini Menderes'e bırakmış, fakat ipin ucunu elinde tutmuştur. Atatürk'ün dar zamanlarda İnönü'yü destekleyip ağırlığını koyması gibi o da Menderes'in yardımına koşmuştur. Ancak Atatürk'teki "hangi zamanda yaşadığını gayet iyi kavrayan ve mevcut şartları gözetmeyi emreden, emsalsiz mantık ve teşhis kudreti, sezgi, Bayar'da bulunmadığı için bu taklitçilik feci bir anakronizme (tarihe aykırılığa) yol açmıştır." (DYA, 260)

İsmet İnönü de yıllar sonra Ş. Süreyya Aydemir'le bir söyleşisinde

Menderes-Bayar ilişkileri konusunda şu değerlendirmede bulunmuştu (**MD**, 314 vd.):

"Adnan Menderes kendini, partiye ve memlekete hâkim farz ediyordu. Celal Bayar ise, Menderes üzerindeki hâkimiyetinin açık olarak görünmemesinin büyük ehemmiyeti olduğuna inanır hal almıştı. Ama Adnan Menderes, nereden tutulur, bunu iyi biliyordu.

Menderes'e: 'Ben, dünya çapında bir adamım' zehabı gelmişti. Bunu söylemekten çekinmemişti. Halbuki böyle bir kanaat, siyasi hayatın zaafıdır.

Fakat Bayar, hükümeti ve partiyi kazanmasını bilen bir adamdı. Komitacı bir adamdı. Menderes'in siyasi zaaflarını kendi haline bıraktı.

Neticede de, Demokrat Parti'nin, cebir ve şiddet yoluna gitmesine mümaşaat etti (göz yumdu). Hulasa menfi yolda, birbirlerini teşvik ettiler.

Yani iktidardan hiç gitmemek kararına vardılar. Ona göre tedbirler aldılar. Gericiliğe ve reaksiyona karşı mücadele eden Halk Partisi devri dolgunluğunu, sonuna kadar istismar ettiler."

Çağdaşı Türk gözlemcilerin bu anlatımları dışında, 1951'deki DP Büyük Kongresi'nde Genel Başkan Seçilen A. Menderes'in bir **"diktatör olmaya yönelebileceği"**ne dikkati çeken Fransa Büyükelçisi Jean Lescuyer'in 24 Ekim 1951 günlü raporu çok daha düşündürücüdür:

"Adnan Menderes Türkiye'nin en güçlü kişisi olarak görünüyor. Baskıya yönelik eğilimleri onu, sahip olduğu siyasi yetkiyi bir diktatör olarak kullanmaya yöneltiyor. Disiplinli bir düzene alışık olan Türkler, Demokratların büyük yankılardan sonra iktidara gelmeleriyle, başlarında görmek istedikleri şefi ve kendilerini güven içinde duydukları hükümeti buldular."

3 – İLK MENDERES HÜKÜMETİ VE PROGRAMI

a) Demokrat Parti'nin İlk Kabinesi

10 yıl sürecek DP iktidarının ilk kabinesi oluşturulurken, CHP dönemindeki bakanlıkların adlarında ve sayısında değişiklik yapılmamıştı. Yalnızca Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı kaldırılmış-

tı. Partinin 4. kurucusu Fuat Köprülü'ye Dışişleri Bakanlığı verilmişti. İçişlerine idarecilikte valiliğe kadar yükselmiş olan Rüknettin Nasuhioğlu, Milli Savunmaya ılımlı kişiliğiyle tanınan Refik Şevket İnce getirilmişti. S. Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, R. Ş. İnce'nin Milli Savunma Bakanlığına atanmasında burada yapılmak istenen değişiklikler etken olmuştu. Böylece DP içindeki "bazı askerlerin bir kısım şahsi ve hissi isteklerinin önüne geçileceği" düşünülmüştü (ARM, 86 vd.). Dikkati çeken başka bir isim, Adalet Bakanlığına getirilen, seçim yasasını hazırlayan komisyon başkanlığını da yapmış olan eski Yargıtay Başkanı Halil Özyörük idi. Bunların dışında, CHP iktidarı döneminde görev ve uzmanlık alanlarında kendilerini tanıtmış olan Halil Ayan'ın, Maliye; Avni Başman'ın Milli Eğitim; Dr. Nihat Reşat Belger'in Sağlık ve Sosyal Yardım ve Em. Gnl. Fahri Belen'in Bayındırlık Bakanlığına getirilmiş olmaları kamuoyunda olumlu karşılanmıştı. (Ek, I)

Ne var ki, umulmadık bir seçim zaferi coşkusu içinde oluşturulan hükümette, henüz 2. hafta dolarken değişikliklere gidilmişti. 5 Haziran'da Samet Ağaoğlu, yeniden oluşturulan Başbakan Yardımcılığına atanmıştı. Bir süre sonra, 11 Temmuz'da da. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu yeni kurulan Devlet Bakanlığına getirilmişti. Bunlar parti içinden gelen istek ve uyarıların bir sonucuydu. Hele hükümet **"icraat"** denen kimi uygulamalara giriştiğinde kabine üyeleri arasında görüş ayrılıkları doğmaya başlamıştı. Bu nedenle de 22 Mayıs 1950 den 9 Mart 1951'e kadar geçen '9,5' ay içerisinde kabinede '6' değişiklik yapılmıştı. Dikkati çeken, ılımlı olarak tanınanların yerlerini sertlik yanlısı ve partiyi ön plana alan kişilere bırakmaları olmuştu. İstifa eden Milli Eğitim Bakanı Avni Başman'ın yerine Ulaştırma'yı üstlenmiş olan Tevfik İleri kaydırılırken ondan boşalan yer de Em. Kur. Subay Seyfi Kurtbek'e verilmişti (11 Ağustos). Ondan bir ay sonra N. R. Belger istifa edince (19 Eylül) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Ekrem Hayri Üstündağ getirilmişti. Nihayet yıl sonuna doğru (22 Aralık) Halil Ayan ile Fahri Belen de kabineden ayrılmışlardı. Bunun üzerine Hasan Polatkan Maliye, Kemal Zeytinoğlu da Bayındırlık Bakanı seçilmişlerdi.

b) Hükümet Programı ve Yol Açtığı Tartışmalar

Adnan Menderes'in kuracağı hükümetin programında parti programındaki esaslara göre kimi alanlarda küçümsenemeyecek değişik-

liklerin yer alacağı kuşkusuzdu. **"Demokrat"** adıyla kurulan parti, devlet yönetiminde ve toplum yaşamında bu kavramı gerçekleştirmek amacını taşıyordu. Parti kurucuları, Cumhuriyet Halk Partisi'nin damgasını taşımakla birlikte 1937'de Anayasaya giren '6' ilkeden kendi programlarında da söz etmek gereğini duymuşlardı. Ama bu ilkelerden özellikle devletçilik ve laiklik anlayışında CHP'den ayrı düşündükleri için bunlara farklı tanımlar getirmiş, değişik içerik kazandırmışlardı. Meşrutiyet döneminde **Hürriyet ve İtilaf Partisi**'nin öngördüğü ve 1930'da **Serbest Cumhuriyet Partisi**'nin benimsediği **serbest ekonomi** siyasasından yana oldukları için DP programına özel girişimciliğe öncelik veren ve ülkeye yabancı sermayeyi çekmeyi yeğleyen maddeler konulmuştu:

"Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama (düzenleme), **teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz."** (Md. 17. Metin: Ek, II)

"İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır." (Md. 43)

Programda bununla da yetinilmeyerek, devletin yapacağı ekonomik etkinlikler, yatırımlar, ana sanayi, demiryolları, limanlar, sulama tesisleri, maden ve orman işletmeleri olarak sınırlandırılmış ve bunların dışında kalan Devlet İktisadi Kuruluşlarının (Kamu İktisadi Tesisleri = KİT) elverişli koşullarla özel girişimlere devredileceği hükmüne de yer verilmişti (Md. 48).

Laikliğe gelince, DP programında bu önemli ilke temelde devletin siyaset ve din ile hiçbir ilişkisinin bulunmaması olarak tanımlanmış, ancak laikliğin din karşıtlığı olmadığı da vurgulanmış ve din hürriyeti kavramına bağlı olarak bir dinsel öğretimin zorunlu olduğundan söz edilmişti:

"Partimiz, laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir (düzenleme ve uygulanmasında etkili) olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini (yorumunu) reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

"Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar (uzmanlar) tarafından esaslı program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler (benzer kurumlar), Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar (özerk) olmalıdırlar..." (Md. 14)

DP programında yer alan bu hüküm ve 1946 seçimleri sonuçları, ilgili bölümlerde açıkladığımız gibi, CHP'nin seçimlik din dersleri, Kuran kursları ve İlahiyat Fakültesi açma girişimlerinde başlıca etken olmuştu. Ekonomide özel girişimciliğe önem verme eğilimi de CHP'nin devletçilik uygulamasını yumuşatmış ve bu değişiklik 1950 Seçim Bildirisi'ne de yansımıştı. 27 Nisan 1950'de yayımlanan bildiride, ekonomide devletin rolünün kısıtlanacağı, özel girişimciliğe daha çok fırsat tanınacağı belirtilmişti.

DP programında devrimcilik (inkılapçılık), değişen ülke ve dünya koşulları doğrultusunda gereken değişiklikleri yapmak ve zararlı gelenekleri kökten kazımak bağlamında zorunlu bir ilke olarak tanımlanmıştı:

"Partimiz inkılapçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak. Türk milletini her bakımdan ileri götürmek ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek (yok etmek) için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbikata konulması manasında anlar." (Md. 15, Ek. II)

Ancak, dil çalışmalarından söz edilirken, Türkçenin Türk dilinin milli bünyesine uygun olarak gelişmesi"nin gerektiği vurgulanarak, "Ancak dilin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz" denilmişti (Md. 40).

Bu, DP anlayışının, Türkçenin özleştirilerek ulusal olduğu kadar bir bilim ve kültür dili düzeyine ulaşmasını amaçlayan ve Türk Dil Kurumu'nun öncülüğünde yürütülen çalışmalara, bir başka anlatımla dilde devrimci atılımlara karşıt olduğunun göstergesi idi. Kaldı ki DP'nin son seçimler öncesinde, 8 Mayıs 1950'de yayımladığı Seçim Bildirisi'nde Cumhuriyetten bu yana gerçekleştirilmiş olan devrimler, **"millete mal olanlar ve olmayanlar"** diye ikiye ayrılmış, böylece de bunların bazılarından vazgeçilebileceğinin işareti verilmişti. Bütün bu nedenlerle yeni iktidar kabinesinin hazırlayacağı hükümet programı merakla beklenir olmuştu.

Menderes hükümetinin hazırladığı program, 28 Mayıs'ta Parti Meclis Grubunda okunmuştu. Mustafa Albayrak'ın DP Meclis Grubu

tutanaklarından saptadığına göre, söz alan 50 kadar milletvekili, kendilerine göre programın eksik ya da aksak olan yönlerine değinerek eleştiride bulunmuşlardı. Bunların genelde din, laiklik, dil, ırkçılık gibi konular üzerinde durdukları görülmüştü. Bu arada ezanın Arapça okunması ve dilde anlaşma çabalarından, yani dil devriminden vazgeçilmesi bile önerilmişti. Elazığ Milletvekili Şevki Yazman şöyle konuşmuştu:

"Biz ezan-ı ilahiyi Türkçe okumaya neden mecbur olalım? Biz hür kalalım, eğer topluluk ezanın Türkçe okunmasını istiyorsa Türkçe, Arapça okunmasını istiyorsa Arapça okuyalım. Milyonlarca laik Avrupalı duasını Latin dilinde dinler veya okur."

Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci ise, yeni terimlerin kültürümüze uymadığını öne sürerek "dil anarşisi"ne son vermek hususunda hükümeti uyarmıştı: **"Bizim güzel dilimizde harsımıza uymayan acayip terimler vardır. Dilimizi hu anarşiden kurtarmak için acaba hükümetin bir tasavvuru yok mudur? Çocuklarımızın okuduklarını biz anlamıyoruz!"**

Hükümet programı DP grubunda ad okunarak oya sunulmuştu. Program oylamaya katılan "245" üyenin oybirliği ile kabul edilmişti ama "163" milletvekili oylamaya katılmamıştı. Bu, grubun % 44 gibi büyük bir kesiminin hükümetin kuruluşundan ya da programın bazı kesimlerinden memnun olmadıklarının somut bir göstergesi idi (TDP, 435-445).

Menderes hükümetinin programı gruptan sonra ertesi 29 Mayıs'ta da Meclis'e sunulmuştu.

Program, yeni seçilen dokuzuncu dönem TBMM'nin **"milli irade"**nin ilk kez tam ve serbestçe belirmesi sonucunda oluştuğunu ve **14 Mayıs'ın yeni bir dönem açan çok önemli bir tarihi gün** olduğunu vurgulamakla başlıyordu:

"Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz, milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyorsunuz."

Arkasından, iktidarı devralırken, karşısında bulunulan güçlüklerin ve ülkenin genel durumunun bilinmesinin yararlı olacağına değinilerek, CHP döneminin eleştirisine geçiliyordu. DP'ye göre o yıllar kaybedilmiş, dahası yanlış politikalarla ülkenin doğal gelişmesine engel olunmuş bir dönemdi:

"Memleketimizin geniş imkânları ile milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude israf edilmiş ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sa-

kat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icap eder... Milli ve siyasi murakabeden (denetimden) **mahrum bir idarenin, çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikâbına** (yapılmasına), **israflara, ifratlara yol açmıştır."**

Böylece giderek "müdahaleci kapitalist, bürokratik ve tekelci bir devlet" tipinin ortaya çıktığı öne sürülüyordu. Arkasından, hayat pahalılığının maliyetlerde yükseliş biçiminde belirdiği, bunun "memlekette geniş halk kütlelerini sıkıntılar ve toplumsal sefalet içinde bıraktığı", **Marshall Planı**'ndan sağlanan "155" milyon lira için gereken anlaşmaya varılamadığı, Hazine'deki altın stokunun da azalarak "137" tona düştüğü belirtiliyordu.

Programda, devletçilik karşıtı ve liberal bir ekonomi anlayışıyla bundan böyle izlenecek yol "4" madde halinde sıralanıyordu:

"1- Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde olabildiğince tasarruf sağlamak,

2- Ekonomik cihazlanmayı çabuklaştırmak. Bu amaçla:

a) Bütçe **"envestismanları"** (yatırımları) dışındaki olanakları üretime yöneltmek,

b) Özel girişimciliğin kendisini hukuk yönünden ve eylemli olarak güven altında hissetmesini sağlayacak önlemler almak.

c) Varolan sermayenin üretime akmasını kolaylaştırmak.

ç) Yabancı girişimcilik sermaye ve tekniğinden yararlanmanın koşullarını gerçekleştirmek,

3- Yatırım niteliğindeki ödenekleri, ülkenin doğal koşullarına göre bir plana bağlamak,

4- Üretim hayatını, devletin zarar veren yönlendirmelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden korumak."

Menderes hükümetinin programı, bu önlemler dışında, çok az bir istisna ile devletçilikten vazgeçileceğini ve kamu hizmeti görmeyen devlet işletmelerinin bir plana göre özel teşebbüse devretmeye çalışılacağını da ilan ediyordu:

"Devletin doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunması, düzenleyici veya denetleyici olarak ekonomik alanda görevler alması, ancak bir istisna oluşturmalı ve ancak kesin zorunluluk durumunda geçerli olmalıdır.

"Bundan böyle kamu karakterini taşımayan alanlarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi, çeşitli nedenlerle kurulmuş olan işletmeleri, kamu hizmeti gören ve ana sanayiye ilişkin olanlar dışında, belirli bir plan içerisinde elverişli koşullarla, yavaş yavaş özel girişimciliğe devretmeye çalışacağız."

Ticarette, iç ve dış koşulların zorlamadığı durumlarda "işi serbest ve normal kaidelere bırakmanın esas" alınacağının belirtildiği programda, tekelciliğin bir vergi olmaktan çıktığı öne sürülerek devlet tekelciliğinin en alt düzeye indirileceği söyleniyordu. Daha sonra CHP döneminin kara sabana dayalı tarım politikasından vazgeçilerek, gerekli araç ve gereçlerle donatılmış, kredileri sağlanmış bir teknik tarım siyaseti izleneceği belirtiliyordu. Bu bağlamda çiftçiyi topraklandırma sorununa pek belirli olmayan tek bir tümce ile değiniliyordu: **"Topraklandırma işini daha güvenli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz."**

DP iktidarı, **Serbest Cumhuriyet Partisi**'nin eleştirdiği CHP'nin demiryolu siyasasından vazgeçilip karayollarına dönüleceğini de açıklıyordu:

"Motorun süratli, kolay ve ucuz taşımacılığı sağladığı bu dönemde özellikle karayollarına önem vereceğiz."

Milli Eğitim'de ahlaksal ve manevi değerlere önem verilmesi gerekirken, yıllardır belirli bir yönden ve akılcı bir plandan yoksun olan eğitim işlerinin sürekli değişikliklere ve sarsıntılara uğradığının öne sürüldüğü programda, **"bu ulusal sorun"**un bir bütün olarak ele alınacağı açıklanıyordu.

Çalışanların yaşam düzeylerinin yükseltilmesine çalışılacağı belirtilirken de seçim bildirgesine uygun olarak, ulusal ekonomiyi ve toplum düzenini bozmayacak biçimde bir **grev** hakkının tanınacağı vurgulanıyordu:

"Demokrasi prensiplerine göre doğal bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını öteki demokratik memleketlerde olduğu gibi, toplumsal düzeni ve ekonomik uyumu bozmayacak biçimde yasallaştıracağız."

Antidemokratik yasalarda gerekli değişikliklerin yapılacağı anlatılırken, **Basın ve Ceza Yasaları** ile **Memurin Muhakemat** (Memurları Yargılama) yasası bu tür yasalara örnek gösterilmişti.

Hükümet programında, seçimlerden önce yayımlanan bildiride belirtildiği gibi, "iktidar değişikliğinin memlekette maddi ve ruhsal hiçbir sarsıntıya meydan vermemesi için" **devr-i sabık yaratılmayacağı** yineleniyordu. Ayrıca, "adalet duygularına ve ceza hukuku esaslarına uygun bir **af**" çıkartılacağı belirtiliyordu.

Adnan Menderes'in okuduğu hükümet programında, üzerinde durulması gereken çok önemli bir bölüm de, seçim bildirisinde olduğu gibi, **devrimin** bir bütün olarak görülmeyip, **"ulusa mal olanlar ve olmayanlar"** diye "2"ye ayrılmasıydı. Tek bir tümceye sıkıştırılan

bu ayrımda, **"Bundan başka, genel seçim bildirimizde yazıldığı gibi, ulusa mal olmuş devrimleri koruyacağız"** deniliyordu. Bununla da yetinilmeyerek, **"Vatandaş hak ve hürriyetlerini ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet düzenini sağlayabilmek için Anayasa değişikliği"** hazırlanacağı da ekleniyordu. Bu anlatım, kuşkusuz ki, devrimin kimi alanlardaki uygulamalarından "ulusa mal olmamış" değerlendirmesi ile vazgeçileceği, onların korunmayacağı anlamını da taşıyordu.

Nitekim, ulusa mal olmuş devrimlerin korunmasına çalışılırken, **"memleketi içinden yıkıcı sol akımları kökünden temizlemek için gereken yasal önlemlerin alınacağı"** belirtilmişti. Ayrıca irticayı kışkırtıcı girişimlere asla müsaade edilmeyeceği, ancak **din ve vicdan özgürlüklerinin** gereklerine uyulacağı vurgulanmıştı. Bu arada **"gerçek laiklik"**, adıyla yeni bir laiklik tanımı da yapılmıştı:

"Programımızda da sarahaten ifade edildiği (açıkça belirtildiği) **gibi, hakiki laikliği, dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir** (düzenleme ve uygulamasında etkili) **olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde, gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin** (kurumların) **faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz** (alma) **kararındayız."**

Anlatıma göre **laiklik** tanımı hiç de öze aykırı değildi. Ama din ve vicdan özgürlüğünün gereklerini yerine getirme'den neyin kastedildiği belirsizdi. Dolayısıyla Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen **devrimde** bu ayırıma gidilmesiyle **"Atatürkçü miras"** parçalanmış ve onun bütünüyle korunması gerektiği inancı sarsılmıştı. Bu ayırımın sakıncaları da çok geçmeden **laiklik** konusunda ortaya çıkacaktı. İlk aşamada **Arapça ezana** dönülecek, **din öğretimi zorunlu kılınacak** ve İlahiyat Fakültesi ile yetinilmeyerek **Yüksek İslam Enstitüleri** açılacaktı. Zaten DP'nin iktidara gelmesi en çok İslamcı kesimi memnun etmişti. Hele kimi demokratlardaki devrimleri halkoyuna sunma eğilimi, o kesimi daha da cesaretlendirmişti. Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Jean Lescuyer'in hükümetine verdiği 21 Haziran 1950 günlü raporunda bu gidişi sezinlemiş olması da dikkat çekicidir:

"Muhalefet ve hatta bazı önemli demokratlar, Atatürkçü hareketin temelini oluşturan laiklik ilkesinin yozlaştırılmasından endişe duyuyorlar... Kendilerini halka beğendirmek amacını güden ve laik eğitim görmüş olan yöneticiler, Atatürkçülüğün sıkı düzeninden bıkmış olan halka başka ödünler vermek zorunda

kaldılar... Seçim kazanan bir partinin seçmenlerinin, demokrasinin gelişmesinden çok, yönetimin başında bulunanların isteyerek hoşgörüyle karşıladıkları karmaşık, ama rahat bir düzeni arzuladıklarını görmekteyiz. Demokratların yerel kamuoyunda sağladıkları başarıdan doğan parlak umutların yerini, ufukta fark edilen bulutların kapladığını görüyoruz."

Menderes kabinesinin programında, adalet işlerinde başlıca esasın "güvenceli adaleti sağlamak" olduğu anımsatılarak, yargıçların Anayasadan kaynaklanan güvencelerinin gerçekleştirileceğine de değiniliyordu.

İlk DP hükümeti programında belirginleşen bir başka özellik de, CHP döneminde ayrı bir plana bağlanarak öncelik tanınan **Doğu Anadolu'nun kalkınması** sorununa hiç değinilmemesi idi.

Program barışçı bir dış siyasa izleneceğinin, geleneksel İngiltere ve Fransa ittifakına bağlı kalınacağının belirtilmesinden sonra, **"büyük dost" ABD** ile daha sıkı ilişkilerin kurulacağını vurgulayan şu tümce ile son buluyordu:

"Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın askeri sahadaki maddi ve teknik yardımlarından, aynı zihniyet ve anlayışla, daha geniş mikyasta ve daha süratle istifadeler teminini tahakkuk ettirmeye çalışacağız." (Metin: Ek, III)

Hükümet programının okunmasından sonra CHP'lilerin isteği üzerine buna ilişkin görüşmelerin "2" gün sonra yapılması kararlaştırılmıştı. 31 Mayıs'taki oturumda ilk sözü DP'liler almıştı... Samet Ağaoğlu, CHP dönemini eleştirerek programı ülkede "büyük bir inkılap olduğunu gösteren tarihi bir belge" olarak nitelemişti. DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Halide Edip Adıvar da, **14 Mayıs** seçimlerinin Türk tarihi açısından taşıdığı önemi belirterek bugünün **"ulusal bayram"** ilan edilmesini dilemişti.

CHP'nin programa ilişkin görüşlerini F. A. Barutçu açıklamıştı. O, programda kendilerine yönelik eleştiri ve suçlamaları yanıtlamaya çalışmış ve eleştirilerini **laiklik** ve **devletçilik** anlayışı ile Doğu Anadolu kalkınması üzerinde yoğunlaştırmıştı. **Millet Partisi**'nden seçimi kazanarak Meclis'e giren tek üye Osman Bölükbaşı ise, genelde programın lehinde konuşmuştu. Ona göre uzun yıllardır süren **"diktatörlük"** yönetimi son seçimle sona ermişti, ancak antidemokratik yasalar yürürlükten kaldırılmadıkça **"demokrasi inkılabının"** tamamlanmasına olanak yoktu. MP, aşırı sağ ve sol akımlarla mücadelede hükümetle beraber olacaktı. Fakat programdaki kavramların açık olmadığını, **"irtica"** sözcüğünün çeşitli biçimde yorumlanabilece-

ğini ve vatandaşın din ve vicdan özgürlüğüne el atılabileceğini söyleyen Bölükbaşı, bu nedenle partisinin din işlerini bir devlet sorunu değil bir **cemaat** sorunu olarak gördüğünü belirtmişti.

Program görüşmeleri o gün tamamlanamayınca 2 Haziran'a ertelenmişti. Fakat o gün Menderes, CHP'ye yönelik suçlamalarını daha da ağırlaştırmıştı. Türkiye'nin dünyada görülen ilerleme hızına bir türlü uyamadığını ve komşu ülkelerle aradaki mesafenin birçok alanda aleyhte geliştiğini öne süren Başbakan, bunun tek nedeninin CHP'nin, ulusun kabiliyetini verimlendirecek ve ülkenin olanaklarını geliştirecek yollarda yürümemesine bağlamıştı. Ekonomik olanakların, "60-70" milyon liralık TBMM binasından başlayarak yurdun her köşesinde devlet eliyle "taşlaştırıldığını", böylece kaynakların boşuna harcandığını söyleyen Menderes, **devletçilik** anlayışlarının farklı olduğunu yinelemişti. Doğu kalkınmasına niçin yer verilmediğine ilişkin eleştiriyi yanıtlarken de ülkeyi "doğu-batı" diye "2"ye ayırmanın **"zararlı bir bölücülük"** olduğunu öne sürmüştü:

"Her cihetten bir bütün oluşturan Türk vatanını, doğu ve batı diye ikiye bölmek ve birbirinden farklı ve ayrıcalıklı durumlar yaratmak politikasının, maddi olduğu kadar manevi etkileri karşısında, böyle bir ayırıma son vermek gerektiği kanısındayız." (MMK, 14-28)

Başbakanın suçlamalarını yanıtlamak isteyen CHP sözcüsüne bu olanak tanınmamış, bunun üzerine de CHP grubu toplantı salonunu terk etmişti. Bununla birlikte Parti Meclis Grubu bir bildiri yayımlayarak, kendi dönemlerine ilişkin her türlü hesabı vermeye hazır olduklarını belirtmişti. Bildiride, Cumhuriyet'in kurulduğu günden DP iktidarına kadar kovuşturulmamış, cezasız kalmış suçlar varsa, zamanaşımı tanınmaksızın bunlar hakkında soruşturma açılması, Cumhuriyet döneminin en masraflı başlıca kuruluşları olan **demiryolları** ile **devlet fabrikaları** gibi büyük yatırımlarda müteahhit ya da aracıların kimler olduğunun saptanması, dış ülkelerde kimlerin para ya da çiftlikleri varsa araştırılıp ortaya çıkartılması da istenmişti (SA, 441).

CHP'li milletvekillerinin toplantı salonundan ayrılmalarından sonra program görüşmeleri bitirilerek oylamaya geçilmişti. Oylamaya katılan "282" DP'li üye oybirliği ile hükümete güvenlerini belirtmişlerdi. Ancak demokratlardan "126" milletvekilinin oylamaya katılmaması dikkat çekiciydi. Bu, Meclis grubunda beliren parti içi muhalefetin sürdüğünü göstermişti. Böylece ilk Menderes hükümeti, kendi milletvekillerinden % 30'unun güveninden yoksun olarak göreve başlamıştı.

Demokrat Parti iktidarının ilk hükümet programı genel olarak basında olumlu karşılanmıştı. Burhan Felek, DP'nin liberal ekonomi anlayışını överek, eğer Prens Sabahattin'in savunmuş olduğu serbest ekonomi siyasası izlenmiş olsaydı, Mısır'dan Bosna'ya kadar uzanan topraklarda yaşayanların birbirine düşmeyeceklerini, belki de İngiliz uluslar topluluğuna benzer bir sistemin yaratılabileceğini öne sürmüştü. Bağımsız milletvekili Nadir Nadi de Menderes'in okuduğu programla, iki büyük parti arasında bir "doktrin farkı" doğması olanaklarının belirdiğini söylemişti (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950).

4 - İKİNCİ MENDERES HÜKÜMETİ VE PROGRAMI

Kurulduğu 22 Mayıs 1950'den başlayarak yıl sonuna kadar kabinesinde "6" kez değişiklik yapan Adnan Menderes, 1951 yılı bütçesi görüşmelerinde "58"e karşı "375" oyla Meclis'ten güven almasından bir hafta sonra 8 Mart 1951'de istifa ederek yeni bir Bakanlar Kurulu oluşturmayı gerekli görmüştü. Bunda, parti içindeki gelişmeler ve gruplaşmalar kadar, kabine üyeleri arasında bir uyum sağlanamamasının ve partilerarası ilişkilerin payı vardı. Nitekim istifa dilekçesinde hükümetin "Çeşitli hadiselerin çok kesif olarak cereyan etmiş olduğu bir dönemde vazife gördüğü", ancak "bugünkü şartlara göre yeni bir kabine oluşturulmasının gerektiği" belirtilmişti. Başbakanın istifa gerekçesini "bir izah tuhaflığının örneği" olarak gören Peyami Safa, **"Buna hükümet krizi değil, iktidar partisinin kalp krizi demek lazım gelir"** demişti (Ulus, 10 Mart).

Yeni kabinede Devlet Bakanlıklarının sayısı "1"den "3"e çıkartılmıştı. Orduda gençleştirme adı altında girişilen "tasfiye", emekliye ayırma işlerini yürütmede istekli olmayan Refik Şevket İnce, Devlet Bakanlığına kaydırılarak yerine Çalışma Bakanı Hulusi Köymen getirilmişti. Ne ki o da beklendiği kadar atik davranamayınca bir süre sonra yerini ilk kabinede Ulaştırma Bakanı yapılan Kur. Alb. Seyfi Kurtbek'e bırakacaktı (10 Kasım 1952). İlk Menderes kabinesinde bulunan Zühtü Velibeşe ile Nihat İğriboz liste dışı bırakılmışlardı. Tarım Bakanlığına Nedim Ökmen getirilirken, ilk hükümette Ulaştırma Bakanı olan Muhlis Ete Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına kaydırılmıştı. Göze çarpan bir başka nokta da, Adalet Bakanı Halil Özyörük ile İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu'nun yer değiştirmeleri idi...

1954 seçimlerine kadar sürecek olan İkinci Menderes hükümetinin programı 29 Mart'ta Parti Meclis Grubu'nda görüşülmüştü. Parti-

li milletvekilleri programdan çok Başbakanı eleştirmişlerdi. Burhanettin Onat ve Ferit Alpiskender, Menderes'i **"mütehakkim"** (hükmedici, zorlayıcı) davranmak, kabinede serbest tartışmaya olanak vermemek ve bakanların işine karışmakla suçlarken, kimi milletvekilleri de **kırmızı oy** vereceklerini açıklamışlardı. Gerçekten de gruptaki oylamada programa "244" olumlu oy verilirken **"61" kırmızı oy** çıkmıştı.

Yeni program 30 Mart 1951'de Meclis'e sunulmuştu. Bunda özellikle, devlet hayatında "hürriyet düzenine kesin bir kararlılık" vermeye çalışılacağı ve **"kanun ve hukuk devleti kurma esasına sadakatla bağlı kalınacağı"** vurgulanmıştı. Yer yer ilk hükümet programına göndermeler yapılarak, üst mahkemeler, yargıç güvencesi, orman sorunu, ulaşım/karayolları, iş hayatının düzenlenmesi, köy okulları yapımı ve Doğu Anadolu Üniversitesi konularına açıklık getirilmişti.

Adalet örgütünde esaslı bir ıslahat yapmanın gerekli olduğundan hareketle Yargıtay'ın yükünü hafifletebilmek için **üst mahkemeler** kurulmasını da öngören yeni kuruluş yasa tasarısı ile **yargıç güvencesini** genişletecek tasarılar üzerinde çalışıldığı, bunların yakında Meclis'e sunulacağı belirtilmişti.

Programda, birinci hükümet programında olduğu gibi salt karayollarından bahsetmeyip, kara, deniz ve demiryolu ulaşımının bir bütün olarak ele alınmış olması dikkat çekiciydi: **"Karayollarımızı kifayetli bir şekle sokmak zaruretini duyuyoruz. Köy yollarını ayrı bir şube olarak, bütün bir yol manzumesi** (bütünlüğü) **içerisinde mütalaa etmek ve onunla beraber ahenkli olarak yürütmekte fayda görüyoruz... Kara, deniz ve demiryollarından mürekkep münakale** (oluşan ulaşım) **sisteminin ahenkli şekilde birbirini tamamlayıcı olarak geliştirilmesi gerektiğine inanıyoruz."**

O zamana kadar izlenen **ormancılık** siyasasının "memlekete fayda ve halka refah sağlamaktan ziyade, yurt ve yurttaş için bir ıstırap kaynağı olduğu"nun öne sürüldüğü programda bu uygulamayı değiştiren bir yasa tasarısı hazırlandığı hatırlatılmıştı. Parti programında yer alan esaslar doğrultusunda iş hayatını düzenlemeye ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik çalışmaların sürdürüldüğü belirtildikten sonra, köy okulları yapımında köylülere getirilmiş olan yükümlülüklerin kaldırılacağı ve Atatürk'ün öngördüğü **Doğu Anadolu Üniversitesi**'nin kurulacağına da yer verilmişti:

"Köy okulları inşaatında doğu illeri ile bu iller kadar geri kal-

mış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükellefiyete (yükümlülüğe) **tabi tutan mevzuat kaldırılacaktır.**

Doğuda bir üniversitenin temeli atılacaktır. Umumi terbiyemizde milli ve insani hedefleri gözden kaçırmadan ilmi ve pedagojik esaslara göre karakter, şahsiyet ve maneviyat gelişmesine ehemmiyet vereceğiz."

İkinci Menderes hükümeti programında yer alan önemli bir bölüm de, aradan yarım yüzyıla yakın bir süre geçmişken günümüzde de tartışmaları devam eden, **Memurin Muhakemat Kanunu**'nun değiştirilmesine ilişkin görüşün bir kez daha vurgulanması idi. Bunda, "Memurin Muhakemat Kanunu'nu parti programımızda yazılı olduğu gibi kaldıracağız. Ancak idari sistemden, idare cihazının adli murakabesi sistemine geçerken, bir intikal devresinin mahzurlarını önleyecek tedbirleri de düşünmek lazım gelir!.." deniliyordu (Metin: TCH, I, 19-29).

Hükümet programı üzerindeki görüşmeler tamamlandıktan sonra "2" Nisan'da oylamaya geçilmişti. Sonunda İkinci Menderes kabinesi "45"e karşı "346" oyla güven almıştı. Oylamaya katılan CHP'li "43" üye dışında MP'li Osman Bölükbaşı ile Mardin Bağımsız Milletvekili Kemal Türkoğlu red oyu vermişlerdi. Ancak oylamaya katılmayan "73" milletvekilinden çoğunun da grupta kırmızı oy veren DP'liler olduğu anlaşılmıştı.

5 - GÖNÜL ALICI UYGULAMALAR VE DP'NİN KONUMUNU GÜÇLENDİREN SEÇİMLER

DP, Ak Devrim olarak değerlendirilen 14 Mayıs 1950'de TBMM'de Anayasayı bile değiştirecek 2/3 çoğunluk sağlamıştı. Nitekim ilk kurulan hükümetin programında Anayasa değişikliğinden de söz edilmişti. Parti programındaki ilkelere, seçim öncesindeki bildiri ve konuşmalara ve hükümet programındaki açıklamalara göre, ekonomide devletçilikten liberalizme geçileceği, katı olarak suçlanan laiklik uygulamalarının gevşetileceği, devrim konusunda yeni bir değerlendirme ve sınıflama yapılacağı ve CHP ile Milli Şef İnönü'ye yöneltilen eleştiri ve suçlamalar doğrultusunda yeni düzenlemelere girişileceği, ayrıca komünizm tehlikesine karşı mücadele edileceği bekleniyordu. Ancak bunlarda nasıl bir yöntem izleneceği, nelere öncelik tanınacağı belli değildi. Ama iktidarlarının daha ilk ayı dolmadan DP

liderlerinin ikircil bir yol izleyecekleri, bir yandan kendi düşünceleri doğrultusunda uygulamalara geçip, devrim açısından geri adımlar atarken, öte yandan Atatürk'ü ve onun eserlerini koruma görüntüsünü yitirmemeye çalışacakları anlaşılmıştı.

Adnan Menderes kabinesinin güvenoyu aldıktan sonraki ilk önemli girişimi, ordudaki üst komutanlar arasında bir ayıklamaya yönelip Genelkurmay Başkanı ile birlikte kuvvet komutanlarını görevlerinden alması olmuştu. Söylendiğine göre, 14 Mayıs seçimleri sonuçları alındığında İstanbul'daki I. Ordu Komutanı, CHP Parti Müfettişi Sadi Irmak'ı telefonla aramış ve eğer Cumhurbaşkanı İnönü uygun görecek olursa, hile karıştırıldığı öne sürülerek seçimlere müdahale edebileceğini bildirmişti! Ankara'da da Genelkurmay Başkanlığında Askeri Şûra üyelerinin katıldıkları bir toplantı düzenlenmişti. Burada da seçim sonuçlarının ele alındığı ve herhangi bir davranışta bulunup bulunmama konusu üzerinde durulmuştu. Ancak ordudaki bu eğilim kendisine ulaştığında İsmet İnönü, ordunun herhangi bir girişimde bulunmasına kesinlikle karşı çıkmıştı. Öte yandan DP listesinden milletvekili seçilmiş olan Kur. Alb. Seyfi Kurtbek, toplantıyı haber alınca durumu o gece Celal Bayar'a iletmişti. Bayar, Genelkurmaya telefon edince de kendisine komutanların bir vazife için toplandıkları ve dağıldıkları yanıtı verilmişti (DEM, 57 vd.). Ne ki söylentiler ertesi günkü basına da yansımıştı.

Yalanlanmış ya da gerçekleşmemiş olmasına karşın ordudan gelebilecek böylesi bir girişimin kuşkusu içinde yaşamak istemeyen Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar ile de anlaşarak ilk fırsatta ordu üst kademesinde değişiklik yapmayı gerekli görmüştü. 6 Haziran 1950'de Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman, İkinci Başkan Orgnl. İzzet Aksalur ile Orgnl. Kâzım Orbay, Salih Omurtak, Hakkı Akoğuz emekli edilmişler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oraml. Mehmet Ali Ülgen ile Hava Kuvvetleri Komutanı Zeki Doğan merkeze alınmışlar ve her 3 ordu komutanı da Askeri Şûra'ya atanmışlardı. Genelkurmay Başkanlığına Orgnl. Nuri Yamut, İkinci Başkanlığa Korgnl. Şahap Gürler getirilmişlerdi. Bayar ile Menderes ertesi günü Nuri Yamut'u makamında ziyaret ederek kutlamışlar ve böylece ordu ile ilişkilerin sıcak sürdürülmesinden yana olduklarını göstermek istemişlerdi (OYM, 33). Fakat bu değişiklikler, orduda 15 general ve 150 albayı kapsayacak bir ayıklamanın başlangıcı idi. Asıl önemlisi, daha iktidarlarının ilk günlerinde ortaya çıkan **askeri müdahale** olasılığı, 10 yıl boyunca DP yöneticilerinin düşüncelerinde ve söylemlerinde yaşayacak, en sonunda da gerçekleşecekti!

a) Şeker ve Af ile Gönül Alma

Demokrat Parti liderleri, yönetime geçer geçmez muhalefette iken eleştirdikleri ve düzeltilmesi kolay olan bazı konularda halkın da hoşuna gidecek önlemler almayı yararlı görmüşlerdi. Halkın haklarında şikâyette bulunduğu yönetici ve güvenlik mensuplarının yerleri değiştirilirken, 24 Haziran'da Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkü ile, savaş yıllarında İnönü ailesinin barındığı **"saray"** olduğu söylentileri yayılan **sığınak** halkın ziyaretine açılmıştı. Arkasından İnönü'nün yurt gezilerinde kullandığı **beyaz tren** ile Atatürk'ün hastalığı döneminde alınmış olan **Savarona** yatı genel hizmete sokulmuştu.

İnönü'nün nasıl saltanat sürdüğünü göstermek amacı güden bu girişimlerin yanında, Menderes kabinesinin ilk aldığı kararlardan biri, şeker fiyatlarının ucuzlatılması olmuştu. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki kısıtlamalarda CHP hükümetlerinin, dar gelirli kabul edilen kamu çalışanlarına düşük fiyatla şeker dağıtırken, halkın kilosu "5" liradan şeker satın alma zorunda kalması, büyük yakınmalara yol açmıştı. Topluma yayılmış olan bu tepki psikolojisinden yararlanmak isteyen DP hükümeti, 26 Haziran'da, o sırada "160" kuruştan satılan tozşekerin kilosunu "130"a, kesmeşekeri de "180" kuruştan "160"a indirerek gönülleri kazanmak istemişti (DAY, 49).

Kısmen de olsa hayat pahalılığını azaltmaya yönelik bu hükümet kararından sonra, 14 Temmuz 1950'de oldukça kapsamlı bir **af yasası** çıkartılmıştı. Bununla seçim gününe kadar, yani 15 Mayıs 1950 öncesinde işlenmiş olan birtakım suçlar affediliyordu. Ölüm cezaları "20" yıl hapse indiriliyor, af kapsamı dışında bırakılan suçlardaki cezalar da 2/3 oranında azaltılıyordu. Tasarının görüşülmesi sırasında CHP'liler, İsmet İnönü'nün büyük oğlu Ömer İnönü'nün işlediği iddia edilen suç nedeniyle af dışında bırakılmasını istemişlerdi. Onun, 3 Kasım 1945'te İstanbul'da Muzaffer Kayalıbay adlı bir vatandaşın ölümüne neden olduğu söylentileri yayılmıştı. Aftan yararlanmak istemeyen Ömer İnönü hakkında açılan dava sürdürülmüş ve 1951 Temmuzunda beraatle sonuçlanmıştı.

Af yasasının toplumda "kader kurbanları" olarak anılan suçlu ve tutuklu aileleri ile onların yakınları arasında sevinç yaratacağı kuşkusuzdu. Ş. Günaltay hükümeti döneminde çıkartılan aftan yararlanamayan Nâzım Hikmet de bu son yasa üzerine hapisten çıkabilmişti.

b) Yerel Seçimler

DP, 14 Mayıs seçimlerini büyük çoğunlukla kazanmıştı. Ancak DP ve CHP'den 19 kişi, yasanın verdiği haktan yararlanarak "2" ayrı yerden aday olmuşlar ve İnönü dışında çoğu da her "2" yerden milletvekili seçilmişlerdi... Bunlar seçildikleri yerlerden birini yeğlediklerinden Meclis'te milletvekili açığı baş göstermişti. Anayasa uyarınca boşalan milletvekillikleri için 1950 yılında ara seçimi yapılması gerekmekteydi. Ancak DP'liler, Meclis aritmetiğini değiştiremeyeceğini öne sürerek bu seçimlerin bir yıl sonrasına, 1951'e ertelenmesi kararını almışlardı. CHP'liler 4 Temmuz'da DP Meclis Grubu'nda alınan bu kararın Anayasanın ihlali anlamına geldiğini öne sürmüşler, fakat ertelemenin önüne geçememişlerdi.

Buna karşın başta muhtar seçimleri olmak üzere belediye ve il genel meclisleri seçimleri ertelenmemişti. 13 Ağustos 1950'de yapılan **muhtar seçimleri, DP**'nin büyük üstünlüğü ile sonuçlanmıştı. **DP** toplam "19.052" muhtarlık kazanırken, **CHP** "13.152"; **MP** "130" muhtar çıkarabilmişti. Bağımsız adayların "2.049"u seçimi kazanmış; **İşçi ve Çiftçi Partisi** ise ancak "1" muhtarlık alabilmişti.

Ondan "20" gün sonra "3" Eylül'de belediye seçimleri daha da çekişmeli bir ortamda yapılmıştı. CHP seçim propagandasında özellikle DP iktidarının Meclis'in onayını almadan **Kore**'ye asker göndermesini eleştirmişti. Ama yine de DP, "600" belediyeden "560"ını, yani % 93'ünü kazanmıştı. Üstelik seçimlere katılma oranı da yer yer % 90'ı bulmuştu. Bu başarı üzerine Menderes **"Türk milleti CHP'yi 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti; 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti"** diye demeç vermişti. O sırada Devlet Bakanı olan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da bu seçim sonuçlarını şöyle değerlendirmişti:

"CHP denen teşekküle ve onun şefi olmakla iftihar eden insana (İnönü) Türk milletinin bir daha mukadderatını (geleceğini) teslim ve emanet etmesine imkân yoktur... Hürriyet nizamı ya bugün iktidarı elinde tutan parti tarafından yok edilebilir; ki aklı başında hiçbir adam bu ihtimali düşünemez. Kökü hürriyete dayanan ve hürriyetle beslenen bir partinin diktatörlüğe gitmesi mümkün müdür?" (DAY, 93) Ne ki Karaosmanoğlu, 5-6 yıl sonra, bu "diktatörlük" tehlikesini görerek DP'den ayrılacaktı!

İl genel meclisi seçimleri de 15 Ekim 1950'de yapılmıştı. Bu seçimlerde de **DP** % 73,5 oy alırken **CHP** oyları % 22'de kalmıştı. Demokratlar "51" ilde ve bu illere bağlı "341" ilçede toplam "956" üyelik kazanmışlardı. **CHP** "11" il ve "122" ilçede "286"; **MP** de "6" ilçede

"15" üyelik sağlamıştı. **DP**'nin iller düzeyinde kazandığı üyelikler % 81, ilçeler düzeyinde % 70,6'yı bulurken, **CHP**'nin üyelikleri illerde % 17,5; ilçelerde % 25,3 olmuştu (TDP, 466-474).

c) 16 Eylül 1951 Ara Seçimleri

1950'de genel seçimlerden başlayarak arka arkaya "4" seçim kazanan **DP**, ertelenen ara seçimini 1951 yılı içinde yapmak gereğini duymuştu. Bu arada yenilenen Malatya Belediye Başkanlığı seçiminin CHP tarafından kazanılması üzerine halkın **DP**'den yüz çevirdiği ya da çevireceği yollu tartışmalara da bir son vermek istemişti.

1950 belediye seçimlerini kazanan Malatya'nın CHP'li Belediye Başkanı Muzaffer Akalın, **DP** iktidarının, resmi dairelerde Atatürk'ün resminden başkasının resminin asılmamasını içeren kararını dinlemeyerek makamındaki İsmet İnönü resmini indirmemişti. Bu gerekçe ile İçişleri Bakanlığınca görevden alınmış, kararın kaldırılması için başvurduğu Danıştay da ona hak vermemişti. Böylece Malatya belediye seçimlerinin yenilenmesi gerekmişti. İki parti arasında büyük bir mücadeleye dönüşen seçim, 22 Temmuz 1951'de yapılmıştı. **CHP** oyların % 75'ini alarak seçimi kazanırken **DP** oyları % 25'te kalmıştı.

Malatya olayları ve bu arada **Halkevleri**'nin **CHP**'den alınarak mallarının Hazine'ye devredilmesi, partilerarası ilişkileri gerginleştirdiği için ara seçimlerinin heyecanı daha da artmıştı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, hükümet dairelerinden silah kaçırıldığını, istasyonlardaki kasaların soyulduğunu, ülkede mala ve cana olan saldırıların arttığını belirterek hükümeti ağır biçimde suçlarken, Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu da, CHP'nin **"halkı kıyama** (ayaklanmaya) **teşvik"** ettiğini öne sürmüştü. Böylece **"kıyam/ayaklanma"** deyimi taraf ve ağız değiştirmişti. CHP iktidarı muhalefetteki DP'yi **Milli Husumet Andı** nedeniyle "ayaklanmayı kışkırtıyor" diye eleştirirken, iktidara gelen DP de karşıtlarını aynı şekilde suçlamaya yönelmişti. Ne ki Demokratların daha ilk yıldan tekrarlamaya başladıkları **"kıyam/ayaklanma"**, "10" yıl sonra 1960'da gerçeğe dönüşecekti!

Ara seçimler 17 ilde boşalan "20" milletvekilliği için 16 Eylül 1951'de yapılmıştı. Seçimlere "3" parti **DP, CHP** ve **MP** ile bağımsız adaylar katılmıştı. Bu illerdeki toplam "3.168.423" seçmenden "1.778.857"si oy kullanmış ve katılma oranı % 54,14 olmuştu. **DP** oyların % 52,69'u olan "937.288" oy alarak 18 milletvekilliği kazanmıştı. **CHP** "687.668" (% 38.65) oy almasına karşın çoğunluk sisteminin

gereği olarak ancak "2" milletvekili çıkarabilmişti. **MP** ise "142.359" oy toplayabilmişti. "10.323" oy da bağımsız adaylara verilmişti.

Ara seçimleri sonunda TBMM'deki sandalye dağılımı şöyle oluştu:

DP: 424; CHP: 71; MP: 1; BAĞIMSIZLAR: 9

Bu sonuçlar CHP için büyük bir darbe olmuştu. Parti görünüşte seçim yapılan illerde bir önceki yıla göre oy oranını korumuştu, dahası DP oylarında çok az da olsa % 0.67 oranında bir düşüş vardı. Ama sonuçta kazanan yine DP olmuştu. Üstelik CHP'nin Kasım Gülek, Nihat Erim, Necmettin Sadak gibi aday gösterilen 10 eski bakanı ile ünlü kişiler seçilememişti. Yalnızca "2" CHP'li, Sıvas'tan Reşat Şemsettin Sirer ile Sinop'tan Muhtar Acar Meclis'e girebilmişti. Böylece **ara seçimini de kazanan DP, yasama ve yürütme organlarının her kesiminde konumunu iyice pekiştirmişti.**

ç) Parti Genel Kurulları

Ara seçimini izleyen aylarda önce DP'nin, arkasından CHP'nin genel kurul toplantıları yapılmıştı. 15-20 Ekim 1951 tarihleri arasında toplanan Üçüncü DP Kongresi'nde parti başkanı, Başbakan A. Menderes, iktidarlarının 15 aylık dönemindeki olaylara, gelişmelere ilişkin bilgiler vermiş, bu arada "DP vaatlerini tutmuyor" diye kendilerini eleştiren karşıt partileri ve basını suçlamıştı. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile ülkede yeni bir dönemin başladığını yineleyen Menderes, bu büyük hadise ile ondan önceki dönemin süratle hesap verilmesi gereken bir **devr-i sabık** halini alabileceğini anımsatarak, böyle bir geçiş döneminin uzak, yakın sarsıntılarını gidermek konusunda genel kurula büyük görevler düştüğünü belirtmişti. Özellikle de **"Muhalefetin partimiz içinde saçmakta devam ettiği nifak tohumları, bir kısım basının haksız ve yersiz tenkitleri, Kore olayında olduğu gibi bazı önemli dış ve iç meseleler hakkında hükümetin aldığı birtakım kararlar bahane edilerek yapılan zararlı kışkırtmalar"** güçlükleri artırmaktadır diye yakınmıştı. Bununla birlikte hiçbir güçlükten yılmadan doğru bildikleri yolda yürüyeceklerini vurgulamıştı:

"Demokrasinin büyük başarısı manasını taşıyan bu neticenin, hatta bütün dünyada ne derin akisler yarattığını hepiniz hatırlarsınız. Artık milletimiz, hür milletler topluluğunda layık olduğu yüksek şeref ve itibar mevkiini, hiçbir itiraza yer bırakmayan bir açıklık ile, pürüzsüz ve kâmil (yetkin) bir halde almış bulunuyor.

"Türk milletine ve bütün hür dünyaya karşı üzerine aldığı

ağır fakat şerefli sorumluluğun öneminin bilincinde olan Demokrat Parti, bu güvene layık olmak için, muhalefette olduğu gibi iktidarda da hiçbir müşkülden yılmamak ilkesinden asla ayrılmamıştır." (TSP, 685 vd.)

CHP'den Zihni Betil, Cavit Oral ve Cemil Sait Barlas'ın da davetli olarak katıldıkları kongrenin son gününde Genel Yönetim Kurulu üyelikleri seçimleri yapılmıştı. 871 delegenin katıldığı seçimlerde Menderes 827 oy alarak liderliğini korumuştu (TDP, 561).

CHP'nin Dokuzuncu Kurultayı ise 26-30 Kasım 1951 tarihlerinde toplanmıştı. Bu kurultayda tüzükte bazı düzeltmeler yapılmış, parti programında (EK, IV) bir değişikliğe gidilmemişti. Ancak, parti tüzüğünde öngörülen komisyonların çalışma alanlarına girmeyen ama önem taşıyan güncel sorunları görüşmek amacıyla bir **Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu** oluşturulmuştu. Bu komisyon, Anayasa güvencesi, demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi, vatandaşların yasalar karşısında eşit tutularak çeşitli baskılardan korunmaları, devrimlerin korunması, komünizmle savaşım ve basına saygı bölümlerini içeren ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Bunun sonunda da kurultayca, DP iktidarının demokratik sistemin yerleşmesi bakımından sakıncalı görülen, Anayasa ilkelerine uymama, partizanca davranışlar, TBMM denetimini ve basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik girişimlerini eleştiren bir bildirinin yayımlanmasına karar verilmişti. Anayasaya aykırı yasaların uygulanmasını önleyecek bir **"yüksek mahkeme"**nin kurulması gerektiğinin de yer aldığı bildiride, yönetim cihazına, iktisadi kuruluşlara, memurlara ve basına yönelik her türlü mali ve ekonomik tertip ve baskılara son verilmesi istenmişti. Bildiri, **"Partimiz, iktidarın bu meşru gayeleri gerçekleştirmemek ve denetim partilerini tam bir özgürlük ve güven içinde işlemekten alıkoymak kast ve uygulamasına karşı, kanunların yasaklamadığı her türlü önlemlere başvuracaktır"** diye oldukça sert bir uyarı ile sona ermekte idi (Metin: Ek, V). Gerek DP kongresindeki eleştiri ve suçlamaların gerekse CHP kurultayında hazırlanan raporun ve yayımlanan bildirinin, görünüşteki sessizliğe karşın alttan alta kaynayan partilerarası ilişkilerin sertleşmesine yol açacağı beklenirdi. Öyle de oldu.

B) DP'NİN İKİRCİKLİ SİYASASI

Devletçilik karşıtı **liberal** ekonomi siyasası izleyeceğini ve başta **laiklik** olmak üzere zorlayıcı devrim uygulamalarından yana olmadı-

ğını açıklayan DP, iktidara geldiğinde bu doğrultuda uygulamalara girişmişti. Ancak **"ulusa mal olmamış devrim"**lerden vazgeçme ve Meclis çoğunluğuna dayanarak her isteğini gerçekleştirme eğilimleri, **devrimci** kesimlerin tepkilerine yol açarken, **milliyetçi-dinci** çevrelerde de kimi gerici söylemler ve eylemlere neden olmuştu.

1 - DEVRİMİ DEĞİL, SALT ATATÜRK'Ü KORUMA

Bu durumu dikkate alan DP liderleri, kendilerine oy veren yığınları memnun etme çabalarını sürdürürken, **devrimin** bütününü olmasa da onun öncüsü olan Atatürk'ü salt simge olarak korumak için bazı önlemler almak zorunluluğunu duymuşlardı.

DP iktidarının ilk günlerden başlayarak bu bağlamda yaptığı "4" girişim ya da uygulama dikkat çekicidir:

a) Devlet dairelerine yalnızca Atatürk'ün resim ve fotoğraflarının asılabileceği.

b) Atatürk aleyhinde işlenen suçlara ilişkin özel bir yasa çıkartılması.

c) **Anıtkabir**'in tamamlanması ve Atatürk'ün nâşının oraya taşınması.

ç) Atatürk'ün öngördüğü **Doğu Anadolu Üniversitesi**'nin açılması.

a) Şekilci Atatürkçülük ve Olumlu/Olumsuz Uygulamalar

"Şekilci" diye nitelendirilen bu **Atatürkçülük** anlayışında en büyük yönlendiricinin C. Bayar olduğu anlaşılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın **Galip Hocası**, ilk TBMM'den başlayarak Atatürk'ün "ikinci yakın çevre"si içinde yer almış, gönülden **liberal** ekonomiden yana olmasına karşın **devletçilik** ilkesini yürüten İktisat Bakanı olarak ünlenmiş ve İnönü'nün yerini alan başbakan olmuştu. Nadir Nadi'nin aktardığına göre Bayar, özellikle Cumhurbaşkanı olduktan sonra, yakın arkadaşlarına Atatürk'ün Rumelili şivesiyle sık sık "Çocuğum!" diye seslenir olmuştu. "Zaten Bayar, giyim kuşamında da aynı dürtünün etkisini yenemiyor, biçimsel açıdan Atatürk'e öykündüğünü her haliyle belli ediyordu. Ama **bir zamanlar benimser göründüğü Atatürk ilkeleri birer birer kuşa dönecek, ulusal bağımsızlık, laiklik, devletçilik gibi kavramlar kâğıt üzerinde kalır hale gelecekmiş, Bayar bunları düşünemiyor, ya da umursamaz görünüyordu!"** (OŞD, 26)

Kuşkusuz ki DP, 10 yıl süren iktidar döneminde ülke ve toplum yararına birçok şey yapmış, olumlu girişimlerde bulunmuştu. Bunlar satır başlarıyla şöyle belirtilebilir:

a) Yığınların oylarını toplayıp iktidara geçmeyi başarması; böylece egemenliğin kaynağının halk olduğunu kanıtlaması,

b) Siyasal partiler yaşamında devingenliği sağlaması. Seçmene önem verme gereğini yaygınlaştırması,

c) Ekonomideki durgunluğu giderip canlılık kazandırması,

ç) Devlet yatırımları dışında özel girişimciliği harekete geçirmesi,

d) Tarımda teknik olanaklardan yararlanmayı sağlaması, tarıma dayalı endüstriyi geliştirmesi,

e) Ulaşımda demir ve deniz yollarını ihmal etmesine karşın karayolları yapımına öncelik vermesi,

f) Enerji ve sulama sorununu çözecek barajlar yapımına öncelik vermesi,

g) NATO'ya girerek ülke savunmasında güvence sağlaması,

h) Barışçı dış siyasanın sürdürülmesi ve Bağdat Paktı, CENTO gibi bölgesel paktlara önem vermesi.

Ama bu başarıların, olumlu girişimlerin yanı başında, giderek DP'nin kendisini çıkmaza, ülkeyi de kargaşa ortamına sürükleyen olumsuz uygulamaların, devrimden ödün niteliğindeki girişimlerin de gözardı edilmemesi gerekmektedir. İkircikli siyasa da bu zikzaklarda, çelişkilerde yatmaktadır. Bunlar da şöyle sıralanabilir:

1- Devrimin ve devrim ilkeleri bütünlüğünün gözardı edilmesi.

2- Laiklik ilkesine yeni yorum getirilmesi ve bu ilkeden sapmalar:

a) Ezanın Türkçe okunmasından vazgeçilmesi.

b) Din öğretiminin ilkokullarda zorunlu hale getirilmesi ve ortaokullara da yaygınlaştırılması.

c) İmam-Hatip kurslarının okula dönüştürülmesi ve sayılarının artırılması. Böylece **Öğretim Birliği Yasası**'ndaki amacın dışına çıkılması.

ç) İlahiyat Fakültesi dışında Yüksek İslam Enstitüleri açılması.

3- Halkevleri'nin kurumlaştırılmayıp kapatılması.

4- Türkçenin özleşmesi, geliştirilmesi çabalarına karşı çıkılması. Türkçeleştirilen Anayasanın Teşkilat-ı Esasiye metnine dönüştürülmesi.

5- Muhalefete tahammülsüzlük:

a) Karşıt partileri sindirme, etkisizleştirme çabaları: Millet Parti-

si'nin kapatılması; CHP mallarına el konulması ve CHP hakkında Meclis Tahkikat Komisyonu kurulması.

b) Parti içinde eleştiriye, muhalefete olanak tanınmaması sonucu partiden kopmaların önüne geçilememesi; Millet ve Hürriyet Partilerinin kurulması.

c) Seçim yasasında iktidar partisi lehine değişiklikler yapılması. Toplantı ve gösteri yürüyüşlerini kısıtlamalar.

ç) Basını denetim altına alma egilimleri. Basın cezalarının artırılması.

6- Üniversite özerkliğini törpülemeye çalışma.

7- Ceza yasasının 141 ve 142. maddelerinde öngörülen cezaların artırılması.

8- Bürokraside partili ocak/bucak başkanlarının egemen hale getirilmesi.

9- NATO ve ikili anlaşmalarla güvence sağlarken, ulusal savunma sanayiinin ihmal edilmesi.

10- Çok yönlü dış ilişkiler kurarken **"tam bağımsızlık"** siyasasından ödünler verilmesi.

11- Ekonomiyi canlandırmak için dış kredilere yönelinirken, ağır bir borç yükünün altına girilmesi.

12- Katılımcı demokrasiyi gerçekleştirmek için yola çıkılmışken, ülke gerçeklerinin ve güç odaklarının görmezlikten gelinmesi.

b) Devlet Kurumlarında Yalnızca Atatürk Resminin Asılması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında resmi kuruluşlarda yalnızca Atatürk'ün fotoğrafları asılırken, İnönü Cumhurbaşkanı olunca onun da resimlerine yer verilmişti. Ayrıca Cumhuriyet'le birlikte bastırılan paralara ve pullara yalnızca Atatürk'ün resmi konurken İnönü döneminde Atatürk figürü çıkartılarak yerine İnönü'nün resimleri konulmuştu. Bu durum, çok partili döneme geçildiğinde İnönü'nün Atatürk'ü unutturmak istediği biçiminde yorumlanarak eleştirilmişti. Bu nedenle DP hükümeti, daha iktidarının ilk ayı dolmadan 5 Haziran 1950'de bir genelge yayımlayarak devlet kurumlarında Atatürk'ten başkasının fotoğraf ya da resminin asılmasını yasaklamıştı.

Uygulamaya geçildiğinde de Cumhurbaşkanı C. Bayar Elazığ belediyesinde bulunan kendi resmini indirtmişti. Ancak Malatya'da CHP'li Belediye Başkanı Muzaffer Akalın, kentin hemşehrisi diye İnönü'nün

fotoğrafını indirmemişti. Bunun üzerine vali polis aracılığı ile resmi indirtmişti. Direnen başkan da İçişleri Bakanlığınca görevden alınmış, belediye seçimleri de iptal edilmişti. Ne ki yinelenen seçimi yine CHP kazanmış, fakat bu kez belediyeye İnönü resmi asılamamıştı.

Bu arada İnönü'ye duyulan kızgınlık onun heykellerine de yöneltilmişti. **Çankaya Köşkü**'ne dikilmek üzere yaptırılan heykel ambalajıyla bahçeye bırakılmış, İstanbul **Taksim Gezisi**'nde kaidesi yapılmış olan heykel de yerine konulmamıştı. **Sıvas** çimento fabrikasında çimentodan yapılmış İnönü heykeli ise, valinin de katıldığı bir törenle boynuna urgan takılarak yıktırılmıştı! (İAD, III, 101)

Bu tutumun salt İnönü'ye karşı olmadığını kanıtlamak için de, yaşayan kişilerin heykellerinin dikilmemesi ve yollara, kurumlara adlarının verilmemesini hükme bağlayan bir yasa çıkartılmıştı (22 Mayıs 1951).

2 – DİLDE GERİYE DÖNÜŞLER

Demokrat Parti iktidarının yasa yoluyla yaptığı ilk düzenlemeler Türkçe ile ilgili olmuştu. Daha işbaşına gelişlerinin ikinci haftası dolmadan **Türkçe okunan ezandan Arapçaya dönülmüştü.** İkinci yıl dolarken de Türkçeleştirilmiş olan **Anayasanın dili 1924 Teşkilat-ı Esasiyesi'ndeki eski dile çevrilmişti.**

a) Türkçe Ezandan Arapçasına

Ezan, Müslüman bireye ibadet zamanının geldiğini bildirerek ona namaz görevinin yerine getirilmesini anımsatan bir çağrı demektir. Saat kullanımının bilinmediği ya da yaygınlaşmadığı dönemlerde topluma tapınma zamanını duyurmak için çeşitli araçlar, yollar kullanılmıştır. Hıristiyanlıkta çan çalınması yeğlenmişti. İslam Peygamberi ise, sesinin gürlüğü ile tanınan Habeşli Bilal'i yüksek bir yere, evinin damına çıkartarak namaza çağrıyı insan sesiyle yaptırtmıştı. Doğal olarak da Arap toplumu için yapılan çağrı, ezan Arapça olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde tapınma dilinin, halkın konuştuğu Türkçe ile yapılması gerektiğini savunan ilk aydın, medreseden yetişen ve "sarıklı ihtilalci" diye anılan Ali Suavi olmuştu. Son günlerde Cumhuriyet'in 75. yılı için düzenlenen kongreye bir bildiri sunan İlhan Başgöz ise, 1882'de İstanbul'a gelmiş olan Macar bilgini

Kunoş'un Şehzadebaşı'ndaki bir minareden **"Yoktur tapacak/ Çalaptır ancak!"** diye başlayan bir **Türkçe ezan** dinlediğini aktarmaktadır. Sözleri de belirtildiği için yanlış olduğunu öne sürmenin pek olası olmadığı bu kayda göre, Osmanlı döneminde Kuran gibi ezan da Türkçeye çevrilmiştir. Ancak ezanı Türkçe okumanın yaygınlaşmadığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1928'de İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerince hazırlanan **Dini Islah Bildirisi**'nde de âyetlerin, hutbelerin, duaların Türkçe biçimlerinin kabul edilmesi istenmişti. Bu gelişmeler üzerine Atatürk, **Kuran**'ın Türkçeye çevrilmesini dilerken, **ezanın** Arapça sözlerine Türkçe karşılık bulmak için de dönemin din bilginlerinden oluşan bir komisyon kurdurtmuştu. Sadettin Kaynak, Hafız Burhan, Enderunlu Yaşar, Ali Rıza Sağman gibi yetkililerin görev aldıkları kurul, ezanı şöyle Türkçeleştirmişti:

"Tanrı uludur, Tanrı uludur!
Şüphesiz bilirim, bildiririm, Tanrı'dan başka yoktur tapacak,
Şüphesiz bilirim, bildiririm, Tanrı'nın elçisidir Muhammet
Haydi namaza, haydi felaha!"

Türkçe ezan, 1932 başlarında denenmiş, olumlu sonuç alınınca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 18 Temmuz 1932 günlü genelgesiyle yaygınlaştırılmıştı. Ne ki bu değişiklik, Arapça ezanda bir kutsallık bulunduğunu sanan çevrelerde bazı tepkiler doğurmuştu. 1933 Şubatında **Bursa Ulucami**'deki namazdan çıkan bir grup, **Arapça ezan** dileyerek gösteride bulunmuşlardı. Buna büyük tepki gösteren Atatürk, bunun bir din sorunu değil, dil sorunu olduğunu vurgulamıştı. Ancak laik düşünceyi egemen kılmak ve Türkçenin her türlü etkinliğe yeterli olduğunu göstermek için Ceza Yasası'nın 526. maddesine, ezanı Türkçe dışında başka bir dilde okuyanlara "3" ay hapis cezası verilmesini öngören bir bent eklenmişti.

Ama **ezan-Muhammedi**'nin peygamberin dili olan Arapçadan başka bir dille okunamayacağı yolundaki varsayımlar ve söylentiler, 1933'ten sonra da ve İnönü iktidarı döneminde de sürdürülmüştü. 1945'te çok partili sisteme geçilmesi ve yeni kurulan DP'nin, özellikle de MP'nin din ve vicdan özgürlüğü anlayışları, **laikliğe** yönelik eleştirileri canlandırmıştı. Dindar kesimin sözcülerinden Ömer Rıza Doğrul, **"Arapça ezan-ı Muhammedi'nin, Müslümanların konuştukları bütün dilleri içerdiği"**ni, bu nedenle onun Türkçe okunamayacağını öne sürmeye başlamıştı (Selamet, 7 Kasım 1947). Bu görüş çeşitli

çevrelerden desteklendiği için de. 4 Şubat 1949 günü, TBMM dinleyici locasında **Ticani** tarikatından "2" kişi Arapça ezan okumaya kalkışmıştı.

1950 seçimlerinde DP'liler, abece değişikliğine, şapka giyilmesine yöneltilen eleştirilerde yaptıkları gibi **Arapça ezana** dönülmesi yolundaki istekleri de karşı çıkmaksızın sessizce karşılamışlardı. Bu seçimler öncesinde Bayar'ın bir yurt gezisine katılan Nadir Nadi, Gaziantep'teki bir toplantıya ilişkin olarak şunu aktarmaktadır. Konuşmacılardan biri, CHP'nin halkın namazına, niyazına engel olduğunu, camileri ahıra çevirdiğini öne sürünce, N. Nadi, Bayar'a **devrim** karşıtı bu gibi tutumlara neden engel olunmadığını sormuştur. Bayar'ın buna verdiği yanıt ilginç olduğu kadar düşündürücüdür: "Bırakın, içlerini döksünler; bu aşırılıklar zamanla yatışır!" (OŞD, 25) Yine o seçimlerde DP yöneticilerinin gezilerini izleyen Metin Toker de, partilerin başlıca isteklerinden birinin **Arapça ezan** olduğunu belirtmektedir. O, bu istekler karşısında Bayar'ın genellikle sustuğunu, A. Menderes'in kesin görüş belirtmediğini, F. Köprülü'nün ise "hele iktidara gelelim, hallederiz." dediğini de eklemektedir (DAY, 49). DP iktidarında Başbakan Yardımcısı olacak Samet Ağaoğlu ise ezanın Türkçe okunması zorunluluğunun Anayasaya aykırı olduğunu öne sürmekteydi. "Ezanı Türkçe okuma mecburiyetinin kaldırılmasını politik bir hareket diye göstermek isteyenler var. Haksız bir isnattır bu! Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti Anayasaya aykırı idi." (ARM, 43)

Seçimlerden sonra Türkçe ezandan vazgeçilmesi yolundaki ilk istek, daha önce de belirttiğimiz gibi ilk kez hükümet programının DP Meclis Grubu'nda görüşüldüğü 28 Mayıs 1950 günü Elazığ Milletvekili Şevki Yazman'dan gelmişti. Menderes ile bir görüşme yaptığını söyleyen **Zafer** başyazarı Mümtaz Faik Fenik, 5 Haziran günkü gazetede **"Arapça ezana müsaade ediliyor"** müjdesini vermişti! Başbakan, ezanı Türkçe okuma konusunda ısrar etmenin "vicdan hürriyetine karşı bir taassup" olacağını öne sürmüştü. Ancak Arapça ezana izin vermekle birlikte "irticaya, taassuba karşı mücadelenin sürdürüleceğini" ve "millete mal olmuş inkılapların korunacağı"nı tekrarlamıştı.

Ancak bu konuda Cumhurbaşkanı Bayar ile arasında bir görüş ayrılığı belirmişti. Bayar, konunun Atatürk ve devrimler açısından duyarlı olduğunu dikkate alarak ezanın Arapça okunması konusunda acele edilmemesini, sorunun ileride çözülebileceğini belirtmişti. Oysa Menderes, seçim döneminde Arapça ezana dönüleceği yolunda söz verildiğini öne sürerek bunun için yasa değişikliğinin hemen ya-

pılmasında ısrarlı olmuştu. Dahası, Başbakanlıktan ayrılmayı bile göze almış ve yazdığı istifa dilekçesini Cumhurbaşkanlığına gönderip bir köşeye çekilmişti. Bu durumda Bayar, Başbakanının önerisini kabul etmek gereğini duymuştu (DEM, 74).

Tartışmalar basına yansıyınca Nadir Nadi gazetesinde iktidarı da, muhalefeti de uyarmak gereğini duymuştu. 7 Haziran'daki yazısında şunları söylemişti:

"Yirminci yüzyılın tam ortasında, hür seçimlerle iktidara gelen demokratik bir hükümet, yurdumuzda henüz işe koyulurken 'Ezan Arapça mı, Türkçe mi okunsun?' mevzulu bir yazı yazmak zorunda kalacağımı doğrusu aklıma getirmek istemezdim.

"Ezanın Arapça, Farsça veya Türkçe okunması meselesi, gönlünü Tanrı'ya bağlamış, mutekid (inançlı) din adamlarınca pek mühim bir hadise sayılabilir... Fakat din işlerini dünya işlerinden ayırdığını iddia eden bir rejimin muvafık ve muhalif vatandaşları ezan konusunu ele aldığı zaman vaziyet doğrusu biraz tuhaflaşıyor. Elimizde olmayarak kendi kendimize soruyoruz: **Bunların neresi laik? Hani Tanrı ile kul arasına girilmeyecekti? Hani inkılap prensiplerini çiğnememek şartı ile herkes vicdanı nasıl emrederse ibadetini öyle yapacaktı?**

"Laiklik konusunu ezan cephesinden ele alan Sayın Menderes kanaatimce hareket noktasını yanlış seçmiştir... Nitekim bu ezan meselesini ileri sürerek Demokrat Parti'nin yarın fes giyilmesine, öbür gün Arap harfleri kullanılmasına müsaade edeceğini söyleyenler şimdiden görülüyor... Demokrat Parti, memleketimizde bir irtica hareketini desteklemeyeceğine göre, kendini yanlış tanıtabilecek propagandaları vaktinde önlemesini bilmelidir.

"Doğrusunu isterseniz, son dört yıllık siyasi hayatımızda oy toplamak gayreti ile her iki taraf da laiklikle bağdaşması güç bazı kombinezonlara başvurmak lüzümunu nedense duymuştur. Bu hususta ilk adımı Halk Partisi'nin attığı da maalesef bir gerçektir. İlkokullara din derslerini koyduran, İlahiyat Fakültesi'ni kuran, türbeleri birer birer açan, hatta seçimlerde tarikat şeyhlerinden yardım isteyen Halk Partisi hükümetleri değildir de kimdir? Bütün bunları yapanların şimdi 'Arapça ezana izin verecekler, eyvah inkılap elden gidiyor' diye hayıflanmaları biraz gülünç gibi geliyor bize."

Fakat bu uyarı iktidar ve muhalif partilerin hiçbirine etki yapmayacaktı. DP, kararını vermişti... Üstelik Menderes, o günlerde ordunun komuta kademesinde yaptırttığı değişikliklerle, hükümet başkanı olarak durumunu güçlendirirken, partisi içinde de liderliğe yüksel-

mişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi DP hükümetinin güvenoyu almasının haftası dolmadan, 5 Haziran'da asker kökenli milletvekili Seyfi Kurtbek, Başbakana 8/9 Haziran gecesi bir askeri darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştu. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Bayar'ın da desteğiyle 6 Haziran'da yüksek komuta düzeyinde büyük bir değişikliğe gidilmişti. Başta Genelkurmay Başkanı Orgnl. Abdurrahman Nafiz Gürman olmak üzere, İkinci Başkan İzzet Aksalur, eski Genelkurmay Başkanlarından Orgnl. Kâzım Orbay, Salih Omurtag ve Hakkı Akoğuz emekliye sevkedilmişlerdi. Genelkurmay Başkanlığına Orgnl. Nuri Yamut, İkinci Başkanlığa Korgnl. Şahap Gürler getirilmiş, diğer üst görevlerde de değişiklikler yapılmıştı. DP'nin ordu üzerinde denetimi sağlama girişimi kısa sürede 15 general ve "150" albayın emekliye ayrılmaları ile sürdürülecekti.

Öte yandan, Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, DP tüzüğü uyarınca parti başkanlığından ayrıldığı için, 9 Haziran'da toplanan Genel Yönetim Kurulu, kurultaya kadar parti başkanlığına Adnan Menderes'i seçmişti. Böylece 10 yıl sürecek Menderes dönemi de başlamıştı. Artık kendisini daha da güçlü hisseden Menderes, ezan sorununu biran önce çözmekte sakınca görmemişti.

Buna karşın, henüz yenilginin şokundan kurtulamamış olan CHP, devrim partisi olduğunu bir an için unutmuş görünüyordu. Grup Başkan Vekili F. A. Barutçu, bu konuda şu ilginç bilgileri vermektedir:

"Milletvekili seçilemeyenler iki bölüme ayrılmışlardır. Partinin aşırıları, İnönü ile Erim'in ve onlara araç olan Şemsettin Günaltay'ın, partiyi perişan duruma soktukları kanısındadırlar. Recep Peker bunlarca yüceltilmektedir. **CHP'nin gücü, kuvveti ve kendine güveni yıkılmıştır.** Partiyi içten yıkanlar, 'İnönü başta kalsın, ama bir simge olarak' diyorlar. İkinci bölüm, bir zamanlar genç düzenleyiciler diye ün kazanan Nihat Erim ve yandaşlarıdır. Onlar da birinci bölümdekilerin atılmalarını ve işin kendi ellerine verilmesi düşüncesindedirler...

"Arapça ezan yasağının kaldırılması için Demokrat Parti'nin Meclis'e götürdüğü öneri hakkında, grubumuzun görüşünü saptamak için yapılan genel kurul toplantısındaki görüşme, bu duygularını açığa vurmuştur. İnönü'nün etkilemeleri para etmemiştir. Neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar giderek, Demokratların önerisini özlemle onamaya karar verecekti. Bunun bir ulusal dil ve bilinç sorunu olduğunu, ulusal devlet politikasının hemen her yerde Türkçe konuşmayı

buyurduğunu, ulusal bilinç ve politikamızın gereği olarak Türkçe namaza çağrı yapılmasını yeğlediğimizi, ulusal bilince güvenerek cezanın kaldırılmasına karşı, bari sorgulamadan ileri gidilmemesini olsun, kabul ettirinceye kadar akla karayı seçtik." (SA, 443)

Böylece CHP, kendisinin başlattıklarının da yükü altında **"Eyvah!"** bile demeden Arapça ezana dönülmesine oylarıyla katılmaya yönelmişti!.. MP'nin laiklik ve ezan anlayışı DP'den farklı değildi, daha da katı sayılabilirdi.

Arapça ezan konusu DP grubunda ikinci kez 13 Haziran'da gündeme gelmişti. Menderes, ezanın Arapça okunmasını yasaklayan ceza hükmünün artık faydasız ve üstelik laikliğe aykırı olduğunu söylemişti. Söz alan milletvekilleri de aynı doğrultuda konuşmuşlardı. Sadri Maksudi Arsal, ezan sorununu Atatürk devrimine bağlamanın Atatürk'ü büyütmek değil, küçültmek olduğunu öne sürmüş, Kemal Özçoban da yasağın kalkmasının vicdan özgürlüğünün bir gereği olduğunu savunmuştu. Arkasından Sıtkı Yırcalı, Emin Kalafat ve Nihat Benker'in verdikleri öneri kabul edilerek, Ceza Yasası'nın 526. maddesindeki hükmün kaldırılması için hükümet ya da milletvekillerince hazırlanacak yasa önerilerinin kabul edilmesine karar verilmişti.

Bu karar üzerine Ahmet Gürkan, İsmail Berkok ve arkadaşlarınca hazırlanan yasa önerisi 16 Haziran'da Meclis'e sunulmuş. Başbakan Menderes, daha önce DP grubunda verilmiş olan kararın radyoda ve gazetelerde yayımlanmış olduğunu belirterek, kamuoyunda yasal engelin kalktığı kanaatının doğmuş olabileceği bu nedenle de **bazı vatandaşların Arapça ezan okuyabilecekleri** gerekçesiyle, önerinin öncelik ve ivedilikle görüşülmesini istemişti. Böylece öneri o gün gündeme alınmıştı. CHP adına "önerinin aleyhinde değil üzerinde" söz alan Cemal Reşit Eyüpoğlu, ezanın bir ulusal dil ve şuur sorunu olduğunu, kendilerinin Türk vatandaşının ibadete Türkçe olarak çağrılmasından yana olduklarını, ancak ezanın hangi dilde okunması sorununda bir tartışma açmak istemediklerini belirterek tasarının "partilerin ortak malı" olarak kabul edilmesini dilemişti! CHP'nin bu gönüllü katılmasıyla görüşmeler çabucak bitirilmiş ve oylamaya geçilmişti. Ceza Yasası'nın 526. maddesindeki ezanı Türkçeden başka bir dilde okuyanlara "3" ay hapis cezası verilmesine ilişkin bendin yasadan çıkartılmasını öngören öneri oybirliği ile kabul edilmişti. 16 Haziran 1950 Cuma günü, yani DP iktidarının 16. gününde çıkartılan bu yasa ile o akşam ezanın Arapça okunması sağlanmıştı! Yasa,

bir yasağı kaldırır nitelikteydi, ama uygulama Arapçayı zorunlu hale getirmişti. Ondan 20 gün sonra da radyoda Arapça Kuran yayınlarına başlanılmıştı.

Ezanın Türkçe okunmasından vazgeçilmesi ve arkasından din eğitim ve öğretimi konusunda alınan kararlar öyle bir ortam yaratacaktı ki, 10 yıl sonra 27 Mayıs 1960'daki ikinci **Ak Devrim** ile yönetime el koyan **Milli Birlik Komitesi,** Türkçe ezan okunması önerilerine karşı çıkarak, görünüşte din ve vicdan özgürlüğüne saygılı olduğunu kanıtlamak gereğini duymuştu. İleride ayrıntıları ile açıklanacağı gibi, 27 Mayıs ertesinde, **Türkçe ezana** dönülmesi eğilimi ağırlık kazanmıştı. **Türk Dil Kurumu Kurultayı**'nda bu yolda alınan bir karar da Diyanet İşleri Başkanlığı'na iletilmişti. Bu aşamada konu **Milli Birlik Komitesi** gündemine alınmıştı. 27 Mayıs sonrasında Başbakanlık Müsteşarlığını üstlenmiş olan Milli Birlik Komitesi üyesi Alb. Alparslan Türkeş, Cevat Fehmi Başkut ile yaptığı ve 17 Temmuz 1960 günlü **Cumhuriyet** gazetesinde yayınlanan söyleşisinde, DP iktidarının **Türkçe ezan**dan vazgeçmesini Türkçecilik ve devrimler açısından suçlayarak şunları söylemişti: **"Türkçecilik, bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biridir. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar!"** Böyle olmasına ve Komite Başkanı Cemal Gürsel'in ve kimi üyelerin öneriyi olumlu bulmalarına karşın, ezanın Türkçe okunması oy çokluğu ile reddedilmişti! Bununla da yetinilmeyerek 25 Temmuz 1960'da yayımlanan "35" numaralı bildiri ile, vatandaşların **"din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ve ne de zor kuvvet ile müdahale edilemez"** denilmişti. Böylece dolaylı bir biçimde de olsa, Atatürk döneminde **ezanın Türkçeleştirilmesi,** "yasa yoluyla dinsel inançlara karışma" diye eleştirilmişti.

b) Türkçe Anayasadan "Teşkilat-ı Esasiye"ye

Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarıp ulusal olduğu kadar zengin bir bilim ve kültür dili niteliğine kavuşturmak amacıyla 12 Temmuz 1932'de kurulan **Türk Dil Kurumu**'nun çalışmaları olumlu sonuçlarını vermeye başlayınca, okul kitaplarının yeni terimlerle yazdırılmasının yanında hukuk dilinin de özleştirilmesi gerekmişti. Bu doğrultuda yasalardan önce CHP tüzüğünün ele alınması uygun görülmüştü. Bu amaçla **Dil Kurumu** uzmanlarının da katılımıyla oluşturulan bir yarkurul. tüzüğü yeni türetilen sözcük-

lerle yeniden düzenlemişti. Böylece yeni biçimini alan tüzük CHP'nin 1935 Kurultayında kabul edilerek uygulamaya konulmuştu.

Çok ağdalı Osmanlıca ile yazılmış olan yasalardaki dilin vatandaşların kolaylıkla anlayabilecekleri bir Türkçeye dönüştürülmesi işine de yasaların temeli olan **Teşkilat-ı Esasiye**'den başlamak uygun görülmüştü. Ancak savaş yıllarında bu konu üzerinde durulamamış, sorun 1943'te ele alınabilmişti. **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** ile birlikte o zaman **Nizamname-i Dahili** adıyla anılan **Meclis İç Tüzüğü**'ndeki dilin de Türkçeleştirilmesi zorunlu görülmüştü. İlk aşamada eski terimlere karşılık olarak kullanılacak sözcükleri belirlemek için bir anket düzenlenmişti. Öte yandan, **Dil Kurumu** Anayasanın 1924 metnini Türkçeleştirmeye çalışırken parti içinde de ayrı bir yarkurul kurulmuştu. Bunun sonunda "2" ayrı metin ortaya çıkmıştı. CHP Meclis Grubu bunları birleştirmek amacıyla, 14 Kasım 1944 günkü toplantısında hukukçulardan, dil uzmanlarından ve milletvekillerinden oluşan 20 kişilik yeni bir yarkurul kurulmasını kararlaştırmıştı. İbrahim Alaattin Gövsa, İbrahim Necmi Dilmen, Agah Sırrı Levent, Reşat Nuri Güntekin, Falih Rıfkı Atay, Tahsin Banguoğlu, Suut Kemal Yetkin gibi dilci ve yazarlarla F. A. Barutçu, Feridun Fikri Düşünsel, Münir Birsel, Mümtaz Ökmen gibi hukukçu milletvekillerinin katıldıkları yarkurulda Aydın Milletvekili Adnan Menderes de yer almıştı! Yarkurulun titizlikle sürdürdüğü çalışmalar sonunda kaleme aldığı metne **Anayasa** adı verilmişti. Bu yeni metin ve **TBMM İç Tüzüğü**, CHP grubunda kabul edildikten sonra yasa tasarısı olarak Meclis'e sunulmuştu. Metin üzerinde Anayasa Komisyonunda ve Meclis Genel Kurulunda da kimi değişiklikler yapılmıştı. Sonunda 10 Ocak 1945'te 4695 sayı ile **Anayasa** adıyla yasalaşmıştı. Böylece 20 Nisan 1924 gün ve 491 sayılı **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** yürürlükten kaldırılmıştı.

Dil Kurumu'nun özleştirme çabalarını yürekten desteklemeyenler ve türetilen sözcükleri **"uydurma"** savıyla suçlayanlar, çok partili döneme geçildiğinde karşıtlıklarını daha da belirgin olarak belirtmeye başlamışlardı. DP programında dil konusuna ilişkin 40. madde şöyle düzenlenmişti: **"Türk dilinin milli bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki ilmi çalışmalara yardım etmek."** Bu, DP kurucularının dil devrimini "milli/ulusal bünyeye" aykırı gördüklerinin ve sorunun **Dil Kurumu**'nun izlediği amatörce yöntemlerle değil 'bilimsel' olarak ele alınmasını istediklerini göstermekteydi. Nitekim çok geçmeden **"yaşayan dil"** sloganı altında özleştirme ile, kuşaklar arasında anlaşmaya olanak bırakmayan bir dil yaratıldığı yo-

lunda görüşler öne sürülmeye başlanmıştı. 14 Mayıs seçimleri sonucunda DP'nin iktidara gelişinin ikinci haftası dolmadan dilde **Osmanlıcaya** dönüleceği yolunda ilk belirti Adnan Adıvar'ın **"Son İnkılap ve Dil"** başlıklı yazısında (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1950) ele alınmıştı. Böylece dil tartışmaları da gündeme girmişti. Ancak DP'liler sorunu nasıl çözeceklerine ilişkin kesin bir karar veremediklerinden yasal bir girişimde bulunmak istememişlerdi. Nihayet 1952 Martında "204" imza ile TBMM başkanlığına verilen öneride Anayasadaki aşırı sayılan Türkçe sözcüklerin değiştirilmesi istenmişti. DP grubunun yarısına yakınının sunduğu bu öneride ilk imzaların Fuat Köprülü ile Halide Edip Adıvar'a ait olması da dikkat çekiciydi. Çünkü Köprülü, 26 Eylül 1932'de toplanan ilk **Dil Kurultayı**'nda başlatılan dil çalışmalarını bir **Rönesans** olarak nitelemiş ve Atatürk'ün **"ulusuna hediye ettiği büyük inkılaplar zincirinin yeni bir halkası olan muazzam dil inkılabını da ilmin sağlam esasları üzerine kurduğunu"** belirtmişti! Bir yazar olmanın dışında ateşli bir Türkçü olarak da tanınan H. E. Adıvar ise **İnönü Armağanı**'nı alan ilk romancı olmuştu.

204 milletvekili Anayasadaki kimi sözcüklerin değiştirilmesini şu gerekçeye dayandırmışlardı:

"Anayasamızın ve iç tüzüğün dili, Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı ve ondan ayrı bir mahiyet taşımaktadır... Mekteplerdeki çocuklar evde ana ve babalarıyla anlaşmakta güçlük çekmeye başladılar. Diğer taraftan Türk dilinin kendi bünyesi içindeki gelişmesinin ve sadeleştirilmesinin hızını kıran bu yapmacık dil, nesiller arasında bir uçurum yaratmaya başladı. Bu suretle imparatorluk devrinde yaratılmış olan avam (halk) **ve havas** (yüksek tabaka) **diline benzer bir ikilik vücuda geldi: Millet dili, devlet dili... 1945'ten sonra yaratılmak istenen resmi dil, nesiller arasındaki bağları kırarak dilde bir ikilik ve karışıklık yaratmıştır."**

Yasa önerisi Meclis Anayasa Komisyonuna gönderilmişti. **Türk Dil Kurumu** Yönetim Kurulu ilk tepki olarak 18 Mart 1952'de yayımladığı bildiride, doğrudan eski sözcüklere, **Osmanlıcaya** dönmek yerine hangi sözcüklerin değiştirilmesi gerektiğinin bilim kurumlarına ve uzmanlara sorulmasını dilemişti. Arkasından önerinin gerekçesinde öne sürülen suçlamaların doğru olmadığını belirterek, Anayasayı gözden geçirmenin "Atatürk'ün devrim anlayışına aykırı olmaması" gerektiğini vurgulamıştı (Türk Dili, I, 7 Nisan 1952).

DP iktidarının girişimi doğal olarak basına da yansımıştı. Öneriye karşı çıkanlardan Peyami Safa, **Ulus**'taki yazısında (26 Nisan) "Uzun yıllardan beri dilimizden hükümet zoru ile değil, normal tasfiye yolu ile atılmış, Arapça ve Farsça kelimeler, şimdi birer hırsız gibi milli şuurumuzun arka kapısından Türkçeye sessizce giriyorlar" diye bir saptama yaptıktan sonra şuna dikkatleri çekmişti: **"Bana öyle geliyor ki, Atatürk'ün sadece ismine, resmine ve heykeline tapıp fikirlerini hiçe saymak, devrimcilik değil, putperestliktir. Bu bile değil: Çünkü putun ifade ettiği kutsallık, temsil ettiği manaya bağlılıktır... Arkadaşlarımız artık dilini bile kabul etmedikleri Atatürk'ün hangi milli kültür anlayışına bağlıdırlar?"**

TBMM'deki görüşmelerde 1945 Anayasası'ndaki hangi Türkçe sözcüklerin değiştirilip yerlerine hangi eski kelimelerin konulacağı konusunda görüşmeler uzayıp giderken basında da değişik görüşler ortaya atılır olmuştu. **Dil Kurumu** üyelerinden Munis Faik Ozansoy, **"Dilcilik Oyunu"** başlıklı yazısında (Hisar, Eylül), özleştirmede aşırılığa kaçıldığını öne sürmüş ve bu Türkçeciliği Hitler'in Yahudi düşmanlığına benzeterek, **"Bazılarının Türkçeciliği bana Hitler'in Yahudi düşmanlığını hatırlatıyor. O düşmanlığın tepkisi, Yahudileri birleştirmeye yaradı: Bizdekilerin halk üzerinde yarattığı kötü tesir de nerede ise -korkarım- Osmanlıcayı diriltecek!"** diye suçu dili özleştirenlere yüklemek istemişti.

Dikkati çeken, vaktiyle dil çalışmaları içinde yer almışken şimdi aşırılığa kaçıldığı suçlamasını yapanların Ozansoy'la sınırlı kalmayışı idi. Necmettin Sadak, 1945'te oluşturulan ve kendisinin de bulunduğu yarkurulda "hem sade, hem güzel" bir metin hazırladıkları halde **Dil Kurumu**'nun bunu beğenmeyip bir kenara attığını söylemişti (Akşam, 10 Aralık 1952). Tahsin Banguoğlu da, Türkçenin "millileştirilmesi"nin önemini vurguladıktan sonra **Dil Kurumu**'nun özleştirmelerini eleştirmiş ve "bu çerçevede yapılan uydurmacılığı ortaya koydum. Bunların doğru Türkçelerinin nasıl olacağını anlattım" diye (Ulus, 17 Aralık) Demokratların girişimlerini destekleyici açıklamalar yapmıştı.

Buna karşın, Bülent Ecevit, Cemal Refik, Asım Us, Nihat Erim, H. Nimetullah Öztürk, Dr. Zeki Zeren ve Celaleddin Kişmir gibi yazarlar, siyaset ve bilim adamları dilde geri dönüşün sakıncalarını belirtmeye çalışmışlardı. Ecevit, **"Nesiller Arasında Uçurum"** başlıklı yazısında, (Ulus, 6 Aralık) önerinin gerekçesine değinerek, **"böyle bir güçlük başladı ise, analar ve babaların çocuklarına Osmanlıca öğretmeleri değil, kendilerinin öz Türkçe öğrenmele-**

ri gerekir... Atatürk devrimlerinin amacı o uçurumu yaratmaktı. O uçurum yaratılmıştır da... Hars (kültür) **bakımından vücuda getirilecek bağlar bizi Arap ve İran harsına bağlayacaksa biz o hars bağlarını istemiyoruz... Gerekçeye imza koyanlar! Biz sizden çok uzakta, çok ilerideyiz. Şimdi elleriniz bize erişemez, bizi yakalayıp geri çekemez!"** demişti. M. Nermi, **"Yaşayan Dil Davası"** başlıklı yazısında (Yeni İstanbul, 10 Aralık), Anayasanın bir edebiyat dili olmadığını dolayısıyla Anayasa terimlerini değiştirmenin, hukuk sistemindeki terimleri değiştirmek olduğunu belirterek şunu vurgulamıştı **"Dilimiz Osmanlı çağının edebiyat anlayışından ayrılmıştır artık. Durmadan da Türkçeleşecektir. Hiçbir teşebbüs bu gelişimi önleyemez."** M. Zeki Zeren de **"Dili geriye götürmeye kalkışmak milli kültürümüz İçin zararlıdır"** diye sesini yükseltmişti (Dünya, 13 Aralık). Celaleddin Kişmir ise dil çalışmalarında izlenen yöntemin gerekliliğini açıklayarak bunun günlük politika konusu edilmesinin doğurduğu sakıncaları belirtmişti: **"Dile devlet müdahale eder. O kendi halinde yolunu bulamaz. Devlet himaye edecek, teşvik edecek ve yayacak. Devletin dile müdahalesi budur... Dili bir moda ve politika meselesi yapmasaydık çok iyi olurdu. O bilgi, görgü, tetkik ve tarih işidir."** (Yeni Konya, 11 Aralık)

Bu eleştiri ve uyarılara karşın Meclis'teki görüşmelerde, önerilen değişikliklerden de ileri bir geriye dönüş eğilimi belirmişti. 204 imzalı öneride "Anayasanın yaşayan dille yeniden yazılması" istenmişken, hangi terim ve sözcüklerin değiştirilip yerlerine hangilerinin konulacağı konusunda bir görüş birliği sağlanamamıştı. O nedenle de aralık ayındaki görüşmelerde iktidar sözcülerinden bir kısmı 1945 Anayasası'nın tümüyle bırakılıp **Teşkilat-ı Esasiye**'ye dönülmesini istemişlerdi. 8 Aralık 1952 günkü görüşmelerde Vasfi Mahir Kocatürk, terimlerin değiştirilmesi önerisini destekleyerek **Dil Kurumu**'nu "içinde dil ile yakından ilgili uzman bulunmayan" bir kuruluş olarak suçlamaya yönelmişti. Ona yanıt veren Sadri Maksudi Arsal ise, "bilim yoluyla çözülmesi gereken dil sorununun yasa yoluyla çözülmek istenmesinin yanlış olduğuna ve bu yasayı kabul etmenin Atatürk'ün devrimlerine aykırı hareket" olacağına dikkatleri çekmişti. Ertesi haftaya kalan görüşmelerde de Dr. Cezmi Türk, 1945'te TBMM'nin "yanlış ve muğlak (anlaşılmaz) bir Türkçeyle yazılmış bir metni doğru ve sade Türkçeye çevirdiğini" anımsatarak, öneride bulunanların da Anayasa Komisyonunun da kendi ilkelerinin ne olduğunu açıklayamadıklarını, doğru diye alınan sözcüklerin

çoğunun uydurma olduğunu belirtmişti. 24 Aralık'taki görüşmelerde ise terimleri değiştirme önerisi, metni tümden değiştirmeye dönüşmüştü. Bunda da başrolü Hamdullah Suphi Tanrıöver oynamıştı. **Türkçü** ve **Türk Ocakları** Başkanı olarak tanınan Tanrıöver, dilden Arapça ve Farsça sözcükler çıkartılırken Batı kökenli sözcüklerin istilasına uğranıldığını söylemişti. Örnek olarak da "Ankara Palas" yerine neden "Ankara Saray" denilmediğini sormuştu. Sonunda: **"Arabın medeniyeti benim medeniyetimdir. Hamdolsun, onun gibi telaffuz etmiyorum"** diye Anayasa yerine eski kanuna dönülmesini rica etmişti! DP'li Kasım Küfrevi de bir şairden dizeler okuyarak öz Türkçeye ve **Dil Kurumu**'na hakaretler yağdırmıştı. CHP'li Hasan Raşit Tankut'un Anayasa ve devlet diline dokunulmaması gerektiğini belirtmesine karşın, yeniden yazılan ve amacı ile içeriği değiştirilen önerge oya sunulmuştu. "32" olumsuz ve "9" çekimsere karşın "342" oyla kabul edilen öneri 5997 sayı ile yasalaşmıştı. Yasaya şu başlık verilmişti: **"491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun."** Biri yürürlük olmak üzere "2" maddeden oluşan bu yasanın 1. maddesi de şöyle düzenlenmişti:

"20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 4695 sayılı kanunun kabulüne kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar mer'iyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş (geçirilmiş) olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa mer'iyetten kaldırılmıştır."

5997 sayılı yasa 26 Aralık 1952'de yayımlanarak yürürlüğe girmişti. 7 yıldan beri Anayasaya da girmiş olan Türkçe terim ve sözcüklerin suçlu bulunmasının siyasal alanla sınırlı kalmayıp basın yayın dünyasında kimi dalgalanmalara yol açması yanında bu terimlerle yazılmış kitapların okutulduğu eğitim öğretimde de kimi sıkıntılar yaratması kaçınılmazdı. Bir açıklama yapan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, son 50 yılda Türkçenin çok sadeleşmiş olduğunu belirttikten sonra, **"dili kendi seyrine bırakmak"** istediklerini, **Teşkilat-ı Esasiye** diline dönüşün yalnızca felsefe terimlerinde bazı sıkıntılar doğurabileceğini, ama onun da ele alınıp gereken düzeltmelerin yapıldığını söylemişti. Ancak dili doğal akışına bırakmak devrimden evrime dönüş demekti. Bu çelişkiye değinen Falih Rıfkı Atay, son yasanın kabulündeki değişik çelişkileri de sergilemişti: 1924 Anayasası'na dönülmesine bir bakıma sevindiğini söyleyen yazar şöyle devam etmişti:

"BMM, kendisini dil tartışmalarının üstünde tutmakla bera-

ber, Osmanlıca mensuplarına iyi bir fırsat da vermiştir. Pek kısa bir zaman gösterecektir ki, dil üstünde hiçbir zorlama yapılamaz. Hele yaşayan dil, ölü dil ile değiştirilemez... Bir daha terkipli Osmanlıca Türkçenin yerine geçemez... Bazı Türkçüler de zevklerine uymayan 5-10 kelime için mürtecilerle birleşecek kadar aykırı davranmalarının cezasını çektiler." (Dünya, 26.XII.1952)

Ama dilde geriye dönüşte asıl büyük çelişki, 1945'te Türkçe Anayasa metnini düzenleyen yarkurulda çalışmış olan A. Menderes'in iktidara yükselişle **dil devrimiyle** birlikte kendine de cephe alışı idi. Bu çelişkiye bir yabancının, dönemin Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Jacques de Saint Hardouin'in parmak basışı ise ayrıca düşündürücü idi. Hükümetine gönderdiği 17 Mart 1952 günlü raporunda buna değinen Fransız Büyükelçisi, Menderes'in "geri kalmış kırsal kesim üzerindeki etkisini pekiştirmek" için bu geri dönüşlere yöneldiğini belirtmiş ve üstelik bu kadarla da kalmayıp yakında aynı doğrultuda yeni önlemler alacağı kanısında olduğunu da eklemişti!

3 – ATATÜRK ALEYHİNDE İŞLENEN SUÇLARA İLİŞKİN YASA

DP'ye oy veren seçmen kütlelerini şeker fiyatlarını ucuzlatma, Arapça ezana dönme gibi gönül alıcı girişimlerle memnun etmeye çalışan A. Menderes, ikinci kabinesini kurarken kendine göre uyumlu kişileri içeren bir hükümet oluşturmuştu. Öte yandan **Kore**'ye asker gönderip **NATO** ve **ABD** desteğini de sağlayınca mevkiini daha da güçlendirmişti. Ancak **Halkevleri**'nden yoksun bırakılmakla yetinilmeyip **CHP mallarına** el konulacağı girişimlerinin sürdürülmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerini sertliğe dönüştürürken, gerici faaliyetlerin kıpırdanışları ve yer yer Atatürk'e ve devrime karşı saldırılar, iç siyasada olumsuz gelişmeler olarak gözleniyordu.

a) İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Atatürk Karşıtı Eylemler

1950 seçimleri sonrasında Bingöl seçimlerine yapılan itirazlar üzerine **BMM**'de konuşan Menderes, muhalefete tam bir güvence sözü vermişti:

"Muhalefet emniyet altındadır. daima emniyet altında olacaktır.

Yalnız muhalefet değil, bütün vatandaşlar emniyet altında olacaktır. Vatandaşın evi masun (dokunulmaz) olacaktır... Bütün siyasi partiler, iktidar partisinden hiçbir veçhile imtiyazlı ve farklı bir muameleye (işleme) tabi tutulmayacaktır." (AMK, 34)

DP-CHP ilişkilerinin bozulmasında, yeni iktidarın **Halkevleri** bahanesi ile İnönü'yü ve dönemini suçlayan söylemi sürdürmesinin yanında her iki parti **"şahinler"**inin ve parti sözcüsü durumundaki gazetelerin yayınları da etken olmuştu. S. Ağaoğlu, DP içinde "3" ayrı grup bulunduğunu belirterek bunları, demokrasiye bağlı genç idealistler - deneyimli idealistler ve partinin temsilcisi olduğu demokrasi ideali ile ilgisi bulunmayanlar diye sıralamaktadır (ARM, 63 vd.). Bunlar seçimleri kazanmanın coşkusu içinde azınlıkta kalan CHP'yi tümüyle susturacak, olabilirse silecek bir siyasa yanlısı idiler. Parti sözcüsü **Zafer** gazetesi de M. Toker'in benzetmesiyle, "D'Artagnan kadar düello düşkünü Mümtaz Faik Fenik'in" eline bırakılmıştı (DAY, 78). Öte yandan CHP'nin sözcüsü **Ulus** da, seçimlerde Başbakanlık yardımcılığını, parti kurultayında genel sekreterliği kaçıran ve Menderes'i küçümseyen Nihat Erim'in yönetiminde kalmıştı. O sıralarda **Ulus** gazetesi, DP liderlerinin vaktiyle İnönü'ye yazmış oldukları mektupları ve Menderes'in çapkınlıklarını gösteren fotoğrafları yayımlamaya başlamıştı. Buna karşılık **Zafer** de, 1946 seçimlerinden başlayarak DP'lilerin nasıl izlendiklerine, telefonlarının dinlenmesine ilişkin belgeleri açıklamıştı. Bu yüzden partilerarası ilişkiler çabucak karşılıklı suçlamalara dönüşmüştü.

DP'li Hamit Şevket İnce, 1951'de CHP'den beklediklerini şöyle sıralamıştı: **İnönü'nün parti başkanlığından çekilmesi Ulus'un susturulması - Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazı yazmaması.** Bakanlardan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da **Zafer**'e verdiği demeçte; **"Halk Partisi, ya demokratik muhalefet nedir öğrenecek, yahut silinip gidecek!"** demişti. Buna karşılık Nadir Nadi, ona yazdığı açık mektupta, CHP silinecek olursa, DP'nin ne hale geleceğinin ve tek partiye dönüşecek DP'nin de çok gitmeden silineceğinin düşünülmesini istemiş ve şunu eklemişti: **"Benim bildiğim, demokratik muhalefetin üslubu yoktur. Demokratik kanunların çerçevesinde muhalefet alabildiğine serbesttir."** (AİY, 60)

DP'lilerin CHP'ye yönelik eleştirileri ve istekleri artarken M. Faik Fenik, huzursuzluğun sadece İnönü'den geldiğini öne sürmüştü. İzmir Belediye Başkanı Rauf Onursal da, bu olumsuzlukların kaynağının İnönü olduğunu yineleyerek onun son halife Abdülmecit gibi yurtdışına sürülmesini önermişti: **"Rejim aleyhindeki suçlamalar**

yalnız sakıt (iktidardan düşmüş) **şefin başının altından çıkmaktadır. Bundan dolayı rejimin selameti için sakıt halife gibi sakıt Milli Şef de memleket dışı edilmelidir!"** İş bununla da kalmamıştı. Ayvalık'ta çıkan DP yanlısı bir gazete İnönü'nün idam edilmesinin daha iyi olacağı görüşünü savunmuştu (DAY, 123). **Milli Kalkınma Partisi** Başkanı Nuri Demirağ ise, daha ilginç olmak için, İnönü'nün demir bir kafese konulup Yıldırım Bayezıt gibi yurtiçinde gezdirilmesini önermişti!

Bunların dışında, kimi çevrelerde ve yörelerde bazı devrimlerden vazgeçilip eskiye dönülmesini isteyen gerici eğilimler ve hareketler de görülmeye başlanmıştı. Konya'nın Kadınhan ilçe kongresinde, **"Kadınlar çarşafa!"** diye sloganlar atılmıştı. Kimi delegeler de, Konya milletvekili olan "2" kişinin seçimlerden önce kendilerine vaatlerde bulunduğunu belirterek **"fes, sarık ve Arap harfleri"** istemişlerdi. A. E. Yalman bu konuşmaları **"DP Kongrelerinde İrtica!"** başlığıyla dile getirmiş, fakat **Zafer,** "Konya'da asla irtica olmaz" yanıtını vermişti. 1951 Temmuzunda, açıkça dinsel âyin yapıyor diye yargılanan "63" tarikatçıdan "23"ü, üçer ay hapis cezasına çarptırılmışlardı. Sanıklardan biri basına verdiği demeçte girişimlerini **"Demokrasiyi biz kurduk. İktidar bizlerin oyuyla iş başına geçti. Memlekette artık demokrasi var. Demokraside herkes istediğini yapar!"** diye savunmuştu (agy, 124, 137).

Dinsel eğilimler bağlamında ortaya çıkan bir girişim de Türk, Müslüman hatta Hıristiyan kimi ünlüler için camilerde geniş çaplı mevlitler okutulması olmuştu. Mareşal F. Çakmak'ın ölüm yıldönümünde (10 Nisan 1951) Ankara'da okutulan mevliti, **İttihat** ve **Terakki** lideri Talat Paşa (13 Nisan) ve Pakistan lideri Muhammed İkbal için okutulan mevlitler izlemişti. Giderek Arjantin diktatörü Peron'un eşi Evita Peron için de 9 Aralık'ta Şişli Camii'nde mevlit okutulmuştu!

Bu kıpırdanmalar sırasında laikliğin dinsizlik olduğu suçlamaları da sürdürülmüştü. Bu da kimi tepkilere yol açmıştı. İstanbul'da gerici yayınlara karşı bir gösteri düzenlenmişti (20 Mart 1951). Ankara'da **Türkiye Öğretmenler Derneği**'nin düzenlediği **Ahlak Terbiyesi Kongresi**'nde ise (23-29 Nisan) bazı olaylar çıkmıştı. Milli Eğitim Bakanlığında **"milliyetçi"**lik adına birçok öğretmeni görevden alan Bakan Tevfik İleri'nin, gençliğinde **komünist** hayranı olduğunu gösteren bir mektubunun yayımlanması tartışmaları daha da artırmıştı.

Gerici hareketler artarken Atatürk'e ve onun heykellerine saldı-

rılar da başlamıştı. Atatürk'e ve onun ilkelerine, gerçekleştirdiği **devrime** karşıtlık, kendisinin de belirttiği gibi, daha onun sağlığında başlamıştı. Genelde içten içe kulaktan kulağa sürdürülen karşıtlık, onun ölümünden ve hele çok partili döneme geçildiğinde açığa çıkmış ve giderek artmıştı. İlk büyük hareket **Kırşehir**'de görülmüş ve 24 Şubat 1951'de kentteki Atatürk heykeli parçalanmıştı. Saldırıda bulunan Sabahattin adlı kişi yakalanmış ve hakkında açılan dava sonucu "2" yıl "2" ay hapse mahkûm edilmişti.

Ankara'da Orduevi karşısındaki Atatürk anıtı da 26 Haziran 1951'de **Ticani** tarikatından olan kişilerin saldırısına uğramıştı. Eli balyozlu birisi heykelin başını parçalamak istemişti. Bunun üzerine yakalanan kişi ile tarikat lideri Kemal Pilavoğlu tutuklanmıştı.

Ticanilik, Halvetilik tarikatının bir kolu olarak XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Dar ve karanlık yer anlamına gelen **'halvet**'e çekilerek ibadet etme yöntemini benimsediği için **Halvetiye** (Halvetilik) adıyla bilinen tarikat, XIV. yüzyılda İran'dan başlayarak yayılmıştı. Faslı Ahmed et-Ticani (1737-1815) doğrudan doğruya Peygamberden aldığını söylediği izinle yeni bir tarikat kurunca buna kendi adı verilmişti. Tarikat, Halvetilik gibi **zikir** (belirli isim ya da kuralları sözle tekrarlama) esasına dayanmaktadır. Kural olarak zikrin sabah namazından kuşluk vaktine ve akşam namazından yatsıya kadar olan süreler içinde yapılması gerekir. Zikirde 100 kez **"estağfurullah!"**, denir ve 100 kez **"salavat"** (Peygamberin adı anılan dua) ile 100 kez **"tevhid"** (**Lailahe illallah** diye Tanrının birliğini anma) getirilir.

Ticaniliğin ana ilkelerinden biri Peygamber dışında hiçbir veli tanımamak, onların adlarını anmamaktır. Bu nedenle heykellere de karşı çıkılmaktadır. Daha çok Kuzey Afrika'da ve Sudan'da yayılmış olan Ticanilik Türkiye'de pek az taraftar bulmuştur. 1950'li yıllarda Ankara'da bunun önderliğini yapan, Kemal Pilavoğlu adındaki bir hukuk fakültesi mezunu idi. Laikliğe aykırı davrandığı, dini siyasete alet ettiği için hakkında açılan dava sonunda mahkûm olmuş ve Bozcaada'ya sürülmüştü. Ama oradaki bağlardan bir kısmını ele geçirerek şarapçılığa başlamış, kısa sürede de zengin olmuştu.

M. Toker'in saptadığına göre, ölümünden 14 Mayıs 1950'ye kadar geçen 12 yıl içinde Atatürk'ün manevi varlığı aleyhinde "51" suç işlenmiş, fotoğraflarına "12", heykel ve büstlerine karşı da "4" saldırıda bulunulmuş, fotoğrafları yırtılmış, büstleri kırılmak istenmişti. 14 Mayıs 1950'den 1951 Nisanına kadar olan bir yıl içinde ise büst

ve heykelleri kırma girişimi "9"a çıkmış, manevi varlığına da "6" saldırıda bulunulmuştu.

b) Yasa Tasarısı ve Tartışmalar

Bu saldırılar, devrimi özümsemiş ve önemini algılamış olan kuşakları ve çevreleri harekete geçirmişti. Haziran sonlarında Ankara'da **"Atatürk Devrimlerine Bağlılık"** mitingi yapılmıştı. N. Nadi de **"Artık Yeter!"** başlıklı yazısında (Cumhuriyet, 28 Haziran), CHP'den başlayarak devrimden verilen ödünler üzerinde durmuştu:

"Dini politikadan uzaklaştırmak şarttı. Bu yapılmadıkça, muasır medeniyet seviyesine yaklaşmak ne kelime, Ortaçağ hayatından bir adım ayrılmamıza imkân tasavvur edilemezdi. Halbuki Atatürk'ün koyduğu şart prensibi kendi elimizle zedeledik... Partiler arasındaki mücadelede, rey avcılığı her türlü düşüncenin üstünde geliyordu. Bu yüzden birçok şeylere göz yumuldu. Türbeler açıldı, tarikat şeyhlerine aday listelerinde yer verildi. Muskacılara, falcılara ses çıkartılmaz oldu!"

Devrim karşıtı bu tür eylemler Ankara'daki yabancı diplomatlar tarafından da dikkatle izlenir olmuştu. Fransız elçisi J. T. Saint Hardouin hükümetine gönderdiği raporda şu yorumda bulunmuştu:

"Bu ülke, dini duygularına öyle bağlı kalmıştır ki, teokratik düzenin yeniden doğuşu, modern Türkiye'nin örgütlenmesinde temel oluşturan tüm Atatürk devrimlerini tehlikeye atacaktır. Demokrat yöneticiler, genelde laik sayılsalar da gelenekçi olan seçmenlere verdikleri ödünler dışında, camilerin bakımı ve din görevlileri için oldukça geniş kredi olanakları yaratmışlar ve söz konusu gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Bu ödünler, fanatiklerin aşırı hareketlere yönelmelerine yol açmıştır. Belli bir süreden beri Atatürk'ün anısına ve onun eserine karşı bir hareket gözlemekteyiz. Atatürk'ün birçok heykeli saldırılar sonucu yıkılmış, büyük adamın anısına yönelik saldırılara karşı genel bir tepki doğmuştur."

Bu hareketleri başlangıçta olağan bulan DP iktidarı girişimlerin doğurduğu tepkiler karşısında belli bir kaygı duyar olmuştu. Sonunda Atatürk'e yönelen saldırıları önleyebilmek için özel bir yasa hazırlamayı gerekli görmüştü. Hükümetin eğilimi kamuya yansıyınca böyle bir yasaya gerek olup olmadığı tartışmaları başlamıştı. Nadir Nadi **"Ata'yı Korumak"** başlıklı yazısında. Atatürk'ü korumak için özel bir

yasaya gerek bulunmadığını, böyle bir "ayrıcalık" yaratma yerine, saldırıların kaynağına inip o hastalığı gidermeye çalışmak ve Atatürk'ü savaş dışı bırakmamak gerektiğini belirtmişti. Ona göre, özel yeni bir yasa, rejim yönünden bir "gerileme" işareti de sayılabilirdi (Cumhuriyet, 14 Nisan 1951).

Başbakan ile partisi adına bu konuda görüşen F. A. Barutçu'nun aktardığına göre, Menderes ile F. Köprülü de, hazırlanacak tasarının bir **"kişi yasası"** olmaması görüşünde idiler. Onlar bunu bir **"güvenlik yasası"** olarak düşünmüşlerdi. Menderes, hükümetin kendi aleyhine koz olarak kullanıldığı için böyle bir tasarı hazırlamayı zorunlu görmüştü. "Bu öyle oldu ki, bu yasayı istememek, bir tür Atatürk aleyhtarlığı gibi gösteriliyor" demişti. Öte yandan İnönü de, **"Hukuk ilkeleri açısından yasaya karşı çıkmak bizim için doğru olmaz; biz bu yasayı politik olarak savunmalıyız. Ben de bulunacağım ve oy vereceğim"** deyince, DP'liler tasarıyı Meclis'e sunmakta gecikmemişlerdi (SA, 515).

Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu'na göre tasarı, "Atatürk'ün manevi varlığını korumak" amacıyla hazırlanmıştı. Adalet Komisyonundaki görüşmelerde Adnan Adıvar, Sadri Maksudi Arsal ve Selahattin Âdil, böyle özel bir yasanın yersiz olduğunu ve gerekirse Ceza Yasası'ndaki maddelerin ağırlaştırılabileceğini belirtmişlerdi. Buna karşın Menderes "2" kez söz almış ve "Bugün için bir Fatih, bir Yavuz, bir Namık Kemal meselesi yoktur, ama bir Atatürk meselesi vardır..." diye tasarıyı savunmuştu. Başbakana göre "Millete mal olmuş böyle bir insan"ın manevi kimliğine veya simgelerine saldırıldığında, hakaret edildiğinde savunması, saldıranlar aleyhine dava açılması yalnızca fani olan kız kardeşinin, yani Makbule Atadan'ın şikâyetine bırakılamazdı. Böyle olmasına karşın tasarı, Adalet ve İçişleri Komisyonlarında ancak ilgili bakanların verdikleri "2" oy fazlasıyla kabul edilmişti. Mayıs başlarında genel kurul gündemine alındığında, öncelik ve ivedilikle görüşülmesi kararlaştırılmıştı. Söz alan milletvekilleri tasarıya karşı çıkmışlardı. Sonunda bunun Anayasaya aykırı olup olmadığının saptanması için bir kez de o komisyonda görüşülmesi uygun bulunmuştu. Orada yapılan oylamada oylar eşit çıkmıştı, fakat Başkan Fuat Hulusi Demirelli'nin oyu çift sayılarak düzenlemenin Anayasaya aykırı olmadığı sonucuna varılmıştı. Böylece metin genel kurulda **Ticaniler**'in Orduevi önündeki Atatürk anıtına saldırmalarından sonra, 22 Temmuz'da ele alınabilmişti.

c) Menderes'in Savunması ve Yasanın Özellikleri

Genel kurulda söz alan eski CHP'li, yeni DP'li Sinan Tekelioğlu tasarının **Takrir-i Sükûn** yasasını andırdığını öne sürerek buna karşı çıkmıştı. CHP adına konuşan Kâmil Boran, kesin bir tavır almaksızın hükümetin zamanında gereken önlemleri almadığını söylemişti. Menderes eleştirileri yanıtlamak ve tasarıyı savunmak için "3" kez söz almıştı. Başbakan öncelikle, Atatürk gibi "Hakkın rahmetine kavuşmuş bir insanın, bir Türk büyüğünün" uğradığı hakaretleri önlemek ve bunun memlekette yarattığı **"teşevvüşü"** (karışıklığı), fikirlerde yaptığı, vicdanlarda yarattığı huzursuzluğu gidermek istediklerini belirtmişti. Bu tasarı ile eleştiri özgürlüğü değil, yalnızca hakaret ve başkasını suçlama özgürlüğü ortadan kaldırılmak isteniyordu. Başbakan tasarıyı savunmayı şöyle sürdürmüştü:

"Biz tenkit hürriyetini kaldırmıyoruz. Tenkit hürriyeti ne demektir? Ben kendisiyle beraber tenkit edeceğim. Atatürk'ü bu memleketin kurtulması hareketinde başta bulunan bir zat (kişi) **olarak mütalaa etmek başka, demokratik inkılapları tahakkuk ettirmiş midir, ettirmemiş midir zaviyesinden** (açısından) **mütalaa etmek başkadır. Mevzuda buraya geldiğimiz zaman bunun tenkidini bizzat bizler yapmışızdır ve bu tenkidi yapmakta devam edeceğiz. Bu, Atatürk'ün tarihte şaşaa ile** (görkemle) **daima parlayacak olan hüviyetini asla küsûfa uğratmaz** (kimliğine asla gölge düşürmez). **Onu biz bir demokratik inkılabın muvaffakıyetli bir başarıcısı olarak mütalaa etmek mevkiinde olmayacağız. Onun eserlerinden bugünün zihniyetine uymayanları kabul etmemekte, tenkit etmekte elbette devam edeceğiz...**

"Zümre (grup) **yaratacakmışız, fikirler yaratacakmışız. Medeni Kanunumuzda hüküm varmış. O hüküm ne imiş? Vârisi takip edermiş. Bizim gibi fanilerin vârisleri, belki bizlere yapılacak tariz ve hareketleri takip edebilirler. Fakat, emsale** (örnek almaya) **hâkim olmuş olan bir insanın, mazide ve gelecekte nesillere** (kuşaklara) **hâkim olmuş ve olacak bir insanın elbette icraatını yaparken çiğnediği, zarardide ettiği** (zarar verdirdiği) **birçok menfaat zümreleri olacaktır. Bunların, bütün memleket sathında bulunabilecek bu insanların yapacağı hakaretleri sadece tek başına kalmış hemşiresinin** (kız kardeşinin) **takibine bırakmak asla doğru değildir. Atatürk manevi şahsiyet olarak aramızda yaşamaktadır...**

"Atatürk'ün yaptığı hamle, 150 seneden beri devam eden in-

kılap hareketlerinin safhasından ibaretmiş! Öyle de olsa Atatürk'ün eserini küçültür mü? Atatürk'ü, Milli Mücadele'de Türk milletinin birinci adamı olarak Türk milletinin kurtuluş davasında, kurtuluş mücadelesinde bütün milli gayretleri hedefe tevcih etmek (yöneltmek) **cesaretini, kuvvetini ve vatanperverliğini nefsinde cemetmiş bir adam olarak hepimiz onu tevkirden** (yüceltmekten) **geri kalmamaktayız...**

"Şimdi geriye gitmemek için biz, taş, toprak dedikleri heykeller ve heykelciklerde manasını bulan ileri hareketi toptan görmekteyiz. Ve bu tecavüzü bir geriye gitmenin alâmeti olarak mütalaa ediyoruz. Aksi halde bu heykeller neyi ifade eder?..

"Fakat hepiniz bilirsiniz ki, Atatürk, müspet, menfi (olumlu, olumsuz) **ileri geri, bütün hayatının muhasebesi yapıldıktan sonra büyük adamdır, ileri adamdır, memleketi kurtaran adamdır ve ileriyi gören prensiplerinin galip vasfının ekseriyet-i kahiresi** (büyük çoğunluğu) **bu memleketin nef'ine** (yararına) **olan prensiplerdir."**

Kişiye özgü yasa olmayacağı görüşüne de katılmayan Menderes, "Kırşehir'de bir heykelin burnuna çekiç vuruluyor. İstanbul. Kırşehir'e akın ediyor. Filan yerde gene bir heykelin bir tarafı kırılıyor. bütün gazeteler bunu mevzu olarak ele alıyor" diye eklemişti. Ülkenin manevi cephesini yıpratmak isteyenlerin bulunacağına dikkati çeken Başbakan, konuşmasını, karışıklıkları önlemek için Atatürk heykellerinin hükümete bir hücum aracı olmaktan çıkartılmasının çok yerinde olacağını söyleyerek bitirmişti (MMK, 71-75).

Denilebilir ki Menderes böyle bir yasa çıkartılmasını tek başına ve parlak bir biçimde sağlamıştı. Uzun konuşmasında Atatürk hakkında yaptığı değerlendirmeler de tutarlı idi. Yalnızca demokratik devrimi başaramadı diye yönelttiği eleştiri dönemin koşulları ve karşıtlarının tutumu dikkate alınmadan söylendiği için gerçeği tümüyle yansıtmaktan uzaktı. Devrim bütününü "2"ye bölmesi ise bu değerlendirme ile çelişiyordu.

Başbakanın çok yönlü ve çarpıcı savunmasından sonra oya sunulan tasarı, "50" karşıt ve "6" çekimsere karşın "232" oyla kabul edilmişti (25 Temmuz 1951). **"Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun"** başlığını taşıyan "5816" numaralı yasa 31 Temmuz'da yayımlanarak yürürlüğe girmişti. "5" maddeden oluşan yasaya göre, "Atatürk'ün anısına açıkça hakaret eden ya da söven" bir kişi '1 yıldan 3 yıla kadar' değişen hapis ezasına çarptırılacaktı. Onun heykeline, büstüne ya da kabrine saldıranlara da '1 yıldan 4' yıla ka-

dar ağır hapis cezası verilecekti. Bu saldırılar toplu olarak işlenecek olursa verilecek cezalar yarısı oranında, zor kullanılarak işlendiği durumlarda ise iki katı oranında artırılacaktı (Metin: Ek, VI).

4 – ATATÜRK'ÜN NÂŞININ ANITKABİR'E TAŞINMASI

10 Kasım 1938 sabahı Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini yuman Atatürk'ün cenazesi 19 Kasım'da oradan alınarak Ankara'ya getirilmiş ve 21 Kasım'da düzenlenen çok görkemli bir törenden sonra geçici kabir olarak seçilen **Etnografya Müzesi**'ne konmuştu. Hükümet ve TBMM, onun için büyük bir anıt-mezar yaptırmayı kararlaştırmış ve bu amaçla bir komisyon kurulmuştu. Anıtın her taraftan kolaylıkla görülebilmesi için kentin ortasında yükselen o zamanki adıyla **Rasat Tepe** üzerinde yaptırılması uygun görülmüştü. Ancak savaş yıllarının doğurduğu ekonomik darboğazlar nedeniyle bunun uygulanmasına geçilememişti. Yaptırılacak mezara **Anıtkabir** denilmesi ve bu yapının uluslararası bir yarışma sonucunda saptanması da gerekli görülmüştü. Düzenlenen yarışma tüzüğüne göre, **Anıtkabir**, vatandaşların ve dileyenlerin rahatlıkla girip çıkabilecekleri bir "ziyaret yeri" olacaktı. Yapıda Atatürk'ün yüce kişiliğinin yansıtılması ve Türk ulusunu simgelemesi de gerekli idi. Ayrıca içinde bir **şeref holü** bulunacak ve bir **Atatürk Müzesi** kurulacaktı.

Bu koşullarda 1941 Martında uluslararası yarışma açılmıştı. Bir yıl sonra, 2 Mart 1942'de sona eren yarışmaya, "25"i yurtiçinden, "141"i de yurtdışından olmak üzere toplam "166" proje katılmıştı. Oluşturulan uluslararası jüri, birini diğerine üstün tutmadan, Prof. Emin Onat ile Doç. Orhan Arda'nın ortak projeleri ile Alman Johannes Kruger'in ve İtalyan Anoldo Feschini'nin projelerini ödüle değer bulmuştu. Ancak Bakanlar Kurulu'nca yapılan değerlendirmede Türk mimarları Onat-Arda projesinin bazı değişikliklerle uygulanması kararlaştırılmıştı.

Anıtkabir yapımına 9 Ekim 1944'de başlanmıştı. Ancak 1950'ye kadar geçen sürede yapım işleri fazla ilerlememişti. Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde ele aldığı konulardan biri de, **Anıtkabir**'in süratle tamamlanıp Atatürk'ün nâşının buraya taşınması olmuştu.

İktidara gelişlerinden kısa bir süre sonra 6 Haziran 1950'de **Anıtkabir** inşaatını gezen C. Bayar, yapımın uzun sürmesinin Türk ulusu için bir ıstırap kaynağı olduğunu söyleyerek işin biran önce bitirilmesini istemişti. CHP'liler Cumhurbaşkanının bu sözlerinden

alınmışlardı. Partinin yayın organı **Ulus** gazetesinde iki gün sonra imzasız olarak yayımlanan bir yazıda böyle bir anıtın hemen bitirilmesinin doğru olmadığı öne sürülmüş ve yapımın durdurularak gelecekte "kadirbilir bir kuşak" tarafından bitirilmesinin uygun olacağı savunulmuştu! (OYM, 42). Böylesi bir öneri toplumca olumsuz karşılanmıştı. Ama değişik nedenlerle inşaat daha '3' yıl sürmüş ve 1953'te bitirilebilmişti.

Anıt, "3" ana bölüm olarak düşünülmüştü: **Giriş yolu** (alle) - **Zafer** (toplanma) **alanı - Şeref holü.** Anıtın batıdaki giriş kapısına Tandoğan Meydanı'ndan girilmektedir. Giriş kapısının önündeki geniş merdivenlerden 'Anıt'a giden uzun **giriş yoluna** (alle) çıkılmaktadır. Bu yol, **hürriyet** ve **istiklal kulelerinden** başlayarak iki tarafa sıralanmış aslanlar arasından geçerek **zafer alanına** kadar devam eder. Soldaki **hürriyet kulesinin** iç duvarlarında bir at ve bir melek kabartması, sağdaki **istiklal kulesi** iç duvarlarında da kılıcını çekmiş bir genç insan kabartması bulunmaktadır. Bunlar Zühtü Müritoğlu'nun yapımıdır. **'Alle'**nin sağında ve solunda çift çift yanyana konulmuş 24 aslan heykeli Hitit sanatından esinlenerek yontulmuştur. Törenlere katılacakların toplanacakları **zafer alanı,** 80×130 m. genişliğindedir. Buradan **şeref holüne** giden ve iki tarafı kabartmalarla bezenmiş merdivenin ortasındaki mermer kürsünün üzerinde. **"Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir"** yazısı vardır. Hole girişin sağındaki duvara Atatürk'ün **10. Yıl Söylevi,** solundakine de **Gençliğe Seslenişi** yazılmıştır. Dikdörtgen biçiminde ve üstü kapalı olan holün boyutları 60x32x20 metredir. Zemini Eskipazar'ın traverten taşları, duvarları yeşil Bilecik mermerleri, tavanı ise Türk halı ve kilimlerinin motiflerinden oluşan mozaiklerle bezenmiştir. Holün sonundaki büyük pencerenin önünde Atatürk'ün lahdi bulunmaktadır. Lahitin bir bütün olan taşı Osmaniye'den (Adana) getirilmiştir. 4,20x1,60x1,60 m. boyutlarında olan bu mermer blokun ağırlığı 42 tondur. Atatürk bu lahtin tam altında, zemin katta doğrudan doğruya toprağa verilmiştir. Buradaki Ankara toprağına yurdun dört köşesinden getirilen topraklar katılmıştır.

Anıtkabir'de bulunan **"10 kule"**ye Türk Kurtuluş Savaşı'na ilişkin simgesel adlar konulmuştur. Girişin başındaki kulelere **İstiklal** ve **Hürriyet,** sonundakilere **Mehmetçik** ve **Müdafaa-i Hukuk,** Zafer alanının köşelerindekilere **Zafer, Barış, İnkılap** ve **Cumhuriyet,** bu alanın sağındaki çıkışın iki yanındakilere de **23 Nisan** ve **Milli Misak** adları verilmiştir. Kulelerin içlerine Atatürk'ün çeşitli konuşmalarını içeren kitabeler kazılmıştır.

Zafer alanının çıkışa yakın yerinde 33 m. yüsekliğinde bir bayrak direği bulunmaktadır. Bronzdan dökülmüş tek parçadan oluşan bu direk ABD'de oturan Nazmi Cemal adlı bir Türk işadamının armağanıdır. Yapı, heykel ve kabartmalarla da bezenmiştir. Heykeller, giriş merdivenlerinin iki yanında "3"lü gruplar halindedir. Bunlardan birincisinde Atatürk'ün ölümüne ağlayan Türk kadınları, ikincisinde de Ata'nın eserlerini sürdürmeyi üstlenen halk, asker ve aydın kesimden Türk erkekleri canlandırılmıştır. Bu üçlü gruplar ve aslan heykelleri Hüseyin Özkan'ın eserleridir. Kabartmalar ise zafer alanından şeref holüne çıkan merdivenlerin sağında ve solundadır. Sağdakinde **İkinci Viyana** kuşatmasından **Sakarya Savaşı**'na kadar yapılan savunma savaşları, soldakinde de **Başkomutanlık Meydan Savaşı** yansıtılmıştır. Kabartma ve bezemeler Hadi Bora, Şadi Çolak, İlhan Koman ve Zühtü Müritoğlu yapımıdır.

Anıtkabir'in yapımı 1953 sonbaharına doğru tamamlanmıştı. Atatürk'ün nâşı da 10 Kasım 1953'te, yani ölümünün 15. yıldönümünde düzenlenen görkemli bir törenle **Etnografya Müzesi**'nden buraya taşınmıştı. Daha önce konmuş olduğu ilaçlı madeni tabutundan çıkartılan nâş gerekli işlemler yapıldıktan sonra halkın önünden saygı geçişi yapmasına olanak sağlamak için, 4 Kasım'da müzede yapılan **katafalka** konmuştu. Radyoda yayımlanan 10 Kasım 1953 törenleri ise Türk ulusunun duygularını yansıtan bir duygu seli içinde gerçekleşmişti. Nâş, **Anıtkabir**'de toprağa verilirken bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın söyledikleri bunun bir kanıtı niteliğindeydi:

"Atatürk, tam 15 yıl önce bugün hayata gözlerini kapamıştı. O gün, bütün Türk milleti gözyaşı dökmüş, insaniyet âlemi elemimize iştirak etmişti. Çünkü Türk milleti büyük bir evladını, beşeriyet, insanlık idealine hâdim en kuvvetli bir rüknünü (hizmet eden en güçlü bir dayanağını) **kaybetmişti...**

"Egoizmi ve tahakküm zihniyetini, bütün insanlık için felaket ve sefalet menbaı sayar, beşeriyetin hakiki saadetinin cihan sulhü içinde ancak milletlerin hak ve hürriyetlerine riayetle temin edilebileceğini söylerdi...

"Atatürk! Sen bizdendin. Seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu. İltifat etmedin; hayat ve şahsiyetini milletinin hizmetine vakfettin. Türkün gıpta ettiği, övdüğü ve övündüğü vasıflara maliktin, bütün bu meziyetlerinle Türkün ta kendisi idin...

"Şimdi seni kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen

mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki hakiki yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk milletinin minnet dolu sinesidir." (Metin: Ek, VII)

27 Mayıs 1960 dönüşümünden sonra **Anıtkabir**'deki **İnkılap** ve **Milli Misak** kuleleri arasındaki kısım **Atatürk Müzesi** haline getirilmiş ve Milli Misak kulesi de ziyaretçilerin duygularını yazacakları bölüm olarak düzenlenmiştir. **Cumhuriyet** ve **Müdafaa-i Hukuk** kuleleri arasındaki bölüm ise kitaplık ve sergi salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Atatürk'ün nâşının **Anıtkabir**'e taşındığı gün onun Selanik'te doğmuş olduğu ev de ziyaretçilere açılmıştı. Bu çifte tören ya da olumlu olay Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmıştı.

5 – ATATÜRK, KARADENİZ TEKNİK VE ORTADOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTELERİ

a) Atatürk Üniversitesi

DP iktidarının Atatürk'ün adını ve eserlerini koruyup yaşatmak için yaptığı olumlu girişimlerden biri de **Erzurum Atatürk Üniversitesi**'nin açılması olmuştu. Bilindiği gibi Atatürk, 1 Kasım 1937 TBMM'nin çalışma yılını açış konuşmasında, **İstanbul** ve **Ankara Üniversiteleri** dışında Doğu Anadolu'da üçüncü bir üniversitenin açılmasının gerekli olduğu üzerinde durmuştu. Bunun için de **Van Gölü** kıyılarında uygun bir yerin seçilmesini önermişti. Ancak onun vefatından sonra CHP iktidarı döneminde, önce savaş yıllarının sıkıntıları, arkasından çok partili düzene geçme çabaları yüzünden **Doğu Üniversitesi** projesi ele alınmamıştı. DP liderleri, bu gecikmeyi **Milli Şef** döneminin Atatürk'ü unutturma eğilimleri olarak gördüklerinden, iktidara geldiklerinde Atatürk'ün vasiyeti diye niteledikleri bu soruna eğilmişlerdi.

İlk aşamada Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir hazırlık bürosu kurulmuştu. Bu büro aracılığı ile açılacak üniversitede görev alacak elemanlar bulmaya çalışılırken, üniversitenin nerede kurulacağını kesin olarak saptamak için de bölgede araştırmalara girişilmişti. Bunun sonunda üniversitenin Atatürk'ün işaret ettiği **Van Gölü** kıyılarında değil de içlerinde **Van**'ın bulunduğu "4" ayrı ilde, **Van, Elazığ, Erzurum** ve **Diyarbakır**'da dağınık olarak kurulması uygun görülmüştü. Bu dağılımda DP'ye verilen oy oranlarının ve bu illerden çı-

kardığı milletvekili sayılarının da etken olduğu anlaşılmaktadır. Bu karar doğrultusunda da Cumhurbaşkanı Bayar, 1 Kasım 1953 TBMM açış konuşmasında, o yıl üniversitenin Veteriner ve Güzel Sanatlar Fakülteleri'nin Erzurum'da, Sosyal Bilimler Fakültesi'nin Van'da, Mühendislik Koleji'nin Diyarbakır'da, Jeoloji, Biyoloji, Ziraat ve Orman Fakülteleri'nin de Diyarbakır'da açılacağını belirtmişti. Ancak bunların hiçbiri o yıl gerçekleştirilememişti. Eleştiriler ve değişik öneriler sonunda da Doğu Üniversitesi'nin **Atatürk Üniversitesi** adıyla **Erzurum**'da açılmasına karar verilmişti. Buna ilişkin olarak da 31 Mayıs 1957 gün ve 6990 sayılı kuruluş yasası çıkartılmıştı.

Ancak bu üniversite için 1946'dan beri bilimsel ve yönetimsel özerkliğe sahip olan üniversitelerden ayrı bir düzen öngörülmüştü. Üniversite özerkliğinin kötüye kullanıldığı, öğretim üyelerinin güncel siyaset yaptıkları ve öğrencileri kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirdikleri kanısında olan DP yöneticileri, bu yeni üniversiteye özerklik tanınmasını istememişlerdi. Bu yüzden **Atatürk Üniversitesi,** 1946 öncesinde olduğu gibi Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştu. Rektörü ve dekanları bakanlıkça atanacak, öğretim kadrosu bakanlığın onayıyla oluşturulacaktı.

Ayrıca, burasının bir **Bölge Üniversitesi** olarak çalışması ve tarım ile hayvancılık konularına ağırlık verilmesi öngörülmüştü. Bu amaçla ABD'deki **Nebrasca Üniversitesi** ile bir işbirliği anlaşması imzalanmıştı. Türk öğretim elemanlarının **Nebrasca**'da belirli süre staj görmeleri ve bir **Nebrasca** grubunun da açılıştan sonra **Erzurum**'da görev alması kararlaştırılmıştı. Böylece oldukça uzun süren bir hazırlıktan sonra **Atatürk Üniversitesi,** 17 Kasım 1958'de öğretime başlamıştı.

Ziraat ve Fen-Edebiyat adıyla "2" fakülte olarak hizmete giren bu üniversite ile, kısmen de olsa Atatürk'ün isteği yerine getirilmiş ve doğuya büyük bir eğitim/kültür kurumu kazandırılmıştı. Ne ki DP iktidarının çoğunluk diktatörlüğüne dönüştüğü bir dönemde, geri kalmışlığın sıkıntılarını yaşayan bölgede Atatürk'ün adını da taşısa, kuruluş halindeki üniversitenin getireceği aydınlık da kısıtlı kalmaya mahkûmdu. Nadir Nadi **"Atatürksüz Atatürk Üniversitesi"** başlıklı yazısında bu soruna değiniyordu. Atatürk'ün ölümünden sonra onun ilkelerine gereken titizliğin gösterilmediğini, hele "1950 yılından itibaren devrimleri adeta lüzumsuz bir lüks, sanki bizi yolumuzdan alıkoyan birer köstek" saydığımızı, kadınların yeniden çarşafa büründüğünü, camilerde devrimler aleyhine vaazlar verildiğini anımsatan yazar, bütün bunlara seçimlerde oy toplamak uğruna göz yumulduğunu

vurguladıktan sonra şöyle devam etmişti: **"Bu şartlar altında Erzurum'da çalışmaya başlayan Atatürk Üniversitesi'nin yeter derecede başarı sağlayabileceğini düşünmek biraz güçtür.** Bir bilim yuvasının verimli olabilmesi, her şeyden önce onu ayakta tutacak düzeyin onunla ahenkli bir bütün meydana getirebilmesine bağlıdır. Bu da şüphesiz üniversite sorumlularının değil, devletin ve iktidarın da o uğurda gayret harcamasıyla mümkün olabilir." (Cumhuriyet, 21 Kasım 1958)

Ama kimi yöneticiler döneminde estirilen tutucu havalara, zaman zaman karşılaşılan gerici eylemlere karşın **Atatürk Üniversitesi** üniversiteler bütünü içinde gelişmekte ve etkinliğini artırmaktadır.

Atatürk'ün anısını ve eserlerini korumaya çalışan, bu amaçla özel bir yasa da çıkartan DP, öte yandan onun Hazine'ye bağışladığı çiftliğini satılığa çıkarmaktan da çekinmemişti. Bilindiği gibi Atatürk, 1925'te parayla satın alıp kurduğu ve geliştirdiği Ankara'daki çiftliğini, ölümünden önce sahip olduğu tüm taşınmaz malları ile birlikte 11 Haziran 1937'de Başbakanlığa yazdığı bir yazı ile ulusuna bağışlamıştı. DP iktidarı o tarihte '154.729' dönüm olduğu saptanan **Gâzi (Atatürk) Orman Çiftliği**'nden '1950' dönümlük bir kısmının satılmasını öngören bir tasarı hazırlamıştı. Meclis'teki görüşmeler sırasında bu satışa karşı çıkıldığında DP ileri gelenleri arasına katılmış olan Sebati Ataman tasarıyı savunurken şu iddiada bulunmuştu: **"Atatürk bir tepeye çıkmış, parmağı ile işaret ederek, şöyle şunları alalım demiş!"** Sonunda tasarı 17 Nisan 1957'de kabul edilerek yürürlüğe konmuştu. Böylece çiftliğin günümüze kadar süregelen özel yasalarla parçalanıp küçültülmesi yolunda ilk adım da atılmıştı!

b) Karadeniz ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri

DP iktidarının üniversitelere 1946'da tanınmış olan yönetim özerkliğinden duyduğu rahatsızlık ya da çekingenlik, kendilerinin kurdukları öteki üniversitelerde de etkisini göstermişti. Bunlardan birincisi **Karadeniz Teknik Üniversitesi,** ikincisi de **Ortadoğu Teknik Üniversitesi'dir. (ODTÜ)**

DP, Erzurum'da **Atatürk Üniversitesi**'nin açılmasını kararlaştırırken, Trabzon'da da bir başka üniversite kurulmasını uygun görmüştü. Ülkenin kalkınmaya, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi de teknik elemana bağlı olduğundan söz konusu üniversitenin bu alanda eğitim-öğretim vermesi öngörülmüş ve adına **Karadeniz Teknik**

Üniversitesi denilmişti. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulması uygun bulunan üniversitenin kuruluş yasası 1955'te çıkartılmıştı. Öğretime ise ancak 1963'te başlanabilmişti. Yıllarca bakanlığa bağlı olarak yönetilen üniversite sonradan 4936 sayılı yasa kapsamına alınarak bilimsel ve yönetimsel özerkliğe kavuşturulmuştu.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne gelince, bunda ABD'nin büyük etkisi olmuştu. ABD'nin Ortadoğu'da evvelce **Beyrut**'ta kurmuş olduğu uluslararası nielikteki üniversitenin bir benzerini daha açmaya karar vermesi bölge ülkelerini harekete geçirmişti. Böyle bir kurumun getireceği eğitimsel, parasal ve siyasal olanaklardan yararlanmak isteyen devletler bu üniversitenin kendi ülkelerinde açılmasını dilemişlerdi. DP iktidarı da Türkiye'nin en uygun ülke olduğunu belirterek yatırımı ülkeye yönlendirmeye çalışmıştı. Çünkü üniversite için gerekli ilk parasal kaynağın ABD'ce sağlanacağı ve Ortadoğu ülkelerindeki öğrencilerin buraya akın edecekleri ve böylece bir süre sonra kuruluşun kendi öz kaynakları ile işler hale geleceği düşünülmüş ya da söylenir olmuştu. Yalnız, değişik ülkelerden öğrencilerin öğrenim görecekleri bu üniversitede öğretim dili İngilizce olacaktı.

Sonuçta Türkiye-ABD ilişkilerinin de etkisiyle üniversitenin Ankara'da açılması kararlaştırılmıştı. Teknik alanlara ağırlık verilecek kuruluşa, olası öğrenci kaynakları da düşünülerek **Middle East Technical University (Ortadoğu Teknik Üniversitesi - ODTÜ)** ad verilmişti. Bu karar üzerine de 15 Kasım 1956'da TBMM alanı içerisindeki bir yapıda öğretime başlanmıştı. Gerekli hazırlıkların yapılması için özel bir büro kurulmasını öngören tasarı ise 23 Ocak 1957'de TBMM'ce kabul edilerek yasalaşmıştı (No. 6887). Üniversitenin kuruluş ve işleyişine ilişkin "7307" sayılı yasa ise "2" yıl sonra 27 Mayıs 1959'da kabul edilmişti. Bununla üniversitenin çok yönlü amaçları, "Belirli nitelikteki Türk öğrencilere bilimsel, teknik ve meslekî alanlarda genelde İngiliz dilinde ileri bir öğretim vermek, öteki ülkelerin aynı nitelikteki öğrencilerine, başvurmaları durumunda eşit olanaklar sağlamak, Türkiye ve Ortadoğu'nun kaynaklarının gelişmesine ve ekonomik sorunlarının çözümüne özel bir önem verilerek Türk ulusuna ve diğer uluslara fayda sağlayacak araştırmalar yapmak; hakikati aramaya ve insanlığın bilgisini artırmaya yönelik temel araştırmalar yapmak" olarak saptanmıştı.

Yasa ile bu yeni üniversite, Türk üniversiteleri için 1946'da çıkartılan 4936 sayılı yasanın getirdiği kuruluş, örgütlenme ve işleyişin tümüyle dışında tutulmuştu. Parasal kaynağın ve bilimsel-teknik desteğin ABD'den geleceği varsayılarak, uluslararası olması istene

yeni üniversite için ABD üniversitelerindeki sistem uygun görülmüştü. Yönetim ve denetim, üniversiteye destek sağlayan çeşitli kesimlerin temsilcilerinden oluşan bir **mütevelli heyetince** gerçekleştirilecekti. Öğretim üyeleri, sürekli bir kadroya atanmayıp sözleşmeli olarak görev yapacaklardı; süresi biten sözleşmeyi yenileyip yenilememek yetkisi **mütevelli heyetine** aitti. Akademik sanlar ve ödenecek ücretler de öteki Türk üniversitelerinden farklı olarak saptanmıştı.

ODTÜ'de öğretime 15 Kasım 1956'da başlanmıştı. Üniversite, daha sonra 1963'te tamamlanan bugünkü yerleşkesine (kampüs) taşınınca süratle gelişme olanağı bulmuştu. Kuruluş öncesinde umulan ölçüde ABD kaynağının sağlanamamasına ve Ortadoğu'dan, Asya ve Afrika ülkelerinden beklenen öğrenci akımının gerçekleşmemesine karşın ODTÜ gibi bir eğitim/öğretim kurumunun açılması Türkiye açısından kuşkusuz bir kazançtı. Ancak yıllarca bu özel yasayla işleyen üniversitede önce mütevelli sistemine son vermek gerekli görülmüştü. En sonunda 12 Eylül 1980 darbesinden sonra 1983'te oluşturulan **Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)** düzeni içinde bütün diğer üniversiteler gibi yönetim özerkliğinden yoksun yalnızca bilimsel özerkliğe sahip bir birim olarak yer almıştır.

C) GERİCİ/DİNCİ EYLEMLER VE MUHALEFETİ ÖNLEME ÇABALARI

1 – DEMOKRAT PARTİ'NİN İÇ SİYASASI

Atatürk'ün anısını canlı tutmak, vasiyet sayılan önerilerini yerine getirmek ve ona yapılan hakaretleri önlemek yolunda attığı adımlara, aldığı yasal ve yönetimsel önlemlere karşın DP'nin içte gütmeye yöneldiği siyasa ve karşıt partilere takındığı hoşgörüsüzlük, iktidarının daha ilk iki yılı dolmadan ülkede yeni sorunlar yaratmıştı.

a) Komünizm İle Savaşım, Milliyetçi Akımların Güçlenmesi

Atatürk aleyhine işlenen suçlara ilişkin özel bir yasa çıkartılması, doğrudan Atatürk heykellerine ve büstlerine yönelik saldırıları önlemiş görünüyordu. Ama dolaylı yoldan süregelen devrim karşıtı söylem ve eylemlere engel olunamamıştı. Bunda, "**Komünizmle müca-**

dele" etme siyasasının da büyük etkisi olmuştu. DP'nin ilk hükümet programında **"aşırı solcu"** hareketlerin irtica ve ırkçılık gibi ayrımcı akımları araç olarak kullandığı öne sürülerek bunlara karşı gereken bütün yasal önlemlerin alınacağı ilan edilmişti.

Bir süre sonra patlak veren **Kore Savaşı** ve hükümetin oraya bir Türk birliğini göndermesi, Kızıllarla, komünistlerle doğrudan savaşı güncel olaylar arasına sokmuştu. Muhalefet partileri TBMM'nce karar alınmadan savaşa katılınmasını Anayasaya aykırı bulurken sol eğilimli **Barışseverler Derneği** de buna tepki göstermişti. Aralarında Behice Boran, Adnan Cemgil'in de bulunduğu dernek yöneticileri bunu bir bildiri ile açıklamışlar ve 27 Temmuz 1950'de TBMM Başkanlığına gönderdikleri mektupta **Kore**'ye asker gönderilmesinin Birleşmiş Milletler Yasasına ve Türk Anayasasına aykırı olduğunu öne sürerek Meclis'in olağanüstü toplanarak bu kararı geçersiz saymasını istemişlerdi. Fakat hükümet bildiriyi bir komünizm eylemi sayarak şiddetli tepki göstermişti. Başbakan Menderes bunu "kamuoyunu kışkırtıcı" nitelikte bulduğunu ve bundan böyle komünizmle daha da etkili mücadele edileceğini açıklamıştı. Gerçekten de çok geçmeden, B. Boran, A. Cemgil, Vahdettin Barut ve derneğin diğer "4" üyesi ile bildiriyi basan matbaacı Cemal Anıl tutuklanmışlardı. Bunu bildiriyi imzalayan öteki kişilerin tutuklanmaları izlemişti. Tutuklananlar hakkında dava da açılmış ve 30 Aralık'ta biten duruşmalar sonunda tamamiyle siyasal amaçlar güttükleri, ABD ile dostluğun bozulmasına çalıştıkları, Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkarken yayımladıkları bildiri ile halkın hükümete olan güvenini sarstıkları ve böylece ulusal gücü zaafa uğrattıkları için çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.

Barışseverler Derneği bildirisi 26 Ağustos'ta Ankara'da komünist karşıtı bir büyük mitingin düzenlenmesine de yol açmıştı. Öte yandan ülke çapında aşırı solcu/komünist zanlısı tutuklamalara girişilmişti. Hükümet bu yolda mücadelesini sürdürürken, DP milletvekillerinden "108"inin komünistlere ölüm cezası verilmesini istemeleri (6 Kasım) daha da düşündürücü olmuştu... Hükümet tasarladığı savaşımı sürdürebilmek için **"Demokrasiyi Koruma Kanunu"** adını verdiği bir tasarı hazırlamıştı. Bunda Ceza Yasası'nın birçok maddelerinde değişiklik yapılması ve özellikle 141. ve 142. maddelerindeki cezaların ağırlaştırılması öngörülmüştü. Tasarının Adalet Komisyonunda görüşülmesi sırasında (Kasım 1951) kimi DP'li üyeler yine komünistlerin ölüm ezasına çarptırılmaları gerektiğini öne sürmüşlerdi. Ancak istekleri "5"e karşı "8" oyla kabul edilmemişti. Tasarının hükü-

met programında verilen vaat doğrultusunda hazırlandığını söyleyen Menderes, partisinin görüşünü açıkça belirtmişti:

"DP, komünistler için fikir hürriyetini kabul etmemektedir. Komünistleri kanunu ortadan kaldıracakları için kanundışı saymıştır!"

Buna karşın Başbakan, ülkede toplumsal ve ulusal bünyeyi tehdit etmekte olan sol akımlara koşut bir sağ akım tehlikesi bulunmadığını, memleketi **faşistlik** tehdidi altında göstermenin insafsızlık olduğunu söylemişti (MMK, 89, 100).

Bu anlayış doğrultusunda Ceza Yasası'nın sol düşünce, yayın, eylem ve örgütlenmelere karşı verilecek cezaları belirleyen 141. ve 142. maddelerini değiştiren tasarı kabul edilerek yasalaşmıştı. 3 Aralık 1951 gün ve 5844 yasa ile yapılan bu değişikliklerle, "Toplumsal bir sınıfın öbür toplumsal sınıflar üzerinde zorla egemenliğini kurmaya ya da toplumsal bir sınıfı ortadan kaldırmaya ya da ülke içinde kurulu ekonomik ve toplumsal temel düzenlerden herhangi birini devirmeye yönelik örgütleri her ne biçim ve ad altında olursa olsun kuranlar ya da kurmaya çalışanlar veya bu konuda yol gösterenlere" verilecek ceza "8-15" yıl olarak saptanmıştı... Sıralanan amaçlar doğrultusunda propaganda yapanlarla, bu tür eylemleri övenlerin çarptırılacakları cezalar da artırılırken bunların yayın yoluyla işlenmesi halinde yarı oranında artırılmaları öngörülmüştü.

Öte yandan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin komünistlikle mücadele bağlamında bakanlıkta giriştiği görevden alma ve nakiller, CHP ile DP arasında tartışmalara yol açmıştı. Falih Rıfkı Atay, İleri'nin vaktiyle Nazım Hikmet'in hayranları arasında yer aldığını öne sürmüş, İleri de Atay'ı Lenin ve Stalin hayranı olmakla suçlamıştı. Bu tür karşılıklı komünist suçlamaları sürerken, 1 Kasım 1951'de gizli **Türkiye Komünist Partisi** üyesi oldukları savıyla geniş çapta tutuklamalar başlamıştı. Emniyet makamları, ele geçirdikleri belgelerden bu parti üyelerinin ülkeyi **Türkiye, Lazistan ve Kürdistan** diye '3'e bölmek ve bunları birer **Sovyet Cumhuriyeti** olarak **Moskova**'ya bağlamaya çalıştıklarının anlaşıldığını öne sürmüştü. Ankara, İstanbul ve Zonguldak'ta yapılan tutuklamalarla sanıkların sayısı bir ara 180'e kadar çıkmıştı. Aralarında Şefik Hüsnü Deymer, Mihri Belli, Dr. Sevim Tarı, Zeki Baştımar, Şevki Akşit, Dündar Baştımar, Reşat Fuat Baraner, Tevfik Dilmen, Kemal Ergin, Yüzbaşı Abdülkadir Demirkan, Mehmet Bozışık, Enver Gökçe, Arif Damar, Celal Zühtü, Ruhi Su, Mübeccel Kıray, Ulvi Uraz, İlhan Başgöz ve Aclan Sayılgan'ın da bulunduğu sanıklar hakkında açılan soruşturma aylarca sürmüştü.

Tutuklananlardan Dündar Baştımar, DP Milletvekili Şevket Mocan'ın kızı ile evli olduğundan, sorun DP Meclis Grubu'na da yansımıştı. Ancak Mocan, kızını evlatlıktan çıkardığını açıklamış, ayrıca **TBMM**'ne verdiği soru önergesi ile komünistler hakkında öngörülen cezaların artırılmasını istemişti. Önergenin görüşülmesi sırasında DP'li Arif Nihat Asya'nın, komünistlerin CHP iktidarı döneminde Milli Eğitim Bakanlığınca korunduğunu öne sürmesi, sert tartışmalara yol açmıştı. Bu yüzden bu konudaki görüşmelerin kapalı oturumda yapılması kararı alınmıştı.

Bu arada komünizm yanlısı yayın yaptıkları savıyla birçok dergi ve gazete de kapatılmıştı. Başbakan Adnan Menderes, 4 Mart 1953'te düzenlediği basın toplantısında şu açıklamalarda bulunmuştu:

"İktidara geldiğimiz zaman hürriyeti tahdit ve tehdit eden (kısıtlayan ve zorlayan) **unsurlar olarak karşılaştığımız hadiselerin başında gelen komünistlik, ticanilik ve buna mümasil** (benzer) **olarak amele ve gençlik arasında yapılan tahrikat** (kışkırtma) **idi.**

Büyük Millet Meclisimizin kabul ettiği Atatürk İnkılaplarını Koruma Kanunu ile, komünist neşriyatını tasfiye etmiş bulunuyoruz. Açıktan açığa komünist neşriyatı yapan Nazım Hikmet dergisi, Nuhun Gemisi, İdarei Maslahat, Medet, Baştan, Gençlik, Bağrıyanık, Gerçek gibi gazete ve mecmualardan başka, maskeli bir surette komünistlik telkinatı yapan Markopaşa, Malumpaşa, Çamur, Eşek, İbret, Yeni Baştan, Hücum Sesi, Şeytan, Çarıklı Erkânıharp, Kuru Sıkı, Vur Patlasın gibi gazete ve mecmualar bulunuyordu. Ceza kanununda yapılan tadilatla bunlar kapatılmış ve tevlit ettikleri (doğurdukları) **zarar bertaraf edilmiştir. Türkiye Komünist Partisi'ne mensup ve bu partiye aidatlarını ödemiş kayıtlı azadan 180 kadarı da tevkif edilmiş bulunuyor... Bundan başka Sosyalist Partisi de, sosyalist nikabı** (örtüsü) **altında fakat hakikatte komünist faaliyette bulunduğu tespit edildiğinden, bu da zararsız hale getirilmiştir. Bu gizli yuvalar en çok talebe arasında tahrikata girişmiş, amelelerin arasına da sızmaya çalışmışlardır."** (OYM, 134 vd)

Uzun süren soruşturma sonunda sanıklar hakkında İstanbul I. Ordu Askeri Mahkemesinde dava açılmıştı. Bunlardan 143'ünün tutuklu olarak yargılandıkları davada duruşmalara ancak 15 Ekim 1953'te başlanabilmişti. Bir yıl sonra, 7 Ekim 1954'te açıklanan kararla sanıklardan 52'si suçsuz görülerek aklanmış, 131'i ise '6' ay ile '10' yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştı. Ayrıca her birine öngörülen hapis süresinin yarısı oranında sürgün cezası veril-

mişti. Buna göre Zeki Baştımar, Kemal Ergin, Macit Bilge '10', Abdülkadir Demirkan '9', Cemil Toygar '8', Mihri Belli, Mehmet Bozışık '7', Sevim Tarı '6' ve Ş. Hüsnü '5' yıl, A. Cihan Erkaya, Fuat Hikmet Üner ve A. Hikmet Maltepe '6' ay hapis cezası çekeceklerdi. (agy, 243 vd.)

Sola karşı savaşımın sürdürüldüğü böylesi bir ortamda sağcı akımların kendilerini daha da yasal ve gerekli sayarak etkinliklerini artıracakları kuşkusuzdu. Gerçekten de öyle olmuş, **dinci akımlar** giderek güçlenirken DP milletvekillerinin yönettiği **Türkiye Milliyetçiler Derneği** adı altında birleşen katı milliyetçi bir kuruluş da sola karşı savaşımda sözcü durumuna yükselmişti. **Sebilürreşad, Hür Adam, Serdengeçti, Fetih, Selamet, İslamiyet, Büyük Doğu** ve **Büyük Cihad** gibi İslamcı/dinci dergiler eleştiri ve suçlamalarının dozunu artıraraktan yayınlarını sürdürürlerken **"Komünizmle Mücadele"** adlı bir gazete/derginin yayımına da başlanmıştı. Öyle ki İzmir Uluslararası Fuarı'ndaki Çek Pavyonu'nun önüne asılan **"Çekoslovakya'da işsizlik yok! İşçiler eğleniyor"** yazılı levha bile kovuşturma konusu yapılmış, pavyon müdürü komünizm propagandası yapıyor diye mahkemeye verilmişti!..

b) Ahmet Emin Yalman'a Suikast ve Milliyetçiler Derneği'nin Kapatılması

DP sözcüsü **Zafer** gazetesi 7 Temmuz 1952 günkü sayısında **"Komünizme Karşı En Büyük Kale: İslamiyet-Hacı Bayram Camii'nde Dün Verilen Mev'ize"** başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Bunda Bursalı Mehmet Metin İrşadi adlı bir din adamının verdiği vaaz aktarılmıştı. Uzun yıllardır yani Cumhuriyet'le birlikte **Kuran**'ın yadsındığını bu nedenle toplumsal bunalıma düşüldüğünü ve bu bunalımdan çıkmanın ancak **Kuran**'a sarılmak, onun öngördüğü şeyleri yerine getirmekle mümkün olacağını öne süren vaiz efendi, şunları söylemişti.

"Biz cemiyet olarak Kuran'a yıllarca kapılarımızı kapadık. Kuran bırakılınca muhakkak tedenni (geri gitme) **başlar. Kurtuluş, ancak Kuran-ı azimüşşana sarılmakla kabildir!.."**

İktidar sözcüsü gazetenin çıkışı İslama dönüşte bulan böyle bir konuşmayı hem de överek yayımlaması doğal olarak bazı tepkilere yol açmıştı. Ancak DP liderleri M. İrşadi doğrultusunda konuşarak dinci görüşleri savunmuşlardı. Cumhurbaşkanı Bayar, 1 Kasım 1952 TBMM'yi açış konuşmasında, **devrimi** tehlikede imiş gibi gösterenleri

devrimin "imtiyazlı bekçileri" diye nitelemiş ve dahası onları, "gericilik eğilimleri ile hareket edenler kadar zararlı" olarak suçlamıştı. Menderes de 21 Kasım'da Kayseri'de **"Asıl korkulacak irtica, dini değil, siyasi irticadır"** demişti.

Fakat ertesi günü, 22 Kasım 1952'de DP il kongresini izlemek için Malatya'ya gitmiş olan **Vatan** gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a suikast yapılmıştı. Malatya Palas'tan çıkıp PTT'ye giderken yolda saldırıya uğrayan Yalman'ın vücuduna "5" kurşun isabet etmiş, ancak yaralı olarak kurtulmuştu. Yakalanan sanığın Hüseyin Üzmez adlı bir lise öğrencisi olduğu anlaşılmıştı. İfadesinde "maddi ve manevi etkiler altında bulunduğu adamlardan emir" aldığını ve suikastten sonra da kendisine vaat edilen "120" liranın ödendiğini açıklamıştı. Etkisi altında kaldığı kişilerin **Komünizmle Mücadele** gazetesi yazarı Cevat Rıfat Atılhan ile **Büyük Doğu** gazetesi sahip ve yazarı Necip Fazıl Kısakürek olduğu öne sürüldüğünden onlar da tutuklanmış ve haklarında dava açılmıştı. Bunlar 2 Aralık 1953'te tahliye edilmişler, Hüseyin Üzmez ise "20" yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. (Hapisten çıktıktan sonra hukuk öğrenimi gören Üzmez, yıllarca avukat olarak çalışacaktır!) Kısakürek ise Mısır'daki **İhvan-ı Müslimin** (Müslüman Kardeşler) cemiyeti ile ilişki kurduğu saptanınca yeniden tutuklanmıştı. Ankara'daki Fransa Büyükelçisi J. T. Saint Hardouin de bu savı doğrulayarak, hükümetine, N. F. Kısakürek'in Başbakan Menderes ve yardımcısı Samet Ağaoğlu ile yakın ilişki kurduğunu ve Türkiye'de **şeriata dönüşü** amaçlayan çevrelerin, Kahire'deki **Müslüman Kardeşler** ile Tahran'daki **Müslüman Fedailer** örgütleri ile ilişki içinde olabileceklerini bildirmişti.

Bu olaylar ve olgular karşısında sağcı/dinci akımları desteklemenin sakıncalar doğurduğu ayırımına varan Menderes, ülkede dini türlü maksatlara alet etmek isteyenler bulunduğunu belirterek bu tehlikenin kesinlikle önleneceğini açıklamıştı. Bu amaçla soruşturmalar genişletilmiş ve N. F. Kısakürek kesinleşen bir hakaret suçundan ötürü hapse girmişti. Gerici yayımlar yapan Samsun DP Milletvekili Ustaoğlu partiden ihraç edilmişti. **Türkiye Milliyetçiler Derneği**'nin Bursa şubesinde yapılan aramada bazı belgeler bulunduğu için önce bu şube (6 Aralık 1952), çok geçmeden de derneğin bütün şubeleri kapatılmış (22 Ocak 1953), milletvekili Genel Başkan Sait Bilgiç ile Tahsin Tolga da DP'den çıkartılmışlardı. **Milliyetçiler Federasyonu**'nun 1 Nisan 1951'de aldığı karar üzerine kurulan bu dernek, "Allah, vatan, soy, tarih, dil, anane, sanat, aile, hürriyet ve milli mukaddesat esaslarına dayanan" bir milliyetçilik anlayışını kabul etmişti.

Nâzım Hikmet'in affına karşı çıkarken, affı savunanlara ve bu arada A.E. Yalman'a da suçlamalar yöneltmişti. Aslında iki milletvekilinin partiden uzaklaştırılmasının milliyetçi kesimde uyandırdığı tepkiler sonucunda Bilgiç ile Tolga çok geçmeden yeniden DP'ye alınmışlardı.

2 - TÜRKİYE KÖYLÜ PARTİSİ'NİN KURULMASI

Vaktiyle CHP'den kopan ya da çıkartılan milletvekillerince kurulmuş olan **Demokrat Parti,** iktidarının 2. yılı dolarken parti içinde uyguladığı siyasa yüzünden ayrılan kimi milletvekillerinin kurdukları yeni bir karşıt parti ile karşılaşmıştı. Bu parti, 29 Mayıs 1951'de toplanan Seyhan il kongresinde başgösteren anlaşmazlık yüzünden istifa eden Prof. Remzi Oğuz Arık ile Dr. Cezmi Türk'ün öncülüğünde kurulmuştu. Onlara kendileri gibi DP'den ayrılan Seyhan Milletvekili Yusuf Ziya Eker ile Çanakkale Milletvekili Dr. Süreyya Endik de katılmıştı. Böylece parti daha ilk gün **TBMM**'de '4' milletvekili ile temsil edilir olmuştu. Kurucular, Ord. Prof. Ethem Menemencioğlu'nu partinin onursal başkanı saymışlardı. Genel Başkanlığa ise R. O. Arık, Genel Sekreterliğe de yayınevi sahibi Tahsin Demiray seçilmişti.

19 Mayıs 1952'de Ankara'da resmen çalışmalara başlanırken kurucular, amaçlarını "Büyük Türk Milletine!" başlığıyla yayımladıkları bildiri ile açıklamışlardı. **"Sınıf savaşı yapmak ya da bir grup için yarar sağlamak"** düşüncesiyle yola çıkmadıklarını söyleyen kurucular, biricik amaçlarının **"Türk Milletinin hürriyet ve eşitlik içinde birliğini sağlamak"** olduğunu vurgulamışlardı. Partiye **"Köylü"** adının verilmesindeki neden de şöyle belirtilmişti: **"Türkiye Köylü Partisi, Türk milletinin partisidir. Türk içtimai bünyesinin** (toplumsal yapısının) **temelini teşkil eden köy ve köylü, hiç şüphesiz bütün sosyal meselelerimizin düğüm noktasıdır."** Bildiride devamla, imparatorluk döneminde Genç Osman ve III. Selim'den başlayarak yüz elli yıldan bu yana ülkenin kalkınması için yapılan girişimlere karşın Türk köylerinin iç sızlatıcı bir durumda kaldığı, bu nedenle kurulan partinin programına **"köylü kitlesini ön plana alma"** ilkesinin egemen olduğu söyleniyordu. Bildiri şöyle sona eriyordu: "Türkiye Köylü Partisi, büyük köylü kitlesinin de söz sahibi olmasına çalışan bir mekanizma olarak milletimizin emrine giriyor ve Allahın inayeti, milletimizin sağ duyusuna güvenerek çalışmaya başlıyor." (Metin: TSP, 745 vd.)

Türkiye Köylü Partisi, program yerine **"Gâye ve Prensipler"** başlığını taşıyan bir izlence hazırlamıştı. 26 madde halinde düzenlenmiş olan bu programda doğal olarak köye yönelik hizmetlere ağırlık verilmişti. Yönetimin ulusça gerektiği biçimde denetlenebilmesi için **basın ve yayın özgürlüğünün** gerçek demokrasilerdeki düzeye çıkartılması ve radyonun hükümetin kontrolünden kurtarılması istenirken (Md. 18) **laiklik** anlayışında ve özel girişimciliğin geliştirilmesi konularında DP'yi andıran bir görüş benimsenmişti. Demokrat Parti programında bir Anayasa değişikliği öngörülmüşken, Köylü Partisi, demokratik parlamenter rejimi kuvvetlendirecek **yeni bir Anayasa**nın yapılmasını zorunlu görüyordu (Md. 2). Programın dikkate değer öteki hükümleri, Anayasaya aykırı yasaların çıkmasını ve uygulanmalarını önleyecek bir **Anayasa Mahkemesi**'nin kurulmasına (Md. 3), **yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasına** (Md. 8), **eğitimin ve kültürün yaygınlaştırılabilmesi için müze, kütaphane, güzel sanatlar ve spor kuruluşlarının çoğaltılmasına ve akademiler, enstitüler kurulmasına** (Md. 17) ve **Türk ordusunun her türlü iç ve dış siyasetin etkilerinden uzak tutulmasına** (Md. 25) ilişkin olanlardı (Metin: EK, VIII).

Saptadığı bu ilkelere göre **Türkiye Köylü Partisi**, çok partili siyasal döneme geçtikten sonra 1951'de CHP'nin önerdiği bir **Anayasa Mahkemesi** kurulmasını kabul eden ve ordunun siyaset dışı tutulmasını isteyen ilk siyasal örgüt olmuştu.

3 – MUHALEFETİ SİNDİRME ÇABALARI

Bu olaylar yaşanırken sola karşı mücadeleyi geçici bir süre için de olsa aşırı sağcı/dinci kesime de çevirmek zorunda kalan iktidarın giderek kendini eleştirmeyen bir muhalefet yaratmak çabasında olduğu anlaşılmıştı. Başta CHP olmak üzere MP'ye ve basına karşı izlenen siyasal muhalefete tahammülsüzlüğün bir göstergesi olmuştu. Sonunda CHP'ye ölümcül bir darbe indirilerek malları elinden alınmış, MP kapatılmış ve basına da yeni kısıtlamalar getirilmişti.

a) İktidar-CHP İlişkilerinde Zikzaklar

DP iktidara geldikten sonra **Kore**'ye asker gönderilmesi, İnönü ailesinin büyük çocukları Ömer'in suikastle suçlanması, **Halkevle-**

ri'nin kapatılması ve **Ulus** ile **Zafer** gazetelerinin sertlik yanlısı tutumları yüzünden gerginleşen **DP-CHP** ilişkileri 1951 sonlarında ılımlı ve olumlu bir gelişme içine girmişti. Ancak 1952 başlarında ilişkiler yeniden bozulmaya başlamıştı. Bunda bir yandan CHP yöneticilerinin baskısını giderek artırma eğilimine giren iktidarı sert biçimde eleştirmelerinin, öte yandan DP'nin Anayasa dilini **Teşkilat-ı Esasiye** diline çevirmesinin ve ardından **Halkevleri**'nden yoksun bıraktığı CHP'nin mallarını da Hazine'ye mal etme girişiminin büyük payı olmuştu. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, İngiliz yayın organı BBC'ye verdiği demeçte kendisinin askeri mahkemede yargılandığından söz ederek Türkiye'de özgürlük bulunmadığını öne sürmüştü. Bunun üzerine **Zafer** gazetesi demeci "Şarlatanların hıyaneti" olarak nitelemiş, H. Cahit Yalçın'ı da "hilafetçi" diye suçlamıştı. İnönü ise çıktığı Doğu Karadeniz gezisinde yaptığı konuşmalarda, "arkadaşlarına gelecek zulmün kendisi çiğnenmeden onlara ulaşamayacağını" vurgulamıştı. Ayrıca **"partizan bir hükümet demokrasinin zehiridir"** diyerek hükümetin antidemokratik bir döneme girdiğini ve mutlaka düşeceğini öne sürmüştü. Arkasından **Ulus** gazetesi Menderes'i Arjantin diktatörü Peron'a benzetmişti. Bu suçlamalara Manisa il kongresinde (3 Haziran) yanıt veren Menderes, özgürlük olmadığını öne süren CHP'liler Meclis'i terk edeceklerse "Gitsinler. Fakat biz onların peşlerinden koşacak değiliz" demişti.

Bu ortamda İnönü'nün Batı Anadolu gezisinde beklenmedik olaylar yaşanmıştı. CHP lideri İzmir'de dinin siyasete araç edildiğini ve muhalefetin de yok edilmesine çalışıldığını öne sürmüştü. Manisa'da konuşurken karşıt partililer arasında kavga çıkmış ve yaralananlar olmuştu. Göğüslerinde DP rozeti taşıyan bir grup "hücum" diye bağırarak CHP binasını taşa tutmuşlardı (7 Ekim). Oradan Balıkesir'e geçmek isteyen CHP lideri, vali tarafından kente girmekten alıkonulmuştu. İnönü daha oraya gelmeden Balıkesir'de kendisini **"Hürriyet gâsıbı!** (özgürlüğü kaldıran) **Bu hareketin vatana ihanet değil de nedir?"** diye vatan hainliği ile suçlayan bildiriler dağıtılmıştı. Vali Nurettin Aynuksa da İnönü'yü kent dışında karşılayarak bu durumda asayişi sağlayamayacağını söylemişti. Bunun üzerine İnönü, Balıkesir'e uğramayıp Bursa'ya geçmişti. Fakat orada Cumhuriyet alanında yaptığı konuşmada da kavgalar çıkmış, kürsüye fırlayanlar CHP aleyhinde konuşmalar yapmışlardı. Sonunda İnönü bütün bu olup bitenleri "çok partili rejime son vermeye yönelik tertipler" olarak değerlendirmişti.

CHP Balıkesir olaylarını bir soru önergesi ile Meclis'e de yan-

sıtmıştı. Fakat R. Ş. Sirer'in önerisine yanıt veren Menderes, İnönü'yü "ak saçlı general, Milli Şef, baykuş, diktatör, ülkede tabutluklar ve darağaçları kuran, devlet hazinesini soyan ve tarih önünde yargılanması gereken bir kişi" diye ağır biçimde suçlamayı yeğlemişti:

"Ak saçlı bir general; Milli Şef unvanını senelerce üzerinde taşımış bir insan; devlet idaresi mesuliyetini bunca seneler tek başına omuzunda taşımak mesuliyetinden kaçınmamış, ürkmemiş, hatta bunu yaparken kendi kanaatlerini hacir (kısıtlılık) **altına almak cüret ve cesaretini göstermiş, bu mesuliyeti dahi üzerine almış bir insan...**

"Dünkü diktatörün bugün huzurunuza çıkarak vatandaş hak ve hürriyetlerinin müdafiiliği vazifesini üzerine alması gülünçtür...

"Bir baykuş olarak ötebilmek için harabe, karanlıklar arayıp bulmak lazımdır...

"4 yıl gayr-i meşru (yasal olmayan) **devlet reisliği yaptığını İsmet Paşa bilmiyor mu?.. İsmet Paşa bu memlekette tabutluklar olduğunu bilmiyor muydu?.. Tarih huzurunda muhakeme edilecek...**

"Biçareliğin, aczin, zavallılığın, güzel bir manzarasını seyretmiş oluyorsunuz... Halk Partisi'nin mallarına devlet asla tenezzül etmez!.. Fakat onlar tenezzül edip Hazine'yi soydular... Siz bu rejimi devraldığınız zaman darağaçları kurdunuz!" (Metin: AMK, 140-145)

Bu konuşma A. Menderes'in kolaylıkla değişen ruhsal yapısının dışa bir yansıması demekti. Nitekim Malatya'da A. E. Yalman'a düzenlenen saldırıdan sonra iki parti arasında bir yumuşama belirmişti. Öyle ki 1953 Ocak sonlarında Menderes CHP'nin İzmir Konak İlçe Kongresine gitmiş, dahası orada bir konuşma da yapmıştı. CHP mallarına el konulması sorununa değinen Başbakan, "CHP'nin haksız iktisabı (kazanımı) zaten yoktur. Eğer böyle bir haksızlık varsa TBMM onu CHP'lileri de memnun edecek tarzda çözecektir" diye karşıtlarına yarı güvence de vermişti. Aynı zamanda seçim yasasının değiştirilmesine gerek olmadığını, Anayasanın da seçim döneminde ele alınabileceğini belirtmişti (DAY, 220 vd.).

İki parti arasındaki bu iyimser görüntü bir süre etkisini göstermişti. Ancak arkasından CHP'nin haksız kazanımları gündeme getirildiğinde, böyle bir haksızlığın olmadığını söyleyen Menderes görüş değiştirerek bu partinin Hazine'yi soyduğu suçlamasını yeniden öne sürecekti.

b) Millet Partisi'nin Kapatılması

6 Temmuz 1948'de DP'den ayrılanların kurmuş oldukları MP, başlangıçtan beri yalnızca CHP'ye karşı değil, koptuğu DP'ye karşı da şiddetle cephe almıştı. CHP antidemokratik kuralları yeğleyen baskıcı bir kuruluş olarak, DP ise, "**muvazaacı**" CHP ile danışıklı siyaset yürüten bir siyaset izlemekle suçlanıyordu. Büyük umutlarla girilen 1950 seçimlerinde tek bir milletvekili, çıkarabilmişti. Yalnızca Osman Bölükbaşı seçilebilmişti. Parti zaman zaman hırçınlığa kaçan sert muhalefetinin yanında, milliyetçi-maneviyatçı ve kısmen de tutucu bir görüşü savunmuştu. Dindar çevrelere verilen mesajlar partiye gericiliği destekleyen bir görünüm vermişti. Örneğin, **Diyanet İşleri Başkanlığı**'nın 1951 yılı bütçesi görüşmelerinde Osman Bölükbaşı "**Din hürriyetini ceste ceste vermektense toptan bir defada verip meseleyi halledelim,**" önerisinde bulunmuştu. Buna yanıt veren Menderes, bundan maksat "**cemaat**" örgütü kurmaksa, böyle bir örgütten söz etmenin doğru olmadığını söylemişti (MMK, 44).

Aslında DP liderleri de kendilerini boyuna eleştiren MP'nin tutumundan yakınmışlardır. Bunda biraz da MP'nin kendilerine rakip olmasının etkisi olmuştur. **Halkevleri**'nin bir kurum haline getirilmesi için CHP ve DP arasında 1951 baharında yapılan görüşmelerde F. Köprülü, F. A. Barutçu'ya şunları söylemişti: "**Millet Partisi'nin getireceği yobazlık korkunçtur. Devrimler konusunda da anlaşma halinde olmalıyız.**" (SA, 507)

Partinin ilk büyük kongresi, ancak 14 Mayıs seçimlerinden sonra 17 Haziran 1950'de toplanabilmişti. 2 gün süren toplantılarda "**14 Mayıs ihtilali**"nin gerçekleştirilmesinde en büyük rolü MP'nin oynadığı dile getirilirken, Bolu delegesi Haydar Seçkin'in, "Bizi mağlup eden kuvvet ne DP, ne CHP'dir, yalnız basındır. **Milletin imanını sarsan şu basın yanlış yoldadır,**" diye ağır suçlamada bulunması ve salonu terkeden gazetecilere bazı delegelerce "Yuha!" çekilmesi, partibasın ilişkilerini de gerginleştirmiştir. Parti yönetiminin basından özür dilemek için sonradan yaptığı açıklama bu kırgınlığı tümüyle gidererememiştir.

İlk kongrede Hikmet Bayur yeniden Genel Başkan seçilmiş, oluşan Genel Yürütme Kurulu'nda Osman Nuri Köni Başkanvekilliğine, Ahmet Tahtakılıç da Genel Sekreterliğe getirilmişlerdi. Ondan bir yıl sonra 30 Mayıs 1951'de toplanan ikinci büyük kongrede ise bazı değişik görüntüler sergilenmiş ve Parti Genel Başkanı değişti-

rilmişti. Haydar Seçkin bu kez Atatürk'ün 23 Nisan 1920 günü TBMM açılışından önce Hacı Bayram Camii'nde dua edişini gösteren bir tabloyu kürsüden göstermişti. Kurtuluş Savaşına değişik nedenlerle cephe aldıkları için yurtdışına çıkartılan, ancak Atatürk'ün ölümünden önce affedilen **150'likler**'in partiye alınması için tüzükte değişiklik yapılması önerilmiş, ancak kabul edilmemişti. İkinci kongrenin asıl önemi parti genel başkanlığına yeni birisinin getirilmesi olmuştu. H. Bayur aday olmazken, Mustafa Kentli, Ahmet Tahtakılıç, Sadık Aldoğan ve O. Nuri Köni adaylıklarını koymuşlardı. Sonunda "355" delegeden "188"inin oyunu alan M. Kentli genel başkan olmuş, Bayur'la birlikte öteki adaylar Genel Yürütme Kurulu'na seçilmişlerdi.

Bayur'un ikinci kongrede başkanlık için aday olmaması bir kırgınlığın, parti içi bir anlaşmazlığın eseri idi. Nitekim bu anlaşmazlık, üçüncü kongrede açıkça ortaya çıkmıştı. 15 Mayıs'ta toplanan kongrede söz alan Bayur, şunları söylemişti:

"Parti içinde bir Atatürk inkılapları ve onlara muhalif olan bir zihniyet çarpışmaktadır. Görülüyor ki bazı ana prensiplerde ihtilaf halindeyiz. 13. madde devrimcilikten bahseder. Fakat görüyorum ki Atatürk devrindeki büyük hamleler bazı parti hatiplerince bambaşka şekilde tefsir edilmektedir... Birçok konuşmalarda Atatürk devrine, inkılaplarına, şahsına tarizlerde (kapalı eleştiri) **bulunulmaktadır."**

Bayur, partinin devrimleri ve özellikle onların getirdiği düzeni samimiyetle kabul edip bunları çağdaş uygarlığın gidişi yönünde geliştirmeye çalışacağını kanıtlayabilmek için parti programının 7., 8. ve 37. maddelerinde bazı değişiklikler yapılmasını da önermişti. A. Tahtakılıç, aradaki görüş ayrılığının çok küçük olduğunu, bunun dışında daha önemli sorunlar bulunduğunu belirterek öneriye karşı çıkmıştı. Bölükbaşı da program esaslarının değiştirilebilmesi için önerilerin delegelerin 2/3'ünün imzasıyla yapılması gerektiğine dikkati çekmişti. Sonuçta Bayur'un önerileri ele alınamamıştı. Kongrenin ikinci günü Atatürk'ün geçici kabrine çelenk gönderilmesi önerisi de tartışmalara yol açmıştı. Kimi delegeler çelenk koymayı **şeriat** hükümlerine aykırı bulduklarını söylemişlerdi. Sonuçta çelenk gönderilmesi oybirliği ile kabul edilmişti ama bu arada Bayur ile Nazım Önen kongre salonunu terk etmişlerdi. Kongrenin son günü yapılan seçimlerde yine Parti Genel Başkanı değişmişti. Bu kez M. Kentli aday olmamış ve yerine Enis Akaygen getirilmişti (MP, 137-142). Partide yol ayırımına gelinmişti.

Bu arada Malatya'da A. E. Yalman'a karşı düzenlenen suikast sonunda hükümet, irtica ile mücadele etme kararı alınca MP'ye yönelik eleştiriler de artmıştı. Ancak parti yurt düzeyinde örgütlenmesini de bu arada tamamlayarak 1954'de yapılacak seçimlere hazırlanmaya başlamıştı. Öte yandan CHP yönetiminde de seçimlerde DP iktidarına karşı MP ile işbirliği yapılması eğilimi belirmişti. F. A. Barutçu, kendisinin "Bu, ilkelerimizi yadsımaktır, kendimizi manen mahkûm eder, aydınları karşımıza alırız" diyerek buna karşı çıktığını, fakat İnönü'nün, "MP'liler, iktidardakilerden daha yobaz değillerdir. Ötekiler ilkesiz gericilerdir, berikiler ilkeli!.." yanıtını verdiğini belirtmektedir. MP'nin CHP'ye karşı sürdürdüğü "dinsiz parti!" suçlamasını ortadan kaldırmak isteyen İnönü'nün bazı yöneticilerle de desteklenen işbirliği önerisi sonuçta gerçekleşememişti (SA, 559).

Partinin dördüncü kongresi işte bu ortamda toplanmıştı. Ancak 27 Haziran 1953'te başlayan ve "3" gün süren toplantılar olaylı başlamış, olaylarla sona ermişti. Yöneticiler, **muhafazakâr olanlar, olmayanlar** (devrimciler) diye "2"ye bölündüğünden Kongre Başkanlık Kurulu seçimi bile saatlerce sürmüştü. Genel Yürütme Kurulu raporunda partiye yöneltilen **'irtica'** yanlılığından kurtulabilmek için programın 7. ve 13. maddelerinin **"ılımlı muhafazakârlık"** doğrultusunda değiştirilmesi öngörülmüştü. Söz alan H. Bayur, "Mürtecilerin karşısında 'biz muhafazakârız'; devrimcilerin karşısında ise 'muhafazakârız ama itidal (ılımlılık) kaydımız var' demenin" bir işe yaramayacağını belirterek "Böyle olmaz arkadaşlar, ya biri ya öbürü" diye kesin bir ilke saptanması gerektiğini vurgulamıştı. Ayrıca ezanın Türkçe okunmasını savunmuştu.

Bayur'un konuşması sert tartışmalara neden olmuştu. Osman Bölükbaşı, "Bu partinin içinde bir Hikmet Bayur meselesi" olduğunu öne sürmüştü. Seçimlere geçildiğinde aday olması önerilen Bayur, "Benim bu partide ne kadar kalacağım belli değil!" diye kabul etmemişti. Yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kentli "637" delegeden "388"inin oyunu alarak ikinci kez genel başkan seçilmişti. Olaylarla başlanan kongre bazı delegelerin **Zafer** gazetesi fotoğrafçısına saldırmaları ve bunun üzerine öteki gazetelerin salonu terk etmeleri gibi yeni olaylarla sona ermişti. Yayımlanan kapanış bildirisinde Cumhuriyet döneminin getirdiği uygulamalara bağlı kalındığının belirtilmesine gerek duyularak şöyle denilmişti:

"MP, temel inkılap olarak Cumhuriyet rejimini ve milli hâkimiyet prensibini, kadın-erkek hukuki müsavatı (eşitliği), Latin harflerinin kabulü, din ve devlet işlerinin kat'i olarak birbirinden ayrılarak dinin

siyasete âlet edilmemesini, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanun, çok kadınla evlenme memnu'iyeti (yasağı) gibi Türk cemiyetinin muasır medeniyet seviyesine ulaştırması gayesi ile yapılmış olan Cumhuriyet inkılaplarını tamamen benimsediğini bir daha teyit ve tekit eder (doğrular ve yineler). (Millet, 1.VII.1953)

Ama kongrenin bitiminde **"İnkılapçı"** ya da **Bayurcu** grup diye adlandırılan H. Bayur, Vasfi Raşit Sevig, Saffet Olgaç, Ali Rıza Baskan, Kemal Tamer, Hüseyin Orak, Tekin İleri Dikmen ve arkadaşları partiden istifa etmişlerdi. Onları örgütten istifalar izlemişti. Ayrılanlar 29 Haziran'da bir bildiri yayımlayarak, parti içinde rejimin devam etmesini tehlikeye düşürecek fikirlere sahip gericilik yanlılarının çoğunluk elde ettiklerini böylece MP'nin Atatürk devrim ve ilkelerinden ayrıldığını öne sürmüşlerdi.

Kongre süresinde ve sonrasındaki bu gelişmeler siyasal parti çevrelerinde olduğu kadar basında ve kamuoyunda da değişik değerlendirmeler, yorumlar doğurmuştu. DP yanlısı basın, istifaları "ileri bir düşüncenin zaferi" olarak nitelemişlerdi. A. E. Yalman da bundan böyle MP'nin tümüyle bir "kin, nefret ve gerilik partisi" olduğunu öne sürmüştü. CHP'li **Ulus** da son olayların kişisel değil rejimi ilgilendiren önemli bir sorun olduğu üzerinde durmuştu. Partinin yönetiminde kalanlardan bir kesimi Bayurcu'ların elindeki **Kudret** gazetesini susturmaya ve istifa edenleri öne sürdükleri suçlamaları kanıtlamaya zorlamayı uygun görmüşlerdi. İlk aşamada aralarında Nurettin Ardıçoğlu, A. Tahtakılıç, A. Oğuz, F. Arna, Abdurrahman Boyacıgiller ve Ertuğrul Akça'nun bulunduğu bir grup, **Kudret** basımevini basarak gazetenin yayımını engellemişlerdi. Arkasından Parti Genel Başkanı M. Kentli imzasıyla 2 Temmuz'da yayımlanan bildiride, Adalet Bakanından ve C. Savcılarından, partiye yöneltilen suçlarla ilgili iddiaların birer ihbar kabul edilerek soruşturma açmaları istenmişti. Fakat parti yöneticilerinin **"inkılapçı"**ların ya da Bayurcu'ların iftira ettiklerini kanıtlama amacıyla istedikleri bu soruşturma, MP'nin kapatılmasına varan yolun başlangıcı olmuştu.

Hikmet Bayur, 6 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında **Millet Partisi**'nin son 1950 seçimlerinde başarılı olmayışında başlıca etkenin, parti içinde **"irtica yanlıları"**nın bulunması olduğunu söylemiş ve eğer bu parti TBMM'ne **"softa ruhlu"** milletvekillerini sokacak olursa memleketin geriye gideceğini öne sürmüştü. Öte yandan aynı gün başkentte çıkan **Millet** gazetesine yazdığı bir makale ile MP'lilere seslenen yönetim kurulu üyesi Nurettin Ardıçoğlu, bu tür suçlamalara karşı meydan okuyarak partilileri, Bayur yanlısı ve

DP'li ya da CHP'li tüm karşıtları ile bir ölüm-kalım mücadelesine çağırmıştı:

"Millet Partili arkadaş! Şu günlerde bir meydan muharebesi veriyorsun. Karşısındaki kuvvetler oldum olası, şu zavallı milletin kaderine musallat olan ve en hayasız usullerle onun varlığını kemiren kuvvetlerin ittifakından doğmuştur. Bunlar içinde kimler yok ki... Otuz yıl keyfi zümre saltanatları ile seni felaketten felakete sürükleyenler... Bu saltanatın içinden ayrılarak kuzu postuna bürünen ve seni ikinci defa aldatan eski kurtlar... Bu milletin kanı ve etiyle beslenmiş tufeyli (asalak) **ordusu ve hırsızlar bunlar arasındadır. Türk mukadderatının düşmanı masonlar, dönmeler, inkılabı bir sahtekârlık zanneden bedbahtlar bunlar arasındadır"** diye başlayan makale, MP'nin karşısında yer alan cephenin çok güçlü ve her türlü olanaklara sahip olduğunu, bankaların, sermayenin ve basının, hatta hükümetin onların elinde bulunduğunu belirterek şöyle sona eriyordu:

"Bu muharebede şehit olmak da vardır, gâzi olmak da vardır. Fakat her ikisinin de mertebesi aynıdır. Bizler şehit edilirsek, emaneti bizden devralacak kimseler, bıraktığımız yerden başlayacaklardır... Hak için ölmek dahi icap etse öleceğiz. Şeref, bizim ve evlatlarımızın şerefi olacaktır." (OYM, 145 vd.)

Bu **cihat** çağrısı, kamuoyunda olduğu kadar partilerde de tepkiler doğurmuştu. Ertesi 7 Temmuz günü toplanan DP Meclis Grubu'nda MP'nin tutumu ele alınmıştı. Söz alan Başbakan Menderes, **Millet Partisi** içindeki bir grubun **halifeliği** geri getirmek ve Medeni Yasa yerine **Mecelle**'yi yeniden yürürlüğe koymak, böylece Cumhuriyet rejimini devirmek istediğini söylemiş ve bu savını kanıtlamak için parti Genel Başkanı Mustafa Kentli'nin **Sebilürreşad** gazetesinde çıkan makalesinden bölümler okumuştu.

N. Ardıçoğlu, Başbakanın bu sözlerine yine sert bir yanıt vermişti. 8 Temmuz günlü **Millet** gazetesindeki yazısında, başlatılan soruşturmadan korkmadıklarını haykırarak yine DP ve CHP hakkında suçlamalarda bulunmuştu.

"Halk Partisi ve Demokrat Parti idarecileri, afferistler (çıkarcılar), hırsızlar, kozmopolitler, masonlar, dönmeler ve sahte inkılapçılardan teşekkül eden (oluşan) **ve ellerinde kahir ve gayri meşru** (güçlü ve yasal olmayan) **vasıtalar bulunan müstereddi** (soysuzlaşmış) **kuvvetlerin baskısı, Millet Partisi üzerinde gittikçe artmaktadır. Onlar ne istiyorlar? İstedikleri, kendilerinden dünün ve bugünün hesabını soracak ve memleketin fesat havasını**

yıkacak olan Millet Partisi'nin tasfiye edilmesidir. Yapılan tahkikat adli olmaktan çok uzaktır... Adnan Menderes bilsin ki, biz hakkımızı ihtilale ihtiyaç kalmadan istihsal (elde) **edecek kadar akıllıyız... Menderes, Millet Partisi'ni kapatmak hevesindedir. Bakalım, bunu da bir denesin. Neticede kim zararlı çıkacaktır? Herhalde zararlı çıkacak Millet Partisi olmayacaktır."**

Ama Ardıçoğlu'nun görüşünün aksine, gelişmelerden zararlı çıkan MP olmuş ve parti kapatılmıştı.

Ankara C. Savcılığı 4 Temmuz 1953'te soruşturma açmıştı. İlk ifadelerin alınmasından sonra da soruşturmanın İstanbul ve İzmir'de de yürütülmesi gerekli görülmüştü. Bu sırada hükümetin de MP'nin kapatılmasından yana olduğu anlaşılmıştı. Başbakan Menderes Parti Meclis Grubu'ndaki konuşmasında (7 Temmuz), MP içine girmiş ve irtica niteliğindeki hareketleri destekler görünen kimselerin bulunduğunu söylemiş ve bunları bulup çıkarmanın zorunlu olduğunu belirtmişti. Ertesi günü de **"MP hakkında tüm tedbirlerin alınacağını"** açıklamıştı. Nitekim 8 Temmuz'da savcılığın isteği üzerine Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi, Ceza Yasası'nın 33. maddesi uyarınca, bir "ihtiyat" önlemi olarak **"Millet Partisi'nin bütün birimleriyle geçici olarak kapatılması"**na karar vermişti.

Yargıca alınmış görünen bu karar MP'de tepkiyle, CHP'de ise olumsuz karşılanmıştı. Bölükbaşı, **diktatör** diye suçladığı Menderes'in aldığı karara yargıyı âlet etmekle suçlarken CHP, 15 Temmuz'da bir bildiri yayımlayarak yasaları uygulamanın gerekli olduğunu ancak muhalefete tahammülsüzlüğün, denetlenmeyen bir iktidar yaratacağı kuşkusunu dile getirmişti. Bu amaçla da partiler hakkında yapılacak soruşturmaların C. Başsavcısı ya da Yargıtay Başkanlığınca yürütülmesini önermişti... MP'lilerin geçici kapatma kararına karşı bir üst mahkemeye yaptıkları başvuru reddedilmiş, soruşturma sonunda da 26 Eylül'de Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi'nde duruşmalara başlanılmıştı. Düzenlenen iddianamede parti "dini siyasete âlet etmek"le suçlanmıştı. Duruşmalar sürerken Isparta Emirdağ'da sürgünde bulunan Said-i Nursi'nin, Başbakan Menderes'e **"dindar"** milletvekillerine verilmek üzere taraftarlarına gönderdiği bir mektubun **Vatan**'da yayımlanması (11 Ekim), ayrıca dikkatleri çekmişti. Nurcu lider bu mektubunda, dine yapılan baskılardan yakınmış ve ülkede bir "vahşet"in hüküm sürdüğünü iddia etmişti. Bu da, onun yakında devreye sokulacağının bir belirtisi olmuştu.

Millet Partisi davası, 27 Ocak 1954'de sonuçlanmıştı. Sulh Ce-

za Mahkemesi, programının 7., 12., 13. maddelerindeki anlama göre partinin **"din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan ve amacını gizleyen bir dernek"** durumuna geldiğini belirterek genel merkezi ile bağlı bütün birimlerinin kapatılmasına karar vermişti. Ayrıca sanık durumunda bulunan parti yöneticilerinden M. Kentli, E. Akaygen, F. Arna, A. Tahtakılıç, E. Akça, Lütfi Bornovalı, Suphi Batur, Raif Yesari Bilgisev ve Nurettin Ardıçoğlu, Ceza Yasası'nın 526/1 maddesi uyarınca "1"er gün hapse mahkûm edilmişlerdi. Ancak "65" yaşlarını aşan Akaygen ile Bilgisev'in cezaları affedilmişti. Partililer bu karar karşısında Yargıtay'a başvurmuşlardı. Yargıtay 2. Ceza Dairesi, partinin mezhep ve tarikat esası güttüğünün ancak eylemleriyle kanıtlanması gerekeceğini belirterek kapatma kararını bozmuştu. Fakat buna karşı yapılan itiraz sonunda Yargıtay Ceza Genel Kurulu, Sulh Ceza Mahkemesi'nin kararını onaylamıştı (21 Haziran 1954). Böylece çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra kurulan partiler arasında **"muhalifin muhalifi"** (karşıtın karşıtı) olarak tanınan MP, sonunda yargı yoluyla, ama tek yargıçlı bir mahkeme tarafından kapatılan ilk siyasal kuruluş olmuştu. DP yanlısı olarak bilinen Ali Fuat Başgil de **Millet Partisi**'nin kapatılmasını hukuk ve demokrasi yönünden çok, DP açısından büyük bir hata olarak nitelemişti. Ona göre, bu parti, Demokratlara karşıt olsa bile, onlarla CHP'liler arasında en azından bir tampon vazifesi görmekteydi. Dolayısıyla kıymetli bir yardımcı durumunda olan MP'nin kapatılması, hükümeti en amansız olan CHP ile karşı karşıya getirmişti (YMİ, 98 vd.).

Millet Partisi'nin tek yargıcın verdiği bir kararla kapatılmasını sağlayan A. Menderes, 7 yıl sonra lideri olduğu **Demokrat Parti**'nin de bir Sulh Mahkemesi kararı ile kapatılabileceğini düşünememişti!.

Öte yandan, MP'nin kapatılmasıyla doğacak boşluk önceden kapatılmıştı. Yargıtay düzeyinde dava sürerken 1954 seçimlerinin yaklaştığını gören partililer ona katılabilmek için 10 Şubat 1954'de **Cumhuriyetçi Millet Partisi** adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. Aralarında Akaygen, Akça, Aldoğan, Arna, Bölükbaşı, Tahtakılıç, A. Oğuz, S. Batur, Bornovalı, Abdurrahman Boyacıgiller, M. Ali Derman, Saadet Kaçar, Enver Kök ve Cemal Işlak'ın bulunduğu kurucular yeni partinin Genel Başkanlığına A. Tahtakılıç'ı seçmişlerdi. CMP, "muhafazakâr" değil, **"milliyetçi ve inkılapçı"** bir parti olarak ortaya çıkmıştı. **Kuvvetlerin ayırımını** da içeren bir Anayasa değişikliği öngörülmüştü. MP'nin kapatılmasına varan **laiklik/dincilik** sorununa da açıklık getirilerek, laikliğin dinsizlik olmadığı, yalnız din ve devlet işlerinin

ayrılmasının değil, yasaların da ulusal gereksinmelere ve bilimin esaslarına göre hazırlanması gerektiği vurgulanmıştı.

c) CHP Mallarına El Konulması

Devrim Tarihi dizimizin bundan önceki kitabında, **Halkevleri**'nin gelişmesi ve kapatılmalarından söz ederken, belirttiğimiz gibi, **Halkevleri**'nin kurumlaştırılması ya da geleceği tartışılırken DP'nin CHP'ye yönelttiği eleştiri ya da suçlama, devlet bütçesinden ve kamu kuruluşlarından yardım diye alınmış olan paraların yerinde harcanmayıp başka işlerde kullanılması olmuştu. 1950 öncesi muhalefeti ve 14 Mayıs sonrası iktidarına göre CHP, böylece haksız bazı mallar edinmiş, dahası zimmetine para geçirmişti. Kaldı ki CHP de Hazine yardımlarının bir sorun haline getirileceğinin ayırdındaydı. 1950 seçimlerinden sonraki Grup Yönetim Kurulu toplantısında, o zamana kadar **örtülü ödenekten** alınmış olan paralar konusu görüşülürken, İnönü, bunun ülkenin yüksek çıkarları açısından partinin üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi için yapılan normal yardımlar olduğunu belirterek, gerektiğinde bunu önceden açıklayabileceğini söylemişti (SA, 436). Ancak **Halkevleri ve Halkodaları**'nın kapatılmasını öngören yasa çıkartılırken, ayrıntıları ile saptanamayan bu "haksız sahiplenme" sorunu ertelenmişti. Daha doğrusu DP liderleri bu sorunu, gelişmelere göre HP'nin başında bir **"Demokles Kılıcı"** gibi tutmayı yeğlemişlerdi.

Menderes, söz konusu yasa görüşmelerinde ısrarla CHP'nin geçmişinden tümüyle koparak yepyeni bir kimlikle bir karşıt parti niteliğini kazanmasını istemişti: "Halk Partisi'nin mazisinden gelen cebir ve tahakküm neticesi sırtına yığılan yüklerden ve mazinin her türlü rüsubundan (tortusundan) tamamiyle kurtularak, millet huzurunda ve karşımızda sıhhatli ve gürbüz bir muhalefet olarak vazife görmesini yürekten temenni ediyoruz!"

Maliye müfettişlerinin saptamalarına göre CHP'nin edindiği malların % 93 ya da % 96'sı, devlet bütçesinden veya kamu kuruluşlarından yapılan yardımlarla sağlanmıştı. Bütçeden "21" milyon, Başbakanlıktan da "9" milyon lira ödenmişti. Partinin "haksız olarak" edindiği mal varlığı ise "500" milyon olarak hesaplanmıştı. Menderes'in açıkladığına göre, bunun "350" milyonu **Halkevleri ve Halkodaları** mallarının Hazine'ye gelir kaydedilmesi ile geri alınmıştı. Fakat CHP'nin devlete ödemesi gereken daha "150" milyon vardı! Bu para o sırada is-

tenmemişti. Çünkü o takdirde CHP çözülecek, dağılabilecekti. Oysa DP onun muhalefet olarak devamından yanaydı. Bu nedenle uygun bir dönemin beklenmesine karar verilmişti. 1954 seçimleri yaklaşırken bu uygulamaya girişmekte artık sakınca yok demekti. Çünkü Menderes'in iddiasına göre CHP seçime girecek güçteydi ve eğer DP haksız davranmışsa bunun hesabı da seçimlerde görülebilirdi.

Aslında maliye müfettişlerinin raporu hayli gecikmeli de olsa CHP'ye gönderilerek onun nasıl davranacağı beklenilmişti. Fakat CHP uzun süre yanıt vermemiş, arkasından bir bildiri yayımlayarak, **"haksız mal edinme"** davasının siyasal ortam olan TBMM'de değil, bağımsız yargı önünde görülmesini dilemişti. Ayrıca sahip olduğu malların dökümünü de açıklamıştı. 22 Haziran 1953'te toplanan kurultayda da, parti malları sorununda yargının karar vermesinin gerekli olduğu üzerinde durulmuştu. DP Meclis Grubu'nda CHP'nin sahip olduğu malların elinden alınması yolundaki hazırlıklar oldukça ilerlemişti. Grubun 9 Mayıs günkü toplantısında Antalya Milletvekili Akif Sağıroğlu ile "232" arkadaşının **"Siyasi Partilerin Gayr-i Meşru Mal İktisapları"** (haksız mal kazanımları) başlıklı önergeleri gündeme alınmıştı. Söz alan milletvekilleri CHP'nin sahip olduğu geniş parasal kaynakları siyasi yatırım amacıyla kullandığını öne sürmüşlerdi. Menderes de bu konuda daha önce yapılan önerinin bir kurulca incelendiğini bildirmiş ve "Biz niçin normal yollardan, mahkeme yolundan gitmiyoruz?" diye soran Avni Başman'a, İnönü ve partisi memlekette bir **"kıyam"**, bir ayaklanma hazırlıyorlar. **"O zaman Halk Partisi'nin elindeki mallar böyle bir kıyamın silah ve cephanesi olarak kullanılacak kuvvetlerdir"** biçiminde yanıt vermişti.

Onu izleyen günlerdeki bazı gelişmeler DP'nin **Halk Partisi mallarına** ilişkin girişimini daha da çabuklaştırmasına yol açmıştı. CHP'nin **Millet Partisi**'nin kapatılmak istenmesine karşı çıkıp bu gibi önemli sorunların yüksek yargı kurumlarına bırakılmasını istemesi, DP yöneticilerini kızdırmıştı. Menderes bu tutumun, muhalefet partilerinin ülkeyi kargaşaya sürüklemek istemelerinin bir göstergesi olduğunu öne sürmüştü. 14 Kasım'da Uşak'ta yapılan ara seçiminin CHP tarafından kazanılması ise iktidar partisinde ana muhalefetin canlandığı yolunda bir telaş yaratmıştı. Grubunun 17 Kasım toplantısında konuşan Başbakan, "Bu para meselesi şu bakımdan mühimdir... Bizden hesap soranlardan biz de ellerinde ne varsa toptan onların hesabını sormak mevkiindeyiz!" diye hazırlanacak tasarıya esas alınacak ilkeyi açıklamıştı. Nitekim 8 Aralık'ta tasarı hakkında gruba

bilgi veren Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu varmak istedikleri sonucu açıkça ilan etmekten çekinmemişti:

"Teklif ettiğimiz kanun tasarısı, CHP'nin mevcut emlakine topyekûn el koymak, haksız iktisap olduğu için tamamını elinden almaktır. Bu hal, partiyi mefluç (felçli) **parasız hale getirmek, siyaseten öldürmektir..."**

Bu konuşmanın ardından hazırlanacak tasarının Meclis'e sunulması "3"e karşı büyük çoğunlukla kabul edilmişti. Nitekim bu sorunu ilk kez gündeme getiren Âkif Sağıroğlu ve "91" arkadaşının hazırladıkları tasarı 9 Aralık 1953'te Meclis başkanlığına sunulmuş ve komisyonlardan geçirilerek 14 Aralık'taki genel kurul gündemine alınmıştı. Söz alan İnönü, tasarının tümüyle hukuk dışı olduğunu vurgulayarak her tümcesi ayrı bir ağırlık taşıyan şunları söylemişti:

"Bu kanun tasarısı, ruhiyle, metniyle, her türlü usuliyle Anayasaya aykırıdır. Bu tasarı, hukuk prensiplerine, insan haklarına, Cumhuriyet'in itibarına kastetmek hareketidir. Bu kanun tasarısı, iktidar başında bulunanların Büyük Millet Meclisi'ne karşı zorlama teşebbüsüdür... Bu hareketin devletin devamı ve istikrarı konusunda vahim mahzurlarını (ağır sakıncalarını) **tahmin etmek güç değildir... Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız... Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum: Suçluların telaşı içindesiniz!"**

İnönü'nün konuşması DP'lilerin protestoları ve yer yer hakaretleri ile karşılanmıştı. Sağlıklı bir görüşme ortamının kalmadığını gören CHP grubu, başta İnönü olmak üzere salonu terk edip yakınındaki **Ulus** gazetesine doğru yürümeye başlamışlardı. Arkalarına katılan büyük bir kalabalık da bu protesto yürüyüşüne katılmışlardı.

Görüşmeler sırasında "4" kez söz alan Menderes ise, İnönü ve CHP dönemini suçlayan ağır konuşmalarından birini daha yapmıştı. CHP'lilerin Meclis'i terk etmelerini, vaktiyle kendilerinin R. Peker'in **psikopat** sözleri üzerine salondan ayrılmalarıyla karşılaştıran Başbakana göre CHP bundan ürkmüştü. **"Çünkü, DP Meclis Grubu'nun o zaman içinde bulunmadığı bir BMM'nin, sadece eşkıya ve siyasi haydutların doldurduğu bir çatı altından başka bir anlamı yoktu!.."** Bu sözler demokrat bir Başbakanın söylemek istemeyeceği çok ağır bir suçlamaydı kuşkusuz. Ama Menderes büyük bir şiddetle İnönü'ye ve CHP'ye yüklenmişti:

"Demin buraya, bu kürsüye yaşlı bir zat çıktı. Saçları ak pak. Bütün manzarası ile şâyanı hürmet. Fakat bütün evzaı (tavırları) **ile, -kelimeyi söylemeyeceğim- neye şâyan olduğunu siz takdir**

edersiniz!.. Kararını vermiş, sıkılmayacağım diyor... Bir tiyatro sahnesinde aktörlük yapan bir aktör gibi, kendi hüviyetinin dışına çıkarak, büsbütün başka bir insanmış gibi, pervasızca sizin karşınızda söylüyor... Hayatının 70 yaşını ikmal etmiş, devleti elinde bunca seneler bulundurmuş, vekar ve haysiyetin, imanın, şeref ve haysiyetin en yüksek derecesine gelmiş olması icabeden bir insanın mahcubiyet duymadan bu derecede pervasızlıkla, hakikatleri bu kadar tersine çevirmiş olması ve gözlerimizin karasına baka baka bunları konuşması ve tarihten sizi seyrediyorum diye hakikaten mübalatsızlığın (dikkatsizliğin) **ve pervasızlığın görülmemiş bir örneğini vermesi cidden hazindir."**

Ama İnönü'yü ve CHP'yi suçlamada aşırıya kaçtığının farkına varan Menderes, ilk söz alışında kürsüden inerken, "Eğer sözlerimde ileri giden yerler varsa, sadece nefis müdafaası zaruretiyle yaptığımı kabul ediniz. Hatta ileri sözlerden dolayı, suçlu oldukları halde kendilerinden dahi mazur görmelerini rica ederim" diye özür dilemek gereğini duymuştu (AMK, 250-274). Menderes, daha sonraki söz alışlarında tasarıya karşı çıkan **Köylü Partisi**'nden Cezmi Türk'ü yanıtlamıştı. **Ulus** gazetesinin basıldığı basımevinin de Hazine'ye mal edileceğini ancak bunun basın yasası ile bir ilgisinin bulunmadığını söylemişti. Özellikle de amaçlarının para, pul almak değil, S. Ağaoğlu'nun açıkladığı gibi **"bir devri kapatmak"**, yani CHP'yi siyaseten öldürmek olduğunu yinelemişti!

Tasarı aynı gün oylanarak "5"e karşı "341" oyla yasalaşmıştı. Tasarıya, S. Ağaoğlu'nun ablası Tezer Taşkıran ile **Köylü Partisi**'nden Remzi Oğuz Arık ve Cezmi Türk, **Millet Partisi**'nden Osman Bölükbaşı ve Tunceli Milletvekili Hıdır Aslan red oyu verirken, "120" milletvekili de oylamaya katılmamıştı.

Ertesi 15 Aralık 1953'te Cumhurbaşkanı C. Bayar tarafından imzalanan "6195" sayılı bu yasaya göre, CHP'nin sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz mallar ile paralar, öteki değerler, haklar ve alacaklar Hazine'ye devredilecekti. Yalnızca, **"salt parti binası olarak kullanılan yerlerdeki taşınabilir eşyadan parti çalışmaları için gerekli oldukları Maliye Bakanlığınca kabul edilecek olanlar"** CHP'ye bırakılacaktı. Başkalarının elinde olan bu tür mallara da Maliyece el konulacaktı. Bu malları kaçıran, saklayanlar ya da bunlara yardımcı olanlar hakkında Ceza Yasası'nın 276. maddesi uyarınca soruşturma açılacaktı. El konulan taşınmazlar ile para ve öteki değerler Hazine adına **"tescil"** edilecekti (kayda geçirilecekti).

Halk Partisi mallarına yasa yoluyla da olsa el konulması, CHP dışında DP çevrelerinde de değişik yorum ve tepkiler doğurmuştu. Avukat Burhan Apaydın, **Zafer** gazetesindeki makalesinde bu girişimin hukuk açısından doğru olduğunu öne sürmüştü. Oysa kendisinin de 1943-1946 yıllarında CHP'den para yardımı aldığı biliniyordu. Asıl tepki DP'nin kuruluş hazırlıklarına katılmış ve 1950 seçimlerinde o partiden Meclis'e girmiş olan Ahmet Hamdi Başar'dan gelmişti. Başar, "Bu istirdat (geri alma) kanunu hukuk prensiplerine aykırıdır. Böyle aykırı kararlar alan bir topluluk içerisinde kalmam" diyerek hem milletvekilliğinden, hem de DP'den istifa etmişti.

Parti merkezleri elinden alınan CHP, başkentten başlayarak yurt düzeyinde yeni çalışma yerleri bulmak zorunda kalmıştı. Ankara'daki parti genel merkezi 19 Aralık 1953'te hizmete girerken bir konuşma yapan İ. İnönü, DP'nin **hukuk dışı** eylemlere ve işlemlere yöneldiğini belirterek, yeniden iktidara geldiklerinde **"hukuk devleti esaslarının ve siyasi hürriyetin, memlekette hiçbir zaman bir daha sarsılmayacak biçimde"** kurulmasına çalışacaklarını vaat etmişti. İstanbul il merkezinin açılışında konuşan Şemsettin Günaltay da, DP'nin **Tanzimat** öncesi döneme doğru yönelmeye başladığını belirterek, her ne biçimde olursa olsun bu tür **derebeylik** zorlamalarının tutunamayacağını söylemişti.

DP grubunda bu eleştiri ve suçlamalara yanıt veren Menderes ise İnönü'nün TBMM'yi "gayri meşru" saydığını öne sürerek, **"Büyük Millet Meclisi'ne devamlı surette hakaret edip, halkı kıyama** (ayaklanmaya) **teşvik etmektedir. Halbuki önümüzde seçimler vardır. Haksız olup olmadığımızı seçimlerde millet tayin edecektir!"** demişti (OYM, 186 vd.)

1954 seçimleri Menderes'in öngördüğü gibi CHP'yi siyaset açısından perişan etmiş, yenilgiye uğratmıştı. Yasanın haklı mı haksız mı olduğu hesabı da alınamamıştı. Fakat bu uygulamanın doğurduğu tepki yıllarca sürmüştü. DP bunun cezasını, 27 Mayıs 1960'da çekecek, CHP de yeni kurulan **Anayasa Mahkemesi**'nin verdiği kararla elinden alınan mallarına kavuşacaktı.

VII - DP'NİN SEÇİM ZAFERİ: ZİRVE VE İNİŞİN BAŞLANGICI

DP, iktidara gelişinin 3. yılında ana muhalefet partisi CHP'yi mal varlığından yoksun bırakmış, 3. parti durumundaki **Millet Partisi**'ni yargı yoluyla kapatmış, **komünizm** ile mücadele kampanyası ile pek çok kişi hakkında soruşturma açtırmış ve basındaki eleştirileri kısıtlayıcı önlemlere başvurmuştu. 9 Mart 1954'te kabul edilen bir yasa ile yayın yoluyla işlenecek suçlara verilecek cezalar artırılmıştı. **Basın Yasası**'nın 36. maddesinde yapılan değişiklikle de, basın davalarının bundan böyle Ağır Ceza Mahkemelerinde görülmesi zorunluluğu getirilmişti.

İç siyasadaki bu olumsuzluklara karşın, ekonomik hayatın canlanması, tarım ürünlerinin artması ve değer kazanması, **laiklik ilkesine** yeni bir anlam verilerek dinsel törenlere ve öğretime ağırlık verilmesi, taşranın merkezi yönetim üzerindeki etkisinin görülmesi, DP'ye oy vermiş olan kesimlerin desteklerinin sürmesinde başlıca etken olmuştu. **Kore** savaşında verilen canlar pahasına NATO'ya girilmesi ve ABD'nin desteği ile övgüsünün kazanılması ülkeye bir güvence getirirken iktidara dış siyasada da itibar kazandırmıştı. İşte DP açısından olumlu sayılan bu ortam içinde, henüz "4" yıllık süre dolmadan genel seçimlere gidilmesi kararı alınmıştı.

A) 2 MAYIS 1954 SEÇİMLERİ

DP'nin 11 Şubat 1954 günkü grup toplantısında Menderes'in genel seçimlerin "2" Mayıs'ta yapılmasını içeren önerisi kabul edilmişti. İlk aşamada da **Seçim Yasası**'nda bazı değişiklikler yapılması yoluna gidilmişti. TBMM'nin 17 Şubat tarihli oturumunda kabul edilen değişikliklerle, yasanın 14 Mayıs 1950 uygulamasında beliren bazı aksaklık ve eksiklikleri giderilmek istenmişti. Bununla seçmen kütüklerinin daha sağlıklı bir biçimde düzenlenmesi, listelerden birer kopyanın seçime giren partilere verilmesi sağlanmıştı. **Yüksek Seçim Ku-**

rulu'nun oluşumu da yeniden düzenlenmiş ve seçim tutanaklarının incelenmesi yetkisi TBMM'den alınarak bu kurula verilmişti. Arkasından Meclis'in 12 Mart toplantısında, genel seçimlerin 2 Mayıs'ta yapılmasına oybirliği ile karar verilmişti.

Seçimlere gidilirken gücü elinden alınmış CHP ile, yeni kurulmuş ve henüz örgütünü tamamlayamamış bulunan **Cumhuriyetçi Millet Partisi** arasında bir güçbirliği yapma eğilimi belirmişti. CMP, 12 Mart'ta bir bildiri yayımlayarak işbirliği çağrısında bulunmuştu. CHP de buna, "Laik Cumhuriyeti ve devrim ilkelerini kabul eden ve bunu seçim bildirisinde ilan edecek olan partiler ve bağımsız adaylarla işbirliği yapmayı" yararlı saydığı yanıtını vermişti. Fakat bu eğilim iktidardan olduğu kadar CHP'nin içinden de tepki ile karşılanmıştı. F. R. Atay, böyle bir işbirliğini, parti içindeki bazı etkili kişilerin mutlaka milletvekili seçilebilmek için başvurdukları bir yöntem olarak suçlamıştı. Bununla birlikte iki parti arasında görüşmeler sürdürülmüş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştı. CHP, listelerde CMP'ne % 30 oranında kontenjan ayrılmasını önerirken CMP, her ilde adayların yarı yarıya birlikte saptanması konusunda direnmişti. Bu yüzden de her iki parti seçimlere tek başlarına girmişlerdi.

1 – SEÇİMLER VE SONUÇLARI

DP aday listesi açıklandığında bazı sürprizlerle karşılaşılmıştı. Milletvekili bulunanlardan 150 kişi listeye alınmamıştı. İstanbul il örgütünce düzenlenen listede de değişiklik yapılarak A. F. Cebesoy, Rauf Orbay, H. S. Tanrıöver ve N. Nadi yeniden aday gösterilmişlerdi. CHP'ye ve İnönü'ye yakınlığı ile bilinen İstanbul Valisi ve CHP'nin 1950 milletvekili adayı Dr. Lütfi Kırdar ile İzmir'e **Uluslararası Fuar**'ı kazandıran Dr. Behçet Uz, bu kez DP listesinde yer almışlardı. DP bununla da kalmamıştı. CHP'de iken açık muhalefeti ile tanınan, sonra **Millet Partisi**'nin başkanlığını yapan, ancak oradan da ayrılan Hikmet Bayur ile, 1945'te **Milli Kalkınma Partisi** adıyla ilk karşıt partiyi kurmuş olan Nuri Demirağ'ı da listelerine sokmuştu.

Asıl önemli olan orduda girişilen emekli etmelere karşın kimi üst rütbeli komutanların da DP'ye katılmaları idi. Atatürk döneminin tek Orgenerali Fahrettin Altay, DP'ye kaydolmuştu. Kore Tugayının ilk komutanı Tahsin Yazıcı, DP iktidarında Genelkurmay Başkanlığına atanmış olan Orgnl. Nuri Yamut ise bu parti listelerinde yer almışlardı.

Buna karşın Genelkurmay ikinci Başkanlığından emekliye ayrılmış olan Orgnl. Şahap Gürler ile Orgnl. Zeki Doğan CHP'ye girmişlerdi. Gürler bunun nedenlerini şöyle açıklamıştı:

"Halk idaresini kurmak Atatürk'ün en büyük ideali idi. 1950 seçimlerinden sonra bu idealin arzu edilmeyen istikametlere döndüğünü, Atatürk devrimlerinden yüz çevrildiğini, bütün münevverler gibi ben de gördüm. Atatürk sevgisini ve gerçek halk idaresini ancak CHP'nin tekâmül ettireceğine inandığım için, bu parti içinde çalışmaya karar verdim."

Seçim propagandaları başladığında Cumhurbaşkanı Bayar'ın da elinde DP simgeli bastonu ile geziye çıkıp halktan bu partiyi desteklemelerini istediği görülmüştü. Buna karşın ana muhalefet CHP, seçim konuşmalarını, iktidarın partizanca hareketleri, muhalefet partileri aleyhine özel zoralım yasaları çıkartma, yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıklar, üniversite özerkliğine ve basına getirilen kısıtlamalar, radyonun iktidar tarafından partizanca kullanılması, TBMM kararı olmadan **Kore**'ye asker gönderme ve hayat pahalılığı üzerinde yoğunlaştırmıştı. İnönü yaptığı konuşmalarda, yabancı sermaye ve petrol kanunu ile tanınan ayrıcalıkları kapitülasyonlara benzetmişti. Özgürlük ve demokratik düzenin eksikliklerini tamamlayabilmek için de iktidara geldiklerinde bir **Anayasa Mahkemesi** kuracaklarını açıklamıştı.

Ama seçim öncesi tüm göstergeler muhalefet partilerinin umduklarını bulamayıp yenilgiye uğrayacakları biçimindeydi. **Vatan** gazetesinin yaptığı bir ankete katılanlardan % 59,9'u DP'ye, % 25.2 si de CHP'ye oy vereceklerini açıklamışlardı (24 Nisan 1954).

2 Mayıs 1954 Pazar günü yapılan seçimler genelde olaysız geçmişti. Seçimlere iktidardaki DP dışında "4" muhalefet partisi katılmıştı. **Cumhuriyet Halk Partisi - Cumhuriyetçi Millet Partisi Türkiye Köylü Partisi** ve **İşçi Partisi.** Bunlardan **Türkiye Köylü Partisi,** siyasal ortamda pek etkinlik gösterememişti. İktidara karşı mücadelesinde de başlıca sözcüsü milletvekili Dr. Cezmi Türk olmuştu. 30 il ve 120 ilçede örgütlenen parti 1954 seçimlerine katılmıştı. Ama başkanları R. O. Arık'ın seçimlerden önce 3 Nisan'da Toroslar'a düşen bir uçak kazasında hayatını yitirmesi seçim gücünü daha da azaltmıştı.

Genel seçimlerde, yurt çapında "10.262.063" olarak saptanan seçmenden "9.095.563"ü oylarını kullanmıştı. Böylece katılma oranı % 88.63 olmuştu. Sonuçlar da o akşamdan başlayarak alınmıştı. Buna göre partilerin aldıkları oylarla bunun oranı ve çıkardıkları milletvekili sayısı şöyle olmuştu:

Partiler	Aldıkları Oy	Oran %	Milletvekili
Demokrat Parti	5.313.659	58,42	503
Cumhuriyet Halk Partisi	3.193.471	35,11	31
Cumhuriyetçi Millet Partisi	480.249	5,28	5
Köylü Partisi	50.935	0,56	
İşçi Partisi	910	0,01	
Bağımsızlar	56.393	0,62	2
Toplam	**9.095.563**	**100**	**541**

(TDP, 607)

Bu sonuçlara göre DP, 1950 seçimlerine oranla "921.965" oy daha almış olmasına karşın (% 3,2) milletvekili sayısını "95" artırmıştı. CHP'ye gelince 1950'ye oranla "44.485" oy (% 4,48) yitirmiş görünürken "38" milletvekilliği kaybetmişti. Bu da çoğunluk sistemine dayalı seçim yasasının bir sonucu idi. CHP'de 1950 Meclisinde yerlerini koruyan Şemsettin Günaltay ile F. A. Barutçu bile seçilememişti. Seçimlerden 3 gün sonra Tunceli milletvekilleri Aslan Bora ile Fethi Ülkü de partiden istifa etmişlerdi. CHP Grubu Başkanlığına getirilen Server Somuncuoğlu da bir süre sonra partiden ayrılmıştı. İktidarın çekiciliği etkinliğini korurken kan kaybetmeye devam eden CHP'de milletvekili sayısı "28"e düşmüştü.

Cemil Sait Barlas, bu yenilgiyi CHP'nin 1946'dan bu yana hasta olmasına bağlarken, Erim'in **Yeni Ulus** gazetesi, iktidar partisinin seçimlerde çok para harcadığını öne sürmüştü. İnönü, fazla bir yorum yapmamıştı. **Akis** dergisi sahibi Metin Toker ise, DP'ye oy verenleri "kandırılmış (iğfal edilmiş) vatandaşlar saymanın yanlış olduğuna işaretle karşı partiye giden oyların gerçek nedenini araştırmamanın devekuşu gibi başı kuma sokmak" anlamına geldiğini söylemişti (29 Mayıs 1954). Bu arada içlerinde Hıfzı Oğuz Bekata ile Şevket Raşit Hatipoğlu gibi ileri gelen bazı Halk Partililer İnönü'ye bir mektup göndererek parti örgütünde, genel başkanın yetkileri konusunda değişiklik yapılmasını ve **laiklik** ilkesinin açıklığa kavuşturulmasını istemişlerdi. Ancak İnönü ile görüştükten sonra bu önerilerini geri almışlardı.

1954 seçimleri, İsmet İnönü için beklemediği bir yenilgi olmuştu. Yakınlarının aktardıklarına göre kendisi bu sonucun acısını yaşarken, onun parti genel başkanlığından ayrılacağı söylentileri de dolaşmaya başlamıştı. İnönü, basına yaptığı açıklamada parti içindeki anlaşmazlıkların kasıtlı olarak çıkarıldığını öne sürerek başkanlıktan

ayrılacağı söylentilerini yalanlamıştı (6 Mayıs). Ancak, Metin Toker'in verdiği bilgiler, bu yolda bazı girişimlerin yapıldığını göstermektedir. Buna göre İnönü'nün yalnız CHP Genel Başkanlığından değil, siyasetten ayrılıp herkesten saygı göreceği köşesine çekilmesi önerisi ilk kez Adnan Menderes'ten gelmişti. Menderes, Meclis içi ve dışı konuşmalarında bu görüşünü açıktan dile getirdiği gibi, önerisini Lütfi Kırdar aracılığı ile İnönü'nün kardeşi Tevfik Temelli'ye ulaştırmıştı. Ancak İnönü bunu kabul etmediği gibi, partilerarası ilişkilerin gösterdiği iniş çıkışlar buna olanak da bırakmamıştı. Bu yolda ikinci öneri 1954 seçimlerinden sonra Şemsettin Günaltay'dan gelmişti. CHP iktidarının son Başbakanı görüşünü biraz çapraşık biçimde ve ileriye dönük olarak şöyle belirtmişti:

"Başından ayrılırsanız parti dağılır; bu şekilde devam ederseniz gene dağılır! Bu nedenle CHP iktidara gelirse görev almayacağınızı açıklayın!"

Ancak İnönü, partililerle konuşmalarında, **"Partiyi kendiliğimden bırakmam. Siz çekil derseniz çekilirm"** diye genel başkanlıktan ayrılmak niyetinde olmadığını açıklamıştı. (DYA, 42 vd.)

Seçimde sürprizi CMP yapmıştı. Yeni kurulan bu partinin başarısında da en büyük pay Kırşehir'den aday olan Osman Bölükbaşı ile onun bulunduğu listeye toptan oy veren Kırşehirlilere aitti. Seçimden büyük bir yengi ile çıkan A. Menderes'e gelince o, sonucu haklı olarak tüm yaptıklarının seçmen vatandaşlarca onanması olarak değerlendirip **"Bunun manası, bütün devlet faaliyetlerine şâmil olmak** (kapsamak) **üzere, her sahadaki icraatımızın Türk milletince tamamiyle tasvip edildiğidir"** demişti.

2 – MENDERES'İN ÜÇÜNCÜ HÜKÜMETİ VE PROGRAMI

Seçimlerden sonra TBMM ilk toplantısını 14 Mayıs 1954'de yapmıştı. 14 Mayıs günü DP'yi iktidara getiren tarih olarak önemliydi. Milletvekillerinin ant içmeleri tamamlandıktan sonra Refik Koraltan yeniden TBMM Başkanlığı'na seçilmişti. Cumhurbaşkanlığı seçimine katılan "513" milletvekilinden "486"sının oyunu alan Celal Bayar ikinci kez Cumhurbaşkanı olmuştu. Anayasa uyarınca hükümetinin istifasını veren A. Menderes'e de yeniden Başbakanlık görevi verilmişti. O da oluşturduğu üçüncü kabinesinin listesini 17 Mayıs'ta Cumhurbaşkanına sunup onayını almıştı.

Yeni kabinede dikkati çeken, Menderes'in yakını olarak bilinen

ya da öyle olacak olan "5" kişiye, Ethem Menderes, Mükerrem Sarol, Namık Gedik, Emin Kalafat ve Fatin Rüştü Zorlu'ya görev verilmiş olmasıydı. Zorlu'ya, bu ilk aşamada F. Köprülü'nün üstlendiği Dışişleri değil, Başbakan Yardımcılığı gibi protokol yönünden daha üstte olan bir yer ayrılmıştı. Ethem Menderes DP iktidarının sonuna kadar koruyacağı Milli Savunma, Namık Gedik de İçişleri Bakanı olmuştu. Hasan Polatkan ise daha ilk Menderes kabinesinde Halil Ayan'dan sonra getirildiği Maliye Bakanlığını korumuştu. Kamuoyunda değişik yorumlar doğuran bir başka isim de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına getirilen Dr. Behçet Uz olmuştu.

Menderes'in kurduğu 3. hükümetin programı, 24 Mayıs'ta Meclis'te okunmuştu. Bir iktidar değişikliği söz konusu olmadığı için, "yeni bir program hazırlanmadığını" vurgulayarak programına başlayan Menderes, daha çok son "4" yıllık olayları gözden geçirerek gelecekteki gelişmelere ilişkin görüşlerini açıklayacağını söylemişti. Başbakan, 1950 seçimleriyle siyasal hayatta yeni bir dönemin açıldığını, ancak son "4" yıldaki olaylara bakarak, bu süreyi bir **"intikal"** (geçiş) devresi saymanın daha doğru olacağını belirtmişti. Aslında da bir ulusun düşünce ve yaşayış biçiminde köklü etkiler ve sonuçlar yaratan büyük değişiklikleri bir hamlede gerçekleştirmeye olanak bulunmadığını da hatırlatmıştı. Ona göre geçen "4" yıl, "eskinin ve geçmişin" kendisini savunması için harcadığı **"mezbuhane"** (boşuna) çabaların, bu yüzden kopan bilinçsiz bir mücadelenin türlü biçimde ortaya çıkışıyla doluydu. Böylece boş yere çok kıymetli bir zaman ve çaba harcanmış, maddi zararlara uğranılmıştı. **Bunun baş sorumlusu da eski iktidar, yani CHP idi.** Ancak 2 Mayıs seçimlerinden sonra bilinçsiz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalara, yalan ve iftiraya dayanan bu tür mücadelelerin devamına artık müsaade edilmeyecekti.

Bu arada kamu çalışanlarının durumlarına da değinilen hükümet programında, memurların ancak "bulundukları hizmetlerin özelliklerine göre" hükümlere bağlı olmalarının gerektiği belirtilerek şu saptamalarda bulunulmuştu: **Üniversitelerde özerklik** anlayışı, zaman zaman "günlük ve eyleme dayalı politika yapmaya kadar" geniş olarak yorumlanmaktadır. Adalet mensuplarının büyük çoğunluğu gerçek demokratik düşünceyi layıkıyla kavradıkları halde, kimi önemli ve kilit noktalarda bulunanlarda bu anlayışın zayıf olduğu bazen elemle gözlenmektedir!

Manevi açıdan demokrasinin bir eğitim, nezaket ve hoşgörü rejimi olduğunu söyleyen Başbakan, bir an önce **"demokrasinin manevi ikliminin yaratılması"**nın önemli olduğuna dikkatleri çekmek iste-

mişti. Daha sonra, 1950 Mayısından bu yana, önceleri tasarlanmasına olanak bulunmayan **"emsalsiz kalkınma hamleleri"**nin gerçekleştirildiğini, **"misli görülmemiş sermaye yatırımları"** ile ulusun hayat düzeyinin süratle yükseldiğini öne süren Menderes, hükümet programını Türk parasının değerinin korunacağını, **Yabancı Sermayeyi Teşvik** Yasası ile Petrol Yasası'nın uygulamalarından olumlu sonuçlar alınacağını, dış ödemelerdeki sıkıntıların da çok yakında giderileceğini söyleyerek bitirmişti (Metin: MMK, 162-180).

Menderes'in bu yeni kabinesi, 26 Mayıs'ta "27" olumsuz, "2" çekimsere karşın "491" oyla TBMM'den güven almıştı. Ancak 2 Mayıs 1954 seçimleri, DP liderlerini muhalefete karşı sindirme siyasasını daha da artıraraktan sürdürme konusunda cesaretlendirmişti. Menderes'in hükümet programı yerine, geçmişi ve karşıt partileri alabildiğince yeren ve geleceğe yönelik tasarımları ile tahminleri içeren böyle bir konuşmayı yeğlemesi, açıkça şu izlenimleri vermişti:

a) DP lideri, ezici bir seçim zaferinden sonra bile karşıt partilerin çalışmalarını daha da kısıtlamak kararındadır. İstenen, **"iktidarın dümen suyunda bir muhalefet"** ya da **"dikensiz gül bahçesi"**ni andıran bir Meclis'tir. 1945'ten başlayarak suçlanan CHP'yi ve yeni kurulmasına karşın "5" milletvekili çıkaran CMP'yi hizaya getirmek için yeni önlemler alınacaktır.

b) 1950'de iktidara gelmenin hemen ertesinde bürokrasiyi güçlendirme, ona işlerlik kazandırma ve kamu çalışanlarının yaş ortalamasını aşağı çekip gençleştirme amacı ya da savıyla ordudan başlayarak, yargıda ve bakanlıklarda yapılan değişiklikler, emekliye ayırmalar yeterli görülmemektedir. İktidar, **üniversite özerkliğinin** de günlük siyasaya araç edildiği kanısındadır. Bu nedenlerle yalnız devlet bürokrasisi içinde değil üniversitelerde ve yargı organlarında da gerekli düzenlemeler yapılacak, demokratik anlayışla hareket etmeyenler görevlerinden uzaklaştırılacaklardır!

3 – DP'NİN SEÇİM SONRASI İÇ SİYASASI

DP başkanlığını bırakmış görünmesine karşın 2 Mayıs seçimlerinde onun lehine geziler yapan Cumhurbaşkanı C. Bayar, seçimden zaferle çıkan DP yöneticilerine verdiği yemekte bundan sonra izlenmesi gereken siyasayı şöyle belirlemişti: **"İnce demokrasiye paydos!"** (DAY, 22) Seçimlerin gerçek galibi A. Menderes ise, 3. kabinesinin programı diye TBMM'de yaptığı konuşmanın ardından ABD'ye git-

mişti. Başlayan ekonomik darlığı aşabilmek için dost **Amerika**'dan dış yardımın artırılmasını sağlamak istemişti. Ama "4" gün süren bu gezide umduğu sonucu alamamıştı. Ülkeye döndüğünde, CHP'li Server Somuncuoğlu'nun **Petrol Yasası**'na ilişkin eleştirisini yanıtlarken (26 Mayıs), muhalefet partileri ve özellikle CHP hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştı:

"Böylesine yapılan ve yapılmakta hâlâ devam edilen bir muhalefet karşısında ve bugünkü şartlar altında partilerarası ilişkilerden bahsetmek fuzulidir (gereksizdir). Onların ancak riayetine (uymaya) mecbur olduğumuz yasal haklarını tanıyoruz. Fakat sizin bütün mukaddesatınıza (kutsal değerlerinize) söven bir partiyi, bunun ötesinde tanımaya insanlık onuru engeldir... Eğer muhalefet iktidarla birlikte yepyeni bir döneme bütün gerekleriyle başlamak istiyorsa, ya kusurlarını itiraf etmesi, yahut da partilerinin bu kimseler tarafından temsil ettirilmemesinin önlemlerini alması gerekir!" (AMMK, 186)

Böylece Başbakan da "ince demokrasi"den ayrılarak CHP'yi salt yasaya göre kurulmuş bir örgüt olarak tanıdığını açıklıyor ve onunla iyi ilişkilerde bulunabilmesi için Halk Partililere ya yönteminizi ya da başınızdakini, İnönü'yü değiştirin diyordu. Dikkate değer ki, yenilginin şoku altındaki CHP'de de bir ara böylesi bir rüzgâr esmişti. Yenilgi karşısında kimi partililer, bunun nedenini **laiklik** ve **devletçilik** konusunda izlenen katı tutuma dayandırmışlardı. "Memleket bunu tutmuyor" diye de bu iki konuda gerekli ödünlerin verilmesi görüşünü savunmuşlardı. Ancak M. Toker'e göre İnönü onlara şu yanıtı vermişti:

"Tâviz (ödün) **konusunda DP ile yarış edebilir misiniz? Eğer devletçilikten ve özellikle laiklikten tâviz verirsek bunların ucunu bir daha yakalayamayız. Türkiye'de CHP, Atatürk devrimlerinin bekçisi olduğu için itibardadır."** (DYA, 48)

Gerçekte böylesi bir yanıt İnönü'nün 1946 seçimlerinden sonra bu konularda verilen ödünlerin partiye bir yarar sağlamadığını, aksine DP'nin işine yarayıp cesaretini daha artırdığını görmüş olmasının bir yansıması olmuştu. Seçimlerden bir ay sonra haziran başlarındaki parti meclisi toplantısında ise, C. Sait Barlas, CHP'yi kapatıp, başka bir adla ve daha solcu ilkelere dayalı yeni bir parti kurulması önerisinde bulunmuştu. Ona göre yeni parti hem CHP'nin siyasi ipoteğinden hem de parasal borçlardan kurtulmuş olacaktı (agy, 46). Fakat önerisi kabul edilmemiş ve partiye çekidüzen vermek için bir "ıslahat komisyonu" kurulması uygun bulunmuştu. Böylece de DP'nin kendi açısından alacağı yeni kısıtlayıcı önlemleri bekleme dönemine girilmişti.

B) KISITLAYICI VE CEZALANDIRICI ÖNLEMLER

DP'nin 1954 seçimlerinden sonra partilerarası ilişkileri kendi anlayışına göre düzenlemek, basın ve üniversite çevrelerinde süren eleştirileri azaltmak ve kamu kesimini, memurları uyumlu çalışmaya yönlendirebilmek için 1957'de yapılan seçimlere kadar aldığı önlemler ya da getirdiği yeni sınırlandırmalar şöyle sıralanabilir:

a) Karşıt partilere oy veren illerin idari yapılarının değiştirilmesi: Malatya ilinin "2"ye ayrılması, Kırşehir ilinin ilçe yapılması,

b) Kamu çalışanlarının hizmet sürelerine bakılmaksızın emekli yapılmaları,

c) Üniversite öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınmaları,

ç) Basın suçlarının ağırlaştırılması,

d) Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kısıtlanması,

e) TBMM görüşmelerinde kısıtlama ve ceza uygulaması,

f) Sendikal çalışmaların kısıtlanması,

g) Muhalefetin güçbirliğini önlemek amacıyla seçim yasasında değişiklik yapılması.

Ancak DP'nin birbiri arkasına aldığı bu önlemler, getirdiği kısıtlamalar 1957 seçimlerinde umduğunu bulmasına yetmemişti. DP iktidarı, **6/7 Eylül olayları** adı verilen iç kargaşaya yol açtığı, kendi içinde bölünmeleri önleyemediği ve ekonomik sıkıntılara çare bulamadığı için yıpranarak bir çıkmaza doğru yol almıştı. DP için 1954 de başlayan bu yeni dönemi Metin Toker, **"DP Yokuş Aşağı"**, Cem Eroğul ise **"Duraklama"** dönemi diye adlandırmışlardı.

1 – KIRŞEHİR VE MALATYA İLLERİNDE DEĞİŞİKLİK: SEÇMENİ CEZALANDIRMA

Üçüncü Menderes hükümetinin 1954 seçim verilerine göre almayı gerekli gördüğü önlemlerin başında, karşıt partilere oy veren illerin idari yapıdaki durumlarını değiştirmek olmuştu. Son seçimde **CHP Malatya**'da, **CMP** ise **Kırşehir**'de üstünlük sağlayarak milletvekili çıkarmıştı. Muhalefete oy veren bu "2" ilin idari durumlarını değiştirmek aslında İnönü ya da Bölükbaşı'ndan çok, özgürce oy kullanmış olan seçmeni cezalandırmak demekti... Ama DP kurmayları muhalif seçmene hem bir gözdağı vermek hem de onların bütünlüğünü parçalayarak gelecek seçimleri kazanmayı planlamışlardı. Bu amaçla **Malatya** ilinin "2"ye bölünerek ona bağlı yerlerden bir kısmında **Adıya-**

man adıyla yeni bir il kurulması, **Kırşehir**'in ise ilçeye dönüştürülerek il merkezinin ona bağlı olan **Nevşehir**'e taşınması uygun görülmüştü.

İlk uygulamaya **Malatya**'dan başlanılmıştı. 14 Haziran 1954'de kabul edilen bir yasa ile **Malatya** ili bölünerek, **Adıyaman** adında yeni bir il yapılmıştı. Bu girişim karşısında gösterilen tepki pek fazla olmamıştı. Ama **Kırşehir** merkezinin **Nevşehir** olarak değiştirilmesi ve Kırşehir'in bir ilçe olmasını öngören tasarı Meclis'te ve kamuoyunda sert tepkiler doğurmuştu. Tasarı şu gerekçeye dayandırılmıştı:

"Köylerden il ve ilçe merkezlerine gelen vatandaşların işlerini bir günde görüp geri dönmelerine olanak sağlamak."

Oysa bu "günübirlik" gidip dönme esas alındığında yalnız Kırşehir'in değil tüm il ve ilçelerin gözden geçirilmesi gerekirdi. Tasarıya İçişleri Komisyonunda da karşı çıkanlar olmuştu, fakat o "3" kişi azınlıkta kalmışlardı. Bütçe Komisyonunda iktidar partisinden buna katılmayan tek kişi Ekrem Alican olmuştu. 30 Haziran 1954'deki genel kurul görüşmelerinde ise Menderes, tasarının arkasında yatan siyasal ve psikolojik nedenleri yansıtmaktan kendini alamamıştı. Kırşehir'in son seçimdeki durumunu ele alan Başbakan, **"Türkiye'nin hiçbir tarafında, hiçbir ilinde, iki seçimde** (1950 ve 1954) **% 3'ten fazla oy almayan bir partiye mensup bir milletvekili arkadaş"** dediği CMP'li Osman Bölükbaşı'nın **Kırşehir**'de **"ivicaclı"** (çok girintili çıkıntılı) bir siyaset yaptığını ve il halkını **"idlal ettiğini"** (aldattığını) öne sürmüştü. Ayrıca, iktidara geldiklerinden bu yana Kırşehir'e, o zamana dek görülmemiş "terakki, tekâmül ve nimet"ler sağlamalarına karşın, "zerre kadar bir teşekkür ve şükran hissi" belirtilmemesinden yakınmıştı! "14.000" nüfuslu bir kasaba olan **Kırşehir**'in ilçe yapılmasının doğal olduğunu, Türkiye'de Adapazarı gibi nüfusu "55.000" olan ilçeler bulunduğunu savunan Menderes, sözlerini **"Kırşehirliler memleketlerinde berhudar** (mutlu) **olmakla devam edecekler!"** diye bitirmişti. (AMK, 197-199)

Başbakanın bu konuşması ruh yapısının göstergesiydi. Eğer Kırşehirliler devlet bütçesinden illerine yapılan yatırımlar için kendisine teşekkür etmiş olsaydılar ya da Osman Bölükbaşı'yı milletvekili seçmeselerdi illerine dokunulmayacaktı! Böyle davranmadıklarına göre cezalandırılırlardı ama onlar yine kendilerini mutlu sanmalı idiler!

Tasarıya karşı çıkan ve DP iktidarını ağır biçimde eleştiren Bölükbaşı'ya kınama cezası verilmişti. Ama yine Kırşehir'den seçilen Osman Alişiroğlu girişimin amacının dikta olduğunu vurgulamıştı:

"Bu gidiş nereye? Elbette cevabını ben vereceğim. Dikta rejimine! Burada benimle birlikte yemin eden Demokrat Partili arkadaşlarımı ve nankör Kırşehir çocuğu Adliye Vekilini (Osman Şevki Çiçekdağ) **Kırşehir'i müdafaaya davet ediyorum!"**

Alişiroğlu'nun bu sözleri DP'lilerin tepkisiyle karşılanmıştı. Sözlerini geri almayınca da toplantı salonundan çıkartılmıştı. Sonunda oya sunulan tasarı, "37"ye karşı "259" oyla kabul edilerek yasalaşmıştı. Dikkati çeken "237" milletvekilinin oylamada bulunmayışı ve katılanlardan "6" DP'linin de tasarıya olumsuz oy vermeleri idi.

Kırşehir böylece cezalandırılmıştı. Ama kamuoyunda doğan eleştirileri ve tepkileri durdurmak olanağı bulunamamıştı. Öyle ki yine DP iktidarı ve aynı lider Menderes, 1957 seçimlerinden önce (25 Haziran) burasını yeniden il yapmak zorunluluğunu duymuşlardı.

2 – KAMU GÖREVLİLERİNİN HİZMET SÜRELERİNE BAKILMAKSIZIN EMEKLİ EDİLMELERİ: YARGIÇ GÜVENCESİ SORUNU

DP muhalefette iken kamu kesiminde çalışanların uzun süren CHP yönetiminin etkisiyle görevlerini aksattıklarını, 1946 seçimlerinde iktidar partisinden yana davrandıklarını öne sürmekte idi. Bu nedenle iktidara geldiğinde, bu durumu düzeltmek, yıllanmış personelle doldurulmuş kadroları gençleştirmek ve bürokrasi çarkını döndürmek için harekete geçmişti. İlk aşamada bu gibilerden emeklilik süresi dolmuş olanlarının emekli edilmelerine, emeklilik hakkını kazanamamış olanların da görev yerlerinin değiştirilmesine girişilmişti. Orduda, Genelkurmay Başkanından başlatılan uygulama sonucunda, "15" general ve "150" albay emekli edilmişlerdi. Aynı işlem Adalet Bakanlığında, Yargıtay gibi yüksek yargı organında da yürütülmüştü. Bunun gibi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında da "30" yılını dolduran hekimlerden bir kısmını emekliye ayıran bir kararname hazırlanmıştı. Ancak Bakan Nihat Reşat Belger bunu imzalamamış, önce bakanlıktan istifa etmiş (19 Eylül 1950), arkasından milletvekilliğinden de çekilmişti.

Kamu kuruluşlarında yürütülen emeklilik ya da nakil işlemleri, doğal olarak tüm çalışan kesimlerde tedirginlik yaratmıştı. Başbakan Menderes, 7 Ocak 1951'deki Meclis konuşmasında, o zamana kadar ("18,5" ay diyor ama aslında "7,5" ay içinde) görev alanları ve yerleri değiştirilen memur sayısının "900 küsur" olduğunu açıklamıştı (MMK, 101).

Muhalefet partileri de haklı olarak bu emeklilik ve nakil furyasına tepki göstermişlerdi. İnönü, devlet memurlarının **"denk"**lerini toplayıp nereye gönderileceklerini ya da sürüleceklerini beklemeye koyulduklarını dile getirmişti. O zaman yürürlükteki yasa, memurlara emekliliğe sevk edilme durumunda **Danıştay**'a başvurma hakkı tanımıştı. DP iktidarı bu tür itirazların çoğaldığını gördüğünde o yolu da kapamayı gerekli bulmuştu. TBMM'deki çoğunluğuna dayanarak çıkarttığı bir "yorum" ile, Danıştay'a başvurma olanağını ortadan kaldırmıştı. 1954 seçimlerine gitmeden **Emekli Sandığı** yasasında yapılan bir değişiklikle de, **emeklilik için gerekli olan süre "30" yıldan "25" yıla indirilmişti. Yalnızca yüksek yargı organları olan Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleri ile üniversite profesörleri için "30" yıl sınırı saklı tutulmuştu.**

2 Mayıs 1954 seçimlerinden sonra Başbakanın hükümet programı adı altındaki konuşması, memurlar için yeni önlemler alınacağının işaretini de vermişti. Bu amaçla hazırlanan tasarı süratle Meclis'e sunulmuştu. Tasarı emeklilik hizmet süresini bütün kamu görevlileri için "25"e indiriyordu. Bu süreyi dolduran yüksek yargı organları üyeleri de dahil bütün kamu görevlileri, isteklerine bakılmaksızın siyasal iktidarca **"resen" emekli edilebilecekti.** Bu yolla emekli edilenler **Danıştay**'a başvuramayacaklardı.

Açıkçası bu bir **"tasfiye"**, bir kıyım ve ayıklama yasası idi. Bu yüzden de muhalefetin ve basının tepkilerini doğurmuştu. TBMM'deki görüşmelerde CHP'li Turgut Göle, bunu iktidarın **"tek partiye doğru gidişi"** diye nitelemiş, DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen H. Bayur bile tasarıya karşı çıkmıştı. İktidarı destekleyen A. E. Yalman **"Yanlış Yoldasınız!"** diye Menderes'i ve DP'lileri uyarmak istemişti.

Tasarının genel kuruldaki görüşmelerinde bu eleştirileri yanıtlayan Menderes ise, tasarı ile "kamu hizmetlerinin iyi yürümesinin ve devlet memurunun politikadan uzaklaştırılması"nın amaç edindiğini öne sürmüştü. Ona göre, **"mahkemenin kadıya mülk olmadığı"** anlayışına göre hareket ediliyordu. **"Âciz, suiistimalci, milletin sırtından geçinen, memlekete yük olan ve halka kötü davranan bir memurun '25-30' yıl yerinde bırakılmaması gerekirdi."** İsviçre'de "3" yılı doldurmamış kamu görevlilerinin bile hizmetlerine son verilebiliyordu. Kısacası gözetilen, **"Türk ulusuna, Türk devletine hizmet edecek memur sınıfı yaratma"** idi. Memurun hukuku yanında bir de "24" milyon vatandaşın yararı söz konusu idi. Tasarı demokrasi ilkelerine uygundu ve DP, **"1958 yılına kadar demokrasi prensipleri içinde memleketi idare"** edecekti (MMK, 199-210).

Sonunda 5 Temmuz 1954'de oya sunulan tasarı DP çoğunluğunca kabul edilerek yasalaşmıştı (No. 6435). Oylamaya katılanlardan "33"ü red oyu verirken "344"ü olumlu oy kullanmıştı. Ancak "159" milletvekilinin de oylamada bulunmadığı saptanmıştı. Anlaşılan liderlerine karşı çıkamayan kimi DP milletvekilleri, gönülden desteklemedikleri bu tür tasarıların oylamasına katılmamakla kendilerini rahatlatmak gibi bir yöntem seçmişlerdi!

Ancak uygulamaya geçildiğinde alınan yasal yetkilerin özellikle üniversite öğretim üyeleri açısından yeterli olmadığına karar verilmişti. Bu nedenle "15" gün sonra yeni bir tasarı hazırlanıp yasallaştırılmıştı (21 Temmuz 1954). Bununla Milli Eğitim Bakanına, hakkında işlem yapılmak istenen öğretim üyesinin çalıştığı üniversitenin senatosundan **"görüş"** alınması koşuluyla o üyeyi bakanlık emrine alma yetkisi tanınıyordu. Senato görüşünün olumlu ya da olumsuz oluşu ise işlem açısından hiçbir önem taşımıyordu. Bakanlık emrine alınanlara "6" ay süreyle maaşlarının belirli bir kısmı ödenecekti. Bu süre içerisinde kendilerine yeni bir görev verilebilecekti, görev verilmeyenlerin memuriyetle ilişkileri tümüyle kesilecekti.

Söz konusu değişiklikle kamu çalışanlarına tanınmış olan güvence tümüyle ortadan kaldırılıyordu. Getirilen hükümlerle üniversitelere tanınmış olan **bilimsel ve yönetimsel özerklik** de zedelenmiş oluyordu. Çünkü 1946'da yürürlüğe giren 4936 sayılı yasa, üniversitelerin kendi seçtikleri organlarla, yöneticilerle yönetilmeleri sistemini getirmişti. DP iktidarı kendisine yöneltilen eleştirilerin kaynaklarından biri olarak gördükleri üniversitelerdeki öğretim üyelerine bir gözdağı vermeye yönelmiş demekti.

Menderes hükümeti, bu yasal olanakları elde ettikten sonra kamu kuruluşlarında "devlete hizmet edecek" memur sınıfını yaratmak amacıyla yeni bir ayıklama hareketine girişmişti. Ancak 1955 yılı boyunca, **ispat hakkı sorunu, 6/7 Eylül olayları ve DP grubunun hükümete karşı ayaklanması** gibi çok önemli olaylarla karşılaşıldığı için, görevden alma, emekliye sevk etme işlemlerine 1956'da hız verilebilmişti. 3 Mayıs 1956'da yüksek dereceli yargıçlardan "16"sı hizmet sürelerine bakılmaksızın emekli edilmişlerdi. Onları, içinde Yargıtay Başkanı'nın da bulunduğu "7" kişilik ikinci grup izlemişti (12 Haziran). Yargıtay'da başkanla birlikte kimi üyelerin emekliye ayrılmalarındaki başlıca etken de, daha önce emekli edilmiş olan arkadaşlarına haksızlık yapıldığını öne sürmeleri olmuştu. Başbakan Menderes'e göre, Yargıtay salonu "bir miting alanı"na dönüştürülemezdi.

Son listelerle birlikte 1950'den bu yana geçen "6" yıl içinde emek-

liye sevk edilen yargıçların sayısı "80"i bulmuştu. İktidar "3.000"i aşan bir adliye kadrosunda bu rakamı çok doğal sayıyordu. Muhalefetin buna ilişkin bir sorusuna yanıt veren Menderes, C. Bayar'ın 1947'de söylediği bir deyimi kullanarak, **"Adli teminat, hâkimlerin pak** (temiz) **vicdanlarındadır!"** diyordu. Ama gerçek olan, iktidara geldiklerinde, yargıçların Anayasadan kaynaklanan güvencelerinin pekiştirileceğini ilan eden DP'nin, "6" yıl sonunda o güvenceyi temelinden sarstığı idi. Bu yüzden de **yargıç güvencesi (hâkim teminatı)** sorunu, bundan böyle muhalefetin slogan olarak bayraklaştırdığı önemli bir kavram haline gelmişti.

3 – ÜNİVERSİTE ÖĞRETİM ÜYELERİNİN BAKANLIK EMRİNE ALINMALARI: ÖZERKLİK SORUNU

Yüksek yargı organlarındaki bu "ayıklama"lardan sonra üniversiteye, iktidarı boyuna eleştiren öğretim üyelerine yönelinmişti. DP iktidarı daha 1953'te üniversite ile ilgili bazı kısıtlayıcı yasalar çıkarmaya başlamıştı. Gözetilen ilk amaç da iktidar karşısında sert eleştiriler yapan CHP sözcülerinden Nihat Erim'i etkisiz hale getirmekti. Temmuz ayında kabul edilen bu tasarı ile üniversite pofesörlerinin siyasi kuruluşlarda eylemli olarak görev almaları yasaklanmıştı. Yasa yürürlüğe girdiğinde Erim Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki görevinden istifa etmişti. Ancak DP iktidarının bu yasaklaması üniversite özerkliğine karşı da cephe almakla nitelendirilmişti.

Hizmet süreleri "25" yılı doldurmuş kamu hizmetlilerinin emekliye sevk edilmelerine ve öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınmalarına olanak veren yasaların kabulünden sonra iktidar eylemlerini öğretim üyelerine döndürmüştü. DP iktidarı ilkokullarda velinin isteğine bağlı olarak okutulan **din derslerini** zorunlu haline getirmeye çalışırken önce isteği tersine çevirmek istemişti. Çocuklarının bu derse girmesini istemeyen velilerin okul yönetimine yazılı başvurmaları yöntemi getirilmişti. **Din dersinin** laikliğe ve Anayasaya aykırı olduğu görüşünü savunan Ankara Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Bülent Nuri Esen çocuğuna din dersi okutulmaması için okul yönetimine dilekçe ile başvurmuştu. Bu nedenle B. N. Esen Milli Eğitim Bakanlığınca emekli edilmişti (1 Eylül 1954). Aynı zamanda CHP ile ilişkileri bulunan öteki öğretim üyelerinin, bu arada Şevket Aziz Kansu ile Tahsin Bekir Balta'nın da emekli edilecekleri haberleri yayılmıştı. Bunlar basında ve kamuoyunda tepkiler doğurmuştu. Bu yüzden DP

iktidarı tasarılarından vazgeçmek gereğini duymuş ve Prof. Esen hakkındaki emeklilik işlemi kaldırılarak görevi başına dönmesi sağlanmıştı (4 Şubat 1955).

Öğretim üyelerini emekli etme ya da bakanlık emrine alma yetkisi tanıyan yasalardan sonra iktidar-üniversite ilişkileri bozulmaya yüz tutmuştu. Meclis İçişleri Komisyonunda DP'nin polis kökenli "2" milletvekili, Ekrem Anıt ve Süleyman Çağlar, profesörleri **komünistlikle** suçlamışlardı. Çünkü onlar, görülmemiş kalkınmayı görmezlikten geliyor, CHP'yi tutuyor ve üniversitede özerkliğin bulunmadığını söylüyorlardı! Bunun üzerine Ankara, arkasından İstanbul Üniversitesi Senatoları birer bildiri yayımlayarak yöneltilen suçlamayı kınamışlar ve son yasa değişikliği ile özerkliğin zedelendiğini beirtmişlerdi. Buna karşın **Zafer** gazetesi bu profesörler de kim oluyor diye hakaretlerle dolu bir yazı yayımlamıştı. 1956 yılı bütçesi görüşmelerinde de üniversiteden Meclis'e katılan Prof. Hamdi Ragıp Atademir ile Teknik Üniversite Rektörlüğünden gelen Milli Eğitim Bakanı Prof. Ahmet Özel üniversiteye yönelik eleştirilere katılmışlardı!

Hükümetin emekliye ayırma ya da görevden alma girişimlerinin **demokrasi** değil, **antidemokratik** bir gidiş olduğu açıktı. Bunu belirten N. Nadi, yazısına **"1945'e Doğru"** başlığını koymuştu (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1956). Farkına varmadan geleceğe, 27 Mayıs 1960'a varan süreci de değerlendiren yazının can alıcı bölümü şöyleydi:

"Bugün ikinci dört yılın tam ortasındayız... **Gördüğümüz manzara ise, Sayın Başbakanın hukuk rejimine doğru değil, tam tersine 1945 Türkiyesine doğru olanca hızıyla koşmaya çalıştığıdır.** Eğer dört yıl boyunca gerek kendisi, gerek partisi adına vaadettiklerinin aksini yapıyor gibi yakışıksız bir duruma sebep olmasa idi, bu cesaretinden ötürü Sayın Menderes'i belki takdir etmek isteyenler bile bulunabilirdi.. **Demokrasinin iklimini yaratmak gibi saygıdeğer bir maksada dayandığı söylense de, vatandaşın hür iradesiyle işbaşına gelmiş bir iktidarın bugün vatandaş hürriyetlerini kısmaya kalkışmasını haklı gösterebilecek bir mantık gücü kimsede yoktur!"**

Bu ortamda 1956-1957 öğretim yılına başlayan üniversitelerde DP iktidarının hoşuna gitmeyen olaylar, olgular yaşanmış, sözler söylenmişti. İstanbul Teknik Üniversitesi'nın açılışına katılan İnönü'yü öğrenciler büyük bir coşku göstererek alkışlamışlardı. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrencilere seslenen Dekan Prof. Turhan Feyzioğlu **"Bir memleket en ziyade nabza göre şerbet veren münevverlerden zarar görür,"** diye onlara herkesin uydusu olmamalarını öğütlemişti. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Prof. Ragıp Sarıca da,

öğretim üyelerinin giydikleri **'biniş**'siz (cüppe) olarak derse girdiğinde öğrencilerine şöyle seslenmişti:

"Yeni okumaya başladığımız ders, siyasi ve fikri hukukla ilgilidir. Memlekette bugün basının fikir hürriyeti ve bilhassa üniversitenin durumu ortadadır. Bu yüzden profesörlerin şeref kisvesi olan cüppeyi giymemeyi tercih ediyorum."

Bu konuşmalar, özellikle de T. Feyzioğlu'nun sözleri DP Meclis Grubu'nda sert eleştirilere yol açmıştı. İçişleri Bakanı Prof. Hüseyin Avni Göktürk ile Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel bazı açıklamalar yapmışlardı. DP'lilere göre açılış törenleri bahanesiyle üniversitelerde kasıtlı politik gösteriler yapılmıştı. Menderes ise "Gerek İstanbul, gerekse Ankara'da epey zamandır devam eden bu kışkırtmalar, nihayet Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde fiil ve hareket haline gelmiştir" diyerek, olayların uzun süredir hazırlanan bir tertibin sonucu olduğunu öne sürmüştü. Görüşmeler sonunda yayımlanan bildiride bu tür siyasal oyunlara müsaade edilmeyeceği ve buna neden olanların cezalandırılacakları belirtilerek şöyle denilmişti:

"Üniversitelerimizin ve tahsil (öğretim) müesseselerimizin bu gibi bozguncu siyaset oyunlarının sahnesi haline getirilmesi teşebbüslerinin kat'i surette önlenmesi ve müsebbiblerinin (buna neden olanların) kimler olursa olsun derhal tecziye ve tasfiye edilmeleri."

"Tecziye ve tasfiye! Yani cezalandırma ve görevden uzaklaştırma!" Nitekim çok geçmeden Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Turhan Feyzioğlu'nu bakanlık emrine alabilmek için Ankara Üniversitesi Senatosu'ndan yasanın öngördüğü **"görüş"**ü istemişti. Senato, dekanın öğrencilere seslenişindeki sözlerinin beğenilmediği, ancak bunu bakanlık emrine alınmayı gerektirecek ağırlıkta bulmadığı yanıtını vermişti. Böyle de olsa önkoşul yerine getirilmiş olduğundan Bakan Özel, 3 Aralık 1956'da Feyzioğlu'nu bakanlık emrine almıştı. Olay fakültede ve kamuoyunda çeşitli tepkiler doğurmuştu. Öğrenciler uygulamayı protesto edip derslere girmemişlerdi. Üniversite Talebe Birliği, bir bildiri ile olayı kınamış ve Feyzioğlu hakkında alınan kararın kaldırılması için Cumhurbaşkanı C. Bayar'a telgraf çekmişti. Fakültedeki gösteriler üzerine polis bazı öğrencileri ciplere doldurarak emniyet müdürlüğüne götürmüş, Doç. Muammer Aksoy da bulunduğu balodan alınıp getirilmişti. Gerginleşen havayı dikkate alan Ankara Valiliği fakültenin 4 Aralık'ta kutlanan kuruluş yıldönümü törenlerini ertelemişti. Arkasından Turhan Feyzioğlu ile Muammer Aksoy, Münci Kapani ve Aydın Yalçın gelişmeleri protesto ederek görevlerinden istifa etmişlerdi.

Emekli Sandığı Yasası'nın 39. maddesini değiştiren 6435 sayılı yasa, üniversite özerkliğine indirilmiş büyük bir darbe idi. 1947 **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** olayları sırasında daha bir yıl önce tanınmış üniversite özerkliği ile bağdaşmayan bir girişimde bulunan zamanın iktidarı, solcu diye nitelenen öğretim üyelerini uzaklaştırabilmek için **kadroları kaldırma** yoluna gitmişti. 10 yıl sonra yeni iktidar DP ise **bakanlık emrine alma** yöntemini seçmişti. Her iki durumda da yaralanan üniversite, yıpranan da iktidar olmuştu.

Siyasal Bilgiler Fakültesi olayları CHP'lilerin verdikleri bir soru önergesi üzerine TBMM'de de tartışılmıştı (19 Aralık). Söz alan Menderes, uygulamayı savunurken bunun gerekçelerine ilişkin bazı açıklamalarda da bulunmuştu. İktidar olarak üniversitelerin manevi kimliğini her türlü kınama ve saldırılardan uzak bulundurmayı, günlük politika dışında tutmayı amaç edindiklerini belirten Başbakan, bu yoldaki kararlılıklarını şöyle vurgulamıştı:

"Üniversitelerimizi politikanın oyuncağı halinden mutlaka çıkarmak lazımdır ve buna karar vermişizdir."

Menderes'e göre Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde **"bir siyasi kuruluş"** meydana getirilmişti. **Forum ve Fikir Kulübü** denen türlü girişimlerde bulunulmuştu. Feyzioğlu'nun üniversitedeki çalışmaları "faal politika alanına" girmişti. Öğretim üyeleri, "Gündüz külahlı, gece silahlı" olup gençleri, çocukları ellerine alıp, kendi kanaatlerine göre sabahtan akşama telkin altında bulunduruyor, yönlendiriyorlardı. "Sonra kalkıp bilim adına vaaz veriliyordu" diyen Başbakan, sözlerini şöyle noktalamıştı: **"Bu sebeple takdir hakkımızı kullandık ve bakanlık emrine aldık!"** (MMK, 356-366)

Bu açıklamalardan Başbakanın ve DP'lilerin başta Feyzioğlu olmak üzere yazarları arasında bazı Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinin de bulunduğu **Forum** dergisinin yayınlarından yakındıkları anlaşılmaktaydı. 1 Nisan 1954'de yayımlanmaya başlanan dergi, Batı uygarlığının bir bütün olduğunu ve çağdaşlaşabilmek için onun bütünüyle alınması gerektiği fikrinin savunucusu olmuştu. İlk sayısında **"Gerçek Demokrasinin Temel Taşı"** başlıklı yazısında T. Feyzioğlu, demokrasilerde siyasal iktidar karşısında örgütlü bir muhalefetin de bulunması gerektiğini şöyle vurgulamıştı: **"Gerçek demokrasinin en sağlam kıstası, serbest seçimlerle işbaşına gelen iktidarın karşısında, serbestçe siyasi faaliyette bulunabilen teşkilatlı bir muhalefetin mevcudiyetidir... Gerçek demokrasinin özünü, idarenin halkın rızasına dayanması keyfiyetinden ziyade, serbest**

münakaşa ve murakabede (denetimde) **aramalıdır." Forum** bu doğrultuda DP iktidarını eleştiren yazılar yayımlamakta idi.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki olaylar, bakanlık emrine alma ve istifalar, **üniversite özerkliği** kavramını yeniden bir soruna dönüştürmüştü. 1956'dan başlayarak bu sorun da tıpkı **yargıç güvencesi** gibi siyasal arenada tartışılan konulardan biri olmuştu. Üniversitelerde güncel siyaset yapıldığından, öğrencilere zararlı düşüncelerin aşılandığından yakınan ve bunun başlıca nedenini **yönetim özerkliğinde** gören DP iktidarı, kendi döneminde açılan üniversitelerin hiçbirine bu özerkliği tanımamıştı.

Öte yandan, DP, üniversiteye karşı tutumunu giderek daha da sertleştirmişti. Hele 1957 seçimlerinden sonra bu sorun güncel hale gelmişti. Menderes, bir türlü sindiremediği öğretim üyelerini sık sık **"Kara cüppeliler"** diye aşağılamaya, İstanbul sokaklarını genişletmeye çalışırken **"Gerekirse üniversiteden de geçeriz!"** diyerek de gözdağı vermeye başlamıştı.

DP, iktidarın ekonomik politikasını eleştiren yazılar yayımlayan İstanbul İktisat Fakültesi doçenlerinden Osman Okyar'ı da görevden almak istemişti. Ancak Rektör Sıddık Sami Onar, yasanın öngördüğü **senato görüşünü** bildirmeyince buna olanak bulamamıştı. Fakat 1957 seçimlerinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nden Prof. Hüseyin Nail Kubalı, siyasal demeçler veriyor diye bakanlık emrine alınmıştı.

Muhalefetin Meclis'teki denetimini ve konuşmalarını daha da kısıtlamak isteyen iktidar, bu kez de **Meclis İçtüzüğü**'nde büyük değişiklikler yapmıştı. Buna göre sözlü sorulara haftada yalnız bir saat süre ayrılacak, bakanlar dilerlerse sorulara yanıt vermeyebileceklerdi. Ayrıca içtüzükte milletvekillerinin konuşma ve davranışlarını kısıtlayan ve dokunulmazlıkların kaldırılmasını kolaylaştıran değişiklikler de yapılmıştı.

Muhalefet bu değişikliklerin "Egemenlik hükümetindir" anlamına geldiğini belirterek karşı çıkmıştı. **Cumhuriyet** gazetesi de bir Anayasa profesörü olan Kubalı'dan bu konudaki görüşlerini sorup yayımlamıştı. Kubalı, değişiklikleri demokrasiye aykırı bulduğunu belirterek eleştirmişti. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri onu bakanlık emrine almak için harekete geçmişti. İstanbul Üniversitesi Senatosu, Kubalı'nın demeç ve yazılarının siyasal nitelikte olmadığı yolunda görüş belirtmişti. Ama bakanlık emri uygulamasında gerekli olan yalnızca **görüş** almak olduğu için, Bakan İleri onu görevinden uzaklaştırmıştı. Kubalı "40" gün sonra göreve iade edilmişti ama bu

kez de kendi senatosu tarafından disiplin cezasına çarptırılmıştı! Göreve döndüğünde düzenlediği basın toplantısında yaptığı eleştiri nedeniyle kendisine "1" ay süreyle derse girmeme cezası verilmişti (12 Nisan 1958).

Artık DP-üniversite anlaşmazlığı giderek büyüyecek ve 1959 kanlı olaylarına yol açacaktı. Bu olumsuz gelişmeler de **27 Mayıs**'ı doğuran başlıca etkenlerden biri olacaktı.

4 – BASIN SUÇLARININ AĞIRLAŞTIRILMASI: BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ SORUNU

DP, kuruluş döneminde başta **Vatan** ve **Tan** gazeteleri olmak üzere kimi büyük İstanbul basınından büyük destek görmüştü. Dahası **Vatan**'ın sahip ve başyazarı Ahmet Emin Yalman ile **Tan** yazarları Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti partinin kurulmasında etkin bir rol oynamışlardı. Bu destek 1946 seçimlerinden sonra yani DP'nin muhalefet yıllarında da sürmüştü. Bunda, CHP yönetimine karşıt olmanın yanında **"demokrasi ve özgürlük"** vaatleriyle ortaya çıkan partiye bağlanan umutların da payı vardı. DP, **yurt düzeyinde** örgütlenirken doğrudan doğruya kendisinin sözcüsü olacak bir gazete çıkarmayı da gerekli görmüştü. Bu amaçla Ankara'da **Zafer** adlı yeni bir gazetenin yayınına başlanmıştı. 30 Nisan 1948'de yayın hayatına giren gazetenin başyazarlığını Mümtaz Faik Fenik üstlenmişti.

Ana muhalefet durumundaki DP, o dönemde yürürlükteki basın yasasının ağır hükümlerinden ve özellikle hükümete tanınmış olan süreli yayınları kapatma yetkisinden yakınmıştı. Yayın yoluyla TBMM'ne, hükümete, orduya ve resmi görevlilere yapıldığı varsayılan hakaret davalarında, yazar ile gazete/dergi sahibi ile sorumlu yazıişleri müdürlerinin tutuklu olarak yargılanmalarında acıklı olaylar da yaşanmıştı. Bu nedenle 1950'de iktidara gelen DP'nin yaptığı olumlu girişimlerden biri, basın yasasının 30. maddesinde yapılan değişiklikle süreli yayınları kapatma yetkisinin yargıya bırakılması ve hüküm verilmeden önceki tutuklamaları kaldırması olmuştu. Başbakan Menderes 1950 Temmuzunda buna ilişkin tasarının TBMM'de görüşülmesi sırasında, basın özgürlüğünün **"demokratik rejimin en mühim ve en kuvvetli temellerinden biri"** olduğunu vurgulamıştı (AMMK, 31).

Fakat hükümetin çelişkili icraatı, ilk aylardan başlayarak muhalefetteki partilere ve kendisine karşıt gruplara karşı takındığı sert tavır ve yaptığı suçlamalar, kimi basın organlarında yeni iktidara karşı

eleştirilere yol açmıştı. DP liderleri ise bozulmaya başlayan basınla ilişkilerini düzelteceklerine, bir kısım gazete ve dergilere kaynak sağlayarak onları kendi iktidarlarına bağlama gibi bir yöntemi yeğlemişlerdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kurumlarının basında yayınlanması istenen ilanları için özel bir yöntem belirlenmemişti. Bunun için devlet alımlarında izlenen yola koşut olarak, fiyat alma ya da pazarlık sistemi uygulanmıştı. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde ise **'resmi ilanlar'**ın bir aracı kuruluş yoluyla gazete ve dergilere verilmesi yöntemine geçilmişti. Bu amaçla da 12 İstanbul gazetesinin oluşturdukları **Türk Basın Birliği Kollektif Şirketi** adlı bir özel şirket kurulmuştu (7 Ekim 1942). DP işbaşına geldikten sonra ilan dağıtımını belirli ölçütlere göre daha iyi biçimde yürütebilmek için bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile söz konusu kuruluşun adını **Resmi İlanlar Şirketi** olarak değiştirmişti (20 Eylül 1950). Ne ki basında kimi eleştirilerle karşılaşınca aradan bir yıl geçmeden bu sisteme son verilmişti. 28 Ağustos 1951'de yayımlanan yeni bir kararname ile, **resmi ilanların** hükümet aracılığı ile ve hükümetin belirlediği ölçülere göre dağıtılması esası getirilmişti. Bununla gazeteler **büyük** ve **küçük** diye iki gruba ayrılmıştı. Ancak ilanların çoğunun büyük gazetelere verilmesi gibi bir zorunluluk öngörülmemişti. Aksine küçük diye nitelenen gazetelere ve İstanbul dışındaki taşra gazetelerine daha çok ilan verilebilecekti. Kısacası, iktidar karşıtı kabul edilen basına resmi ilan verilmeyecekti. Bu yeni uygulama ile yayınlarını ancak **resmi ilanlar** almakla, yani devlet hazinesinden aktarılan paralarla sürdürebilen yeni bir gazete türü ortaya çıkmıştı. İktidarca beslendikleri için de bunlara **besleme basın** diye ad takılmıştı.

Bu yeni sistemin kabul edilmesiyle artık iyice bozulan iktidar-basın ilişkileri, DP'nin işbaşında bulunduğu sürece düzeltilememişti. Üstelik aktarılan devlet parasıyla varlıklarını sürdüren **besleme basın** da, toplumsal ve kültürel yaşamda çeşitli sorunlar doğurmuştu. Bu arada Ankara'daki **Zafer** gazetesi gibi İstanbul'da da DP sözcülüğünü yapacak ikinci bir gazetenin çıkartılması için bazı girişimlerde bulunulmuştu. Başbakan Menderes'in girişimi olumlu karşılamasına karşın partinin ikinci bir resmi yayın organına gerek görülmemiş, ancak açılan kredi ile İstanbul'da **Akın** adlı yeni bir gazetenin çıkartılması sağlanmıştı. 28 Ağustos 1951'de yayınına başlanan gazetenin başyazarlığını Tekin Erer üstlenmişti. Menderes, girişimcileri **"Akın** şeklen sizindir. Hakiki sahibi benim. Gazeteyi kapamayacak, aksine daha iyi matbaada, daha iyi şekilde çıkaracaksınız. Arkanızda ben varım... Bir gün gelecek, İstanbul'da en büyük gazete tesisi, **Akın** gazetesinin ola-

cak. **Resmi ilanlar** için emir vermiştim" diye desteklemişti (OYM, 84). Böylece **Akın, "besleme"** yönteminin tipik bir ürünü olmuştu.

Resmi ilanların dağıtılmasındaki tutarsızlıklar ve kayırmalar basında olduğu kadar kamuoyunda da tartışmalara yol açmış ve sorun 1952 Şubatında TBMM gündemine de getirilmişti. Söz alan iktidar ve muhalefet milletvekilleri belirli ölçütlere dayalı adaletli bir sistemin getirilmesini dilemişlerdi. Verilen bilgilere göre '6' aylık bir dönemde **Son Posta** gazetesine '119.000', **Milliyet**'e '113.000', **Ulus**'a '62.000', **Akın'a** '51.000', **Cumhuriyet**'e '43.000', **Vatan** ile **Tan**'a '36.000'er liralık ilan verilmişti. Eleştirileri yanıtlayan Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ise **resmi ilanların** eşit olarak dağıtılamayacağı görüşünü savunmuş ve yeni çıkan gazetelerin gelişmesini sağlayabilmek için onlara fazla ilan verilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüştü! Bir basın toplantısı düzenleyen CHP'nin son Başbakanı Şemsettin Günaltay'ın deyimiyle iktidar, "İlan armağanlarının bolluğu içinde kendinden geçen bir kısım kaside yazarlarının methiyeleri ile tatlı bir huzura dalıp" bunun doğuracağı kötülükleri görmez olmuştu.

Basında eleştiriler artarken DP iktidarı ve Menderes hükümetleri çareyi, bu kez basın yasasında aksi yönde değişiklikler yaparak, gazetelere ve gazetecilere verilen cezaları artırmakta bulmuşlardı.

Nadir Nadi, DP'nin **resmi ilanları** keserek basına karşı bazı önlemler almaya yönelmesi karşısında, **"Üç Hal Kanunu"** başlıklı yazısında (6.IX.1951) acı bir anlatımla iktidarın değişmeyen tutumlarını sergilemişti:

1- **1935:** İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, gazetede köşe yazarlığı yapan N. Nadi'ye şöyle diyor: "Gazete babanındır diye aklına geleni yazma hakkını kendinde görmemelisin... Ters yoldan yürümeye kalkarsan seni atarız!"

2- **1946:** Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, muhalefet basınının yurda karanlık akıbetler hazırladığından yakınıyor ve gerekirse topunun birden sesini kısacaklarını söylüyor.

3- **1951:** DP'li bir devlet adamı şöyle diyor: "Dört başyazarın keyfine göre memleket idare edilir mi? Buna müsaade edemeyiz."

Yeni iktidar "İnönü karşıtlığı" davranış ve söylemden bir türlü kurtulamazken CHP'li ya da ondan yana yazar, düşünür ve bilim adamlarını caydıracak ya da sindirecek önlemler almayı gerekli görür olmuştu. CHP'yi savunan ve DP'ye sert eleştiriler yöneltenlerin başında da Hüseyin Cahit Yalçın geliyordu. Bu yüzden DP çevreleri, 1951'den başlayarak aynı zamanda milletvekili olan Yalçın'ın susturulmasını açıkça ister olmuşlardı.

Yalçın'ın **Ulus** gazetesinde çıkan **"Gözü Kapalı Oy Verme"** başlıklı yazısı, sistemi ve seçmeni suçlar niteliğinde görülmüş ve hakkında soruşturma açılmıştı. Gazete sahibi ve sorumlu yazıişleri müdürü ile ilgili dava sürerken Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması için TBMM'ne başvurulmuştu. Meclis'te bununla ilgili işlemler sürerken yazıişlerinin davası beraatla sonuçlanmıştı. Bu yüzden de TBMM'de oluşturulan karma komisyon, dokunulmazlığın kaldırılmaması gerektiği yolunda karar almıştı. Böyle olmasına karşın Meclis Genel Kurulu'nun 19 Nisan 1952 günkü oturumunda H. C. Yalçın'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştı! C. Eroğul'un nitelemesiyle bu **"DP'nin çoğunluk istibdadına yönelişinin ilk önemli belirtilerinden biri"** olmuştu (DP, 76).

Bir süre sonra hükümet, basındaki eleştirileri önleyecek ya da azaltacak bir başka kısıtlamaya gitmişti. 1953 Temmuzunda ceza yasasında yapılan değişiklikle, o zamana kadar ancak ilgili bakanın şikâyeti üzerine açılabilen hakaret davalarında C. Savcılarına doğrudan harekete geçme yetkisi verilmişti. Bundan böyle bakanlara yönelik hakaret iddialarında savcılar kendiliklerinden dava açabileceklerdi, bakanın onayının alınması yeterli olacaktı.

Bu değişiklik de basını susturamamıştı. Bu nedenle Menderes hükümeti, 1954 seçimleri öncesinde basın yasasında yeni ve geniş bir değişikliğe yönelmişti. CHP'nin malları ellerinden alınmış, **Millet Partisi** kapatılmıştı. Karşıt partinin sesi daha da kısılacak olursa seçimleri kazanmak çok daha kolaylaşacaktı! CHP mallarının Hazine'ye geri alınmasına ilişkin tasarının görüşülmesi sırasında söz alan (15 Aralık 1953) Başbakan Menderes, basına yaranamadıklarından yakınarak, basında eleştirilerini sürdürenleri, **31 Mart Vak'ası**'nı kışkırtan **"Derviş Vahdeti"**'ye benzetmiş ve bu gibilere karşı gecikmeden önlem alınmasını isteyerek şunları söylemişti:

"Matbuat Kanununu bir tekme ile kaldırdık attık. Yarandık mı arkadaşlar?.. Her gün kalemi alıyorlar ellerine, bir Derviş Vahdeti edebiyatıyla bu memleketi baştan başa zehirliyorlar. Bunun sonu ne olacak? Cephaneliğin yanında mütemadiyen ateş oyunları yapmalarına ne zamana kadar müsaade edeceksiniz?"

Liderin bu uyarısı üzerine hazırlanan basın yasası değişiklik tasarısı 1954 Şubatında Meclis'e sunulmuştu. Tasarı, yayın yolu ya da **radyo konuşmalarında** işlenecek bazı yeni suçlar belirliyor ve bunlar için ağır cezalar getiriyordu. Kişinin itibarını sarsacak, ününe ya da servetine zarar verebilecek bir suçlama için "6" aydan "3" yıla kadar hapis ve "1.000-10.000" lira ağır para cezası verilebilecekti. Ancak

böyle bir suç, resmi sıfatı olanlara karşı işlenecek olursa cezalar yarı oranına kadar artırılabilecekti. Devletin siyasal ya da mali itibarını sarsacak yalan haber niteliğindeki yayınlar içinse öngörülen hapis cezası "1-3" yıl idi. Tasarı, bu tür yayında bulunanlara iddialarını ispatlama hakkı da tanımıyordu. Meclis Adalet Komisyonunda bu gibi durumlarda yazara **ispat hakkı** verilmesi eğilimi belirmiş, ama hükümet bunu istememişti. Böylece **ispat hakkı sorunu** 1954 seçimlerinden sonra siyasal ortamda en çok tartışılan konulardan biri olarak ertelenmişti.

Basın yasasındaki değişiklikler 9 Mart 1954'de kabul edilerek yürürlüğe girmişti. Böylece de DP iktidarı, karşısında bütün maddi olanaklardan yoksun bırakılmış bir CHP ve elinde **"kanuni bir sopa"** ile kolayca genel seçim kararı almıştı (DP, 85).

DP, seçimlerden büyük bir yengi ile çıkarken H. C. Yalçın, "Bu ulus demokrasiye layık değilmiş" eğilimli yazılarla düş kırıklığını yansıtmaktan kendini alamamıştı. Aslında onun milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılmasıyla başlayan yargılaması sürmekte idi. Onunla birlikte **"Ulus"**un sahibi N. Erim ve Yazıişleri Müdürü Cemal Sağlam hakkında açılan dava, 23 Eylül 1954'de sonuçlanmıştı. Yalçın, Başbakana hakaretten "26" ay "20" gün hapse, C. Sağlam "65" ay hapis ve "9.332" TL ağır para cezasına çarpırılmıştı. N. Erim'e de "35.222" lira para cezası verilmişti. 79 yaşındaki H. C. Yalçın 1 Aralık'ta tutuklanarak hapse konmuştu. Ancak sağlığı dikkate alınarak hastaneye naklolunmuştu. Cumhurbaşkanı Bayar da "3,5" ay sonra Anayasanın verdiği özel af yetkisini kullanarak onu affetmişti.

H. C. Yalçın'dan sonra **Millet** gazetesi sahibi Fuat Arna, yayın yoluyla hakaret ettiği savıyla "8" ay hapse mahkûm edilmişti (17 Kasım 1954). Arna'yı Falih Rıfkı Atay'la birlikte **Dünya** gazetesini çıkartan Bedii Faik izlemişti (24 Kasım). Ancak Bedii Faik, Menderes'ten özür dileyince tutuklandığının ertesi günü serbest bırakılmıştı. 1955 baharında tutuklanan gazeteciler arasına Cüneyt Arcayürek de katılmıştı. Metin Toker'in sahibi olduğu ve DP iktidarına karşı bilinçli bir eleştiri yapmakta olan **Akis** dergisinde çıkan **"Kedi-Fare Hikâyesi"** başlıklı yazıda Başbakan Menderes'e hakaret ettiği ve böylece hükümetin otoritesini kıracak yayın yaptığı savı ile hakkında soruşturma açılmış ve hemen tutuklanmıştı (20 Mayıs). Olay basında ve kamuoyunda tepkiler doğururken konu TBMM'ye de yansımıştı. İnönü'nün damadı olan Toker'in yayınlarından yakınan Menderes, ülkede eleştirinin yasaklanmadığını, ancak eleştiri sınırını aşanların **"bir zât-ı âlikadrin** (saygıdeğer bir kişinin) **damadı da olsa"** alıp **"içeriye"** ko-

nulmasının kaçınılmaz olduğunu savunarak, **"Biz muhterem heyete sıçan dedirtmeyeceğiz. Eğer derseniz o vakit de sizi kulağınızdan tutarlar, sıçan deliğine tıkarlar"** demişti (DY, 93-103). Bu sözleriyle Menderes asıl amacının M. Toker'in tutuklanması olduğunu göstermiş oluyordu. Çünkü o günlerde Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'un **Akis** ve M. Toker hakkında açtığı hakaret davası soruşturması da sürmekteydi. Ama bu dava uzun sürdüğü için sıra daha sonra Toker'e gelecekti. O yıl hapis cezasına çarptırılan gazeteciler arasında yine Nihat Erim ile, **Yeni Sabah**'ın sahibi Safa Kılıçlıoğlu da yer almışlardı. Ancak mahkûmiyet kararı Yargıtay'da iken Erim, Başbakan ile anlaşmaya vardığından Menderes davacı olmaktan vazgeçmişti. Böylece Erim hapse girmekten kurtulmuştu!. Bunların dışında, Şinasi Nahit Berker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ ve Y. Ziya Ademhan da çeşitli cezalara çarptırılan gazeteciler dizisinde yer almışlardı.

1955'te patlak veren **6/7 Eylül** olaylarından sonra basın özgürlüğünün sınırları yeniden gündeme gelmişti. 1956 Şubatında dış yardımlarla ilgili bir soruyu yanıtlayan Başbakan Menderes, DP karşıtı gazetelerin durumunun elem verici olduğunu öne sürerek şunları söylemişti:

"Ne hükümet var, ne devlet var, ne şahıs var, ne şahsiyet var ve ne de haysiyet var! Herkes taksiyi, haysiyetleri rencide ederken, en yüksek noktadan açmaktadır. Bu böyle olmaz!" (BMM, 307). Bu sözler, basın için yeni kısıtlamalar getirileceğinin ilanı demekti. Nitekim Menderes, "2" ay sonra Gaziantep'te de muhalefet ile basının iktidara açtıkları şiddetli ateşin koruması altında **"birtakım komünist birliklerin hareket hazırlığında"** olduklarını öne sürmüştü. Arkasından buna karşı gerekli önlemlerin alınacağını da vurgulamıştı: **"Kanunlar yeterli gelmiyorsa kanun hükümleri getireceğiz. Eğer adalet mekanizması, varolan kanun hükümlerini anlamakta güçlük çekiyorsa, bunlara açıklık getireceğiz. Ta ki ihtilalci metotlar, bu fitne artık bitsin!"** (DP, 119)

Gerçekten de hükümet çok geçmeden, "Basın kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine, muvakkat bir madde eklenmesine, neşir (yayın) ve radyo yoluyla işlenecek suçlarla ilgili" bir tasarı hazırlamıştı. Haziran başında Meclis'e sunulan bu tasarı ile, gazete sahibi ve sorumlu müdür olmak, hatta muhabir olarak çalışmak bazı koşullara bağlanıyordu. "6" ay hapse hüküm giyen bir gazeteci artık o mesleği sürdüremeyecekti. İmzasız yazıların sahipleri sorulduğunda savcılığa bildirilecekti. "Memleket ahlakını bozacak, resmi görevliler

aleyhine alay hissi doğuracak ya da açık olmayan ancak güvensizlik yaratacak nitelikteki yayınlar için ve kişilerin izni olmadan özel ya da aile yaşamlarının açıklanması" durumunda ağır hapis ve para cezaları öngörülmüştü. Öte yandan çıkan haber ve yazılara karşı geniş çapta bir cevap hakkı getirilmişti.

Tasarıyı savunan Menderes'e göre, basının sorumsuzluk içinde çalışması, iktidarı ve hükümeti müşkül durumlara sokmuş, dahası, karşılaşılan ekonomik sıkıntıların başlıca nedenlerinden biri olmuştu. Basın, ülkenin dört bucağında fiyatların haksız yere artmasına yol açmış, yolsuzluklar doğurmuştu. İhtikâr, haksız kazanç basının oluşturduğu bu siper arkasında yeşermişti. İktidara geldiklerinde basın yasasında değişiklik yaparak basını tümüyle sorumsuz bıraktıklarını anımsatan Başbakan, basının bunun kıymetini bilmediğini söylüyordu. Bu nedenlerle şimdi özgürlüğün kötüye kullanılmasının önüne geçmek, ülkede özgürlük düzenini kurmak kaçınılmaz olmuştu (MMK, 346-352).

İnönü ise tasarıyı bir baskı aracı, bir **'irtica'** eğilimi olarak değerlendirmişti:

"İrtica rejimi ansızın gelmiyor: gözümüzün içine baka baka, adım adım, profesörler eliyle hazırlanarak geliyor. Basiretler bağlanmıştır. Sorumlulukların vicdanlar üzerindeki baskısı da o oranda ezici ve amansız olacaktır. Karanlıktan medet umanlar, elbette tarihimizin karanlık köşesinde unutulacaklardır."

Ama hoşgörü, sağduyu ortadan kalkmış gibiydi. Tasarı 6 Haziran 1956'da "51"e karşı "286" oyla kabul edilerek yasalaşmıştı. Yine de DP milletvekillerinden büyük bir kısmı oylamaya katılmayarak değişiklikten yana olmadıklarını dolaylı biçimde yansıtmayı yeğlemişlerdi. 1957'de Metin Toker'in hapse girmesi, o yıllardaki basın davalarının nasıl sürdürüldüğü yönünden çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. F. Rıfkı Atay ile Bedii Faik'in sahibi oldukları **Dünya** gazetesi, 1950 seçimlerine girerken bütün parasının cebinden çıkartıp gösterdiği kâğıt **'iki buçuk'** lira olduğunu söyleyen Mükerrem Sarol'un DP iktidarında bakanlığa kadar yükseldikten sonra elde ettiği servetin nereden kaynaklandığına ilişkin bir yayına girişmişti. **Akis** dergisi de basından sorumlu bir Devlet Bakanının aynı zamanda gazete sahibi olmaması gerektiğini belirterek bu eleştiriye katılmıştı. Sorun basında tartışılırken Sarol, kendisine hakaret edildiği gerekçesiyle **Akis** hakkında yargıya başvurmuştu. Ankara savcılığının 1954 sonbaharında açtığı soruşturma sürerken konu DP çevrelerini de harekete geçirmişti. DP'li Pertev Arat, Sarol hakkında Meclis soruşturması açılması için

bir önerge vermişti. TBMM'de '6' saat süren görüşmelerden sonra önerge kabul edilmiş ve 15 üyeden oluşan bir soruşturma komisyonu seçilmişti (8 Şubat 1956). Ancak aylarca süren çalışmalardan sonra iddiaların doğru olmadığı belirtilmiş, böylece de Sarol aklanmıştı.

Öte yandan **Akis**'in sahibi Toker hakkında açılan dava çeşitli aşamalardan geçerek '2,5' yıl sonra karara bağlanmıştı. Yargıtay'ın da onayladığı kararla Toker'e '7' ay '23' gün hapis cezası verilmişti. Böylece Toker 11 Şubat 1957'de tutuklanarak Ankara cezaevine girmişti (agy. 245 vd.). Onun konulduğu '10' numaralı koğuş, artık tutuklanan ya da hüküm giyen basın mensupları ile siyaset ve düşün adamlarının buluştukları bir yer olduğu için o dönemde **"Ankara Hilton"** diye anılır olmuştu! DP'nin basın üzerindeki baskısı ünlü **Tahkikat Komisyonu** aşamasına dek sürecekti. Bir hesaplamaya göre 1954'den 1958 sonuna kadar "4" yıl içinde açılan basın davalarının sayısı "1.161"i bulmuştu.

5 – TOPLANTI VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİNİN KISITLANMASI

Menderes iktidarı, basın yasasının cezalara ilişkin hükümlerini ağırlaştırmakla yetinmemişti. Birkaç gün sonra **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri** hakkındaki yasa hükümlerinde değişikliği öngören yeni bir tasarı ele alınmıştı. Bununla, siyasal partilerin **"seçim dönemi"** kabul edilen "45" günlük devre dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanıyordu. Kapalı salon toplantıları için de en az "48" saat önce yörenin en büyük mülkiye amirinin (vali, kaymakam, bucak müdürü) iznini almak zorunluluğu getiriliyordu. Bunların dışında, her ne maksatla olursa olsun toplantı ya da gösteri yapmak ve böyle bir toplantıya bilerek yol açmak, suç sayılıyordu. Tasarı, suç oluşturan bu tür toplantıları dağıtmak için, güvenlik güçlerine **"hedef gözetmeksizin ateş açmak"** yetkisini bile veriyordu!

Tasarının TBMM'deki görüşmeleri sırasında (27 Haziran 1956) Menderes, bunun gerekçesini şöyle dile getirmişti:

"Gerek yapılan toplantıların adedi, gerek bu toplantılarda konuşulanlar ve yapılan tahrikler, dünyanın en ileri demokrasilerinden herhangi birinde yapılmasına imkân olmayan yoğunluktadır. Dünyanın hangi memleketinde her hafta başı toplantılar düzenlenir, ağza alınmayacak sözler söylenir, tahriklere girişilir ve hükümet değiştirmek değil, seçim yapmadan iktidarın değiştirilmesine yönelik türlü metotlar uygulanmak suretiyle siyasi mücadeleye girişilir?"

Başbakana göre, basın özgürlüğü gibi, toplantı ve gösteri özgürlüğü de kötüye kullanılmakta idi. Dolayısıyla bunu doğal sınırına çekmek gerekirdi. Tasarının toplantı özgürlüğünü ortadan kaldırıyor iddiası yersizdi. Çünkü genel seçimler dışında, ara seçimler ve yerel seçimler de vardı. **Seçim propagandası dönemi** olan "45" gün "6" ile çarpılınca (?) "4" yıl içinde bir yıla yaklaşan en geniş bir serbestlik rejimi var demekti (!). Bu nedenle Menderes, tasarıyı Meclis'e gönderirken "derin bir vicdan huzuru içinde" olduğunu da eklemişti (MMK, 346-352).

İnönü ise, toplanma özgürlüğünün basın özgürlüğünden daha eski olduğunu, bu nedenle Anayasada bunların vatandaşın doğal hakları olduğunun belirtildiğini anımsattıktan sonra, tasarının yalnız iktidar tarafından toplantıları serbest bıraktığını, böylece muhalefetin ve kamuoyunun iktidarı denetleme hakkından yoksun bırakılmak istendiğini belirterek **"Biz mutlakıyetten bugüne geldik, siz mutlakıyete gidiyorsunuz!"** demişti. CMP'li Osman Bölükbaşı ile **Hürriyet Partisi**'nden F. Lütfü Karaosmanoğlu da tasarıyı sert biçimde eleştirmişlerdi. Meclis'e hakaret ettiği iddiasıyla Karaosmanoğlu'ndan bazı sözlerini geri alması istenmiş, o bunu kabul etmeyince de toplantı salonundan çıkartılmıştı. Bunun üzerine muhalefeti oluşturan HP, CMP ve CHP milletvekilleri topluca salonu terk etmişlerdi. Bu ortamda DP'lilerin oylarına sunulan tasarı "2"ye karşı "281" oyla kabul edilmişti.

Basın yasasının ardından **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası**'ndaki bu kısıtlamalardan sonra milletvekilleri ve siyasi kişiler hakkında açılan soruşturmalar daha da kolaylaşmış ve çoğalmıştı. Bu arada CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek hakkında açılmış olan dava da sonuçlanmıştı. 1955 Ağustosunda ayağında çarık, elinde asa ile İstanbul'dan vapurla Karadeniz gezisine çıkan Gülek, vapura binmeden önce düzenlediği bir basın toplantısında TBMM'nin yasallığını zedeleyecek nitelikte alaylı bir dil kullandığı için Eminönü Sulh Ceza Mahkemesi'nin verdiği bir kararla Sinop'ta tutuklanmıştı. Elleri iple bağlanarak İstanbul'a getirilen Gülek tutuklamaya yapılan itiraz sonucunda serbest bırakılmıştı. Ama süren dava sonunda "1" yıl hapse ve "4" ay süreyle Bursa'da gözetim altında tutulma cezasına çarptırılmıştı (14 Haziran 1956). Dava itiraz sonucu Yargıtay'da iken çıktığı yeni bir gezide bu kez Rize'de, çarşıda **"esnafın elini sıkıp gösteri yaptığı"** savıyla mahkemeye verilmişti. Bu davada da "6" ay hapse mahkûm edilmişti.

Aynı günlerde CHP milletvekillerinden Sırrı Atalay, İbrahim Us,

Kâmil Kırıkoğlu ve Osman Alişiroğlu'nun dokunulmazlıkları kaldırılarak haklarında kovuşturmaya girişilmişti (2 Temmuz 1956). 1957 seçimlerinde Gaziantep'te ilan edilen sonuçları protesto için yapılan gösterilerde de CHP adayı, eski bakanlardan Cemil Sait Barlas tutuklanmıştı (29 Ekim). Ancak mahkemece suçsuz bulununca 1958 yılı başında serbest bırakılmıştı.

Sert ve tutucu bir muhalefet sergileyen **Millet** ve onun yerine kurulan **Cumhuriyetçi Millet Partisi** milletvekilleri hakkında da soruşturmalar açılmıştı. MP'den Sadık Aldoğan ile Zeki Söylemezoğlu da cezaevine girmişlerdi. Asıl önemlisi, DP müfettişi olarak siyasete atılmış ancak oradan koptuktan sonra eski partisinin en koyu karşıtı haline gelmiş olan Osman Bölükbaşı'nın iktidarla çekişmesi idi. O yüzden de DP iktidarı 1954 seçimlerinde onu ve arkadaşlarını milletvekili seçen Kırşehirlileri de cezalandırarak illerini ilçe yapmıştı. Ama Bölükbaşı'ya duyulan kızgınlık bununla da bitmemişti. Partisinin 1956 Ağustosundaki Giresun il kongresinde kendisini alkışlayan delegelerden bir kısmı karakola götürülüp sorguya çekilmişlerdi. Kırşehir'de onu karşılamaya gelenler güvenlik güçleri tarafından zor kullanılarak dağıtılmıştı. Nihayet 1957 başlarındaki bir konuşmasında Meclis'in manevi kişiliğine hakaret ettiği savıyla hakkında soruşturma açılmıştı. DP çoğunluğunun oylarıyla dokunulmazlığı kaldırılmış (24 Haziran) ve arkasından tutuklanmıştı. Böyle olmasına karşın 27 Ekim 1957 seçimlerinde yine Kırşehir'den milletvekili seçilmişti. Sonunda 30 Kasım'da hapishaneden çıkıp TBMM'ne katılmıştı.

6 – MECLİS İÇTÜZÜĞÜ'NDE, SEÇİM YASASINDA VE SENDİKAL HAKLARDA DARALTMALAR

DP-Üniversite ilişkileri bölümünde Prof. H. N. Kubalı'nın bakanlık emrine alınması olayını açıklarken, 1957 Aralık ayı sonlarında **TBMM İçtüzüğü**'nde yapılan değişikliklere değinmiştik. Görünüşte bu değişiklik, Meclis Genel Kurulu'nu çalıştırmak, gerekli kararları gecikmeden almasını sağlamak amacıyla yapılmıştı. Gerçekten de, başta Bölükbaşı olmak üzere kimi karşıt parti milletvekilleri kürsüye çıktıklarında konuşmalarını gereksiz yere uzatıyorlar, böylece günlük çalışma süresini doldurup iktidarın düşündüklerini yapmasına olanak vermeden oturumun kapatılmasını sağlamayı amaçlıyorlardı. Muhalefetin, DP çoğunluğunun antidemokratik sayılan kararlar al-

masını önlemek için başvurdukları bir başka yol da, okunması saatler süren **soru önergeleri** vermekti.

DP iktidarı bu tür "demokratik engelleme"leri önleyebilmek için içtüzük değişikliğine yönelmişti. Ama genelde olduğu gibi bunda da ölçü kaçırılmıştı. Soru-yanıt süresi haftada "1" saate indirilmişti. Üstelik soruya yanıt verip vermemek ilgili bakanın takdirine bırakılmıştı. Bakan, ülke yararlarını gözeterek kendisine yöneltilen bir soru önergesine yanıt vermeyebilirdi.

İçtüzük değişikliği bununla da sınırlı tutulmamıştı. Milletvekili dokunulmazlığının sınırları daraltılmış, böylece suç işlediği savıyla dava açılması kolaylaştırılmıştı. Ayrıca kürsüdeki konuşmaları nedeniyle milletvekillerine **"oturumdan çıkarma"**dan başlayarak **"maaş kesimi"**ne varan cezalar verilmesi öngörülmüştü. Dahası, beğenilmeyen, edebe aykırı sayılan sözler genel kurul kararıyla tutanaklardan çıkartılabilecekti.

Bu değişikliğin muhalefetin Meclis içindeki sesini ve etkinliğini alabildiğince daralttığı kuşkusuzdu. DP liderleri, muhalefette iken eleştirdikleri 1940'lı yılların **"Müstakil Grub"**unu andıran bir muhalefet istiyor gibiydiler!

İktidar, TBMM çalışmaları dolayısıyla karşıt partilerin denetimine yeni sınırlamalar getirirken işçi kesiminin de etkisini azaltmayı gerekli görmüştü. DP muhalefette iken işçilere **sendikal grev hakkı** bile vaat etmişti. CHP iktidarının **Çalışma Bakanlığını** kurup **Sendikalar Yasası**'nı kabul etmesinden sonra ülkede işçi örgütlenmelerine doğru yol alınmıştı. Böylece DP iktidarının henüz "2,5" ayı dolmadan Ankara'da **sendikalar birliği** (sonraki **Türk-İş**) kurulmuştu (30 Temmuz 1950). Bunu bölgesel nitelikli diğer birlikler izlemiş ve bunlar bir **Konfederasyon**'da birleşmişlerdi.

Ancak 1954 seçim zaferine karşın ekonomik sıkıntıları gideremeyen ve içten de parçalanmaya başlayan DP, her türlü muhalefeti önlemeye yönelik girişimlerde bulunurken, işçi kuruluşlarına karşı da sert davranmaya başlamıştı. Bunun için de sendikalar yasasındaki bir boşluktan yararlanmıştı. İktidara göre, sendikal birliklerin kurulması yasaya aykırı idi. Bu nedenle ilk olarak **İşçi Sendikaları Konfederasyonu** kapatılmıştı (20 Nisan 1957). Bunu, Bursa, Sakarya, Çukurova ve Güney Sendikalar Birlikleri ile **Marmara Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu**'nun kapatılmaları izlemişti. DP yöneticileri örgütlü işçi hareketlerine tahammül edemez olmuşlardı!

DP iktidarının 1957 seçimlerine gitmeden, muhalefeti etkisizleştirmek ve seçimin kendi lehine sonuçlanmasını sağlamak amacıyla

aldığı son önlem, **seçim yasasında değişiklik** yapma olmuştu. 1954 seçimini ezici çoğunlukla kazanan iktidar, **6/7 Eylül** olaylarını önleyememiş ve **ispat hakkı** sorununu çözemediğinden kendi içinden parçalanmaktan kurtulamamıştı. Böylece **Hürriyet Partisi** adıyla yeni ve oldukça güçlü bir muhalefeti de karşısında bulmuştu. Sayıları "3"e çıkan karşıt partiler arasında iktidara karşı birlikte hareket etme, seçimlerde **güç birliği** yapma olanağı da doğmuştu. Gerçekten de **CHP, CKP** ve **HP** arasında bu amaçla görüşmelere başlanmıştı.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda değişiklik yapıldığında, bunu protesto etmek isteyen "3" parti milletvekilleri toplantı salonunu birlikte terk etmişlerdi. 8 Temmuz 1956'da İnönü, Bölükbaşı ve F. L. Karaosmanoğlu'nun imzalarıyla ortak bir bildiri yayımlayarak **"demokrasi"** için savaşımlarını kararlılıkla sürdüreceklerini, ülkede görülen **"küçük diktatörlüğe"** karşı mücadele edeceklerini açıklamışlardı. 3 partinin biraraya gelmesi, çok partili yaşama geçilen 1945'ten bu yana ilk kez görülen bir olaydı. Partiler arasında **iş ya da güç birliği** yapılması konusunda somut öneri ise yeni kurulan HP'den gelmişti. HP Eylül başlarında görüşlerini içeren maddeleri kapsayan bir metni CHP'ye vermişti. Bunlar "12" madde halinde sıralanmıştı: Seçimler sonucu oluşacak Meclis 18 ay süreli bir **Kurucu Meclis** olmalı. Rejimi güvenceye alan bir Anayasa ile hukuksal düzenlemeler yapıldıktan sonra seçimlere gitmeli. Cumhurbaşkanı partiler üstü bağımsız bir kişi olmalı deniliyordu.

Bu koşullar HP'nin, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını istemediklerini göstermişti. Ama yine de CHP, **iş birliğine** hazır olduğu yanıtını vermişti. Böylece "3" parti temsilcileri biraraya gelmişlerdi. Hatta 1957 Eylülü başlarında izlenecek ilkeleri saptayan ortak bir metin bile düzenlemişlerdi. Bunda **Kurucu Meclis**'in düzenlemelerinden sonra seçimlere gidilmesi, **ikinci bir Meclis** kurulması, seçimlerde **nispi temsil** yönteminin kullanılması ve çalışanlara **grev hakkı** tanınması, yaklaşan ilk seçimlerde de "3" parti adayları için **karma liste** yapılması uygun görülmüştü (DAY, 250-254). Fakat ayrıntılarda, güç birliğini nasıl yapacakları konusunda anlaşamamışlardı.

Karşıt partilerin bu girişimlerini izleyen DP, birliktelik gerçekleşmeden seçime gitmeyi uygun bulmuştu. Güç birliğinde öncülük ve önderlik etmek isteyen CMP'li O. Bölükbaşı ise 17 Mayıs 1957'de parti olarak tek başlarına seçim kampanyasını açtığını ilan etmişti. Ondan bir hafta sonra da iktidar lideri Menderes seçimlerin yakın olduğundan söz etmişti. DP, ilk aşamada muhalefete baş olmayı düşleyen Bölükbaşı etkenini ortadan kaldırmaya yönelmişti. Bu nedenle

1954'te cezalandırılan **Kırşehir,** süratle kabul edilen bir yasa ile yeniden **il** yapılmıştı (12 Haziran 1957). Böylelikle Kırşehirlilerin iktidara minnet duyup DP'ye oy verecekleri düşünülmüştü. Ama bu da yeterli bulunmayınca konuşmasında BMM'nin manevi kişiliğine hakaret ettiği savıyla Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılmış, arkasından da tutuklanmıştı (2 Temmuz).

Bu arada DP'den önemli bir kopma daha görülmüştü. Partinin İstanbul İl Başkanı Orhan Köprülü, partiden istifa etmişti (17 Temmuz). Bir süre sonra da (6 Eylül) onun babası ve DP'nin "4" kurucusundan biri olan Fuat Köprülü partiden kopmuştu. Üstelik verdiği demeçte, DP'yi **"programından ayrılmış, eski kimliğini tümüyle değiştirmiş"** olmakla suçlamıştı.

Bu durumda DP kurmayları hiç olmazsa **CHP-HP güç birliğini** önlemek amacıyla **seçim yasasını değiştirmeyi** gerekli görmüşlerdi. Muhalefet partileri arasında görüşmeler sürerken DP Meclis Grubu 5 Eylül günkü toplantısında genel seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılmasını kararlaştırmış ve seçim yasasında öngörülen değişiklikle ilgili tasarıyı da aynı gün Meclis'e sunmuştu. Bunda yasaya genel seçimlerde her seçim çevresi için saptanacak milletvekili sayısının 1954 seçimlerindeki sayısından daha az olmayacağına ilişkin bir geçici madde eklenmesi öngörülmüştü. Tasarı Meclis'in 11 Eylül günkü toplantısında "31"e karşı "392" oyla kabul edilmişti. Ancak yeni kurulan karşıt partileri aday bulmada güçlüğe uğratabilecek olan bu eklemenin, onlar arasında olası bir **güç birliğini** engelleyecek nitelikte olmadığı anlaşılmıştı. Bu yüzden DP iktidarı hemen aynı gün seçim yasasında yeni bir değişiklik daha yaparak onların bu girişimlerini tümüyle olanaksız hale getirmeyi gerekli bulmuştu. Yasanın 35 ve 39. maddelerinde yapılan değişiklikle **siyasal partilerin seçimlere ortak liste ile girmeleri yasaklanmıştı.** Bunun dışında, bir partiden istifa edenlerin aradan "6" ay geçmeden başka partiden aday olamayacakları hükmü getirilmişti. Seçmenlerin elle yazılmış karma liste yapmaları olanağı da kaldırılmıştı.

C) DP'DE İÇ SORUNLAR: BÖLÜNME VE GRUP AYAKLANMASI

DP liderleri karşıt partilerden, basından, kamu kesiminden ve üniversitelerden gelen eleştirileri önleyebilmek için bir dizi kısıtlayıcı önlemler alır, çok partili ve katılımcı demokrasi ile bağdaşmayacak yasalar çıkartırlarken, kendi partileri içinde de gittikçe büyüyen so-

runlarla karşılaşmışlardı. Liderleri uyarmak, daha ılımlı bir yasa izlemek için yapılan uyarılar ve öneriler sonuç vermeyince partinin bölünmesinin önüne geçilememişti. Böylece muhalefette iken **Türkiye Köylü Partisi**'ni arkasından **Millet Partisi**'ni doğuran DP, iktidar döneminde görünüşte yüksek ya da altın döneminde iken, **Hürriyet Partisi**'ni oluşturan bir büyük bölünmeyi daha yaşamıştı. Arkasından Meclis Grubu'nun teker teker bakanları istifaya zorlaması gibi örneğine pek rastlanamayacak bir iç ayaklanma ile karşılaşmıştı.

1 – YENİ BİR MUHALEFET PARTİSİ OLUŞTURMA GİRİŞİMLERİ

DP'nin, 1954 seçimlerinde elde ettiği başarının başdöndürücülüğüne kapılıp muhalefette iken yaptığı vaatlerin aksine özgürlükleri kısıtlamaya ve neredeyse iktidara yönelik her türlü eleştiriyi ortadan kaldırmaya yönelmesi, partilerarası ilişkilerde bir iç savaşım görünümü yaratırken, toplumun bir kesimini de çıkış yolları aramaya yöneltmişti. Seçim yenilgisi şokunu atlatamayan CHP'nin iktidarın baskıcı girişimlerini önleyememesi, onun gibi son seçimde umduğunu bulamayan CMP'nin **Millet Partisi**'nin kapatılmasına varan suçlamaların etkisini üzerinden atamaması, muhafazakâr olarak DP karşısında özgürlük savaşı verecek yeni bir örgütlenmenin gerekli olduğu düşüncesini doğurmuştu.

Bu yolda ilk girişim Ahmet Hamdi Başar'dan gelmişti. Programlı ekonomiyi ve özgürlüğü savunan Başar aynı zamanda bu konuda raporlar, programlar, örgütlenme taslakları hazırlayan bir kişi olarak da tanınmıştı. İstanbul Liman Başkanı iken 1930 yılı sonunda Atatürk'ün yanında katıldığı Anadolu gezisi sonunda yazdığı ve gözlemlerini içeren **"Atatürk'le 3 Ay"** kitabıyla ün kazanmıştı. 1945'te Demokrat Parti'nin kuruluş aşamasında onun ilk program taslağını hazırlamış, ancak Menderes'le anlaşmazlığa düştüğü ve taslağı kabul edilmediği için parti kurucuları arasında yer almamıştı. Bununla birlikte 1950 seçimlerinde bu partiden milletvekili seçilmişti. Daha önce değindiğimiz gibi partisinin ekonomik tutumunu eleştirdiği ve özellikle CHP mallarına el konulmasına karşı çıktığı için dönem bitmeden 1953 sonlarında DP'den istifa etmişti. Politik hayat dışında kalmak istemeyen Başar, bu kez 2 Mayıs 1954 seçimlerinde **Cumhuriyetçi Millet Partisi**'nden aday olmuş fakat seçilememişti.

DP iktidarının baskıcı tutumunu durdurabilmek için bir **Hürriyet Cephesi** oluşturmanın gerekli olduğuna inanan Başar, bu yolda

öncü olmayı üstlenmişti. Ona göre, öncelikle **"özgürlüğün (hürriyetin) düşünsel temelini oluşturmak, sonra buna inanmış insanları, vicdanlarından bağlayan, ülküleri uğruna özveriye sürükleyen bir organ"** yaratmak zorunluydu. Bu inanışla kurulmasını öngördüğü **Hürriyet Cephesi** için bir program hazırlamış ve bunu çoğaltarak inandığı kimselere dağıtmıştı. İlk görüşmelerden sonra "cephe" yerine yeni bir siyasal parti kurulması ve buna **Müstakil Hürriyetçiler** (Bağımsız Özgürlükçüler) ya da **Cumhuriyetçi Parti** adı verilmesi benimsenmişti. Bununla birlikte 1955 Mayısında partinin programı ve tüzüğünün hazırlanmasına geçildiğinde, aralarında Enver Adakan gibi bir işadamının da bulunduğu 6-7 kişilik girişimciler arasında derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. A. Hamdi Başar, ülkede **demokrasinin** gerçekleşebilmesi için ekonomik hayatın siyasal iktidarın egemenliğinden kesin olarak kurtulması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca, yönetimde merkeziyetçiliğin bırakılarak yerel yönetimlere **özerklik** denecek geniş yetkiler verilmesini, mesleki ve bilimsel kuruluşlara da serbest çalışma olanağı tanınmasını, bu amaçla **Yüksek Planlama Kurulu, Araştırma Enstitüleri** gibi yeni organların kurulmasını diliyordu. Girişimciler arasında parti tüzüğüne esas olacak ilkelere ilişkin bir protokol imzalanmasına (23 Temmuz 1955) karşın tartışmaların önü alınamamıştı.

Bu arada yurtta da 6-7 Eylül olayları yaşanmış ve onun DP'ye yansıması yeni gelişmelere neden olmuştu. **İspat Hakkını** savunan kimi DP milletvekilleri **19'lar hareketi** diye anılan yeni bir grup oluşturup partiden kopma aşamasına gelmişlerdi. Kendi başlarına yeni bir parti kuramayacaklarını anlayan A.H. Başar, bu kez 19'larla ilişkiye geçerek onlarla birlikte parti kurmaya yönelmişti. Ne ki bundan da sonuç alamamıştı. Kendi anlatımıyla, böylece yedi ay süren **Hürriyetçi Cephe,** ya da **Müstakil Hürriyetçiler Partisi** çabalarına son vermek zorunda kalmıştı (Ayrıntı, YŞİ, 78-87, 104-106).

2 – İSPAT HAKKI SORUNU VE HÜRRİYET PARTİSİ

Türk siyasal yaşamında **"ispat hakkı sorunu"**, 1947'deki H. Âli Yücel-Kenan Öner davasında güncellik kazanmıştı. Davalı Öner, komünistleri korumakla suçladığı eski Milli Eğitim Bakanı Yücel hakkında savını, T. Ceza Yasası'nın 481. maddesi uyarınca kendisine ispat hakkı tanınırsa kanıtlayacağını bildirmişti. Mahkeme de ona bu olanağı vermiş ve duruşmalar sonunda Öner beraat etmişti. Ancak

Yücel'in başvurusu üzerine Yargıtay Genel Kurulu, bakanların memur sayılamayacağı gerekçesiyle, onlara ilişkin davalarda ispat hakkı tanınamayacağına karar vermişti. 16 Mart 1949 günlü bu **İçtihadı Birleştirme Kararı**, kesin hüküm niteliğinde olduğundan artık bakanların davacı oldukları davalarda davalılara **ispat hakkı** tanınmaz olmuştu.

DP iktidara geldikten sonra bu tür davalarda özellikle pek çok basın mensubu, iddialarını ispatlama hakkı tanınmadığı için mahkûm olmuşlardı. İktidar, basına yönelik cezaları artırırken DP grubu içinden bu durumdan rahatsızlık duyanlar da seslerini yükseltmeye başlamışlardı. CHP karşıtlarının toplandığı ikinci bir kitle partisi olarak kurulan DP içinde muhalefet daha ilk yıl sonunda duyulmuş ve **Millet Partisi**'nin kurulmasına varan bir bölünmeye neden olmuştu. İktidarın 4. yılında da özellikle 1954 seçimlerinden sonra Meclis grubundaki dalgalanmaların, gruplaşmaların arttığı görülmüştü. Bunda sayısı çok büyüyen grupta disiplini sağlamanın güçlüğü kadar, 3. kabinesini kuran Menderes'in yakın çevresini değiştirmesinin ve muhalefete, basına yönelik bu denli katı siyasanın kimi üyelerce doğru bulunmamasının da payı vardı.

Gruptaki hoşnutsuzluk ve kıpırdanmalar örgüte de yansımıştı. Bu nedenle seçimlerden "3" ay sonra, alt kademelerde bir ayıklama (tasfiye) hareketine girişilerek bazı üyeler partiden uzaklaştırılmışlardı. Arkasından Ankara milletvekillerinden "3"ü yüksek disiplin kuruluna verilmişti (14 Ağustos 1954). Ekonomik sıkıntıların giderilmemesi karşısında partili "4" milletvekili, hükümetin izlediği siyasayı eleştiren bir rapor hazırlamışlardı (15 Ocak 1955). Grupta kimi bakanlara, özellikle de Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat'a sert eleştiriler yöneltilmişti. Öte yandan basının eleştirilerine hedef olan Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'a karşı da tepki duyulmaya başlanmıştı.

Parti içinde doğan muhalefet grubunda F. Köprülü gibi kurucu bir üye ile Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş gibi parti ileri gelenlerinin de yer aldıkları belli olmuştu. Kuruluş döneminin başlıca sözcülerinden olan ve daha ilk Menderes kabinesinde görev almış bulunan Karaosmanoğlu, 1953'te A. Menderes'in "bir numaralı karşıtı" olmuştu. Öyle ki F. A. Barutçu'nun belirttiğine göre (SA, 545), İnönü ile Menderes'i karşılaştırarak, her ikisinin de birer güçlü kişi olduklarını söylemiş, ancak İnönü'nün ülkeye hizmet etmiş birisi olmasına karşın Menderes'i hizmeti dokunmayan "hasta ruhlu" birisi olarak nitelemişti. Menderes kabinelerinde bakanlık yapan fakat yerini

Samet Ağaoğlu'na bırakan Çelikbaş da şimdi onun siyasasının doğru olmadığını söylemeye başlamıştı. Nitekim mayıs başlarında grupta konuşan Menderes, parti içi muhalefetin Çelikbaş tarafından yönetildiğini öne sürmüştü.

Merkezdeki huzursuzluk örgüte de yansıdığından Adana ve Eminönü kongrelerinde polisin müdahale etmesine yol açan olaylar çıkmıştı. Hele **6/7 Eylül** olaylarından sonra Karaosmanoğlu, Köprülü, Çelikbaş ve uzmanı olduğu ekonomi alanındaki yazılarıyla tanınan Prof. Feridun Ergin'in, liderleri Menderes'e yönelik eleştirileri daha belirgin hal almıştı.

Bu sırada sürüp giden basın davaları nedeniyle **ispat hakkı** yeniden tartışılan bir soruna dönüşmüştü. Haklarında dava açılanlara bu hakkın tanınmasını isteyen DP'liler başlangıçta 11 kişi idiler: F. Çelikbaş Enver Güreli - Seyfi Kurtbek - Kasım Küfrevi - Turan Güneş - Kâmil Mengü - Ekrem Alican - Raif Aybar - Muhlis Bayramoğlu Mustafa Ekinci İbrahim Öktem. Bunlar 2 Mayıs 1955'te Meclis Başkanlığına verdikleri bir önergede, Yargıtay'ın 16 Mart 1949 günlü **İçtihadı Birleştirme Kararı**'nın kaldırılarak **ispat hakkının** tanınmasını istemişlerdi. Önergede yetkilerini kötüye kullanarak yolsuzluklarda bulunanlar yargıca saptanıp cezalandırılmadıkça, yalnız bakanların, yargıçların ve devlet görevlilerinin değil ağır sorumluluklar yüklenmiş olan iktidarın da töhmet altında kalacağı belirtilmişti.

Önerge basında ve kamuoyunda geniş yankılar uyandırmış ve "ispatçılar" diye anılan grubun DP'den kopup yeni bir parti kuracakları yorumları yapılmıştı. Bunun üzerine partisinin Meclis grubunda konuşan Menderes (10 Mayıs), anlaşmazlığın basın tarafından ortaya atılıp büyütüldüğünü öne sürerek önerge sahiplerini yatıştırmak istemişti. Fakat F. L. Karaosmanoğlu da ispatçılara katılmıştı. **Akis** dergisinde çıkan ve "Kedi olmayınca fareler cirit atar" benzetmesi ile DP grubunu eleştiren yazı üzerine dergiye karşı dava açılırken, Başbakan ispatçı milletvekillerinden önergelerini geri almalarını istemişti. Ama önerge sahipleri bunu kabul etmemişlerdi.

Meclis'in 21 Mayıs günkü oturumunda **ispat hakkı** sorunu **Akis** olayıyla birlikte tartışılmıştı. Menderes, eleştiri ve düşünce özgürlüğünün hiçbir biçimde sınırlandırılmadığını savunmuştu. Ona göre küfür ve hakaret etme yasaklanmıştı. Onur sahibi bir insana **sıçan** denecek olursa, söyleyenin "kedi gibi kulağından tutulup sıçan deliğine tıkılması" doğaldı. Bunun üzerine söz alan İnönü, her türlü eleştiriyi yasaklayan Başbakanı artık hiçbir gücün durduramayacağının anlaşıldığını belirtmişti. Yeniden kürsüye gelen Menderes bu kez İnö-

nü'yü, kaybettiği **'Milli Şeflik'**i, ülkede karışıklık (iğtişaş) yaratarak yeniden kavuşmak istemekle, suçlamayı yeğlemişti:

"...Burada dahi düşünmüyor. Dikkat etmeniz gerekir. İsmet Paşa, zannediyor musunuz ki 1945'ten önceki İsmet Paşadır? Hayır arkadaşlar. O, demokrasinin açık denizlerinde yol almaya müsait değildir. O, büyük bir buyurganlık düşüncesi içinde küçük bir azınlıktır. Diyor ki, bizim dediğimizi kabul etmediğiniz takdirde rejim sorunu vardır. Ve böylece ihtilale teşvik ediyor!"

"Kamuoyunu taklit ediyorlar. Bütün vatan sorunu geldi, döndü, ispat hakkına mı dayandı? Bunlar icat edilmiş bahanelerdir." (MMK, 243-259)

İktidara geldiği 1950'den başlayarak İnönü'yü hep **ihtilal** hazırlamakla kamuoyunda küçük düşürmeye çalışan Menderes, ispatçıları yollarından döndürememişti. Bu nedenle partinin IV. Büyük Kongresi toplanmadan önce disiplin kovuşturması yoluyla onları sindirmeye ve partide birliği sağlamaya çalışmıştı. Önerge sahiplerinden önce ilk cezalandırılan da Feridun Ergin olmuştu. **Cumhuriyet**'te çıkan yazıları partinin aleyhine oluyor savıyla disiplin kuruluna verilmiş ve partiden çıkartılmıştı. Ama bu gözdağı da ispatçıları yıldırmamıştı. O nedenle kongreden önce, 10 Ekim'de Genel Yönetim Kurulu üyeleri olan Karaosmanoğlu ile Çelikbaş'a bir yazı gönderilerek "parti aleyhinde çalıştıkları ve ikilik çıkardıkları" için bundan böyle toplantılara katılamayacakları bildirilmişti. Karaosmanoğlu buna sert tepki gösterirken kongreden bir gün önce sayıları "19"a çıkmış olan **ispatçılar**, yüksek disiplin kuruluna sevk edilmişlerdi. Bu gelişmeler karşısında "19"lardan "10" milletvekili, Çelikbaş, E. Güreli, İ. Öktem, Raif Aybar, Kâmil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Turan Güneş, Mustafa Ekinci ve Kasım Küfrevi, 15 Ekim'de DP'den istifa etmişlerdi.

Menderes aynı gün toplanan kongrede "19"ları hizipçilikle suçlayarak **ispat hakkı** istemine karşı çıkmıştı. Ona göre ispatçılar bir hıyanetin içindeydiler ve cezalarını çekmeleri gerekirdi. Başbakan şöyle konuşmuştu: "Her sabah uyanınca sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz? Milletvekili seçildikten sonra partiyi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir bulacağız. Şunu arzedeyim ki, mesele **ispat hakkı** değildir. Bunu sadece bayrak yapmak istiyorlar!"

Kongre "19"ların partiden çıkartılmalarını onaylamıştı. Toplantının son günü de, partiden ayrılmış olanların milletvekilliğinden de istifa etmelerini dileyen bir önerge verilmişti. Ancak alınacak böylesi bir karar Anayasa karşısında geçerli olmayacağı için öneri **dilek** ola-

rak oya sunulmuştu. Yeniden DP Genel Başkanı seçilen Menderes de, eğer ayrılanların parti içinde yandaşları kalmışsa onların da üyelikten çıkarılacaklarını ilan etmişti.

Ne ki bu çıkartmalar parti grubunda genel merkeze karşı duyulan tepkileri artırmıştı. 30 Ekim günkü grup toplantısında TBMM Başkanlığı için genel merkezin adayı olan Koraltan'a karşı Gnl. Fahri Belen, Grup Başkanvekilliği için de Tevfik İleri'ye karşı Burhanettin Onat aday gösterilmişti. Seçim sonucunda Koraltan kazanmış ama T. İleri yenilmişti. Meclis Başkanvekilliklerinden birine de ılımlı Şemi Ergin seçilmişti. Bunun üzerine Genel Yönetim Kurulu, partiye çekidüzen verebilmek için daha geniş çaplı bir yaklaşımla, 1952'den bu yana partiden ayrılmış olanların yeniden kabul edileceklerini içeren bir bildiri yayımlamak gereğini duymuştu (11 Kasım).

Bu ortamda 13 Kasım günü yapılan belediye seçimlerine muhalefet partileri CHP ile CMP katılmadıkları için, DP'li adaylar çoğu yerde kazanmışlardı ama oy oranları azalmıştı. Üstelik seçimlerden sonra Hatay Milletvekili Şekip İnal da, partinin "10" yıl öncesine geri döndüğünü ve "demokrasi kavramı ile hiçbir ilgisinin kalmadığını" öne sürerek DP'den istifa etmişti. İnal, bu eleştirisi ile de, yıllar önce DP yönelişinin ileriye değil, 1945'e dönük olduğunu söyleyen N. Nadi'nin görüşüne katılmıştı.

Birlikteliklerini sürdüren **ispatçıların** sayısı Ş. İnal'ın da katılmasıyla "20"ye yükselmişti. Bunlar 19 Kasım 1955'te bir bildiri yayımlayarak **Hürriyet Partisi** adıyla yeni bir parti kuracaklarını açıklamışlardı. Ertesi 20 Kasım'da yapılan başvuru ile de parti resmen kurulmuştu. Partinin Genel Başkanlığına F. Lütfü Karaosmanoğlu, İkinci Başkanlığına Enver Güreli, Genel Sekreterliğine de İbrahim Öktem seçilmişti. Partinin simgesi **(amblemi)**, ay-yıldız ve onun üzerindeki zincirin halkalarını eriten bir meşale olarak saptanmıştı. **Hürriyet Partisi**'ni ilk kutlayan da İ. İnönü olmuştu!..

DP içinde kendini tanıtmış hukukçu, iktisatçı, yazar ve gazetecilerin kurdukları **Hürriyet Partisi** büyük umutlarla Türk siyasal yaşamına girmişti. Kurucular yayımladıkları bildiride girişimlerini "iktisat ve içtimai rahatsızlıklarımızın hürriyetten ve demokrasiden uzaklaşmış, denetimsiz, kişisel ve keyfi bir iktidar gidişinin neticeleri olduğu hakikatını kavramış insanların partisi" olarak nitelemişlerdi. Özgürlüğü ve demokratik düzeni gerçekleştirmeyi amaçlayan **HP, "devletçiliğe de yer veren sosyal liberal" bir ekonomik ilkeyle yola çıkıyordu. Programında, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik yeni bir Anayasa yapılması, ikinci bir Meclis oluşturul-**

ması, bir Anayasa Mahkemesi kurulması, seçimlerde çoğunluk yerine orantısal (nispi) **temsil sisteminin uygulanması, seçmen yaşının "18"e indirilmesi, Cumhurbaşkanının üst üste "2" kezden fazla seçilmemesi, üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik yanında mali özerklik de verilmesi, yargı bağımsızlığının ve yargıç güvencesinin sağlanması, işçiye grev hakkının tanınması gibi çağdaş demokrasilerde bulunması gereken ilkelere yer verilmişti.**

Kuruluşundan sonraki katılımlarla **Hürriyet Partisi**'nin milletvekili sayısı "36"ya ulaşmıştı. Böylelikle de CHP'nin önüne geçerek ana muhalefet partisi durumuna yükselmişti.

3 – DP GRUBUNUN AYAKLANMASI

DP'nin bölünüp yeni bir partinin kurulması yanında, ekonomik sıkıntıların giderek artması, partinin halktan gelen desteğinin de azalmasına yol açmıştı. Aslında partinin iktidara gelişiyle yeni atılımlara, yatırımlara ve girişimlere paralel olarak fiyatlar da yükselmeye başlamış, dış ticaret dengesinde açık belirmişti. Ancak tarım ürünlerindeki artış bir bunalımın doğmasını önlemişti. 1954'de ise kötü hava koşulları nedeniyle tarımda beklenen rekolteler gerçekleşememişti. Bu yüzden tarımsal ürünlere dayalı dışsatım (ihracat) olanaklarının azalması, dışalımın da kısıtlanmasını gerektirmişti. Bütün bunların sonunda fiyatlar hızla yükselmeye yüz tutmuştu. Piyasada yeterli ürün bulunmaması da **karaborsayı** doğurmuştu. Yiyecek gereksinimini karşılamak için 1954'te **ABD**'den "300.000" ton **buğday** satın alınmıştı. Dış ticaret dengesini düzeltmek için istenen "300" milyon dolarlık ek krediye karşın ancak "30" milyon dolar **"bağış"** sağlanabilmişti.

Sıkıntıları giderebilmek amacıyla hükümetçe alınan çeşitli önlemler yeterli olmamış, aksine, hoşnutsuzlukları daha da artırmıştı. Dış ticarette uygulanacak esasları belirleyen yeni bir kararname yayımlanmış ve yurtdışında yaşayan Türklerin yurtiçindeki gelirleri **"bloke"** edilmiş, yani kullanımları durdurulmuştu. Döviz sıkıntısı nedeniyle de döviz kullanımlarını düzenleyecek bir bakanlar komitesi oluşturulmuştu. Bütün bunlar yeterli olmayınca da **Milli Korunma Yasası**'nın uygulanmasına geçilmişti (Temmuz 1955). CHP iktidarında savaş koşullarından çıkartılan bu yasayı eleştirmiş, yermiş olan DP yöneticileri, şimdi ona dayanmak zorunluluğunu duymuşlardı! Söz konusu yasa uygulamaya konulunca istifçiler ve karaborsacılarla

savaşım çerçevesinde ardiyeler, depolar, basılmaya başlanmıştı.

Hayat pahalılığının artması ve mal kıtlığı, yokluklar, doğal olarak iktidara karşı kimi tepkiler yaratmıştı. Örneğin, İzmir liman işçileri 15 Temmuz 1955'te '**grev**'e gitmişlerdi. Oysa o tarihte **grev** henüz yasal bir hak olarak tanınmamıştı. Ama zorluklar çalışma düzenini de zorlar olmuştu.

İşte bu sırada DP Meclis Grubu'nda ekonomik sıkıntıların kaynağına inmek ve gereken önlemleri almak için verilen bir **gensoru,** yeni çalkantılara ve grubun ayaklanarak Başbakan dışında tüm hükümet üyelerinin düşürülmesine yol açmıştı. Grubun 22 Kasım 1955 günkü toplantısında ekonomik sıkıntılar dile getirilmiş ve hükümetin tutumu sert bir biçimde eleştirilmişti. Söz alan 30 kadar milletvekili, hükümetin belirli bir programı bulunmadığını belirterek içine düşülen çıkmazdan kurtulabilmek için tehlikenin görülmesini ve ona göre davranılmasını dilemişlerdi. Yaşanılan günleri Emrullah Nutku şöyle dile getirmişti: **"Herkes aynı fedakârlığı yaparsa bir kalkınma olabilir. Oysa bir yandan halktan özveri istenmekte, öte yandan her gün '5-10' milyonerin yaratılması halka ıstırap vermektedir!"** Bu sözlerle, izlenen ekonomi siyasasını **"Her mahallede bir milyoner yaratacağız!"** diye sloganlaştıran parti lideri ve Başbakan A. Menderes'e üstü kapalı bir eleştiri de yapılmıştı.

Tartışmalar sonunda Ekonomi ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı hakkında bir gensoru verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Başbakan Menderes o günlerde **Bağdad Paktı** toplantısı nedeniyle Irak'ta bulunduğundan gensorunun görüşülmesi onun dönüşüne ertelenmişti. Grubun 29 Kasım günkü toplantısında ise yalnız Ticaret Bakanı değil, tüm kabine üyeleri sorguya çekilmişti. Gensoru üzerine söz alan S. Yırcalı "madem ki memnun değilsiniz, o halde istifa ediyorum" deyince, zaten bunu istemekte olan grub, istifayı hemen kabul etmişti. Ama arkasından Döviz Dağıtım Komitesi'nde görevli olan öteki "2" bakan, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da kürsüye çıkartılarak istifa ettirilmişlerdi. Gidişin hiç de iyi olmadığını gören Başbakan Menderes, grubu yatıştırabilmek için Zorlu'ya "Bütün görevlerimden istifa ediyorum" dedirtmişti. Bu sırada Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Menderes'i kısa bir kabine toplantısı yapmak amacıyla salondan dışarı çıkartmıştı. İçeri geçildiğinde Menderes de Başbakanlıktan istifa etmeyi düşündüğünü açıklamıştı. Ancak Devlet Bakanı Mükerrem Sarol tek çıkış yolunun, Başbakanın değil, bakanların teker teker istifası olduğunu öne sürmüştü. Bunun üzerine bakanlar istifalarını Başbakana sunmuşlardı.

Böylece hep birlikte grup toplantısına inilmişti. Söz alan Menderes, hatalarını kabul edip yalnız kendisi için güvenoyu istemiş ve grubun gücünü överek şunları söylemişti:

"Şahsım adına ve kendim için sizden itimat oyu istiyorum. Benim sizin karşınızda diktatör olmama ihtimal var mıdır? Siz grup olarak her şeye kadirsiniz! İsterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz!"

Menderes'in grubu yücelten ve rica kokan bu sözlerinin ardından başkanlığa "2" ayrı önerge verilmişti. Birincisinde hükümetin toptan istifası, ikincisinde ise Başbakan dışındaki bütün bakanların çekilmeleri istenmişti. Oya konulan ilk önerge çoğunluk sağlayamamış, ikincisi ise kabul edilmişti. Böylece Menderes, bütün kurmaylarını tutsak veren bir komutan gibi kendisini kurtarmıştı! Artık onun vaktiyle çok eleştirdiği **'tek şef**'ler gibi **tek adam** olmak ve öyle kalmak istediği ortaya çıkmıştı. 29 Kasım 1955'teki o dramatik geceyi ve Menderes'in **Pirus**'u andırır zaferini olayların içinden izlemiş olan İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, şöyle canlandırmaktadır:

"Menderes, o gece zor anlarında kapıldığı ruh haleti içindeydi. Gözleri önünde birer birer yıkılan bakanlarının imdadına koşamıyor, kâh Meclis'teki odasında, kâh Koraltan'ın yanında, Meclis salonundan gelen kızgın sesleri işitmemeye çalışarak 'ne olacak, ne olacak?' diye başı eğik, saçları karışık dolaşıp duruyordu. Sonunda çekilmeye karar verdi, hatta istifasını yazarak Koraltan'a bıraktı. İşte bu anda Sarol'un aklına yine bir toprak adamının güçlükler önünde başvurduğu son çare geldi: Kuraktan, taşkından veya yangından hiç değilse tohumları kurtarmak!.. Menderes bu sözlerle bir anda toparlandı... Hükümet üyelerinin bu nasıl olur demelerine bakmadan... salona indi, kürsüye çıkarak o meşhur konuşmasını yaptı... **Menderes, aslanın önüne yalnız birkaç bakan değil, bir hükümet atmıştı...**" (ARM, 119)

4- MENDERES'İN DÖRDÜNCÜ HÜKÜMETİ VE PROGRAM VAATLERİ

29 Aralık'ta istifa eden tüm bakanlarının başında Başbakan olarak kalan Menderes, parti grubunun yatışmasını beklemiş olacak ki, istifasını ancak 10 gün sonra Cumhurbaşkanına sunmuştu. DP liderliğini sürdürdüğü için doğal olarak yine hükümeti kurmakla kendisi görevlendirilmişti. 9 Aralık 1955'te oluşturulan Dördüncü Men-

deres kabinesinde, üçüncü hükümette bulunan bakanlardan, birkaçına yer verilmişti. Ancak bunun bir geçiş dönemi kabinesi olduğu anlaşılıyordu. Çünkü partide ve grupta durumunu sağlamlaştıran Başbakan, ilk fırsatta değişikliğe giderek H. Polatkan ve F. R. Zorlu ile birlikte grup başkanvekilliğindeki adayı Tevfik İleri'yi yeniden kabinesine almıştı.

IV. hükümet programı 13 Aralık 1955'te DP Meclis Grubu'nda okunmuştu. Buna ilişkin görüşmeler saatlerce sürmüş ve söz alan milletvekilleri programı 9 Kasım oturumunun heyecanı içinde eleştirmişlerdi. Sonunda "37" olumsuz ve "7" çekimsere karşılık "347" oyla hükümete güven verilmişti.

Program, ertesi 14 Aralık'ta da Meclis'te okunmuştu. Programın belirgin özelliği, "2" bölümden oluşmasıydı. İlk bölümde, 1950 Mayısında kurulan ilk hükümetin programında yer alan kısımlardan aktarmalar yapılmıştı. Bu yönüyle bu bölüm, "5" yıldır söylenenlerin bir yinelenmesi niteliğindeydi. İkinci bölümde ise ülkede ve parti içinde karşılaşılan güçlükler, eleştiriler karşısında alınması düşünülen önlemler anlatılmıştı. Buna göre, yatırımlar sürdürülürken halkın gereksinimi olan günlük tüketim malları ile sanayi hammaddeleri ve yedek parçalarının daha geniş ölçüde dağıtımı için gereken önlemler alınacaktı. Sebepsiz ve haksız fiyat artışları mutlaka önlenecek, ihtikâr ve karaborsa ile mücadele kararlılıkla sürdürülecekti. Hükümet gerekirse bunun için **"özel mahkemeler"** kurma kararındaydı.

Programda, yaş sınırı kaldırılmış olan emeklilik işlemlerinde bazı olumsuz yorum ve anlayışları da önleyeceği ve "eğer varsa duyulan huzursuzluğu" kaldırabilmek amacıyla eskiden olduğu gibi "30" yıla çıkartılmasının "faydalı görüldüğü" de belirtilmişti. Uzun süredir değiştirilmesi söz konusu olan **Anayasa değişikliği** için hazırlıklara başlanıp 1958 seçimlerinden önce gerçekleştirilmesi gerekli görülüyordu. Seçim yasasında, vatandaşların oylarını ve isteklerini daha iyi yansıtmak amacıyla yapılmış olan değişiklikler, olumsuz yorumlar ve tepkiler doğurduğuna göre, bu sakıncanın ortadan kaldırılmasına da girişilecekti.

Hükümet programında ünlü **ispat hakkı** için TBMM'ne verilmiş yasa önerisine de değinilmişti. Ancak evvelce olduğu gibi bu öneriye karşı çıkılmış ve tasarının incelenmesinden sonra "en isabetli kararın Meclis genel kurulunca verileceği" belirtilmişti (Metin: MMK, 268-273).

Açıkçası Menderes kendisine karşı şahlanmış olan grubu yatıştırabilmek için son girişimlerinden geri dönmeyi de içeren gönül alıcı

vaatlerde bulunmuştu. Hükümet programı üzerinde söz alan İnönü, **6/7 Eylül olayları, Bağdad Paktı, Kıbrıs** ve **Adalar** gibi dış sorunlara değindikten sonra, yaşanan ekonomik sıkıntıların, bir **plana** dayanmayan yatırımlardan, aşırı borçlanmadan ve Türk parasının değer yitirir olmasından kaynaklandığını belirtmişti. Eleştirileri yanıtlayan Menderes, her zaman yaptığı gibi öteki milletvekillerinin konuşmalarına hiç değinmeden İnönü'yü ve onun iktidar dönemini yermeye koyulmuştu. Ona göre, **plan sorununa** "efsanevi" bir değer verilmekte ve "DP'ye hücum için bir silah, bir kılıç" haline getirilmekteydi. Başbakan, İnönü'nün "25" yıllık mutlak yönetim döneminde **plan** yapılmış mıdır diye sormuş ancak salondan yükselen itiraz sesleri karşısında, 1946'dan sonra **"Türkiye'nin Genel Kalkınma Planı"** adıyla bir taslak hazırlandığını söylemek durumunda kalmıştı. Başbakan, **borçlanma** yerine **kredi** deyiminin kullanılmasının daha "ılımlı" olduğunu da öne sürmüştü. Krediler yerinde kullanılırsa kalkınma gerçekleşecek, ekonomik sıkıntılar atlatılacaktı.

Hükümet programı 16 Aralık 1955'te oya sunulmuştu. HP'nin kurulmuş olmasına karşın Meclis çoğunluğunu elinde bulunduran DP'lilerin oylarıyla hükümete güven verilmişti. "57" olumsuza karşı "398" üye güvenini belirtirken içlerinde DP'lilerin de bulunduğu "75" milletvekili oylamaya katılmamıştı.

Menderes'e güvenini sürdürmüş olan DP Meclis Grubu, haksızlıklara ve yolsuzluklara meydan verdikleri, yetkilerini kötüye kullandıkları öne sürülen "4" eski bakanın tutumları hakkında tatmin olmamıştı. Bunlar **Döviz Komitesi**'ni oluşturan Maliye Bakanı H. Polatkan, Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı ile İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu idi. Komite üyesi olmayan Ağaoğlu haksız yollardan kazanç sağlamakla suçlanıyordu. DP grubunda bu konuda yapılan tartışmalardan sonra Grup Başkanı Burhanettin Onat'ın verdiği önerge ile **Döviz Komitesi** üyeleri hakkında **Meclis Soruşturması** açılması istenmişti (20 Aralık). Ağaoğlu son anda araştırma dışı bırakılmıştı!

Dördüncü Menderes hükümetinin güvenoyu almasından "4" gün sonra Meclis'e verilen bu önerge kabul edilmiş ve soruşturma için bir özel komisyon kurulmuştu. Ne ki komisyona muhalefet partilerinden hiçbir üye alınmamıştı! Sonuçta komisyon ilgili bakanları suçlayıcı bir kanıt bulunmadığını belirten bir rapor düzenlemişti. Böylece de Polatkan Zorlu Yırcalı üçlüsü aklanmıştı (13 Haziran 1956). Bu, Menderes'in bir başarısı sayılmış, gruba yeniden egemen olduğu biçiminde yorumlanmıştı. Ama kamuoyundaki söylentilerin önüne geçile-

memişti. Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi, böylesi bir karar "hiç kimseyi tatmin etmedi. Çünkü soruşturma, suçlanan kişilerin partili arkadaşları tarafından yürütülmüştü." (YMİ, 91) Ama Menderes, evvelce de değindiğimiz gibi bu sonucu sağladıktan sonra Polatkan ile Zorlu'yu yeniden kabinesine almaktan çekinmemişti. Başgil'in değerlendirmesiyle **"Bu, şüphesiz cesur ve âlicenap bir hareket olmakla beraber, siyasi bir hata idi. Çünkü, bu iki kişi de kamuoyunda itibarını kaybetmişti."**

Menderes artık parti içinde duruma egemen olduğundan, basın davalarında **ispat hakkı** tanınması için eski DP'li **Hürriyet Partililerin** vermiş oldukları yasa önerisi de Meclis Genel Kurulu'nda kolaylıkla reddedilmişti (20 Nisan 1956).

Ç) 1957 GENEL SEÇİMLERİ

1 - CHP'NİN XIII. KURULTAYI VE HÜRRİYET ANDI

Partisindeki kopmalardan ve **6/7 Eylül** olaylarından sonra hükümetteki arkadaşlarını grubun önüne atarak liderliğini koruyan Menderes, sonunda duruma egemen olabilmişti. Ne var ki bu kez, CHP'nin bilinen güçlü ve CMP'nin O. Bölükbaşı'da simgeleşen kendine özgü muhalefetlerinin dışında, kendisini ve partisini çok yakından tanıyan ve bir ara DP anlayışının savunucuları olan bir üçüncü grubun, **Hürriyet Partisi**'nin muhalefeti ile karşı karşıya gelmişti. Üstelik bu "3" parti arasında iktidara karşı bir **güç birliği** oluşturma girişimleri sürdürülmekteydi. Bu nedenle DP ve Menderes için izlenecek siyasa öncelikle bu **güç birliğini** engellemek ve arkasından kendileri için oluşturulacak yeni koşullarla seçimlere gitmekti.

O sırada toplanan **CHP**'nin **XIII. Kurultayı**'nda alınan kararlar ve kurultayın kamuoyunda uyandırdığı olumlu yankılar da önlemlerin gecikmeden alınması gerektiğini göstermişti. 9 Eylül 1957 günü toplanan kurultayı HP Genel Başkanı F. L. Karaosmanoğlu ile CMP temsilcileri de izlemişlerdi. Kurultayda **"Birleşmiş Muhalefet Cephesi"** olarak adlandırılan "3" partinin ortak görüşlerinin sergilenmesine de çalışılmıştı. Partiler arasında sürdürülen görüşmelerin bir yansıması olarak **güç birliği** yapılması onaylanmıştı. Ayrıca üzerinde durulan ilkelerin ışığı altında bir bildiri de düzenlenerek yayımlanmıştı. Adına **Hürriyet Andı** denilen bu bildiride DP iktidarına karşı özgürlük savaşımı sürdürmeye and içildiği vurgulanarak şöyle denilmişti:

"Ülkenin bugünkü siyasal durumu ve bu durumun tarihi partimizin XIII. Kurultayı'na yüklediği tarihi görev, Birleşmiş Muhalefet Cephesi'nin bir üyesi olan biz Cumhuriyet Halk Partililer, Türk milletini layık olduğu ileri demokratik rejime ve vatandaşlar arasında eşit muameleyi ilke edinen hukuk devletine kavuşturmaya ve millet iradesinin tecellisine (ortaya çıkmasına) **engel olmak isteyenlerin karşısında hiçbir şeyden yılmadan, kanuna uyup, ulu Tanrı'ya sığınarak mücadele etmeye and içtiğimizi işbu Hürriyet Andı ile kabul ve ilan ederiz!"** (CHP, 302 vd.)

CHP'nin **Hürriyet Andı,** ondan "10" yıl önce, 7 Ocak 1947'de ilk kongresini yapan DP'nin yayımladığı **Hürriyet Misakı**'na bir **"nazire",** bir koşutluk anlamını taşıyordu. Roller, partiler değişmişti. Ancak demokrasi, hukuk devleti ve Namık Kemal'den beri sorgulanan **hürriyet** özlemi değişmemişti! "3" parti adına yayımlanan metinde öngörülen düzeltimler, öneriler ve yasalar, idealist bir düşüncenin yansıması gibiydi. Bunların da bir kısmı ancak **27 Mayıs 1960** girişiminden sonra gerçekleştirilebilecekti.

Bu gelişmeler karşısında Başbakan Menderes ve DP, ilgili bölümde belirttiğimiz gibi, süratle seçim yasasında değişiklikler yaparak (13 Eylül) karşıt partiler arasında iş ya da **güç birliği** yapılması olanaklarını tümden ortadan kaldırmıştı. Böylece **27 Ekim 1957'de yapılacak genel seçimlere her parti tek başına katılmak zorunda bırakılmıştı.**

2 – 27 EKİM 1957 SEÇİMLERİ

DP iktidarı döneminin bu ikinci genel seçimlerine "4" parti katılmıştı: **DP - CHP - CMP - HP.** Yalnız bunlardan **CMP** en güçlü sözcüsünden yoksun bırakılmıştı. TBMM'ye hakaret savıyla tutuklanan O. Bölükbaşı seçimleri tutukevinden izlemek zorunda kalmıştı.

CHP, 10 Ekim'de yayımladığı seçim bildirisinde, **Hürriyet Andı**'na uygun olarak demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri açısından gerçekleştirilmesinde artık zorunluluk duyduğu kurumlara ve önlemlere yer vermeyi yeğlemişti. Bunda iktidara gelindiğinde, gerçekleştirilecek işler ve yapılacak düzenlemeler şöyle sıralanmıştı:

– Mahkeme bağımsızlığı ve yargıç güvencesi sağlanacak, **Yüksek Hâkimler Şûrası** kurulacaktır,

– Söz, basın, toplantı özgürlüğü sağlanacaktır,

– Nispi temsil (orantılı) seçim sistemi getirilecektir,

- **Radyo ve üniversite özerkliği** sağlanacaktır,
- Yolsuzluklar önlenecek, ispat hakkı tanınacaktır,
- **İki Meclisli parlamento** sistemi oluşturulacaktır,
- Kanunları denetleyecek **Anayasa Mahkemesi** kurulacaktır,
- Milletvekili sayısı azaltılacaktır,
- Partilerin iç bünyelerinde demokratik esaslardan uzaklaşmayı önleyecek yasalar çıkarılacaktır,
- Cumhurbaşkanının tarafsızlığı sağlanacaktır...

Ve seçim bildirgesinin en çarpıcı vaatleri:

- İşçiye **grev ve toplu sözleşme** hakkı verilecektir,
- Memura mesleki örgüt ve sendika kurma hakkı tanınacaktır,
- Ekonomi, plan ve programa göre düzenlenecektir,
- Köylünün borçları hafifletilecektir,
- Hayvan vergisi kaldırılacaktır,
- Sosyal sigorta uygulamaları genişletilecektir,
- Yıllık ücretli izin hakkı tanınacaktır,
- İktisadi Devlet Teşekküllerinde, işçinin söz sahibi olması sağlanacaktır. (CHP, 308)

İnönü ailesinin üyesi olan M. Toker'in aktardığına göre de, olası bir CHP iktidarında Cumhurbaşkanı adayı olarak Prof. Dr. Tevfik Sağlam düşünülmüştü. İnönü Başbakanlığı üstlenip vaat edilenleri gerçekleştirmeye çalışacaktı (DYA, 262). DP iktidarı ile anlaşmazlığa düştüğü için görevinden istifa eden Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu ile bazı aydınların CHP'ye katılmaları da partinin gücünü artırmıştı.

Buna karşın DP içerisinde yeniden bazı anlaşmazlıklar ve ayrılmalar görülmüştü. Isparta Yalvaç ilçe kongresindeki anlaşmazlıklar üzerine milletvekillerinden İrfan Aksu partiden istifa etmiş ve bir bildiri yayımlayarak merkez yönetimini suçlamıştı. 7 Eylül'de istifa eden parti kurucularından F. Köprülü'yü Burhanettin Onat ile Dağıstan Binerbay'ın ayrılmaları izlemişti. Aday listeleri ilan edildiğinde de bundan memnun olmayanların istifaları devam etmişti. DP iktidarı karşıt partiler arasında **işbirliğine** engel olurken kendisi de kan kaybetmeye başlamıştı.

CHP milletvekili adaylarını 5 Ekim'de, CMP ve HP ise 7 Ekim'de açıklamışlardı. DP listesi ilan edildiğinde "140" milletvekilinin listelerde yer almadığı görülmüştü.

1957 seçim kampanyası, 1950 ve 1954 seçimlerine oranla daha sert ve hırçın bir hava içinde geçmişti. Seçim öncesinde her alanda kısıtlamalara giden iktidar, seçimi kazanabilmek için tüm devlet ola-

naklarını kullanmaktan çekinmemişti. Cumhurbaşkanı C. Bayar da 1954'de yaptığı gibi seçim gezilerine çıkarak DP iktidarının başarılarını sergileyen konuşmalar yapmıştı. Bayar, 20 Ekim'de İstanbul Taksim Meydanı'nda yaptığı konuşmada, Amerikalılar gibi çalıştıklarını belirterek "Öyle umut ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile **küçük bir Amerika olacaktır**" derken, Menderes sık sık din etkenini bir koz olarak kullanmaya devam etmişti. Örneğin, Kayseri'deki konuşmasında, 7 yılını dolduran iktidarları süresinde yurtta '15.000' cami yapıldığını ve '86'sının da onarıldığını vurgulamış ve **Süleymaniye Camisi**'nin yapılışının 500. yıldönümünde düzenlemeyi öngördükleri tören için "Müslümanların İstanbul'a davet" edileceğini söylemişti. (**Cumhuriyet**, 20 Ekim 1957) Bu çabalarda **"düşüşten kurtulma"**yı sağlamak isteyen bir psikoloji de etken olmuştu. Çünkü partilerarası görüşmelerin yapıldığı sırada 1956 Nisanında CHP Üsküdar İlçe Kongresi'nde konuşan Sırrı Atalay, Başbakanın kendilerine yönelik suçlamalarına değinerek, **"Menderes bütün sözlerinin hesabını verecektir. Bağımsız bir mahkeme kuracağız ve Menderes bu mahkeme huzurunda bütün iktidarının hesabını verecektir,"** diye ileriye yönelik biraz da tehdit kokan bir tasarımdan söz etmişti! (DP, 125)

Bu sözler, **Yassıada**'ya varan bir yolculuğun bir önsezisi mi idi bilinmez. Ama seçim propagandası süresince Menderes, 1950'den başlayarak yaptığı gibi İnönü'ye yönelik ağır suçlamalarına devam etmişti. Ona göre İnönü, kaybettiği iktidarı yeniden ele geçirebilmek için her türlü tertibe başvurmakta idi. "İsmet Paşa buhran (bunalım) var diyor! Buhran İsmet Paşa'nın kendi kafasındadır. İsmet Paşa hastadır. Malta humması, Asya gribi gibi bir hastalığa tutulmuştur. **Onun hastalığının adı darü'l-iktidardır** (iktidar hastalığıdır)" diyordu (Trabzon, 13 Ekim 1957). Buna karşın İnönü, önseziye dayalı görüşleriyle, **"Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığımda çekilmek lütfuna uğrar. Onları ileride savunacak tek adam ben olacağım!"** diyerek ileride doğabilecek olumsuzluklara karşı uyarılarda bulunmaya çalışmıştı. Ancak bu tür uyarılar, DP liderlerinin girdikleri tünelde yollarına devam etmekte ısrarlı davranmaları karşısında **"Sizi ben bile kurtaramam"**a dönüşecekti.

1957 seçim kampanyasında, ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığı dışında, üzerinde en çok durulan, slogan haline getirilen konular ve sorunlar, **ispat hakkı, yargıç güvencesi, üniversite özerkliği** olmuştu.

DP ve Menderes'e karşı HP de kendisinin oluşmasına yol açan

görüş ayrılıkları, özgürlükler ve ispat hakkı ilkeleri dorultusunda kampanyasını sürdürmüştü. Partinin, **"Adı demokrat, bayrağı istibdat, korkusu hakikat, sonu milletten tokat!"** yazılı afişleri büyük ilgi yaratmıştı. DP'den istifa eden F. Köprülü de HP'yi desteklemeye başlamıştı. Balıkesir'de düzenlenen mitingte, birlikte yola çıktıkları Adnan Menderes'i **"tek şef"** sistemine dönmekle suçlayarak, "Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca milletin mücadelesidir" demişti.

Öte yandan seçimlerden "4" gün önce 23 Ekim'de, Ankara'da bir grup öğrencinin ellerinde Atatürk posteriyle Kızılay'dan Bakanlıklar'a doğru yürümeleri, bu seçimlere ayrı bir anlam katmıştı. Polis o yürüyüşü engellemişti ama, Eroğul'un vurgulamasıyla (DP, 126), belki de bu yürüyüş, 27 Mayıs 1960 öncesi öğrenci olaylarının bir provası olmuştu!

Seçimlerden "2" yıl önce 23 Ekim 1955'te yapılan **Genel Nüfus Sayımı**'nda Türkiye nüfusu "24.064.763" olarak belirlenmişti. 1957 sonlarında bunun "25" milyonu aştığı varsayılmıştı. 27 Ekim 1957 Pazar günü yapılan seçimlerde oy kullanacak seçmen sayısı ise "12.077.413" olarak saptanmıştı. Bunlardan "9.230.814"ü oy vermişti. Buna göre katılma oranı "% 76.43" olmuştu. Uygulanan çoğunluk sistemine göre seçimlerde partilerin aldıkları toplam oylarla bunun oranları ve çıkardıkları milletvekili sayısı şöyle belirlenmişti:

Partiler	**Aldığı Oy**	**% Oranı**	**Milletvekili**
Demokrat Parti	4.303.190	47,70	424
C. Halk Partisi	3.768.043	40,82	178
C. Millet Partisi	663.295	7,19	4
Hürriyet Partisi	356.419	3,86	4
Bağımsız ve Öteki Part.	39.867	0,43	4
Toplam	**9.230.814**	**100.00**	**610**

Buna göre DP, büyük kayıplara uğramıştı. Seçimlere **"Büyük Türkiye için desteğinizi istiyorum!"** posteriyle giren Menderes beklediği desteği alamamıştı. 1954'de "503" milletvekilliği kazanmışken şimdi "610" milletvekilinden ancak "424"ünü çıkarabilmişti. Gerçi bu sayı ile de TBMM'de 2/3 çoğunluğu elinde bulundurmayı sürdürmüştü ama aldığı oy oranı % 50'nin altına düşmüştü. 1954'e göre % 10.72 oranında oy yitirmişti. Üç karşıt partiden ikisinin, CHP ile CMP'nin oy oranları toplamı DP'ninkinden fazla idi.

CHP, beklenildiği gibi 1954 yenilgisine oranla büyük bir sıçrama yapmıştı. Milletvekili sayısını yaklaşık "6" kat artırmıştı. Ne var ki CHP'den milletvekili olanlardan "5"i, "2" ayrı çevreden seçimi kazandıkları ve bunlardan birini seçmek zorunda olduklarından Meclis'teki üye sayısı "173" demekti. Dikkati çeken, partinin tutucu/dinci propagandaların geçerli olacağı sanılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan oy toplamış olmasıydı.

CMP ile HP ise seçimde umduklarını bulamamışlardı. Ancak onların elde ettikleri sonuçlar "2" ayrı yönden sürpriz sayılmıştı. CMP, sözcüleri ve Kırşehir listesinin başında bulunan O. Bölükbaşı hapiste iken seçim kazanabilmişti. HP, merkez yönetimindeki yeterli ve yetenekli kadrosuna karşın başarısız olmuş, tam bir düş kırıklığına uğramıştı. Her iki parti için öteki sürpriz ya da benzer özellik, yalnızca tek bir ilde seçimi kazanmaları olmuştu. CMP Kırşehir'den, HP de Fethi Çelikbaş'ın liste başı olduğu Burdur'dan "4"er milletvekili çıkarmıştı. Seçimlerde umulanın çok altında bir oy alınması, bir bakıma **Hürriyet Partisi**'nin sonu olmuştu. 20 Aralık 1955'te DP'den koparak kurulan bu parti, 27 Ekim seçimlerinden "1" yıl sonra ve henüz 3. yılını doldurmadan, 24 Kasım 1958'de CHP'ye katılmıştı.

1957 seçimlerinin göze çarpan bir başka özelliği, toplam milletvekili sayısının artmasına karşın kadın üye sayısının artmaması olmuştu. Gerçekte TBMM'de **kadın milletvekili sayısı** 1935 seçimlerinde en üst sayıya çıktıktan sonra giderek azalmıştı. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı 1934'ü izleyen ilk 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili seçilmişti. O dönemdeki milletvekili sayısı "395" olduğu için kadın üye oranı % 4.56 demekti. 1939 seçimlerinde milletvekili sayısı "400"e çıkmışken kadın üye sayısı "15"e (93.75); 1946 seçimlerinde ise "9"a (1.98) inmişti. DP'nin iktidara geldiği 1950'de ancak "3" kadın milletvekili seçilebilmişti. "487" milletvekili içinde bu oran % 0.61 idi. 1954'de Meclis'in üye sayısı "535"e çıkarken kadın üye sayısı bir fazlası ile "4" olabilmişti (% 0.75). Bu son 1957 seçiminde ülke nüfusundaki artışa göre seçilen "610" milletvekili arasında ancak "7"si bayan idi. Bunun da oranı %1,33 demekti.

1957 seçimleri, önceki 1950 ve 1954 seçimlerine bakıldığında yer yer olaylı geçmişti. Kayseri'de çıkan olaylarda "16" kişi yaralanmıştı. Van'ın Başkale ve Konya'nın Ilgın ilçeleri ile Kastamonu, Çanakkale, Samsun ve Giresun'da da yaralananlar olmuştu. Birçok yerde de usulsüzlükler, haksızlıklar yapıldığı öne sürülmüştü. Gaziantep, Çanakkale, Kayseri ve Giresun'da vatandaşlar ilan edilen sonuçlara itiraz ederek gösterilerde bulunmuşlardı. Özellikle G. Antep'te büyük

çaplı olaylar patlak vermişti. İlde önce CHP'nin kazandığı ilan edilmiş, sonra köylerden gelen bazı sandıklara dayanılarak seçimi DP'nin kazandığı açıklanmıştı. Bunun üzerine galeyana gelen halk gösteriye başlamış ve adliye binasına yürüyerek burasını ateşe vermişti. Olayları yatıştırabilmek için kent üzerinde askeri uçaklar uçurulmuştu. Kimi yerlerde de seçmen kütüklerinde yapılan yolsuzluklar itirazlara neden olmuştu. Bu yüzden Diyarbakır'da İl Seçim Kurulu seçimlerin yenilenmesine karar vermişti.

Özetle, 1946 seçim yolsuzluklarından haklı olarak yakınan DP, hiç itiraz edilemeyen 1950'deki dürüst seçim sonucunda iktidara gelmişken, kendi döneminin ikinci seçiminde, aynı ölçüde olmasa bile yer yer usulsüzlükler ve haksızlıklarla geçen bir seçim yaptırtmıştı!

3 – MENDERES'İN BEŞİNCİ HÜKÜMETİ VE PROGRAMI

27 Ekim seçimlerinden sonra toplanan DP Meclis Grubu'nda Celal Bayar'ın yeniden Cumhurbaşkanlığı, Refik Koraltan'ın da TBMM Başkanlığı için aday gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Meclis ise ilk toplantısını 2 Kasım 1957'de yapmıştı. "404" oy ile Koraltan, yeniden başkanlığa getirilirken Bayar da DP milletvekillerinin oybirliği ile 3. kez Cumhurbaşkanı seçilmişti. Anayasa gereği istifa eden Adnan Menderes de 5. kez hükümeti kurmakla görevlendirilmişti.

Ancak Menderes, partideki kaynaşmalar yüzünden bu yeni kabinesini 23 gün sonra kurabilmişti.

25 Kasım 1957'de oluşturulan Menderes'in 5. ve son hükümetinde göze çarpan ilk özellik, bazı yeni bakanlıkların kurulmasıydı. **Basın-Yayın ve Turizm, İmar ve İskân, Koordinasyon** adıyla "3" yeni bakanlık kurulmuş ve İktisat ve Ticaret Bakanlığında değişiklik yapılarak iktisat bölümü ayrı tutularak adı Ticaret Bakanlığına dönüştürülmüştü. Bu değişiklikler, en azından DP yöneticilerinin bundan böyle, temel sorun olarak beliren ekonomideki açmazları çözmeye yönelmek ve **basın özgürlüğü** sorununda bir çıkış yolu aramak istediklerinin ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir etkinlik alanı ve gelir kaynağı olarak ortaya çıkan **turizm** ile ilgilenmek eğiliminde olduklarının bir işareti idi. Nitekim hükümet programında, ekonomik kalkınma çerçevesinde **turizm** konusunun da gittikçe artan bir önem kazandığına değinilerek, ülkenin bu yönden sahip olduğu değerleri içte ve dışta tanıtabilmek için, Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün **turizm** de eklenerek bir bakanlık haline getirildiği açıklanmıştı. Prog-

ramda İmar ve İskân Bakanlığının kuruluş amacı da, yurt düzeyinde girişilen imar ve yapım çalışmalarını uygun planlara göre yürütmek olarak belirtilmişti.

Yeni kurulan İmar ve İskân Bakanlığına Server Somuncuoğlu, Koordinasyona Sebati Ataman atanırken, Basın-Yayın ve Turizme Sıtkı Yırcalı getirilmişti. Bu da Menderes'in, haklarında bir dönem önce **Meclis Soruşturması** açılması istenen Hasan Polatkan ve F. Rüştü Zorlu'dan sonra Yırcalı'yı da kabinesine alarak, yolsuzluk söylentilerine önem vermediğinin kanıtı olmuştu. Zaten onun "adamları" ya da "yakın çevresi" olarak tanınanlar hükümetteki yerlerini korumuşlar, dahası göreceli üst mevkilere getirilmişlerdi. Örneğin, Ethem Menderes, Emin Kalafat ve Namık Gedik bakanlıklarını sürdürürlerken Tevfik İleri, Milli Eğitim Bakanlığından Başbakan Yardımcılığına getirilmişti.

Yeni bakanlar arasında dikkati çeken bir başka isim, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı seçilen Dr. Lütfi Kırdar idi. 1954 seçimlerinden sonra bu makama CHP'li bilinen Dr. Behçet Uz'u getiren Menderes, bu kez o dönemin ünlü İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olan ve İnönü'nün yakını sayılan Kırdar'ı getirerek güç gösterisinde bulunmak istemişti. Değişik kişiliklerden oluşan kabinenin uygulamada neler sergileyeceği merakla beklenir olmuştu.

Menderes, 5. hükümetinin programını kurulduğu 25 Kasım 1957'de TBMM'ne sunmuştu. DP iktidarının bu son hükümet programında göze çarpan büyük değişiklik, CHP dönemine ve İnönü yönetimine ilişkin eleştiri ve suçlamalara yer verilmemesi idi. Program genelde **"Demokrasi, hukuk devleti ve kalkınma için yapılması gerekenler - DP'nin 1950'den bu yana '7' yılda yaptıkları ve dış siyasa"** diye ayrılabilecek "3" bölüm halinde düzenlenmişti. Dolayısıyla, ülke kalkınması ve çağdaş devletler düzeyine ulaşabilmek için gerekli olan anlayış, tutum ve ilkeleri vurgulaması yönünden çok çarpıcı bir girişle başlıyordu. Yüzyıllarca ihmal edilmiş ve çeşitli yoksulluklara uğratılmış olan ülkede "ileri memleketlerle aramızdaki büyük mesafeyi kapatmak" zorunda bulunduğumuz belirtililerek şöyle denilmişti:

"Bugünkü dünyanın her sahada kaydettiği ilerlemeler, geçmişteki herhangi bir devirle asla mukayese kabul etmez bir sürat, vüs'at ve şümul (genişlik ve kapsam) arz etmektedir. Binaenaleyh bu ilerleyişe uyabilmek hususunda bütün imkânlarımızla çalışmak mecburiyetindeyiz. Hatta bu mecburiyet yalnız şerefli ve haysiyetli bir millet olarak yaşamanın değil, milletçe mevcudiyet ve bekamızın (varoluşumuzun) da esas şartını teşkil etmektedir...

"İktisadi cihazlanmada çok ilerlemiş, ileri bir refah seviyesine ulaşmış, her sahada lüzumlu tesis ve müesseseleri vücuda getirmiş milletlerle yanyana yaşamak, iktisadi işbirliği yapmak, onlarla başbaşa ve müsavi şartlarla siyasi münasebetler tesis ve idame etmek (kurmak ve sürdürmek) **mecburiyetindeyiz..."**

Arkasından, Türkiye'nin coğrafi konumu bakımından "dünyanın çok nazik bir yerinde" bulunduğu, bu dünyada tek başımıza yaşamadığımız için gelişmeleri izlemek ve **"sınırlarımızı her tarafa karşı savunmak"** zorunda bulunduğumuz hatırlatılarak, bunun da ancak **ekonomik kalkınma** ile sağlanabileceği vurgulanmıştı. Yürütme organı olan hükümetin başlıca görevleri de şöyle sıralanmıştı:

"Milletimizin bütün hayat ve faaliyet sahalarına şâmil (kapsayan) bugünkü ve yarınki, sayılamayacak kadar çok ve geniş ihtiyaçlarını karşılayabilmek, bütün vatandaşların, fert fert, zümre zümre ve millet olarak emniyet, refah ve saadetini temin eylemek, halkımızı her çeşit ıstırap ve tehlikeden uzak, huzur içinde yaşatmak, hülasa, memleketi maddi ve manevi ileri ve yüksek bir hayat seviyesine kavuşturabilmek, icranın vazifesi olarak tecelli etmektedir (belirmektedir)."

Programda devamla, hükümet icraatının düzen ve yasalar çerçevesinde en uygun ve yararlı biçimde kullanılabilmesinin, bir yandan TBMM'nin anayasal denetim hakkı, öte yandan gerekli kararların ivedilikle alınabilmesi gibi "2" yönü bulunduğu belirtilerek önemli olanın, Meclis ile hükümet arasında uyumu sağlamak olduğu vurgulanmıştı. Bu anlatımda, seçim öncesindeki TBMM denetimi, gensoru ve hatta parti grubunda bakanları düşürmeye varan ayaklanma gibi "aşırı" denetimlere bir tepki seziliyordu.

Programda daha sonra, son seçimdeki iç düzeni zedeleyen, hatta güveni sarsan olaylar yaşandığı hatırlatılarak, bundan sonra bunların kötü etkilerini giderecek ve tekrarlanmalarını önleyecek önlemlerin alınacağı açıklanmıştı. Bu bağlamda basınla ilgili yasal düzenlemelerde gereken iyileştirmeler yapılacaktı. Özgürlüklerin kötüye kullanılması da önlenecek, ancak **gizli komünistlik ile savaşılacaktı.** Hükümet programında son olarak ekonomik darboğazı aşmak için alınacak önlemler üzerinde durulmuştu. Kalkınmanın bir plana bağlanması gibi DP hükümetlerinin o zamana kadar beğenmedikleri bir soruna da değinilerek **"gerek bütçe içi ve gerek iktisadi devlet teşekküllerine ait yatırımları, birinci programımızda olduğu gibi bir plana bağlamak hususundaki prensibimizin kemaliyle tahakkuku üzerinde dikkatle duracağız,"** denilmişti (Metin: MMK, 407-417).

Kısacası Menderes'in 5. hükümetinin programı, partisinin ilkelerine bağlı, kendisine güvenen, ancak "7" yıllık iktidarı döneminde olup bitenlerden ders almış bir liderin, çağı yakalama yolunda yeni bir yöntem izleyeceği izlenimini vermişti. Programı eleştiren İnönü de, daha çok **Kıbrıs, NATO, Bağdad Paktı** gibi dış sorunlarla basın ve toplantı gösteri yürüyüşü yasalarında yapılan son değişiklikler üzerinde durmuştu. Sonunda TBMM'de hükümete "133"e karşı "403" oyla güven verilmişti. Ama uygulamaya geçildiğinde, programın verdiği ilk izlenimin aldatıcı, geçici ve bir anlık olduğu anlaşılmıştı. Herkesle, kamu kurum ve kuruluşlarıyla savaşımı benimsemiş olan lider Menderes, giderek daha da sertleşen baskıcı siyasasını izlemeye koyulmuştu.

D) LAİKLİK - DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ - DİNSEL EĞİTİM SORUNLARI

1 – LAİKLİK ANLAYIŞINDA "RESTORASYON"

Çok partili siyasal düzene geçtikten sonra yeni kurulan siyasal partilerin, Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen devrimi benimsememiş olanları da saflarına katarak halkın dinsel duygularını harekete geçirerek güç kazanma girişimleri karşısında iktidardaki CHP'nin de ödün verir bir siyasa izlemeye yönelmesi, **laiklik** ilkesini en çok tartışılan bir soruna dönüştürmüştü. İnönü iktidarının **İmam-Hatip** okulları ile **İlahiyat Fakültesi** açma dışında, ilkokullara –isteğe bağlı olma koşuluyla da olsa– **din dersleri** koyması, 14 Mayıs **1950 Ak Devrimi** ile yönetime gelenlerin **din ve vicdan özgürlüğü** kavramı çerçevesinde daha da ileri adım atmalarını bir bakıma kolaylaştırmıştı.

İlgili bölümde açıklandığı gibi, DP'nin seçim bildirisinde ve A. Menderes'in kurduğu ilk hükümetin programında, bir bütün olan **"devrim"**, "2"ye bölünmüş ve ancak **"ulusa malolmuş devrimler"**in korunacağı vurgulanmıştı. Bu da iktidarın, "ulusa malolmamış" gözüyle bakacağı devrim uygulamalarından vazgeçebileceği ya da onların savsaklanmasına göz yumacağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu bir bakıma **restorasyon**, yani **devrim** hareketlerini yeniden gözden geçirip gereken düzenlemeleri yapmak demekti.

DP iktidarının **"Devrim"**i bölmesi, kimi bilim çevrelerinde ve basında da destek bulmuştu. Örneğin DP ideolojisinden yana olduğu

bilinen hukukçu Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, devrim hareketlerini tümden gözden geçirip iyilerini kötülerinden ayırmak gerektiğini savunmuş ve bir '**restorasyon**'dan söz etmişti. Başgil, eski bir komünist olan Nihat Yazar'ın, "bir süredir memlekette geçerli olan dinsizliğe son vermek" amacıyla çıkardığı **Volkan** gazetesinde çıkan demecinde şunları söylemişti:

"Cahilane bir taassup ve körlükle bu milletin diline, dinine, tarihine, manevi ve ahlaki kıymetlerine vurulan tekmelerin haklı reaksiyonları ve acı tenkitleri var. Bugün bu masum insanların göğüslerini dolduran ahlar boşanmakta ve memleket bir restorasyon devri beklemektedir.

"Restorasyon devri açmak demek, inkılap etiketi altındaki realiteleri (gerçekleri) **yeni baştan gözden geçirmek, iyilerini kötülerinden ayırmak, hakiki inkılabı dejenerance** (yozlaşma) **hareketlerinden ayıklamak demektir."** (TBD, 233 vd.)

Menderes'in ilk hükümeti programında **laikliğin** herkes tarafından kabul edilecek bir tanımı da yapılarak, "Hakiki laikliği, dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin yasaları düzenleme ve uygulamada etken olmaması şeklinde anlıyoruz" denilmişti. Ancak hemen bunun arkasından **"din ve vicdan özgürlüğünün gereklerine uyulacağı ve din dersleri ile din adamı yetiştirecek yüksek kurumlar açmak için ivedilikle karar alınacağı"** vurgulanmıştı. Bütün bunlar, DP iktidarı döneminde din ve vicdan özgürlüğü**/laiklik** anlayışının ve buna ilişkin uygulamaların tartışmalara yol açacağının açık göstergesi idi.

Nitekim DP hükümetinin ilk çıkardığı yasa, ezanın Türkçe okunması zorunluluğunu kaldırıp **Arapça ezana** dönüşü sağlamak olmuştu (16 Haziran 1950). Arkasından radyoda Arapça Kuran yayınına başlanmıştı (7 Ağustos). Bunu da 1948 Şubatında ilkokullarda velinin isteğine bağlı olarak verilmesine başlanan din dersinin zorunlu hâle getirilmesi izlemişti (10 Ekim 1950).

Bu girişimler, DP iktidarının daha 6. ayı dolmadan laik devlet kavramına ilişkin tartışmaları artırmıştı. Anayasasında laiklik ilkesi bulunan bir devletin, din derslerini zorunlu kılıp kılamayacağı sorunu derin görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Bu tartışmalarda DP listesinden bağımsız olarak BMM'ne girmiş yazar ve devlet adamı "2" ünlü kişi de bu karara karşı çıkıp laikliğe ve Anayasaya aykırı olduğunu belirtmişlerdi. **Cumhuriyet** başyazarı Nadir Nadi, Milli Eğitim Bakanlığının aldığı bu kararı **devrim ilkelerine** aykırı görerek eleştirmişti. Ona göre, çocuklara dini eğitim olanağını devlet sağlayabilirdi. Ancak

dersler okullarda devlet memuru olan kadrolu öğretmenlerce değil "din teşkilatına bağlı öğretmenler tarafından" verilmeliydi. N. Nadi görüşünü **"Laik olduğunu iddia eden, o prensibe bağlılıkta içtimai bir fayda gören bir devlet, ihtiyari** (isteğe bağlı) **de olsa, din tedrisatını milli bütçeden kendi vasıtalarıyla sağlayamaz. Hele bu tedrisatı hiçbir şekilde mecburi kılamaz!"** diye açıklamıştı (AİU, 16). Kurtuluş Savaşı yıllarının devlet adamı Adnan Adıvar da, böyle bir girişimin Anayasanın 2. ve Medeni Kanunun 103. maddesine aykırı olduğunu belirtmişti (Cumhuriyet, 31 Ekim 1950). Ancak bu sırada dikkati çeken bir çelişki, CHP iktidarının son Başbakan Yardımcısı ve Anayasa Profesörü Nihat Erim'in din dersi okutulmasını savunması olmuştu. Aslında Erim, 1947 CHP Kurultayı'nda, İmam-Hatip okulları ve Kuran kursları açılması yanında ilkokullarda **din eğitimi** yapılmasını önerenlerden biri idi. Bu konuda başlayan tartışmalar 1952 yılı sonlarına kadar sürmüştü. Erim'in **Ulus**'ta çıkan yazılarına yanıt veren N. Nadi, din derslerinin Milli Eğitim Bakanlığınca atanan öğretmenler tarafından değil, dini topluluklar (cemaatler) aracılığıyla ve onların bulup parasını ödedikleri kimselerce verilmesi ve ana babaların rızası olmadan çocukların bu dersle yükümlü sayılmamaları gerektiği yolundaki görüşünü savunmuştu ("Politika ve Din", Cumhuriyet, 12 Ekim 1952).

2 – VİCDAN VE TOPLANMA HÜRRİYETİNİ KORUMA YASASI

DP iktidarı **Arapça ezana** dönüş yapar ve ilkokullarda din dersini zorunlu hale getirirken, seçim döneminde yapılan propagandaların da etkisiyle yurdun çeşitli yerlerinde **devrim** ve Atatürk karşıtı eylemler görülmeye başlanmıştı. 1951 Konya Kadınhan DP Kongresi'nde, **şapkanın kaldırılarak fes giyilmesi, Arap abecesine dönülmesi, kadınların çarşaf giymeleri ve çok evliliğin serbest bırakılması istenmişti. DP milletvekillerinden Hüseyin Nalban da "İslamiyetin devlet dini olarak kabul edilmesini önermişti."**

Öte yandan Kırşehir'den başlayarak Ankara Orduevi karşısındaki Atatürk heykellerinin **Ticani** tarikatı mensuplarınca tahrip edilmesi, kamuoyunda heyecan ve tepki yaratınca DP lideri Menderes, Atatürk ve eserlerini korumak amacıyla özel bir yasa çıkartmayı gerekli görmüştü. Hem de özel bir yasanın gereksiz olduğu yolunda her kesimden gelen itirazlara karşın tasarıyı bütün gücüyle savunaraktan!..

Ama bununla da **gerici/şeriatçı** söylem ve eylemlerin önüne ge-

çilememişti. Bunda, DP'nin **laiklik/vicdan özgürlüğü** konusundaki yaklaşımının payı vardı. Nitekim partili milletvekillerinden Fehmi Ustaoğlu'nun **Büyük Cihad** gazetesinde yayımlanan (Ekim 1952) makalesinin başlığı bile devrim karşıtlığının tipik bir örneği idi: **"Milletin Atatürk İnkılabına Medyun** (borçlu) **Olduğu İddiası Asla Doğru Değildir!"** Ustaoğlu, **Milli Mücadele** denen Kurtuluş Savaşı'nın **"din için"** yapıldığını savunmuş ve ondan sonraki reformların yararsız olduğunu öne sürmüştü. Yine iktidar milletvekillerinden Abdullah Aytemiz de şeriat düzenine yönelik eğitim-öğretim yapılan Mısır'daki **Camiü'l-ezher Medresesi**'ne öğrenci gönderilmesi için 1952 Kasımında Meclis Başkanlığına bir önerge vermişti (DP, 80 vd.).

Ama gerici eylemlerin artmasında, DP'nin tutumu dışında "2" büyük etken daha rol oynamıştı: İktidarın, **komünizmle mücadele** için aldığı önlemlerin, dinci çevrelerin bu görünüm altında etkinliklerini artırmalarına yardımcı olması - İkinci karşıt parti konumundaki **Millet Partisi**'nin din etkenini yeni iktidara karşı bir koz olarak kullanıp propagandasını artırması.

Başta **Sebilürreşad** olmak üzere **Fetih, Selamet, İslamiyet, Büyük Doğu** gibi dini görüşler sergileyen ve laikliği eleştiren dergilere **Büyük Cihad** ve **Doğru Söz** gibi yenileri eklenmişti. **Büyük Cihad**'ı çıkaran da Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu idi. Özellikle şeriatçı bir yörüngeye giren Necip Fazıl Kısakürek'in **Büyük Doğu**'su ise. DP'nin kuruluşunda onu desteklemişken şimdi iktidarı eleştirmeye başlayan Ahmet Emin Yalman aleyhinde bir kampanyaya girişmişti.

Bu arada Emirdağ'da (Afyon) oturma cezasında bulunan **Nurculuk** tarikatının kurucusu Said-i Nursi de etkinliğini artırmıştı. Oradan yandaşlarına gönderdiği mektuplarda dine yapılan baskılardan yakınarak bunların dindar milletvekillerine ve Başbakan Menderes'e iletilmesini istemişti. İslam halifesinin sınırda beklediği ve yakında ülkeye gireceği yolunda söylentiler de yayılmıştı.

Bütün bunlara karşın Menderes 1952 Aralığı başında Kayseri'de yaptığı konuşmada memlekette **irticanın** olmadığını savunmuştu. Ancak hemen arkasından, 1951 Şubatında "Türkiye'de demokrasi ve özgürlük bir daha sarsılmayacak biçimde kökleşmiştir" diye yazan A. E. Yalman'ın Malatya'da bir saldırıya uğraması onu doğrulamamıştı. Bunun üzerine de Adana'da şunları söylemişti:

"Din gibi kutsal bir mefhumun (kavramın) **birtakım cemiyet çöküntülerinin ve siyaset bezirgânlarının aleti haline gelmesine bu memleketin tahammülü yoktur. Laikliği din düşmanlığı şeklinde almak, bizim vicdan hürriyeti anlayışımıza uymaz!"**

Yalman'a suikast ve **milliyetçi/dinci** eylemlerin doğurduğu ürküntü içinde **Türkiye Milliyetçiler Derneği** kapatılmış ve **irtica** ya da dini siyasete araç etme sorunu gündeme gelmişti. **Millet Partisi**'nin dine ağırlık veren siyasası ve bu parti sözcülerinin DP liderleri aleyhindeki söylemleri iktidarla olan ilişkilerinin giderek daha da bozulmasına yol açmıştı. Partinin son kongresinde dile getirilen istekler ve girişimler, MP'nin halkın dinsel duygularını kötüye kullandığı, dini siyasete alet ettiği biçiminde yorumlanmış ve kapatılması için yargıya başvurulmuştu.

İşte bu olayların yaşandığı dönemde Menderes hükümeti, **Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması** hakkında bir tasarı hazırlayıp Meclis'e sunmuştu. "6" maddeden oluşan tasarıda dini siyasete araç edenler hakkında verilecek cezaların artırılması öngörülmüştü. Parti ya da benzer kuruluşlarca düzenlenecek toplantılar için yerel yönetim makamlarından izin alınması gibi koşullar getirilmişti. Tasarının görüşülmesinde söz alan Menderes'in konuşması, onun MP'nin tutumuna ve **vicdan özgürlüğüne** ilişkin görüşlerini belirtmesi bakımından önem taşımaktadır. Ona göre siyasi partilerden birisi, yani **Millet Partisi** hakkında "dini siyasete alet etmek ve kurulu toplumsal ve siyasal düzeni bozma suçunun zanlısı" olarak dava açılmış ve ihtiyati bir önlem alınmıştır. Ancak MP, iktidar aleyhinde görülmemiş şiddette bir kampanya açmıştır. Bir süredir, "hürriyet elden gidiyor, din elden gidiyor!" vaveylasıyla yalnız TBMM çatısı değil, memleket ufukları sarsılmak istenmektedir.

Tasarının dini siyasete alet etmeyi önleme ve siyasal toplantılarda güvenlik güçlerinin alacağı önlemleri artırma amacıyla hazırlandığını belirten Başbakan şöyle devam etmişti: **"Bütün meselenin esası şudur: Dini siyasete alet etmekte devam edecek miyiz, etmeyecek miyiz?..** İktidara gelmenin tek vasıta ve yolunu, dini siyasete alet etmekte, haysiyetli ve şerefli insanları, en aşağı oranda ve belirli bir prestije sahip olması gereken otoriteleri ayaklar altında sürekli çiğnemekte ve bu suçlarından dolayı hiçbir ceza görmemekte bulanlar, bu tasarının yasalaşmasından korksunlar!"

Bir yıl önce ülkede **irticanın** söz konusu olmadığını savunan Menderes şimdi şunları söylüyordu:

"Bu memlekette elbette **mürteci** (gerici) vardır. Kazancını, kişisel menfaatini ona bağlamış, bunu mutad (olağan) meslek haline getirmiş olanlar ve bunların yanında da birtakım gâfiller (aymazlar) mevcuttur... Memlekette henüz siyasal hayat tam anlam ve gücüyle yer-

leşmemişken, bir kısım vatandaşlar vardır ki, bunlar bu kışkırtıcıların avı olabilirler..."

Fransa'da ve İsviçre'de **teokratik** bir devlet kurma girişiminin başarıya ulaşamayacağını belirten Başbakan, Türkiye'deki durumun değişik olduğuna da dikkatleri çekmişti: **"Bu memlekette halifeliği canlandırmak, saltanatı geri getirmek hülya ve tasavvurları hâlâ birtakım hayalperestlerin kafalarında kavak yelleri gibi esmektedir..."**

Bunlar, kuşkusuz ki **laik TC'nin laikliği benimsemiş Başbakanına** yaraşan görüş ve değerlendirmeler idi. Ne ki aradan "2" yıl geçtikten sonra 1955 Kasımında aynı Başbakan, kendisine karşı ayaklanan parti grubunu yatıştırabilmek için **"Siz her şeye kadirsiniz; Anayasayı değiştirebilir, hilafeti bile getirebilirsiniz!"** yollu yalvarışlarda bulunacaktı. Aradan geçen süre, "kavak yelleri"ni tersine estirmişti.

Menderes, **Vicdan ve Toplantı Özgürlüğü** yasasını savunurken de, vicdan özgürlüğüne çok geniş bir sınır tanıdığını ve gerekirse bu özgürlüğü yeni yasalarla güçlendireceğini açıklamaktan da geri kalmamıştı:

"Türk, Müslümandır, Müslüman kalacaktır. Müslümanlık muhteremdir ve kimse ona tecavüz edemeyecektir. Her Müslüman ibadetini, taatını (tapınmasını) yerine getirmekte tamamiyle serbesttir. Bu konuda eğer eksik varsa DP Meclis Grubu ve BMM bunu tamamlamaya hazırdır." (Metin: AMK, 209-221)

Söz konusu tasarı, 24 Temmuz 1953'te kabul edilerek yasalaşmıştı. Ama DP iktidarı, **laiklik** ilkesiyle bağdaşıp bağdaşmadığını gözetmeksizin din ve vicdan özgürlüğünün gereklerini yerine getirme söylemi içinde, **din eğitimini yaygınlaştırmak** ve dine dayalı görüşlerden kendi hesabına yararlanmak, siyasasını sürdürmüştü.

Bu tartışmalar, günümüzde büyük bir soruna dönüştürülen kadınların başlarını örtme **(tesettür)** konusunu da gündeme getirmeye başlamıştı. İktidarın tutumundan yararlanan Diyanet İşleri Başkanı Hayırlıoğlu, **kadın memurların dairelere başları örtülü ve boyasız olarak gelmelerini** istemişti (27 Mart 1955).

3 – ORTAOKULLARDA ZORUNLU DİN DERSİ VE YÜKSEK İSLAM ENSTİTÜLERİ

İktidar olur olmaz ilkokullardaki isteğe bağlı din derslerini zorunlu yapan DP, 6 yıl sonra 1956'da **ortaokullarda da zorunlu din dersini** koydurtmuştu... Partinin 15-18 Ekim 1955 tarihlerinde top-

lanan IV. kongresinde ilkokullardan sonra ortaokullarda da din dersi okutulması kararı alınmıştı. Başbakan Menderes de, 7 Ocak 1956'da Konya'daki konuşmasında, **"din ile devletin ayrı kalması"** koşulu ile ortaokullarda da din dersi okutulacağını açıklamıştı. Bu girişimin **irtica** duygularını kamçılamayacağını ve dinin siyasete alet edilmesinin söz konusu olmadığını da eklemişti. Başbakanın bu konuşmasının ertesi günü Milli Eğitim Bakanı Prof. Ahmet Özel, **"Müslüman çocuğu kendi dinini öğrenmek hakkından mahrum edilemez. Bu nedenle din dersinin ortaokullara da konması uygun olacaktır"** diye demeç vermişti.

Bu girişime ilk karşı çıkan DP listesinden bağımsız olarak Meclise giren Hikmet Bayur olmuştu. 17 Ocak'ta verdiği bir sözlü soruda ilkokullardaki din derslerinin yeterli olduğunu savunmuştu. Gereği yokken **şeriat** hükümlerini öğretmenin çocuğun ruhunda karışıklıklar yaratacağını da belirtmişti. İlahiyat Fakültesi Dekanı Sabri Şakir Ansay da ortaokullara din dersi koymanın irticaya yol açacağını söylemişti. TBMM'de 1956 bütçesi görüşmelerinde, Hamdullah Suphi Tanrıöver ortaokullara din dersi konulmasının ancak TBMM kararına bağlı olduğunu savunmuş ve öncelikle bu dersleri okutacak Batılı düşüncede aydın din adamları yetiştirmek gerektiğini söylemişti. Mehmet Karasan da Fransa'daki din dersleri hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Konuyu **Cumhuriyet**'teki köşesinde ele alan Hasan Âli Yücel (3 Mart 1956), Fransa'da din derslerinin isteğe bağlı olduğunu ve bu dersi okutan öğretmenlerin ücretlerinin devletçe değil, mezhepsel örgütlerce ödendiğini belirtmişti. Arkasından, Türkiye'deki sorunun **"din dersi"** değil, bu dersin içeriği, kimlerin okutacağı, okutanlara parayı kimin ödeyeceği üzerinde yoğunlaştığını vurgulamıştı. Ama ay sonuna doğru, 28 Mart'ta Milli Eğitim Bakan Vekili Cemil Mengü, TBMM'de ortaokullarda din derslerinin yakında başlayacağını, bunun **devrim** aleyhine yönelmeyeceğini açıklamıştı. Buna ilişkin Bakanlar Kurulu kararnamesi ise ancak 13 Ağustos 1956'da **Resmi Gazete**'de yayımlanmıştı. Buna göre **din dersi** zorunlu olmayacaktı. Ancak çocuklarına bu dersin verilmesini istemeyenlerin önceden okullara başvurmaları zorunlu kılınmıştı. Bu da dolaylı yoldan psikolojik bir etken demekti. Kararname ile saptanan ilkeler şöyleydi:

1- Resmi ortaokullar ile dengi sayılan okullarda verilecek din derslerinde Müslümanlığın, itikad (inanç), ibadet ve ahlakının esasları öğretilecekti.

2- Çocuklarının bu dersleri almasını istemeyen veliler, ders yılı

başında bu arzularını yazılı olarak okul idarelerine bildirdikleri takdirde o öğrenciler din derslerinden muaf tutulacaklardı.

Kararnamenin arkasından Bakan Özel, derslerin yeni öğretim yılı başlangıcı olan 24 Eylül 1956'da ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında kuramsal olarak bilgi vererek ve yeni Türk abecesi ile başlayacağını açıklamıştı (YTİ, 127 vd.).

Ortaokullara din dersi konulmasından "3" yıl sonra da bu dersleri okutacak öğretmenleri ve din uzmanlarını yetiştirebilmek için **İlahiyat Fakültesi** dışında yüksek dereceli okullar açılmıştı. Aslında Menderes'in ilk hükümeti programında, bu düzeyde öğretim kurumlarının açılacağı belirtilmişti. Daha iktidarın ilk yılında Ahmet Hamdi Akseki'den alınan bir raporda da **İlahiyat Fakültesi** ile **İmam-Hatip** kurslarının düzeylerinin yükseltilmesinin gerekli olduğu öne sürülmüştü. Akseki'ye göre 1920'de ülkede "465" **medrese** vardı. 1924'de bunlardan "38"i **İmam-Hatip Okulu**'na çevrilmişti. 1926'dan sonra gençlik gerçek bir din eğitimi görmediği için gerçek olmayan **bâtıl** inançlar artmıştı. Buna karşı ancak **"ilim ve irfanla yanyana yürüyen şuurlu bir din"** ile mücadele edilebilirdi. Bu amaçla İlahiyat Fakültesi ile İmam-Hatip kurslarının öğretim düzeylerinin yükseltilmesi zorunlu idi (agy, 130).

DP iktidarının, fakülte olarak üniversiteler içinde yer almasını ve **özerk** olmasını istemediği bu yeni yüksekokula, 10 Haziran 1959'da kabul edilen "734" sayılı yasa ile **Yüksek İslam Enstitüsü** adı verilmişti. Enstitüler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olacak ve siyasal iktidarca daha kolay denetlenip yönlendirilebilecekti. İlk **Yüksek İslam Enstitüsü** de 19 Kasım 1959'da İstanbul'da açılmıştı. Bakan Tevfik İleri'nin açıkladığına göre, 1951-1952 öğretim yılında açılmış olan **İmam-Hatip Okulları**'nın sayısı 19'a çıkmıştı. Bu okullardan sınavla seçilenler enstitülerde psikoloji öğrenimi de gördükten sonra İmam-Hatip'lere öğretmen olacaklardı.

4 - İSLAMİYETTE REFORM TARTIŞMALARI

Bu dönemde laiklik ilkesi karşısında din ve vicdan özgürlüğünün sınırları ya da boyutları tartışılırken, İslamda reform yapılıp yapılamayacağı konusunda da değişik görüşler ortaya atılmıştı. Örneğin, Hilmi Malik Evrenol ile Osman Nuri Çerman, arka arkaya yayımladıkları kitaplarla günün koşullarına uyum sağlayabilmek için İslamiyette de Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir **reform** yapılması gerektiği görüşünü yinelemişlerdi. 1936'da **Revolutionary Turkey** (Türkiye İhti-

lali) adıyla bir kitap yayımlamış olan Evrenol, 1953'te çıkan **Dinin Kalkınması**'nda, bütün toplumsal kurumlar gibi dinin de uygarlığa koşut olarak yükseltilmesi, modern bilime uydurulması gerektiğini öne sürmüştü. Teolojiden ahlaka, metafizikten de sosyolojiye yönelen bir **reform** yapılmalıydı. O. N. Çerman da **Türkiye İçin Dinde Reform** adlı kitabında (1956) benzer bir görüşü savunmuştu. Atatürk döneminin tek Orgenerali Fahrettin Altay ise yazdığı **İslam Dini. Aydın Gençler İçin** kitabında, **Kuran**'ı değişik açılardan yorumlayarak kutsal kitabın anlaşılabilmesi için Türkçeye çevrilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Ayrıca kitapta şu görüşlere yer verilmişti: **Kuran**'da insanın ve öteki canlıların nasıl yaratıldıkları açıkça söylenmemiştir. Kutsal kitabın **75. Suresi** ünlü **evrim** kuramına uymaktadır. İnsanlara **ilham** (esin) gelir; Peygamberlerde buna **vahiy** denir. **Meleklere** inanmak şarttır ama bunlar insanlardaki iyi duygular olabilir; **şeytan** da kötü duygulardır. İslamda **içtihad** kapısı kapanmamıştır, uygulamaya esas yeni görüşler getirilebilir.

Ancak F. Altay'ın görüşleri itirazlara yol açmıştı. Şemsettin Yeşil'e göre İslamda **"belki"** yoktur, **kesinlik** vardır. **İçtihad** kapısı da kapanmıştır. Raif Ogan da **Hakkaniyet** dergisinde, F. Altay'a **reformatörlük** rolünün yakışmadığını, önerilerinin de İslamın ruhuna aykırı olduğunu öne sürmüştü. Kemal Kuşçu ise Altay'ı bilmediği alanda uzman geçinmekle suçlamıştı. Nihayet sorunu **Laiklik ve Din Özgürlüğü** açısından ele alan A. Fuat Başgil, **dinde reform** isteyenleri **"sahte Luther"**ler diye suçlayarak, İslamiyette reformun söz konusu olmadığını ve **Kuran'ın Türkçeye çevrilemeyeceğini** öne sürmüştü. 1954'de çıkan **"Din ve Laiklik. Din Nedir? Din Hürriyeti ve Laiklik Ne Demektir?"** adlı kitabında son yıllarda dine karşı saldırıların arttığını söyleyen Başgil, kendisinin **laikliğin** değil **ahlaksızlığın** karşısında olduğunu ve şimdiye değin üzerinde ciddiyetle durulmamış olan **din özgürlüğü kavramını** ele aldığını belirtmişti. Ona göre **Kuran**'ı Türkçeye çevirmek, "Peygamberin en büyük mucizesinin dilinin musikisini yok etmek olur. Bu yüzden de imkânsız ve manasızdır. Din özgürlüğünün en önemli yönü öğretim ve yayın hakkıdır. Devletin gözcülük görevi vardır ama ibadeti denetlemek hakkı asla yoktur. **Laiklik, devletin dine ve dinin devlete bağlı olmasını kabul etmeyiştir.**" Din ve devlet, ikisi dost gibi kol kola aynı yolda yürümelidir. Türkiye'de din-devlet ilişkileri, **"dine bağlı devlet"**ten başlayarak **"yarı dinsel devlet"** aşamasından geçip **"devlete bağlı din"**e dönüşmüştür. Din örgütü hükümetin buyruğu altındadır. Ülkede din bilgini kalmamıştır; siyasal taassup onların gelişmesini önlemiştir. Dini

aslından bilen pek az kimse kaldığı için bir "Diyanet buhranı" (bunalımı) da vardır. **İslamda reform söz konusu değildir.** İslamlık XV. yüzyıldaki Katolik Kilisesi gibi **"deforme"** olmadığı (biçimini, içeriğini yitirmediği için) **reform** gerekmez.

5 - DİNCİ ÇEVRELERE VERİLEN ÖDÜNLER

Bu biçimde süren reform tartışmaları, bir başka yönden de olumsuz gelişmeler doğurmuştu. "Dine hakaret etme" diye nitelenen yeni bir suç ortaya çıkmış ve bu gibilerin ağır cezalara çarptırılmaları istenmişti. Osman Nuri Çerman'ın yayımladığı kitapta İslam dinini ve peygamberini alçalttığı, hakaret ettiği öne sürülmüştü. Bu sav ile de hakkında dava açılmıştı. Mahkemeye bir bilirkişi raporu gönderen Diyanet İşleri Başkanı Hayırlıoğlu, söz konusu kitabın "İslamiyeti, peygamberini ve kutsal kitabını alçalttığını, devletin temelini oluşturan vicdan, düşünce ve öğrenme özgürlüklerini sarsarak toplumsal sınıflar arasına nifak (uyuşmazlık) sokmak istediğini" öne sürmüştü. Bu nedenle de kitabın toplatılmasını istemişti. Kitapla ilgili dava sürerken Nevşehir Milletvekili Münip Hayri Ürgüplü de, ceza yasasının 175. maddesinin değiştirilmesini öngören bir öneride bulunmuştu (12 Aralık 1957). Bunda din ya da mezheplerden birini ya da peygamberlerden herhangi birini aşağılayanların, hakaret edenlerin "6" aya kadar hapis cezasına çarptırılmaları öngörülmüştü. Suç yayın yolu ile yapılmışsa ceza "3" yıla kadar artırılabilecekti. Ancak öneri Meclis Genel Kurulu'na geldiğinde Hikmet Bayur ile Kâmil Boran, bunun ürkütücü olduğunu belirterek reddini istemişlerdi. Sonunda öneri komisyona geri verilmiş ve bir daha ele alınmamıştı (YTİ, 134-136).

DP liderleri 1957 seçimlerinde umduklarını bulamayıp oy kaybettikten sonra, iktidarda kalabilmek amacıyla muhalefeti ve basını büsbütün sindirmeye çalışırlarken, dinci çevrelere de daha çok ödün vermeye yönelmişlerdi. 1957'de Fevzi Boyar adlı bir vaiz, DP mitingine katılmayanları **kâfirlikle** suçlayınca hakkında dava açılmış ve hapse mahkûm edilmişti. Ancak polis kendisini arayıp bulamamış, DP Milletvekili Ömer Bilen de onun affı için özel bir yasa çıkartılmasını istemişti. Aynı yılın haziran ayında Bursa'da **Kadiri** tarikatı üyeleri bazı şiddet hareketlerinde bulunmuşlar, Tavşanlı'da da birisi kendini **halife** ilan etmişti!..

Çoğalmaya başlayan bu eylemlere iktidarın göz yumduğu kanısı yaygınlaşmıştı. Öyle ki laik TC Başbakanının dini siyasal amaçlar

için kullandığı yabancı diplomatların da dikkatini çekmeye başlamıştı. Fransa Büyükelçisi J. P. Garnier, 1957 Şubatında bakanlığına gönderdiği raporda şunları belirtmişti:

"Menderes'in elindeki İslamiyet kartını tamamen siyasal amaçlar doğrultusunda kullandığından şüphe edilemez. Müslüman ülkelere, Türkiye'nin de Müslüman topluluğu içerisinde olduğunu hatırlatarak yakınlaşmaya çalışan Menderes, aynı zamanda partinin ülke içindeki konumunu da güçlendirmektedir."

Fransa elçisi, böylesi bir siyasanın **"tehlikeli bir oyun"** olduğuna da dikkati çekmişti:

"Gerçekte Atatürkçü devrimler, halkın çoğunluğunu oluşturan Anadolu köylüleri tarafından hiçbir zaman tamamen özümsenmemiş yüzeysel kalmıştır. Hükümet Başkanı ilk ödünü, 1950 yılında Atatürk devrimlerini, halk tarafından kabul edilmiş olanlar ve edilmeyenler şeklinde ikili bir ayırıma tabi tutarak vermişti... İslamiyet Doğu'da olduğu gibi Türkiye'de de halk kitlelerini harekete geçirebilen güçlü bir yöntemdi. **Ancak Türk yöneticileri, dinde karanlık eğilim güdenleri hoş görüp mezhepçiliği özendirerek, her iki tarafı keskin olan bıçakla oynamaktadırlar. Her ne kadar bir varsayım olarak düşünülse de, yöneticiler bu oyunun sonunda bir gün fanatik Müslümanlarla başa çıkamayacak kadar tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalabilirler!"**

Dinci çevrelere verilen ödünler giderek daha belirgin hale gelmişti. Diyanet İşleri Başkanlığı 1958'de Kuran'ın Latin harfleriyle yazılmasını yasaklamıştı... Başbakan Menderes 22 Ekim 1958'de Said-i Nursi'nin sürgün hayatı yaşadığı Emirdağ'da hilafet yanlılarının yeşil bayrakları ile karşılanmıştı! DP liderleri de bundan yararlanarak **Nurculuk tarikatının** kurucusu olan Said-i Nursi'den destek sağlamak istemişlerdi. A. Menderes'i **"İslamiyet kahramanı"** diye öven Nurcu lider serbest bırakılınca Ankara'ya gelip DP milletvekilleri ile de görüşmeler yapmıştı (30 Aralık 1959). Bunun arkasından da Anadolu'da geziye çıkmış ve Doğu illerindeki yandaşlarına Menderes ve arkadaşlarını destekleyen mektuplar göndermişti.

Bitlis'e bağlı **Nurs** köyünde doğduğu için **Nursi** diye anılan Sait (1876-1960) zikzaklar ve çelişkilerle dolu bir yaşam sürmüştü. Medrese eğitimi gördükten sonra ilk olarak dinci bir siyasal örgüt olan **İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti**'nin kurucuları arasında yer almış ve Volkan gazetesine yazdığı yazılarla dikkatleri çekmişti. Meşrutiyet düzenine karşı olan **31 Mart Olayı**'na karıştığı savıyla yargılanmış ama beraat etmişti. Daha sonra Sultan Reşat'ın Balkan gezisine ka-

tılmış, haberalma örgütü olarak kurulan **Teşkilat-ı Mahsusa**'da görev almış, I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş, oradan kaçarak kurtulmuştu. Önce Kürtçülük akımı çerçevesinde kurulan **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** içinde yer almış, İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgalini kınamış, bir ara Ankara'ya gelip kurtuluş mücadelesini desteklemişti. Fakat Şeyh Sait ayaklanmasından sonra tutumu değişmişti. Bu ayaklanma nedeniyle İstiklal Mahkemesince yargılanmış ve **sürgün** cezasına çarptırılmıştı. Bundan sonraki yıllarda da Kastamonu, Burdur, Isparta ve Emirdağ'da sürgün olarak yaşamıştı.

Ancak **Nurculuk** diye bir tarikat kurarak bu tarikata esas olması için yazdığı **Nur Risaleleri** yüzünden hakkında birçok dava açılmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştı. Kurduğu tarikat, öncüsü olduğu akım siyasetle uğraşmayı yasaklamış olmasına karşın kendisi çok partili döneme geçişte Demokrat Parti'yi desteklemişti. Başta Menderes olmak üzere DP liderleri de onun taraftarları üzerindeki gücünden yararlanmak istemişlerdi. Ne ki DP lehine çalışmak amacıyla çıktığı yurt gezisinde Urfa'da ölünce (23 Mart 1960) oradaki **Halilülrahman** dergâhına gömülmüştü. Fakat 27 Mayıs ihtilalinden sonra kardeşinin başvurusu üzerine cesedi oradan alınarak Isparta şehir mezarlığına nakledilmiştir (Polis Dergisi, özel sayı, 1998, s. 108).

Nurculuk, bir tarikat olmanın yanında İslamcı dinsel ve siyasal bir akım olarak da tanınmaktadır. Tarikat ya da akımın temel ilkeleri Said-i Nursi'nin yazdığı risalelerdir. Kuran'ın yorumu gözüyle bakılan bu risalelerin, İslami gerçeklere ilişkin bütün gereksinmeleri karşıladığı kabul edilmektedir. Bir Müslümanın öncelikle bilim ve felsefeye karşı **imanını** koruması gerektiğini savunan Nurculukta yandaşlar, Nur risalelerini okuma ve yayma yönünden **"Dost, Kardeş, Talebe"** denilen grup ve aşamalara ayrılmaktadır.

Kökten dinciliğin güçlenmesi Atatürk'e yönelik hakaret ve suçlamaları da yeniden artırmıştı. İstanbul'daki Nusretiye Camisi'nin açılışında imamlardan biri dolaylı bir biçimde de olsa, Atatürk'ün cehennemlik olduğunu öne sürmüştü. 1959'da yeniden yayımlanmasına izin verilen **Büyük Doğu** dergisinde Necip Fazıl Kısakürek, Atatürk'ü **"sahte kahraman"**, Menderes'i de "Allah adını, sayesinde korkusuzca söyleyebildiğimiz tam bir Müslüman" olarak nitelendirmişti. Hele Menderes'in 1959 Şubatında Londra'daki uçak kazasından yara almadan kurtulması, kimi çevrelerin ona **"evliya"** ya da **"Tanrı'nın koruduğu kişi"** gözü ile bakmalarına yol açmıştı. Fransız Büyükelçisinin de işaret ettiği gibi, Menderes'in kendisi de "inançlı ve dinsel kuralları uygulayan bir kişi olduğunu göstermek için" Londra dönüşün-

de peygamberin bayraktari Eyyub-i Ensari'nin türbesini ziyaret etmiş, Konya'da da Mevlana Celaleddin türbesinde saygı duruşunda bulunmuştu. Menderes'in dinsel bir güce sahip olduğu kanısına kapılan vatandaşlardan biri de kazadan kurtulan Başbakana kendi öz oğlunu kurban etmek istemişti!

Bütün bu gelişmeler ve olaylar, DP liderlerinin ve Menderes'in, birkaç yıl önce "dini siyasete araç etmek"le suçladıkları **Millet Partisi** eğilimine girdiklerinin ve dahası onu da aştıklarının göstergeleri idi. Nitekim İsmet İnönü de, bunun çıkmaz bir yol olup ülkeyi yeniden bunalıma sürükleyeceğini hatırlatmıştı. 1960 yılının ilk günü Bilecik'te şu uyarıda bulunmuştu:

"Dinin siyasete en yaldızlı şekilde âlet edilmesi yüzünden memleketin iki defa battığını görmüş olan benim gibi bir adamın, din istirmacılarının zararı karşısında duyduğu heyecanlı hassasiyeti vatandaşlarımın anlamasını isterim. Bu benim hakkımdır!"

Ama DP iktidarı girdiği tüneldeki yürüyüşünü sürdürecekti!

E) EKONOMİDE GELİŞMELER VE AÇMAZLAR

1 - DP'NİN EKONOMİ SİYASASI

DP, devletçiliğe karşı serbest ekonomiyi savunacağını, özel girişimciliğe öncelik tanıyacağını, kendi kendine yeterli (otarşik) bir tutum yerine dışa açılmaya çalışacağını, yabancı sermayenin Türkiye'ye akması için gereken bütün önlemleri alacağını açıklayarak iktidara gelmişti. A. Menderes'in başkanlığında kurulan ilk hükümetin programında da ekonomik bünyeyi rahatlatmak ve gereken refahı sağlayabilmek için, bütçe olanaklarının ve ülkede varolan sermayenin üretimi artıracak alanlarda kullanılacağı, özel girişimciliğin ivedilikle güvence altına alınacağı, yabancı sermaye ve tekniğinden yararlanılacağı ve üretim alanlarında devletin "zararlı" karışmalarının önleneceği belirtilmişti.

Gerçekten de 1950 Mayısından 1954 seçimlerine kadar geçen "4" yıl içinde ülke ekonomisinde açıkça görülen ve yaşanan bir canlılık sağlanmıştı. Türkiye'nin çok partili döneme geçtiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında, en çok tartışılan konulardan biri, ülke kalkınmasında **tarıma mı, sanayi yatırımlarına mı öncelik ve ağırlık verilmesinin** gerektiği idi. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu açıktı. Yabancı uzmanların önerileri tarım alanı üzerinde yoğunlaşıyordu. DP li-

derleri de ekonomik gelişmeyi tarımda başlatmayı yeğlemişlerdi. Böylece DP iktidarı sanayi ve tarım alanlarını birlikte ele alan CHP'nin görüşünden ayrılmıştı. Bunda da Cumhurbaşkanı olarak yürütmenin başına geçen Celal Bayar'ın büyük etkisi olmuştu. Nitekim o yıllarda Ankara'da bulunan ABD Büyükelçisi Mc Ghee, Türkiye'nin kalkınması konusunda Bayar'la yaptığı görüşmeleri şöyle aktarmaktadır:

"Türkiye'nin gelişmesini sağlamanın en iyi yolu olarak tarımsal üretimi artırmayı, bu ürünlerin mümkün olduğunca işlenerek satılmasını görüyordu. DP'nin ekonomik programını bu politika temellendirmişti. Oysa önceki hükümet, sanayii hep yapay olarak teşvik etmeye yönelmişti." (ATN, 190)

Başbakan Menderes'in çalışmalarını yakından izlemiş olan Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp de DP liderinin başlıca amacının "ekonomik kalkınma hamlesini gerçekleştirmek" olduğunu, bunu başarabilmek için de geçmişle övünmeyi bir yana bırakarak, geri kalmış bir ülke olduğumuzu bir komplekse (aşağılık duygusuna) kapılmadan kabul edip gerekenleri yapmaya yönelmek zorunda bulunduğumuzu vurguladığını belirtmektedir (LDP, 74).

Gerekenlerin başında da, tarımsal üretimi artırmak ve bunların dışsatımını yapmak suretiyle ödemeler dengesindeki açığı kapatmak geliyordu. DP yönetiminde tarımsal gelişmeyi sağlayabilmek için gereken her yola başvurulmuştu. Tarım alanlarını genişletebilmek için devlet elindeki toprakların bir kısmı dağıtılmış, meraların bir kısmı da ekin alanlarına dönüştürülmüştü. Asıl önemlisi, tarımda makineleşmeye öncelik ve ağırlık verilmişti. **Karasabandan traktöre** geçilirken yurtdışından bu yeni tarım araçlarını getirtmekle yetinilmeyip yurtiçinde de bunların üretimine başlanmıştı. Hammadde ve tohumdan başlayarak gereken donanımı sağlayabilmek için çiftçiye geniş kredi olanakları tanınmıştı. Üretilen malların korunabilmesi ve saklanması için de Toprak Mahsulleri Ofisi'nce yaptırılan betonarme büyük **silolar** yerine, küçük çaplı depolar yapımına geçilmişti. Nihayet, üretilen malların taban fiyatları yüksek tutularak köye ve köylünün eline para geçmesi sağlanmıştı.

Bütün bu önlemlerin yanında hava koşullarının da iyi gitmesi sonucunda tarımsal üretim artmış, iç piyasa ve dışsatım canlanmıştı. Çiftçiler ve köylüler karasabanı, çarığı ve eşeği bırakıp ayaklarına lastik ayakkabılar giymeye ve bir yerden bir yere giderken tarımda kullandıkları traktörlerden yararlanmaya başlamışlardı. Ellerine geçen para ile satın alma güçleri de arttığından önceleri yalnız pazarlarda bir şeyler satıp bez, gazyağı ve şeker almak ya da nüfus ve tapu

kayıtları ile mahkeme için gittikleri kentlere bu kez alışveriş için de iner olmuşlardı. Giderek de kentte ev tutan, bol para harcayan ancak henüz kentli yaşamına ayak uyduramamış olan **"Hacı Ağa"** denen yeni bir tip, bir sınıf oluşmuştu.

Kısacası DP iktidarı döneminde tarım ve tarıma dayalı sanayileşmede büyük artışlar sağlanmıştı. **Traktör** sayısı 1951 sonlarında "24.000", 1954'de "37.743", 1958'de de "42.527"ye yükselmişti. **Yapay gübre** kullanımında da büyük artış sağlanmıştı. 1950'ye gelinceye kadar tarımda yapay gübre kullanılmazken, yeni başlayan kullanım giderek artmıştı. Öyle ki 1960'a gelindiğinde süper fosfat üretimi "5.205", amonyum fosfat üretimi de "385" ton olmuştu... Teknik araçların kullanılması sonunda tarım ürünlerinde önemli artışlar sağlanmıştı. 1950'de "3.871.926" ton olan **buğday** üretimi 1960'da "8.450.000" tona, **arpa** "2.047.018" tondan "3.700.000" tona, **mısır** "724.479"dan "1.090.000" tona ve **pirinç** de "51.358"den "110.000" tona çıkmıştı.

Bu dönemde hayvancılık alanında da gelişme sağlanmıştı. Toplam "54.504.922" adet olan **büyükbaş hayvan** sayısı 10 yıl sonunda "76.110.000"e yükselmişti. Tarıma dayalı endüstri alanındaki gelişmeler de göze çarpıcı olmuştu. İktidar özellikle **çimento** ve **şeker** üretimine önem verdiğinden yeni kurulan fabrikalarla **çimento** üretimi "395.000" tondan, "2.038.000" tona, **şeker** üretimi de "153.000" tondan "618.000" tona ulaşmıştı.

Öte yandan ulaşım alanında da dikkate değer gelişmeler olmuştu. DP liderleri CHP döneminin ulaşımda temel aldığı "demirağlarla anayurdu örmek" siyasasını bırakarak, **karayolu** yapımına öncelik ve ağırlık vermişlerdi. Bunun sonunda **demiryolları** kendi haline bırakılmış, ama **karayolu** yapımında ve ulaşımında büyük bir artış sağlanmıştı. 1950 başlarında çoğu da kullanıma pek elverişli olmayan 47.100 km. uzunluğundaki karayolları "61.500" km.'ye çıkartılmıştı. Ancak demiryolu ve deniz ulaşımının ihmal edilerek karayolu ulaşımının ve motorlu taşıt araçlarının boyuna artması, ileride büyük sorunlar yaratacaktı.

2 - YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI TEŞVİK VE PETROL YASASI

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurt kalkınmasını hızlandırmak için yabancı sermayeden de yararlanma gereği duyulmuştu. CHP hükümetleri, önce Bakanlar Kurulunca çıkartılan kararnamelerle bunu

sağlamaya çalışmışlardı. Ancak bunun yeterli olmadığı görüldüğünden 1 Mart 1950'de **Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik** eden bir yasa kabul edilmişti.

Özel girişimciliği ve serbest ekonomiyi ön plana alan DP, iktidara geldiğinde, yabancı sermayeye daha büyük olanaklar ve destek sağlamak yoluna gitmişti. Nitekim, Menderes kabinesinin güvenoyu almasının hemen ardından, 16 Haziran'da **France Presse** ajansına bir demeç veren Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, DP'nin izleyeceği dış siyasada önemli bir değişiklik olmayacağını, ancak içte ülke ekonomisini güçlendirmeye çalışacaklarını belirtirken, bu konuda yabancı sermayeye gerek duyduklarını vurgulayarak şöyle demişti: "Yeni tesisler kurmayı düşünüyoruz, fakat mevcut olanların daha iyi işlemesini sağlayacağız ve memlekete yabancı sermayeler celbedeceğiz (getirteceğiz). **Eğer sadece kendi kaynaklarımızla yetinirsek şimdikinden biraz yüksek hayat seviyesine varmak için uzun seneler beklemek gerekir" (Cumhuriyet,** 17.VI.1950). Bu nedenle söz konusu yasada önemli değişiklikler yapmıştı. TBMM'de ivedilikle görüşülen tasarıya göre, sanayi, enerji, madencilik, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanları da yabancı sermayeye açılıyordu. Ülkeye getirilen yabancı sermaye, yıllık kazancının %10'unu dışarı çıkartabilecekti. Ayrıca belli koşullara uyarak anapara da geriye götürülebilecekti. Tasarının özellikle dışarıya çıkartılacak %10 kâr payı eleştirilere neden olmuştu. **Köylü Partisi**'nden Cezmi Türk bunun metinden çıkartılmasını, DP'li Ahmet Hamdi Başar da oranın % 7'ye indirilmesini istemişti. Ancak tasarı bu biçimiyle 1 Ağustos 1951'de oylanarak yasalaşmıştı. Oylamada yalnızca "2" olumsuz çıkarken milletvekillerinden 180'i oylamaya katılmamışlardı.

Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra yabancı sermayenin girişini daha da kolaylaştırmak için bir **Serbest Bölge Yasası** da çıkartılmıştı. Fakat ülkeye yabancı sermayenin girişi yine de umulan düzeye ulaşamamıştı. Bunun üzerine DP iktidarı, 2,5 yıl sonra yeni bir değişikliğe yönelmişti... Dönemin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş'ın deyimiyle DP, "yabancı sermayenin memlekete gelmesini ana dava" olarak görüyordu. Bu amaçla hazırlanan ve 1951 tarihli yasanın yerine geçecek olan tasarı ile o zamana kadar yabancı sermayeye kapalı tutulan bütün alanlar serbest hale getirilmişti. Bundan böyle yabancı sermaye sahipleri, yerli girişimcilere tanınan bütün kolaylıklardan eşit olarak yararlanacaklardı. Öngörülen tek koşul, yabancı yatırımların Bakanlar Kurulunca uygun bulunması idi. Bundan böyle dışarı çıkartılacak kâr oranlarındaki %10 sınırlaması

da kaldırılmıştı. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarında çalışan yabancı teknik elemanlara bazı gümrük bağışıklıkları da tanınmıştı. CHP ve Köylü Partisi, tüm alanların yabancı girişimcilere açılmasının doğuracağı sakıncaları belirterek tasarıya karşı çıkmışlardı. Ancak tasarı 28 Ocak 1954'de muhalefetin "35" olumsuz oyuna karşın DP çoğunluğunun "248" oyuyla kabul edilerek "6224" numara ile yasalaşmıştı. Dikkati çeken iktidarın 180 milletvekilinin yine oylamaya katılmaması idi.

Yabancı sermayeye tanınan bu sınırsız olanaklara kamuoyundan ve basından da eleştiriler yöneltilmişti. Özellikle enerji kaynaklarının, petrol yataklarının yabancılara açılmasının çok geçmeden önemli sakıncalar doğuracağı öne sürülmüştü. Örneğin Nihat Erim, iktidara, "Kendi devletini kendi petrollerini işletmekten fiilen alıkoyup yabancı devletlere bu yolu açık tutan başka bir medeni memleket var mıdır?" diye sormuştu (Yeni Ulus, 12 Şubat 1954). Ama DP iktidarı çıkardığı yasayı ısrarla savunmuş, üstelik petrol yasasında da değişiklik yaparak yabancı sermayeyi oraya çekmeye çalışmıştı. Gerçekten de 1951'de ülkeye getirilen yabancı sermaye "3.410.000" lira iken 1954'den sonra bu miktar gittikçe artmış ve 1960'da toplam "18.711.000" liraya çıkmıştı (TDP, 746).

Ortadoğu petrolleri, XX. yüzyılın başından bu yana sömürgeci Batı devletlerinin, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dikkatlerini çekmişti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu toprakları paylaşılırken, petrol bölgeleri başlıca etkenlerden biri olmuştu. İngilizlerin **Mondros** silahbırakışmasından sonra **Musul** ve yöresini işgal edip buradan çıkmamalarında, petrol alanlarını elde bulundurmak isteği egemen olmuştu. **Lozan Konferansı**'nda Türkiye-Irak sınırı bu yüzden saptanamamıştı. 1925 **Ankara Antlaşması**'nda ise Türkiye Irak petrol gelirlerinden belirli bir süre için küçük bir oranda yararlanma hakkını elde etmiş, fakat petrol bölgesini Irak'a bırakmak zorunda kalmıştı.

Cumhuriyet döneminde Türkiye içerisinde petrol aralamalarına da girişilmişti. 1937'de ilk jeolojik araştırmalara başlanan Siirt'e bağlı Beşiri ilçesinin **Raman** Dağı bölgesinde 20 Nisan 1940'da petrol bulunarak ilk kuyu açılmıştı. 1945'te de buradan ilk kez petrol çıkartılmıştı. Ancak teknik donanım ve parasal kaynakların azlığı araştırmaların gerekli boyutlarda sürdürülmesine olanak bırakmamıştı. Türkiye'de petrol bulunması yabancı şirketlerin büyük ilgisini çekmişti. Onlar da hükümetin tanıdığı izinlerle belirli bölgelerde petrol aramaya başlamışlardı...

DP iktidarında ABD Büyükelçiliğine atanan ve aslında bir jeolog olup Teksas'ta petrol kuyusu bulunduğunu söyleyen Mc Ghee, 1950'li yılların başlarında Türkiye'deki durumu şöyle belirtmişti:

"İlk arama furyasında 100 milyon doları aşkın yatırım yapıldı. Ne yazık ki sonuçlar beklenildiği kadar parlak çıkmadı. MOBİL, Adana yakınında oldukça büyük bir **rezerv** buldu. Ama kâr bırakan kaynağı ancak SHELL buldu. Türkiye'nin petrol ihtiyacının yalnızca % 30'u karşılanabildi. Petrol darlığı ve döviz ziyanı ortadan kalkmadı ama azaldı." (ATN, 195)

Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'ndan sonra Amerikan **Ralph M. Parsons** firması ile **Batman**'da **(Raman)** bir rafine kurulması için anlaşma yapılmıştı (31 Ocak 1952). Ama yine de sermaye ve teknik donanım sorunu çözülememişti. Mc Ghee'nin aktardığına göre, başta C. Bayar ve A. Menderes olmak üzere DP yöneticileri, petrol kuyularının açılması için ABD sermaye ve tekniğinin gerektiği kanısında idiler. ABD elçisi de petrol aramalarının artırılması ve bulunanların işletilebilmesi için özel girişimciliğin nasıl teşvik edilmesi ve yabancı sermayenin nasıl çekilmesi gerektiğini önce Dışişleri Bakanı F. Köprülü ile görüşmüştü. Arkasından Atatürk Orman Çiftliği'nde Bayar ve Menderes ile buluştuğunda Cumhurbaşkanı ile Başbakan, ona, büyük kâr etme amacıyla da olsa yabancı şirketlerin petrol piyasasına girmelerine izin vereceklerini açıklamışlardı (agy, 193).

İşte **Petrol Kanunu** diye anılan ve yabancı sermaye ile işletmecilere geniş haklar tanıyan yasa ABD'den gelen bu telkinler üzerine hazırlanmıştı. Tasarının da ABD'li petrolcü Max Ball tarafından hazırlandığı öne sürülmüştü. Bu yüzden muhalefet tarafından şiddetle eleştirilmişti. CHP sözcüsü durumundaki **Yeni Ulus,** tasarı ile Türkiye petrollerinden devlete bırakılan payın yalnızca %12.5 olduğunu belirterek bunun sömürgeci devletlerin işlettikleri petrol gelirlerinden yerel hükümetlere bıraktıkları %10 oranındaki sadakaya benzetmişti. Ama A. E. Yalman bile CHP'nin bu tutumunu "bir baltalama" olarak nitelemişti. Tasarının TBMM'deki görüşmelerinde ilk sözü alan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, yapılan araştırmalara göre Türkiye'de '240' milyon tonluk bir petrol kaynağının bulunduğunu belirtmiş, ancak yerli sermaye ile bunu işletmenin olanaksız olduğunu, bu nedenle yabancı sermaye ile işbirliği yapmanın zorunlu görüldüğünü söylemişti. CHP sözcüleri Cemal Reşit Eyüpoğlu ile Faik Ahmet Barutçu ise, tasarının ekonomik değil siyasal bir amaçla hazırlandığını ve siyasal içerik taşıdığını, devletin petrol gibi çok önemli ve ülke savunmasını ilgilendiren bir işletmeciliğin dışında bırakılmasının ulusal çı-

karlarla bağdaşmadığını vurgulayarak kamuoyunda kaygı uyandıran tasarıya olumlu oy vermeyeceklerini söylemişlerdi. Ama DP milletvekilleri dışında birkaç kez söz alan Menderes, tasarıyı şiddetle savunmuştu. Bu arada da Hüseyin Cahit Yalçın'ın tasarıya ilişkin yazısına **"Petrol Rezaleti"** başlığını koymasını eleştirerek "Ortada bir petrol rezaleti değil, bu mesele etrafında çıkarılan neşriyat rezaleti var" diyerek CHP'nin tutumunu suçlamıştı.

Sonunda 7 Mart 1954'de kabul edilerek yürürlüğe girmişti. İlk aşamada da biri yeni kurulan **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı** olmak üzere "4" yabancı şirketle anlaşmaya varılmıştı. Yapılan sözleşmelere göre bu firmalara **'tekel'** niteliğinde olarak "6" yıl süreyle petrol arama ve üretim elde etme hakkı verilmişti.

Yasanın kabulünden sonra muhalefet, özellikle de CHP, Petrol Kanunu ile verilen ayrıcalıkları iktidarı eleştirmede ana konulardan biri olarak işlemişti. DP iktidarı ise bir yıl sonra, 13 Mayıs 1955'te bu yasada yabancı yatırımcılar lehine yeni değişiklikler yapmıştı.

3 – SIKINTILAR VE AÇMAZLAR

DP iktidarının ilk yıllarındaki üretim artışı ve ekonomik gelişmelere karşın 1954 seçimlerinden sonra fiyatlarda büyük artışlar olmuş, hayat pahalılığı artarken kimi tüketim mallarında darlıklar, yokluklar başgöstermişti. Bunların sonucunda da, savaş yıllarından sonra bir daha karşılaşılmayacağı sanılan **karaborsa** yeniden canlanmıştı. Aslında daha DP iktidarıyla birlikte dışalım ve dışsatımdaki artışlara karşın dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştı. Bu açığın da tarım ürünlerindeki artış ve CHP döneminden devralınan **altınla** kapatılmasına çalışılmıştı. Menderes'in 1957 seçimlerinden sonraki bir açıklamasında belirttiği gibi, savaş yıllarındaki ticari durgunluk nedeniyle eldeki **altın stoku,** 1945'te "212" tona yükselmişti. Dış ticaret canlanıp dışalım olanakları doğduğunda bunların bir kısmı harcandığından DP iktidara geldiğinde **altın stoku** "127" tona düşmüştü. Bunlar da Menderes'in deyimiyle, "memleketin susuzluktan cayır cayır yanma raddesinde, maddeye olan ihtiyacını karşılayabilmek için su gibi, ateş karşısında kar gibi eriyip" gitmişti (MMK, 422).

1953-1954'ün kötü hava koşulları nedeniyle tarım ürünlerinde beklenen verim elde edilmeyince darlıklar başlamıştı. Ülke içindeki tüketimi karşılayabilmek için dış piyasalardan **buğday** satın almak zorunda kalınmıştı. Bu da öteki ithal mallarına kaynak ayrılmasını

güçleştirmişti. Hükümet darboğazı aşabilmek için dış ticareti birtakım koşullara yani yeni bir **"rejim"**e bağlamak ve kâr sınırlarını belirlemek gereğini duymuştu. Karaborsacılıkla mücadeleye girişilmesine karşın stokçuluğun önüne geçilemeyince kimi zorunlu tüketim maddelerinde yokluklar başlamıştı. Bunların başında, DP iktidara gelir gelmez ucuzlatmayı gerekli gördüğü **şeker** yer almıştı! Şekerden sonra **peynir** ve giderek **yağ** ve **et** gibi öteki temel gıda maddelerinde de darlıklar başgöstermişti.

Bütün bunlara karşın DP iktidarı, darlıkların geçici olduğunu, ekonomik kalkınmayı sağlayacak yatırımların sonu alınıp kurulmakta olan fabrikalar üretime başladığında her şeyin düzeleceğini savunmaya çalışmıştı. Menderes'e göre, CHP dönemi yani "25" yıl, "4" tekstil fabrikası ile "4" şeker fabrikası kurmakla geçmişti (MMK, 281). DP iktidarında ise 1954'de Afyon ve Eskişehir **çimento** fabrikalarının temelleri atılmış, Konya ve Amasya'da kurulan **şeker fabrikaları** da işletmeye açılmıştı. 1956 yılında "4" yeni **şeker fabrikası** (Erzurum, Erzincan, Elazığ, Malatya) hizmete girmişti.

Böylece Menderes, CHP döneminin sanayi yatırımlarını küçümsemek istemişti. Fakat ülkenin Kurtuluş Savaşı sonraki durumunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin **Osmanlı borçlarını** ödemeyi üstlendiğini, yabancı sermaye işletmelerini devletleştirdiğini ve sanayi yatırımlarını dışarıdan borç almadan kendi olanaklarıyla gerçekleştirdiğini unutmuştu. Yalnızca tekstil ve şeker fabrikalarından söz ederek de **Kırıkkale, Karabük, Çatalağzı** gibi ağır tesisleri de görmezlikten gelmişti.

Ekonomide giderek artan sıkıntılar, 1957 seçimlerinden sonra kurulan Beşinci Menderes hükümetinin programı görüşmelerinde karşıt partilerin üzerinde en çok durdukları sorunlardan biri olmuştu. Ama Samet Ağaoğlu'nun da belirttiği gibi A. Menderes, 1957 seçimlerinden kendisi ve parti için ilerdeki yeni sloganlarını hemen bulup çıkarmıştı: **"Kaybettiklerimizi eserlerimizle tekrar kazanacağız!"** TBMM'deki görüşmeler sırasında eleştirileri yanıtlamak için sık sık söz alan Menderes, söz konusu darlıkları, tüketimin artmasının doğal sonucu olarak değerlendirmeye çalışmıştı. Bu görüşünü savunurken de, CHP döneminin 1947-1949 yılları üretim ve tüketim rakamları ile 1955-1956 yılları rakamlarını karşılaştırmayı yeğlemişti. Ancak Başbakanın tüketim miktarlarını karşılaştırırken ülkedeki nüfus artışını hiç dikkate almayışı dikkatleri çekmişti. Şöyle ki 1945 sayımında "18.790.127" olan Türkiye nüfusu, 1950'de "20.947.183"e çıkmıştı ve 23 Ekim 1955'teki sayımda da "24.064.763" olarak saptanmıştı.

DP iktidarı, "ekonomiyi geliştirme" sloganı altında dış borçlanma ve yabancı sermayeden de yararlanarak yatırım faaliyetlerini sürdürmüştü. Bir yandan İstanbul'dan başlayarak büyük kentlerde imar faaliyetlerine girişilirken, temelleri atılmış olan şeker ve çimento fabrikalarının açılış törenleri de sürdürülmüştü. 1957'de Eskişehir ve Tarsus, 1958'de Balıkesir ve Pınarhisar **çimento fabrikaları** ile Burdur **şeker fabrikası** hizmete girmişti. **Kemer Barajı** ve **Hidroelektrik Santralı**'nın da açılışı yapılmıştı.

Ama öte yandan, **et, süt, peynir, yağ** gibi temel gıda maddelerindeki yokluklar sürmüştü. Yoklukların ABD'den satın alınan sığır etleri, Hollanda'dan getirtilen peynir, yağ ve süt tozuyla giderilmesine çalışılıyordu. Karaborsa önlenememişti. İlkokul çocuklarına beslenme yardımı olarak gönderilen süt tozları, el altından satılıyordu. Vatandaşlar bu tür yiyecek maddelerini satan dükkânlar önünde uzun kuyruklar oluşturmaya başlamışlardı. Görüntüler İkinci Dünya Savaşı yıllarını andırıyordu. Fakat Başbakan 1958 bütçesi görüşmelerinde, halkın 1948'deki gibi ekmek almak için değil, başka şeyler almak için kuyruklarda beklemesini "bahtiyarlık" olarak nitelemişti. Yapılmakta olan fabrikalar açıldığında ve İstanbul ile öteki büyük kentlerde girişilen imar hareketlerinin sonu alındığında darlıklar sona erecek, gelişmiş, refah düzeyi artmış bir Türkiye ortaya çıkacaktı. Buraya **"Küçük Amerika"** denebilirdi.

Ne ki parlak bir gelecek umuduyla geçen yıllara ve alınan önlemlere karşın hayat pahalılığı boyuna artmıştı. Hükümet de tekel maddelerinden başlayarak her malda fiyat artırma yolunu seçmişti. 1958 Haziranında kömüre, Sümerbank ürünlerine, demire, kâğıta ve ulaştırma araçlarına çoğu kez %100'ü bulan zamlar yapılmıştı. Dış kredi olanakları da eskisine göre daraldığı için Başbakan, dış ticareti canlandırmak umuduyla Uzakdoğu ülkelerini ziyaret etmeyi uygun görmüştü. Ancak, 24 Nisan 1958'de başlayan ve Japonya, Milliyetçi Çin (Taivand), Kore ve Hindistan'ı kapsayan bu geziden umulan sonuç elde edilememişti. Birleşmiş Milletler örgütünün yayımladığı istatistiklere göre 1958 yazında Türkiye, hayat pahalılığı yönünden dünyada Brezilya'dan sonra ikinci sırada yer almıştı (ÇPK, 184). Bu durum karşısında hükümet, ekonomideki bunalımı aşabilmek için yeni önlemler almak zorunda kalmıştı. 4 Ağustos 1958'de alındığı için **'4 Ağustos Kararları'** diye anılan önlemler, Batı'dan ve uluslararası kuruluşlardan **kredi** alabilmek için, onların önkoşul olarak saptadıkları uygulamaları kabul etmek olarak nitelendirilebilir. Bu koşulların başlıcaları da, dışsatımı (ihracatı) artırabilme amacıyla, **Türk parası-**

nın değerini azaltmak, yani **devalüasyon** yapmak, **Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü**'nün **(IMF)** onaylayacağı bir **istikrar programı** yapıp buna bağlı kalınacağına söz vermek ve alınacak **krediler** karşılığında mali ve ekonomik gidişin denetlenmesini kabul etmek idi. Bu konuda anlaşılınca 4 Ağustos'ta Türk lirasının dış değeri "3" kattan daha fazla oranda düşürülmüştü... **"2,80" lira olan ABD doları, "9" liraya çıkartılmıştı.** Bunun karşılığında da toplam **"359" milyon dolar kredi** alınabilmişti. Süresi gelmiş olan "400" milyon dolarlık eski borç da ertelenmişti. Ne ki alınan yeni kredilerin bir kısmı, ödeme süresi gelmiş olan eski borç ve faizlerin karşılığında kesildiğinden, bunun güncel ekonomiye katkısı daha da az olmuştu.

4 Ağustos 1958 kararları, CHP dönemindeki 7 Eylül 1946 devalüasyonunu eleştiren DP liderlerinin, kendi iktidarlarının 8. yılında aynı yöntemi hem daha da büyük oranda uygulama durumunda kalmalarının kanıtı olmuştu. Üstelik, Türkiye ekonomisinin artık bağımsızlığını yitirdiği, uluslararası kuruluşların reçeteleriyle yönetilen ve reçeteyi verenlerin denetledikleri bir sürece girilmişti.

1959 Ağustosunda dış borçlanmaların doğurduğu sakıncaları dile getiren muhalefet sözcülerine Menderes şu yanıtı vermişti: **"Onlar ne derlerse desinler, biz doğru bildiğimiz yolda yürüyeceğiz. Aldığımız tedbirlerde son derece samimiyiz ve aldığımız tedbirlere harfiyen devam edeceğiz...** Türkiye vasıl olduğu (ulaştığı) şimdiki iktisadi seviyeden, bu yardımlarla daha ileri iktisat seviyelerine süratle ulaşmanın hem yolunu bulmuş, hem imkânlarını elde etmiş oluyor."

DP lideri Menderes ve öteki yöneticiler, yalnızca ekonomiyi ele alıyorlar, içteki huzursuzlukları ve hukuk devleti olma sorunlarını umursamaz görünüyorlar, uyarılara değer vermiyorlardı. N. Nadi bu konuda bir kez daha uyarıda bulunmak gereğini duymuştu. Türk parasının değerinin düşürülmesinden bir hafta sonraki yazısında (Cumhuriyet, 10 Ağustos) şunları vurgulamıştı:

"Hükümet, ekonomi ve finans alanında tasarladığı tedbirleri kısım kısım açıklıyor. Bunların başarı ile yürütüldüğünü görmek yürekten dileğimizdir. Ancak şunu unutmayalım ki, iç politikada başarısızlığı meydana çıkan sert usullerden vazgeçilmediği takdirde, beklenen ferahlık havasına kavuşmamız çok güç, belki de imkânsız olacaktır. Bir milletin ekonomik, sosyal ve siyasal meselelerini ayrı ayrı metotlarla ele alıp ayrı yollardan başarıya ulaştırmaya çalışmak boşuna bir gayrettir. Baskı metotlarında ısrar edildiği takdirde, geçici bir disiplin havası yaratılabilir mi, bilmem; fakat bu metotlarla dün-

yanın hiçbir yerinde şimdiye kadar insanları refaha ve saadete kavuşturmak mümkün olamamıştır..."

Ama Menderes, 1960 yılı bütçesi görüşmelerinde, başladıkları yolda çalışmalarını sürdüreceklerini ve böylece **"bâtıl, şer ve nifak"** diye nitelediği muhalefetin haksız suçlamalarını "yere sereceklerini" yinelemişti (MMK, 465). Ancak yatırımlar, imar hareketleri vatandaşların günlük yaşamını etkileyen ekonomik sıkıntıları ortadan kaldıramamıştı. 1950'ye oranla yiyecek maddeleri, hayvansal ürünlerde fiyat artışları % 300'ler düzeyine çıkmıştı. **Cumhuriyet altını** "34,90" liradan "130" liraya çıkmıştı. Toptan eşya fiyatlarındaki artış da yıldan yıla yükselerek, 1957'de % "17,7"; 1959'da da % "23,1" olmuştu. Nüfus başına milli gelir ise "8" yılda ancak % "13,34" oranında artmıştı. 1950'de "440" lira iken 1958'de "592" lira olmuştu. Bütün bu göstergeler nedeniyle 27 Mayıs 1960'da yönetime el koyanlar şaşırtıcı bir tablo ile karşılaşmışlardı. Maliye Bakanı Ekrem Alican'ın 17 Haziran 1960'da yaptığı açıklamaya göre, 1960 yılı bütçesi "7.231.695.000" liradan bağlanmıştı. O tarihteki iç ve dış borçlar toplamı "9.123.062.707" lira olup kişisel transfer borçlarıyla birlikte bu miktar "12" milyarı aşmıştı ("12.191.441.724" lira). Bankalardaki para miktarı **(mevduat)** "4" milyar liradan biraz fazla idi. Mevcut **döviz miktarı** "18.198.000" dolar, **altın stoku** ise "118.428" kg.dı. Fakat bunun büyük bir oranı **rehin** durumunda olduğu için ancak "16.171" kg. altın serbest bulunuyordu (YMD, 296-302).

Kısacası 10 yıllık DP iktidarından devralınan Hazine'nin durumu hiç de parlak değildi.

VIII - DIŞ SİYASADA GELİŞMELER

A) DP'NİN İZLEDİĞİ DIŞ SİYASA

A. Menderes'in kurduğu ilk DP hükümeti programında Türk dış siyasasının, "Bütün ulusun ortak kanaatinin bir ifadesi" olduğu belirtilerek ayrıntıya girilmemişti. Yalnızca **"geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakı"**na ve ABD ile olan **"en sıkı dostluk ve işbirliğine"** değinilerek, bu dostluk ilişkilerinin sürdürüleceği açıklanmıştı. Bu arada izlenen barışçı siyasayı **Truman doktrini** ve **Marshall yardımı** ile destekleyen "büyük dost" ABD'ye **"ulusça şükran duyguları"** beslendiği belirtilmişti. Hükümet programında dikkate değer bir ayrıntı, Doğu Akdeniz Güvenliği'ni maddi ve manevi yönden koruyabilmek için, bir yandan dost ve müttefik devletlerin ilgilerini bu bölgeye yöneltmelerine, öte yandan da Ortadoğu devletleriyle "daha sıkı ilişkiler" kurmaya çalışılacağının vurgulanmasıydı (Ek, III).

Ortadoğu'da siyasal coğrafyanın değiştiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin bağımsızlık kazanmaları ve bir **İsrail** devletinin kurulması gerçekleri karşısında bölgeyle ilgilenmek kaçınılmazdı. Bu doğrultuda DP iktidarları öncelikle Sovyet istekleri karşısında ön plana çıkan ülke savunmasını güçlendirmeye çalışmışlardı. **Birleşmiş Milletler**'in çağrısı üzerine **Kore Savaşı**'na katılarak "dökülen şehit kanlarının" yardımıyla NATO'ya girilerek uluslararası bir savunma kalkanına kavuşulmuştu. Bunun arkasından ikinci aşamada Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Atatürk döneminde kurulmuş olan paktların canlandırılmasına yönelinmişti. Bu bağlamda kısmen başarı sağlandıktan sonra da Asya ve Uzakdoğu ile de ilişki kurmaya çalışılmıştı. Asya-Avrupa ve Amerika arasında uzlaştırıcı bir siyaset izlenebileceği umudu ile **Bandung Konferansı**'na katılınmıştı. Başbakan Menderes, 24 Mayıs 1954'de Meclis'e sunduğu üçüncü hükümetinin programında bu üçlü yönelmeyi şöyle dile getirmişti:

"Geçen yıl iştirak ettiğimiz **Bandung Konferansı** neticesinde, Asya-Amerika camiası (toplulukları) içinde alacağımız mevkiin icapları-

nı imkânlarımız nispetinde yerine getirmeye çalışıyoruz... Diğer taraftan da öteden beri bir uzvu bulunduğumuz Arap camiası içinde rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına ihtimam (özen) göstermekteyiz. İşte bu suretle, **dış siyasetimiz, dünya sulhünün menfaatına olarak, Avrupa ile Asya ve Amerika arasında te'lif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet arzetmekte bulunuyor.**" (TCH, I, 64)

Ancak bölgesel antlaşmaların doğurduğu sorunlar, özellikle **Kıbrıs Sorunu**'nun patlak vermesi ve dost büyük devletlerin Ortadoğu politikaları, Türkiye'yi ABD ile ikili antlaşmalar yapmaya sürüklemiş, bu da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasa, savunma ve ekonomisindeki tam bağımsızlığın yitirilmesine yol açmıştı. DP yöneticileri ABD ile olabildiğince yakınlaşmayı ya da onun izinde gitmeyi "büyük dost"un ortak savunma için yaptığı özverilerin bir bedeli olarak görüyorlardı. Daha 1954 başlarında hükümet programında bu zorunluluk şöyle belirtilmişti:

"Müşterek emniyet meselesinden bahsederken, bu hususta şimdiye kadar maddi ve manevi büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan **Birleşik Amerika**'ya karşı şükran ve muhabbetlerimizi ifade etmek ve karşılıklı itimat ve görüş birliğine dayanan bu münasebetlerin her gün daha kuvvetli inkişafından duyduğumuz bahtiyarlığı belirtmek isteriz."

1 - KORE SAVAŞI VE NATO'YA GİRİŞ

DP iktidarı daha "2" ayını doldurmamışken **Kuzey** ve **Güney Kore** devletleri arasında başlayan savaş, 1922'den bu yana barış dönemi yaşayan Türkiye'nin bu Uzakdoğu savaşına katılmasına yol açmıştı. O tarihlerde **Kızıl Çin** diye anılan Komünist Kıta Çini tarafından desteklenen **Kuzey Kore**'nin **Güney**'e saldırması üzerine **Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi,** üye devletleri saldırının durdurulması için "her türlü yardım"da bulunmaya çağırmıştı. 27 Haziran'da alınan bu karar Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trgve Lie tarafından üye ülkelere bildirilmişti. Çağrıyı NATO'ya üye alınmayı sağlayacak bir araç olarak gören DP hükümeti, buna olumlu yanıt vermeyi kararlaştırmıştı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de 30 Haziran'da TBMM'nin 30 Haziran günkü toplantısında bu kararı açıkladığında iktidar ve muhalefet milletvekillerince alkışlanmıştı... Böylece Türkiye, **Birleşmiş Milletler**'in çağrısına ABD'den sonra olumlu yanıt veren ikinci devlet olmuştu. Ancak yapılacak yardımın içeriğini sapta-

mak için 18 Temmuz'da Yalova'da Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun **Kore'ye "4.500" mevcutlu silahlı bir savaş birliği** gönderilmesini kararlaştırması ve hemen bunun hazırlıklarına girişmesi karşıt partilerin eleştirilerine yol açmıştı. Çünkü Anayasa, savaş kararının TBMM'ce onaylanmasını zorunlu kılıyordu, bu nedenle hükümetin yurtdışına askeri birlik gönderirken Meclis'in iznini alması gerekirdi. Nitekim Samet Ağaoğlu'nun verdiği bilgilere göre de, sorun Bakanlar Kurulu'nda ele alındığında Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce böyle bir karar alınmasından yana olmadığı halde düşüncesini açıkça söyleyememişti. Ama hükümetin kararı ile hemen hazırlıklara girişilmiş ve "500" kişilik ilk kafile 20 Eylül'de İskenderun'dan yola çıkarılmıştı.

Bunun üzerine CHP lideri İnönü ve Millet Partili Osman Bölükbaşı ile Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu aralık ayında Başbakan hakkında verdikleri birer gensoru ile konuyu TBMM'ne yansıtmışlardı. Fakat DP grubu yöntemine göre verilmediğini öne sürdüğü İnönü'nün gensoru önergesini reddetmiş, diğerini kabul etmişti. Grup toplantısında Niğde Milletvekili Prof. Necip Bilge, **"Acaba Kore'ye 4.500 kişi göndermek, mahkemeden çıkıp kesinleşmiş olan bir idam hükmünün BMM'den geçmesi kadar da mı mühim değildir?"** diye sorarak askeri birlik gönderirken Meclis'in izninin alınması gerektiğini savunmuş, ancak görüşü grupça desteklenmemişti. İkili önergenin TBMM'de ele alındığı 11 Aralık günkü toplantıda konuşan A. Menderes, başlıca "3" gerekçe göstererek alınan kararın Anayasaya aykırı olmadığını savunmuştu:

a) **Güvenlik Konseyi**'nin 25 Haziran 1950 günkü kararı, **Birleşmiş Milletler Anayasası**'nın 39. maddesine dayanmakta olup bununla aynı yasanın 42. maddesinin uygulanması istenmiştir. Bu bir yardım çağrısıdır, üye ülkelerin **Güney Kore**'ye yardım etmelerini **Kuzey Kore**'ye ise yardımdan kaçınmalarını içermektedir.

b) Bu kararın yasanın 43. maddesiyle ilgisi yoktur. 43. madde, **Güvenlik Konseyi**'nin emrine askeri kuvvetler vermeyi ve her türlü kolaylığın gösterilmesini öngörmektedir. Ancak bunun için de özel antlaşmalar yapmak gerekir. Oysa **Kore**'de silahlı çarpışmalar başladığında bu antlaşmalar yapılmamıştı.

c) **Anayasanın 26. maddesi savaş ve barış ilanını TBMM'nin yetkisine bırakmıştır. Ancak, üye devletler, "Birleşmiş Milletler'e girmek suretiyle hükümranlık haklarında esaslı takyitler** (sınırlamalar) **kabul eylemiş ve kendi milli iradeleri haricinde bir makamın lüzum göstereceği faaliyetlere girişilmesine prensip itibariy-**

le peşinen muvafakat etmiş bulunmaktadırlar. Kaldı ki... Kore meselesinde bir harp hâli değil, bir tedip ve tecziye (cezalandırma) **durumu vardır."** (Metin: AMK, 41-53)

Böylece Menderes onbinlerce kişilik orduların çarpıştığı **Kore**'deki durumu bir **"savaş"** olarak kabul etmiyor, onu bir cezalandırma hareketi olarak görüyordu. Ayrıca da uluslararası örgütlere girmekle tam bağımsızlık ilkesinden ödün verildiği gibi bir gerçeğe de parmak basıyordu.

Muhalefetin eleştirilerine karşın saatlerce süren görüşmeler sonunda TBMM, "39" olumsuz ve "1" çekimsere karşı "311" oyla **Kore**'ye askeri birlik gönderilmesini onaylamıştı. Türk tugayı zaman zaman yapılan değiştirme birlikleri ile ateşkesin sağlandığı 27 Temmuz 1953'e kadar oradaki savaşlara katılmıştı. Kimi kez mevcudu "6.000"i de aşan Türk birliği savunmada gösterdiği dirençle büyük ün kazanmıştı. Özellikle **Kunuri** savaşlarında büyük kayıplar pahasına Birleşmiş Milletler gücünü korumayı başarmıştı. Bu nedenle de **Kuzey Yıldızı** diye anılır olmuştu. Bunu sağlarken de toplam "717" ölü, "1586" yaralı ve "228" esir vermişti. ABD Elçisi Mc Ghee ise Türk kayıplarını "706" ölü, "2.111" yaralı, "168" kayıp ve "219" esir olarak göstermektedir (ATN, 143).

Kore savaşları bütün şiddetiyle sürerken yurtiçinde hükümetin oraya askeri birlik göndermesine yönelik eleştiriler de devam etmişti. Siyasal partilerden gelen ve basındaki eleştiriler dışında **Barışseverler Derneği** de 27 Temmuz'da TBMM'ne bir mektup göndererek kararın Anayasaya aykırı olduğunu öne sürmüştü.

Ama DP iktidarı bunları önemsemeyip aldığı karardan yararlanarak NATO'ya girmeye önem vermişti. ABD Senatörlerinden Harry Cain, 25 Temmuz 1950'de verdiği demeçte Türkiye'nin **Kore Savaşı**'na katılmasının NATO'ya tam üye olarak alınmasında etkili olacağını açıklamıştı. Bu, ABD'den yakılan yeşil ışık demekti. Türk tugayının **Kore**'de savaşa katılmasından ve yapılan nabız yoklamalarından sonra da hükümet 31 Temmuz 1951'de NATO'ya girmek için ABD yönetimine başvurmuştu. Washington'daki Türkiye Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, "Eğer bu başvuru reddedilirse ülkede tehlikeli sayılabilecek acı ruhsal durumlar yaygınlaşacak" diye, yapılan başvurunun olumlu sonuçlanmasının önemini belirtmişti. Cumhurbaşkanı Bayar da Ankara'daki ABD Büyükelçisine, "Geleceğimizin tehlikede olduğunu hissediyoruz" diyerek **Sovyet** istekleri karşısında ülkenin bir korunma şemsiyesine gerek duyduğunu anlatmak istemişti.

Ama Türkiye'nin başvurusu başta İngiltere olmak üzere bazı dev-

letlerce olumsuz karşılanmıştı. Türkiye'nin **Atlantik Savunması**'nın çok uzağında bir **Asya** devleti olduğu öne sürülmüştü. İngiltere, NATO kurulduktan sonra özellikle **Mısır**'daki gelişmeleri dikkate alarak kendi komutanlığında bir **Ortadoğu Komutanlığı** oluşturulmasını istiyordu. Onun planlamasına göre Türkiye de NATO'ya alınmasına karşılık savaş durumunda ordusunu İngiliz komutanlığının emrine verecekti. Fakat Türkiye İngiltere'nin bu önerisini kesinlikle reddetmişti.

Sonunda ABD'nin desteğiyle İngiltere itirazından vazgeçmişti. Bununla birlikte Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın da NATO'ya alınması gibi ortak bir formül üzerinde anlaşılmıştı. Böylece 20-21 Eylül 1951'de **Ottawa**'da (Kanada) toplanan **NATO Bakanlar Kurulu,** Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte alınmalarına karar vermişti. **Ottawa** toplantısından sonra Türkiye NATO üyesi 12 devlet adına ABD elçisinin 16 Şubat 1952'de verdiği davetiye ile **Lizbon**'da yapılacak konferansa çağrılmıştı. TBMM de "2" gün sonraki toplantısında (18 Şubat) Türkiye'nin **Kuzey Atlantik Paktı**'na katılmasını oybirliği ile onaylamıştı. Başbakan Menderes bu kararı bir zafer olarak değerlendirerek şunları söylemişti:

"Kore'de bir avuç kan verdik ama büyük devletler arasına katıldık... Bu anlaşma ile Türkiye yurt savunmasında yalnız kalmayacaktır."

2 – BALKAN VE BAĞDAD PAKTLARI

Atatürk döneminde **Milletler Cemiyeti** örgütünün de önem verdiği "2" bölgesel **pakt** meydana getirilmişti. Türkiye'nin öncülüğünde "3" Balkan devletinin, **Yunanistan, Yugoslavya, Romanya**'nın katılmasıyla 9 Şubat 1934'de **Balkan Antantı** antlaşması imzalanmıştı. Bunu **Türkiye, Irak** ve **İran**'ın içinde yer aldıkları **Sadabad Paktı** izlemişti (8 temmuz 1937). Ancak **Arnavutluk** ve **Bulgaristan**'ın da katılmalarıyla daha genişleyeceği umulan **Balkan Antantı,** 1939 Nisanında İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi karşısında etkinlik gösterememişti. Arkasından Romanya, Almanya-İtalya-Japonya ittifakına katılmıştı. **Yunanistan**'ın Alman işgaline uğraması ise paktın sonu olmuştu (1941).

Sadabad Paktı'na gelince, bu bir "saldırmazlık" antlaşması olup, **Balkan Antantı**'nda olduğu gibi bir "ittifak" öngörülmemişti. "5" yıl süreli olan pakt, İkinci Dünya Savaşı'ndaki siyasal tablonun değiş-

mesi, dengelerin tümden bozulması ile işlerliğini kendiliğinden yitirmişti.

CHP'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 sonrasındaki iktidar dönemi, özellikle **Eski Dünya** denilen anakaralarda siyasal haritaların değiştiği, yeni oluşumların görüldüğü çalkantılarla geçmişti. Türkiye, dışta yeni dünya düzeninde ortaya çıkan **Birleşmiş Milletler** örgütü içinde yer alma uğraşını sürdürmek, içte de çok partili sisteme geçme çabasına öncelik verme durumunda kalmıştı. DP iktidara geldiğinde ise bölgede, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da değişim ya da oluşum artık belirginleşmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Balkan ülkelerinden Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk Sovyet Rusya'nın güdümü altına düşmüşlerdi. Yunanistan'da da komünist rejim yanlılarıyla başlayan bir iç savaş güçlükle sona erdirilmişti. Fakat Yugoslavya lideri Mareşal J. Tito'nun 1948'de Sovyetler'den kopması Balkanlar'daki dengeyi oldukça değiştirmişti. Bu gerçeklerden hareket eden DP liderleri ve Menderes, öncelikle Türkiye-Yunanistan ve Yugoslavya'yı içeren üçlü bir pakt oluşturmaya yönelmişlerdi. Bu yolda ilk girişimler 1952 Haziranında yapılmıştı. 3 devlet arasında "7" ay boyunca sürdürülen görüşmelerden sonra 28 Şubat 1953'te Ankara'da bir **Dostluk ve İşbirliği Antlaşması** imzalanmıştı. Fakat bu, 1934'deki **Balkan Antantı**'nda öngörülen bir ortak savunma anlaşması değildi. Bununla birlikte taraflar bölgeyi ilgilendiren sorunlarda birbirlerine danışmayı ve işbirliği yapmayı kararlaştırmış olduklarından "ittifak"a doğru bir adım da atılmıştı. Türkiye'nin bu amaçla harcadığı çabaların sonunda da bir yıl sonra, 9 Ağustos 1954'de, **Bled**'de (Yugoslavya) bir **İttifak Antlaşması** imzalanmıştı. Antlaşma 16 Şubat 1955'te TBMM'ce onaylanmıştı. Arkasından "3" devlet arasında bir **Danışma Meclisi** kurulmasına ilişkin yeni bir anlaşmaya da varılmıştı (2 Mart 1955). Söz konusu Meclis'e tarafların ulusal meclislerinden "20"şer üyenin katılması öngörülmüştü. Ne ki antlaşmaya bir türlü işlerlik kazandırılamamıştı. **Bled** antlaşmasının imzalanmasından birkaç gün sonra Sovyet lideri Stalin'in ölümü, Yugoslavya'nın dış siyasasında büyük bir değişikliğe yol açmıştı. Yeniden Sovyetler'e yaklaşan Tito, Batı Blokuna yönelmek, ABD ile ilişkilerini de güçlendirmek istediğinden, Balkanlar'a fazla önem vermemeye başlamıştı. Ayrıca Türkiye'nin de yer aldığı **Bağdad Paktı**'na da karşı çıkmıştı. Öte yandan İstanbul'da patlak veren **6/7 Eylül** olayları nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkileri gerginleşince ittifak Yunanistan tarafından da desteklenmez olmuştu. Nihayet **Balkan Antlaşması** yine

Yugoslavya'nın, hem de Türk Başbakanı Menderes'in Belgrat'ta bulunduğu sırada bunu yok saydığını açıklamasıyla tüm işlevini yitirmişti.

Balkan İttifak Antlaşması'ndan bir yıl sonra **Bağdad Paktı** adıyla ikinci bir bölgesel dayanışma ve işbirliği antlaşması imzalanmıştı. 1937'de yapılmış olan **Sadabad Paktı**'nın yerini alan ya da alması istenen bu pakt, doğrudan doğruya Türkiye'nin girişimiyle değil, Ortadoğu'da egemen olan büyük devletlerin öngörüleri sonucunda gerçekleştirilmişti. İngiltere ve Fransa, Sovyetler'in Ortadoğu'ya olası bir saldırılarını önleyebilmek için, bölge devletleri arasında askeri bir ittifakın kurulmasını gerekli görüyorlardı. Ama bu amaçla asıl girişimde bulunan da ABD olmuştu. İngiltere, artık tam bağımsızlığına kavuşan **Mısır**'a dolaylı yoldan egemen olmak için **"Ortadoğu Komutası" (Middle Bast Command)** adını verdiği bir plan hazırlamıştı. Buna göre İngilizlerin üstleneceği komutanlığın merkezi Kahire'de olacaktı: Mısır ve öteki bölge devletleri de bu komutanlığa katılacaklardı. **Süveyş üssü** Mısır'a devredilecekti ama üs yeni komutanlığın emrinde olacaktı. ABD ve Fransa'nın da desteklediği bu planı Mısır yönetimine kabul ettirmede Türkiye'nin aracı olması istenmişti. Cumhurbaşkanı Bayar 1951 Eylülü sonlarında ABD elçisine de Mısır'ı ikna etmeye çalışacaklarını söylemişti. Fakat Mısır 13 Ekim'de kendisine sunulan bu öneriyi şiddetle reddetmişti. Arkasından da İngiltere ile yapmış olduğu 1936 tarihli anlaşmayı tanımadığını ilan etmişti. Bunun üzerine ABD ve İngiltere **"Ortadoğu Savunma Örgütü" (Middle Bast Defence Organization)** adıyla yeni bir plan hazırlamışlardı. Örgüte başlangıçta Fransa, Türkiye, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'nın girmeleri öngörülmüştü.

Bu sırada Pakistan Dışişleri Bakanı Zafirullah Han ise bölgede bir **İslam Bloku** oluşturulmasına çalışıyordu. Ancak önerisi kabul görmemişti. Ankara'daki ABD Elçisi Mc Ghee 10 Kasım 1952'de Bayar, Menderes ve Köprülü ile bu gelişmeleri değerlendirmişlerdi... Görüşmelerde Başbakan Menderes Türkiye'nin Ortadoğu savunmasının belkemiği olması gerektiğini savunmuştu. Bir süre sonra bölge ülkelerini ziyaret ettikten sonra Ankara'ya gelen (Mayıs 1953) ABD Dışişleri Bakanı J. Foster Dulles, Ortadoğu'nun savunması için **'Kuzey Çizgisi'** ülkelerinin, yani Sovyet sınırına yakın **Türkiye, İran** ve **Irak**'ın biraraya gelmelerinin gerekli olduğunu açıklamıştı. Bu yolda ilk adım Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesiyle atılmıştı. Genç Faysal Irak kralı olup da (1 Mayıs 1953) ülke Kral Naibi Abdulillah ile Osmanlı ordusundan yetişen Başbakan Nuri Sait tara-

fından yönetilince Ankara-Bağdad arasındaki ilişkiler samimi bir havaya bürünmüştü. Öte yandan, İngiltere, Hindistan'a bağımsızlık tanımak zorunda kalınca yeni bir devlet olarak ortaya çıkan **Pakistan** da (1947), bir İslam devleti olarak Müslüman ülkelere yakınlık duyuyor ve Ortadoğu dünyası ile de ilgileniyordu.

Ortadoğu'daki ittifakın başlangıçta **Türkiye** ile **Irak**'tan oluşmasını yeterli gören İngiltere, daha sonra **Pakistan**'ı da içeren ABD planını kabul etmişti. Yine de böyle bir anlaşmanın yapılması için bir süre daha çaba harcanması gerekmişti. Sonunda 18 Ekim 1954'de Ankara'da **Türkiye** ile **Irak** Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmayı kararlaştırdıklarını ilan etmişlerdi. Ama başta **Mısır** olmak üzere **Suriye** ve **Suudi Arabistan** böyle bir ittifakın kurulmasına karşı çıkmışlardı. Bütün bunlara karşın 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında ikili bir anlaşma imzalanmıştı. **Bağdad**'ta yapıldığı için **Bağdad Paktı** denen bu antlaşma, tarafların kabul edeceği başka devletlerin de katılımlarına açık tutulmuştu. Çok geçmeden buna katılan üçüncü devlet de İngiltere olmuştu (4 Nisan 1955). **Pakistan,** 25 Eylül'de ittifaka girmişti. En sonunda **İran**'ın da katılmasıyla üye devlet sayısı "5"e çıkmıştı (3 Kasım 1955).

Merkezi **Bağdad** olan örgütün en yetkili kurulu **Bakanlar Konseyi** idi. Bunun dışında, değişik alanlarda işbirliğini sağlayabilmek amacıyla, **Askeri Planlama, Ekonomik İşbirliği** ve **İletişim** ve **Müdahale** ile **Mücadele** adlarıyla "3" komisyon oluşturulmuştu.

Bağdad Paktı'nın bu denli genişlemesi ve İngiltere'nin bölgede yeniden ortaya çıkması Arap ülkelerindeki tepkileri artırmıştı. Sovyetler de bu gelişmenin karşısında olduklarını açıkça belirtmişlerdi. Bütün bunlara karşın Menderes, bu pakta büyük önem veriyordu. O dönemdeki Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, Başbakanın **"pakt tutkusu"**nu şöyle yansıtmaktadır:

"Menderes, paktın gelişip güçlenmesini adeta bir kişisel izzetinefis (onur) sorunu olarak görüyordu. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle, Nasır idaresindeki Mısır ve ona yakından bağlı olan Arap ülkeleri ise, paktın daha doğuşunda ölmesi için çok yoğun bir aleyhte propaganda yürütüyorlardı. Tabii Menderes küplere biniyordu. Bunu engelleyecek davranışlara karşı tepkisi duygusal, dolayısıyla zaman zaman bir hayli ölçüsüz olabiliyordu. Bunu da gizlemeye pek gerek görmediği için, uluslararası basında adı, ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles gibi **pactommanie** illetine tutulmuş olanlar arasında geçiyordu. (LDP, 44)

Gerçekten de Ortadoğu da **"ABD'yi temsil eden lider"** olmak is-

teyen Menderes, her vesile ile **Bağdad Paktı**'nın güçlendirilmesi gerektiğinden söz ediyordu. 1955 sonunda kurduğu 3. hükümetinin programında, "Ortak güvenlik ve topyekûn barış esaslarına dayalı dış siyaset çerçevesinde **Balkan Paktı** ve **Bağdad Anlaşması**'nın her an biraz daha geliştirilmesine" çalışılacağı vurgulanmıştı. 1957 seçimlerinden sonra kurulan 4. hükümet programında da, **Bağdad Anlaşması**'nın Ortadoğu'da güven ve istikrarı sağlama yönünden kendisine bağlanan umutları boşa çıkartmadığı, "büyük dost ve müttefik ABD"nin paktın askeri komitesine katılmasıyla daha da güçlendiği belirtilmişti.

Pakt, Türkiye-Irak ilişkilerinin daha da gelişmesine yardım etmişti. Öyle ki genç Kral Faysal'ın bir Türk kızıyla evlenmesi bile öngörülmüştü. Fakat nişanlanmanın ilan edilmesinden bir süre sonra ve pakt henüz 3,5 yaşında iken 14 Temmuz 1958'de Bağdad büyük bir ihtilalle sarsılmıştı. Ayaklanma sonunda Kral Faysal'la birlikte Kral Naibi Emir Abdulillah ve Başbakan Nuri Sait de hayatlarını kaybetmişlerdi. Aynı zamanda ülkede bir rejim değişikliğine gidilmiş ve cumhuriyet ilan edilmişti. Yeni Irak iktidarının **Bağdad Paktı**'ndan çekilmesi de onun sonu olmuştu.

Irak'taki ihtilal, güdülen Ortadoğu siyasasının başarılı olmadığını göstermiş, üstelik Türkiye'yi savaşın eşiğine kadar getirmişti. İhtilalin Ortadoğu'da yol açabileceği değişikliklerin kendi yararına olmayacağını sezinleyen ABD, Türkiye'deki üslerini kullanarak Lübnan'a askeri birlik göndermişti. Öte yandan Menderes de ihtilali bastırabilmek için Irak'a askeri müdahalede bulunmaya kalkışmıştı. Onun bu eğilimi, ancak ABD'nin taraftar olmamasıyla önlenebilmişti.

3 – MERKEZİ ANTLAŞMA TEŞKİLATI: CENTO

ABD, **Bağdad Paktı**'nın iflasıyla Ortadoğu'da doğan boşluğu yeni bir ittifak ile doldurmaya yönelmişti. Irak devriminden "2" hafta sonra **Bağdad Paktı**'nın Irak dışındaki üyeleri, Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere bir durum değerlendirmesi yapmak amacıyla Londra'da toplanmışlardı. ABD'nin de katıldığı görüşmeler sonunda, 28 Temmuz 1958'de ortak bir bildiri yayımlanmıştı. **Londra Deklarasyonu** denen bildiride, Ortadoğu'da savunma ve güvenliğe yönelik işbirliğinin sürdürüleceği ve ABD'nin de bölge devletlerine yardımcı olacağı belirtilerek şöyle denilmişti:

"**Birleşik Amerika**, dünya barışının yararına kongrenin tanıdığı

yetkiye uygun olarak, bu bildiriyi yayımlayan devletlerle güvenlik ve savunma konusunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir. Bu işbirliğini sağlayacak antlaşmalar hemen hazırlanacaktır."

Londra Deklarasyonu'ndan sonra ilk aşamada ABD'nin yeğlediği ikili anlaşmalara yönelinmişti. Böylece **ABD** ile **Türkiye, İran** ve **Pakistan** arasında aynı günde (5 Mart 1959) ayrı ayrı ikili anlaşmalar imzalanmıştı. Arkasından Türkiye, İran ve Pakistan arasında sürdürülen görüşmeler sonunda da 19 Ağustos 1959'da, **Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization - CENTO)** adı verilen yeni bir işbirliği anlaşması yapılmıştı.

Bağdad Paktı'nın yerini alan bu anlaşmaya doğal olarak Irak katılmamış, İngiltere de bunun dışında kalmayı yeğlemişti. ABD ise gözlemci ve yardımcı olmayı kabullenmişti. Aslında ise CENTO kendi kuruluşları idi. ABD'nin dıştan yönetim görevini üstlenmesi CENTO'nun etkisini sınırlandırmıştı. Merkezi Ankara olan bu örgüt bir süre varlığını sürdürdükten sonra yerini **Türkiye, İran** ve **Pakistan** arasında yapılan **Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği** Anlaşmasına **(Reorganisation Center of Development - RCD)** bırakmıştı.

4 – ABD YANDAŞLIĞI VE İKİLİ ANLAŞMALAR

Türkiye, Sovyetler'in Anadolu ve Boğazlar üzerinde hak istemesi karşısında, Batı'nın yeni temsilcisi ABD'nin desteğini sağlamak gereğini duymuştu. Böylece CHP iktidarında askeri ve mali yardım biçiminde başlayan yakınlaşma, işbirliğini öngören anlaşmalar yapılmasıyla kısa sürede **Türk-Amerikan dostluğuna** dönüşmüştü.

1950'de iktidara gelen DP, bu ilişkileri daha da pekiştirmeyi dış siyasasının ekseni kabul etmişti. Nitekim Menderes'in ilk hükümeti programında, **Truman Doktrini** ve **Marshall Yardımı**'ndan ötürü ABD'ye "ulusça şükran duyguları" beslendiği vurgulanmıştı. Ayrıca, iki devlet arasında siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri "samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir" denilmişti. Bu anlayışın bir sonucu olarak **Kore Savaşı** başladığında **Birleşmiş Milletler**'in çağrısına uyularak TBMM'den yetki bile alınmadan oraya bir askeri birlik gönderilerek ABD ile birlikte çarpışma kararı alınmıştı.

DP lideri Menderes'in iktidara gelişinden "10" ay sonra kurduğu ikinci hükümetin programında dış siyasada ABD'nin yeri daha çarpıcı biçimde belirtilmişti:

"Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızda mevcut ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha inkişaf eden samimi işbirliğimizi dış siyasetimizin ilk mühim mesnedi addetmekteyiz (dayanağı saymaktayız)." (MMK, 63)

Ama hemen vurgulamak gerekir ki, ABD ile yakınlaşma, onun askeri ve mali desteğini sağlama, o yıllarda tüm siyasal partiler ve basının paylaştığı bir görüş idi. Örneğin A. Emin Yalman, 1951 Şubatında ABD ile aradaki güven havasının, yalnız Türkiye için değil, Ortadoğu savunması için de bir istikrar öğesi olduğunu öne sürmüştü. **Kore Savaşı** sonunda Türkiye'nin NATO'ya alınması ile gözetilen güvenlik sağlanırken, ABD ile yakınlaşma da yeni boyutlar kazanmıştı. Askeri işbirliğine yönelinmiş ve NATO'nun Güneydoğu Karargâhı'nın İzmir'de kurulması kararlaştırılmıştı.

1954 başlarında Cumhurbaşkanı C. Bayar'ın ABD'ye davet edilmesi, iki ülke ilişkilerinin derinliğini sergileme olanağı vermişti. İngiltere Kıraliçesi Elizabeth'in özel uçağı ile Londra'ya giden Bayar, oradan transatlantik ile yolculuk ederek, 26 Ocak 1954'de New York'a varmıştı. Washington'da da Başkan Eisenhower tarafından karşılanmıştı. Başkan Türkiye'yi, **"Amerika'nın büyük dostu"** olarak nitelemişti. **Amerikan Kongresi**'nde bir konuşma yapan Bayar da Türkiye'nin Batı Blokuna bağlı olduğunu vurgulamıştı. İstanbul'dan ayrılışından "52" gün sonra yurda dönen Cumhurbaşkanı, basına verdiği demeçte artık Türk-Amerikan dostluğunun ulusumuza mal olduğunu söylemişti.

DP iktidarı başlangıçta ortak savunma sistemi içine, NATO'nun koruyucu kanadı altına girmek ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek para ve kredi kaynaklarına ulaşabilmek için ABD ile ilişkileri güçlendirmeye yönelmişken, giderek ABD çizgisinde bir siyasa izleme durumuna düşmüştü. ABD'nin askeri ve sivil heyetleri ordudan başlayarak devlet örgütünde etkin roller üslenir olmuşlardı. Ülkede savunma amacı yanında, bölgeyi, Sovyetler'i gözetleyici tesisler kurulurken, buralarda çalışan Amerikan vatandaşlarına, kapitülasyonları andıran ayrıcalıklar tanınmıştı. ABD personeli için özel bir **posta servisi** oluşturulmuştu. Türklerle anlaşmazlığa düşen ya da suç işleyen Amerikan misyonu üyeleri, Türk yargıcı önüne çıkarılamaz olmuştu. Örneğin Ankara'da bir ABD'li çavuş, oturduğu evin penceresinden kaldırımda simit satan bir çocuğa av tüfeğiye ateş açıp öldürdüğü halde hakkında soruşturma açılamamış ve yalnızca ülkesine gönderilmekle yetinilmişti. Arabasıyla bir Türk erini ezen Amerikalı yarbay

da (5 Kasım 1959) "görevli olduğu" öne sürülerek yargı önüne çıkarılamamıştı! Halkın tepkisine yol açan bu durumları önleyemeyen iktidar, ABD yönetimi Ankara'da bir kültür merkezi açmaya karar verdiğinde, bir jest daha yaparak arsayı **hibe** etmişti. Bu nedenlerle Menderes'in çok yakınında çalışan E. Yavuzalp şu saptamada bulunmaktadır:

"Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra **ABD** ile **Savunma İşbirliği,** NATO üyeliğinin gereklerinin daha ötesine götüren bir çerçeveye oturtulmuştur. O dönemdeki dış tehdit, bu yola gidilmesini gerektirmiş olabilir. Ancak, uygulamadaki dağınıklık, alınan ek yükümlülükler ve tehditlerin azalması ölçüsünde işbirliği boyutlarının azalması gerekirken aksine artması, **Türkiye'ye bir büyük devletin global siyasetinin uygulanmasında alet olmaya başlayan bir ülke görünümü vermiştir"** (LDP, 82).

Ama DP iktidarında Türkiye-ABD ilişkilerinde tehlikeli sonuçlar doğurabilecek son gelişme, 5 Mart 1959'da imzalanan **İkili Antlaşma** olmuştu. Evvelce de değindiğimiz gibi **Bağdad Paktı**'nın dağılması üzerine "5" devlet arasında yapılan toplantılar sonunda **Londra Deklarasyonu** denen bildiri yayımlanmıştı. Bunda ABD'nin öteki "4" devlet yani İngiltere, Türkiye İran ve Pakistan ile **güvenlik** ve **savunma** konularında işbirliği yapmayı kabul ettiği açıklanmıştı. İşte **İkili Antlaşmalar** bu doğrultuda yapılmıştı. Ankara'da ABD'nin Türkiye, İran ve Pakistan ile ayrı ayrı imzaladığı **İşbirliği Anlaşması,** bir önsöz ile "6" madde halinde düzenlenmişti. Önsözde, bu anlaşmanın 24 Şubat 1954'de Bağdad'da imzalanmış olan **karşılıklı işbirliği antlaşmasının** 1. maddesi gereğince yapıldığı belirtildikten sonra ABD'nin Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine yönelik tehlikeleri **"ciddiyetle"** inceleyeceği belirtilmişti:

"Birleşik Amerika, muhtelif vesilelerle bu memleketlerin siyasi istiklallerine ve toprak bütünlüklerine karşı yapılacak her türlü tehdidi, gayet ciddi bir şekilde tetkik edeceklerini açıklamıştır."

Bu anlatım tam bir garanti değildi ama öyle bir yoruma elverişli idi. Anlaşma maddelerinde yapılacak dış yardımlar açıklanmış ve işbirliğinin gerekliliği üzerinde durulmuştu. Buna göre hükümet, **"silahsız bir saldırıya uğradığı takdirde Amerika'dan askeri müdahale ve yardım isteyebilecekti. Ayrıca, Sovyetler'in ya da onun uydusu devletlerin dışarıdan yapacakları bir tecavüz halinde, ya da sızmalar ve yıkıcı faaliyetlerle karşılaşıldığında da ABD duruma müdahale edebilecekti."** Fakat tehditlerden hangisinin tecavüz, hangilerinin komünist kışkırtması ya da sızması sayılacağı açıkça be-

lirtilmemişti. Asıl önemlisi **"silahsız saldırı"** ya da "yıkıcı faaliyetler"den kastın ne olduğu, ülke içindeki muhalefetin bu gruba sokulup sokulmayacağı gibi yeni bir sorun da ortaya çıkmıştı.

ABD ile Türkiye arasındaki ikili anlaşma 5 Mart 1959'da Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından imzalanmıştı. Anayasanın 26. maddesine göre bu tür anlaşmalar TBMM'de onaylandıktan sonra geçerli olacağı halde bu anlaşma imzalanır imzalanmaz yürürlüğe konmuştu. Ancak bu konuda eleştiriler ve söylentiler artınca imzalanmasından "11" ay sonra 1960 Şubatında Meclis'e getirilmişti. Tartışmalar sırasında Dışişleri Bakanı Zorlu, muhalefet sözcülerinin sorularına açık yanıt verememiş sonunda çantasında getirdiği ana anlaşma metnini yine çantasına koyup götürmüştü.

Ana anlaşmanın içeriğinin ağırlığı yanında bu bağlamda imzalanan ikili anlaşmaların sayıları da sağlıklı olarak saptanamamıştı. Bir hesaplamaya göre bunların sayısı "34"ü bulmuştu. Bunlardan bir kısmı bir bildiri, kimileri bilgi veren bir not biçiminde düzenlenmiş, pek azı da iki taraf temsilcilerince imzalanmışlardı. Bunların TBMM'de ele alınmasından "3" ay sonra DP iktidarı büyük bir darbe ile sona ermişti. Ancak **ABD güdümüne girme, ikili anlaşmalarla verilen ayrıcalıklar, üs mü tesis mi tartışmaları ile İncirlik hava üssünden yararlanma sorunları hâlinde günümüze kadar etkisini sürdürmektedir.**

B) KIBRIS SORUNU VE 6/7 EYLÜL OLAYLARI

1 – TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ VE KIBRIS SORUNU'NUN BAŞLAMASI

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Atatürk'ün ve E. Venizelos'un girişimleriyle dostluk rayına oturtulan Türkiye-Yunanistan ilişkileri, **Balkan Antantı** ile de pekiştirilmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da korunan dostluk, savaş sona erdiğinde beliren kimi sorunları karşılıklı anlayış içerisinde kolayca çözmeyi sağlamıştı. Türkiye, 1947 **Paris Antlaşması** ile **Rodos** ve **12 Ada**'nın İtalya'dan alınıp Yunanistan'a verilmesinde sessizliğini korumuştu. Ancak İngiltere'nin 1878'de sözde olası bir Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etme bahanesiyle işgal etmiş olduğu **Kıbrıs**'tan çekileceğini ilan etmesi, adanın kime bırakılacağı sorununu gündeme getirmişti. **Enosis** siyasası güden Yunanistan, adanın kendisine veril-

mesini doğal hak olarak görürken Türkiye'de de **Kıbrıs**'ın alındığı yere, Türkiye'ye geri verilmesi görüşü egemen olmaya başlamıştı. Üstelik o tarihlerde Yunanistan'da komünist rejim kurmak isteyenlerle bir iç savaş yaşandığı için **Kıbrıs**'ın da komünist blok içine düşmesi kuşkusu doğmuştu. Bu nedenle Ankara'da 27 Aralık 1947'de düzenlenen ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki solcu öğretim üyeleri aleyhine dönüştürülen miting, **"Yeşil ada kızıl olamaz!"** sloganlarıyla başlatılmıştı.

DP iktidara geldiğinde, 20 yıldır sürdürülen Yunanistan ile dost kalma siyasasını izlemişti. Üstelik Atatürk döneminin bölgesel dostluk ve işbirliği anlaşmalarını canlandırmaya yönelmişti. Her iki ülkenin 20 Eylül 1951'de NATO'ya alınmaları tarafları yeni bir ittifak içerisinde biraraya getirmişti. Ondan "2" yıl sonra da 28 Şubat 1953'te Türkiye-Yunanistan ve Yugoslavya arasında üçlü yeni bir anlaşma, **Balkan Paktı** imzalanmıştı.

Bu ortamda Yunan Kralı Paul ile Kraliçe Frederika'nın Türkiye'yi ziyaretlerinde görkemli törenlerle karşılanmışlardı. Kral, **Çubuk Barajı**'nda onuruna verilen yemekte, Türkiye ve Yunanistan vatandaşlarının tek bir "tebaa" (uyruk) gibi olduklarından söz etmişti. Bu dostluk ilişkileri her iki ülkede yaşayan azınlık statüsündeki Türk ve Rum topluluklar için de rahatlık yaratmıştı. **Batı Trakya**'daki Türk topluluğuna eğitim ve ibadet alanlarında kolaylıklar sağlanmış, **Celal Bayar** adı verilen bir lise de açılmıştı. Türkiye'deki Rum azınlığa da her alanda geniş olanaklar sağlanmıştı. Yunan vatandaşı olanlar bile eskiden tanınmış olan haklardan yararlanarak Türkiye'de serbestçe ticaret yapmayı sürdürmüşlerdi.

Ancak **Kıbrıs**'ın geleceği sorunu ortaya çıkınca bu ilişkiler gölgelenmeye başlamıştı. Hele 1950 Ekiminde adadaki **Ortodoks Kilisesi**'nin Arşövekliğine getirilen Makarios'un, **Enosis** siyasası izleyeceğine yemin etmesi, **Kıbrıs** sorununu çok geçmeden İngiltere ve Yunanistan'dan sonra Türkiye'nin de gündemine yerleştirmişti. Başlangıçta İngiltere'nin adayı kendilerine "devredeceğini" uman Yunanistan, bunun gerçekleşemeyeceğini anlayınca 1954'de **Birleşmiş Milletler**'e başvurmuştu. Öte yandan da kendi toplumunun desteğini sağlayıp tepkileri dünyaya yansıtabilmek için mitingler düzenlemeye ve Türkiye ile ilişkileri pek sıcak olmayan Arap ülkelerine yanaşmaya başlamıştı.

Yunanistan'ın bu davranışı karşısında başlangıçta sessiz kalan, hatta **"Kıbrıs, İngiltere'nin bir iç sorunudur"** yollu demeçler veren DP iktidarı da bazı açıklamalarda bulunmak gereğini duymuştu. **Za-**

fer gazetesi, 30 Eylül 1954'de, **Kıbrıs** konusunda Türkiye'nin de söz sahibi olduğunu belirten bir makale yayımlamıştı. Bu arada **Birleşmiş Milletler Genel Kurulu**, Yunanistan'ın başvurusunu 14 Aralık 1954'de görüşmeye başlamıştı. Türk delegesi, adanın Yunanistan'a verilemeyeceğini savunmuştu. İngiltere Yunan tezini desteklemeyince de, adanın geleceğine ilişkin bir karar alınamamıştı. Böylece sorun, örgütün 1955 yılı toplantılarına dek ertelenir olmuştu.

Ancak adada Makarios'un kışkırtmasıyla kanlı gösteriler ve olaylar başlamıştı. Yunanistan İngiltere'yi adadaki Yunan halkının haklarını inkâr eden sömürgeci bir devlet olarak göstererek, Birleşmiş Milletler'de taraftar kazanma siyasası uygulamaya başlamıştı. Bu durumda İngiltere kışkırtıcı Makarios'u **Seyşel Adaları**'na sürgün etmişti ama çıkış yolunu Türkiye'yi de devreye sokmakta bulmuştu. Zaten **Kıbrıs**'ın Yunanistan'a verilmesi olasılığı Türk kamuoyu ile hükümetini de harekete geçirmişti. Öğrenci dernekleri duyarlılıklarını belirtmeye çalışırken **Kıbrıs Türktür** adıyla yeni bir dernek de kurulmuştu. Muhalefetteki CHP bu derneğin iktidar tarafından desteklendiğini öne sürerken, Başbakan Menderes bunun CHP'liler tarafından kurulduğunu savunmuştu (MMK, 298). Kamuoyunun adanın Yunanistan'a bırakılmasını kabul edemeyeceği 21 Nisan 1955'te İstanbul'da düzenlenen bir gösteride dile getirilmişti.

Bu gelişmeler üzerine İngiltere, haziran sonlarında Yunanistan ile Türkiye'yi ortak bir konferansa çağırmıştı. Londra'daki üçlü görüşmeler 27 Ağustos'ta başlamıştı. Yunanistan **Enosis**'te direnirken Türk Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu, adanın Türkiye'ye verilmesi gerektiğini savunmuştu. Taraflar, tezlerini güçlendirmek için kendi kamuoylarını da harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Londra'daki Kıbrıslı Türkler 4 Eylül'de adanın Türklüğünü savunan bir gösteri düzenlemişlerdi. Türkiye'de de daha büyük bir gösteri yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştü. **6/7 Eylül** olayları, işte bu düşünce sonunda yapılan gösterinin yıkıcılığa, çapulculuğa dönüştürülmesidir.

2 – 6/7 EYLÜL OLAYLARI

6 Eylül 1955 günkü **İstanbul Ekspres** gazetesinde, Atatürk'ün doğmuş olduğu Selanik'teki eve Yunanlılar tarafından bomba atıldığı ve evin harap olduğuna ilişkin bir haber yayımlanmıştı. Söz konusu ev, Türk-Yunan dostluğunun perçinlenmiş göründüğü 1930'lu yıllar-

da Yunan hükümeti tarafından Türkiye'ye verilmişti. Türkiye de orasını Atatürk'ün yaşadığı dönemin eşyalarıyla donatarak Türk Başkonsolosluğu tarafından yönetilen bir müzeye dönüştürmüştü.

Gazetede çıkan haber Türk kamuoyunda doğal olarak büyük bir heyecan ve tepki yaratmıştı. Akşama doğru da İstanbul'da ve İzmir'de eşzamanlı olarak olaylar patlak vermişti. İstanbul'da bir anda biraraya gelen yığınlar, özellikle Beyoğlu ve Karaköy semtlerinde yürüyüşe geçmişlerdi. Ama hemen arkasından Türk vatandaşı Rumların ya da Yunan vatandaşı olup 1930 tarihli **Ulaşım** ve **Oturma Antlaşması**'ndan yararlanarak Türkiye'de oturan ve iş tutan Yunan uyrukluların evlerine ve işyerlerine saldırmaya başlamışlardı. Ellerindeki taşlar ve sopalarla buraları tahrip edenler, mağazalardaki eşyaları sokaklara çıkararak onları da kırmaya, yırtmaya, yakmaya yönelmişlerdi. Konut ve işyerleri dışında bazı Ortodoks/Rum Kiliseleri de saldırıya uğrayarak tahrip edilmişti. İzmir'deki yürüyüşlerde de kitleler **Yunan Konsolosluğu** ile o günlerde açık bulunan **Uluslararası Fuar**'daki Yunan pavyonunu ateşe vermişlerdi. Bu arada dikkati çeken nokta, başlangıçta olayları öğrenci hareketi diye niteleyip güvenlik güçlerinden yumuşak davranılmasını isteyen Vali Kemal Hadımlı'nın yürüyüşçülerin omuzlarına alınmış olmasıydı!

Olayların başlangıcında Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı F. Köprülü ve İçişleri Bakanı Namık Gedik, bazı törenlere katılmak için İstanbul'da bulunuyorlardı. Sonradan bu olaylara ilişkin olarak verilen bir **Meclis Soruşturması** önergesi üzerine TBMM'de konuşan Menderes'in açıkladığına göre, kendileri Florya Köşkü'nde iken, saat 16.30-17.00 sularında İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay telefonla şu bilgileri vermişti:

"Bomba olayı malum. Asap gergin!.. Bu yetmiyormuş gibi **Ekspres** gazetesi de kışkırtıcı manşetlerle bir ek nüsha çıkartıyor. Bu, kışkırtmaları daha da artırmış olabilir. Bu kışkırtmalar sonunda bazı hareketlerin başgöstereceğini düşünmekteyim. Başbakan ve İçişleri Bakanının emirleri nedir?"

Valinin bu başvurusu karşısında Başbakan, kendi anlatımına göre askeri birlikten de yardım alarak hareketin önlenmesi yolunda şu talimatı vermişti:

"Tahmin ve tasavvurlarınıza göre, arzu ettiğiniz miktarda askeri kuvvetlerimize de başvurmak suretiyle '5' kişinin dahi birarada toplanmasına kesin surette engel olacaksınız!" (MMK, 301)

Ancak Menderes bu emri verdikten sonra Cumhurbaşkanı Bayar ve öteki bakanlarla birlikte Florya'dan ayrılmışlar ve saat "20"de

trenle Ankara'ya hareket etmişlerdi. Beklenen olaylar da bir anda patlak vermiş ve güvenlik güçlerince önlenememişti. Olayların giderek anarşiye dönüştüğünü Sapanca'da öğrenen DP liderleri hemen geriye dönmüşlerdi. Aktarıldığına göre Kadıköy'de bir kiliseyi yakmaya çalışan göstericilerden biri ancak Bayar'ın müdahalesiyle durdurulabilmişti (İAD, III, 193). İstanbul Valiliği'ne gidip yetkililerden bilgi alan Cumhurbaşkanı ve Başbakan, öncelikle tahribatı ve yağmayı durduracak önlemi aldırtmaya çalışmışlardı. Bu amaçla da İstanbul'da ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmesini kararlaştırmışlardı. 6 Eylül gecesi Başbakanlıktan şu bildiri yayımlanmıştı:

"Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve ve konsolosluğumuza tecavüzü vesile ittihaz (fırsat sayıp), **vatandaşları birbirine karşı tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak, yağmaya ve yangın çıkarmaya teşebbüs etmek suretiyle girişilen hareket muvacehesinde** (karşısında), **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun** (Anayasanın) **81. maddesine uyularak İstanbul'da ve İzmir'de örfi idare ilan edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilan olunur."**

Ama olayların başkentte de büyük dalgalanmalara yol açtığı düşünülerek Ankara da sıkıyönetim kapsamına alınmıştı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına Orgnl. Nurettin Aknoz, İzmir Komutanlığına Korgnl. Cemal Gürsel, Ankara Komutanlığına da Tuğgnl. İhsan Bingöl getirilmişti. Yapılan saptamalara göre 6/7 Eylül gecesi İstanbul'da "5.000" dükkân ve "7" kilise tahrip edilmişti. Aynı anda "52" yerde yangın çıkartılmıştı. Bu arada olumlu olarak değerlendirilmesi gereken nokta, güvenlik güçlerinin, Başbakanın, "5" kişiden fazla kalabalığın biraraya gelmesinin önlenmesi yolundaki emrine uymayıp göstericilere ateş açmaması olmuştu. Yoksa bu yıkıma yüzlerce ölü ve yaralı da eklenmiş olacaktı.

Ertesi 7 Eylül günü İstanbul Valiliği'nde bir basın toplantısı düzenleyen Bayar, Menderes ve Köprülü olaylara ilişkin bilgi verirken bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardı. Cumhurbaşkanı, bunun "Türk ulusuna asla yakışmayan gayri medeni bir hareket" olduğunu vurgulayarak "Avrupa topluluğu içinde sağlamaya çalıştığımız medeniyetçilik vasfımızı böylesine tahrip eden bir hareket karşısında büyük esef duymaktayım" demişti. Menderes de bunun Türk tarihi için bir "yüzkarası" olduğu görüşüne katılarak, olayların gelişmesinde askeri birliklerin geç davranışlarının etkisinin bulunduğunu söylemişti (OYM, 255).

Hükümetin 7 Eylül günü yayımladığı bildiride olaylar, komünist kışkırtıcıların etkisiyle kitlelerin giriştiği bir gösteri hareketi olarak nitelendirilmişti. Ayrıca zarar görenlerin zararlarının ödeneceği de belirtilmişti. Yapılan ilk değerlendirme sonunda, olayların büyümesi karşısında gereken önlemleri alamayan 3 generalin, Korgnl. Vedat Garan, Korgnl. Fazıl Bilge ve Tuğgnl. Nedim Erensoy'un görevlerine son verilerek haklarında soruşturma açılmıştı. Arkasından İçişleri Bakanı Namık Gedik ile İstanbul Emniyet Müdürü Alaattin Eriş istifa etmek zorunluluğunu duymuşlardı (10 Eylül). Boşalan İçişleri Bakanlığına geçici olarak Ethem Menderes getirilirken, İzmir ve Ankara Valileri değiştirilmiş, İstanbul Valisi hakkında da soruşturma açılmıştı. Olaylarda rol oynadığı gerekçesiyle İstanbul'daki **Kıbrıs Türktür** derneği kapatılmış, İzmir şubesi başkanı da tutuklanmıştı... Sıkıyönetim mahkemeleri soruşturmalara başladığında bir hafta içinde İstanbul'ta tutuklananların sayısı "4.000"i bulmuştu. Hükümet, olayları komünistlerin çıkarttığı kanısında olduğu için bu arada büyük bir **"komünist avı"** da başlatılmıştı. Bu çerçevede İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Aknoz, yayımladığı bildiride, **6/7 Eylül** olaylarını komünistlerin dışında başka kişi ve kuruluşların yaptığını öne süren, savunan yazıları yasaklamıştı. 10 Eylül günlü bildiri bunun dışında ilginç daha başka yasaklar da getirmişti. Örneğin, halkı heyecanlandırıcı haberler vermek, ülkede darlık, kıtlık, yokluk olduğunu öne süren yazılar yazmak, hükümeti eleştirmek ve çıplak kadın resimleri basmak yasaklanmıştı!

12 Eylül'de olağanüstü toplanan TBMM, olayları görüşmüştü. Hükümet adına konuşan F. Köprülü, olayları "büyük bir felaket" olarak nitelemişti. Hükümetin böyle bir gösteriden haberi bulunduğunu kabul eden Dışişleri Bakanı, gereken önlemlerin de alındığını ancak baskın biçimindeki gelişmelerin önüne geçilemediğini belirterek şunları söylemişti:

"Hadise Kıbrıs meselesinden dolayı vatani bir mevzu olarak ortaya çıktı. Selanik'te bombanın patlaması ile malum komünist unsurları, tahriklerine ve planlarının tatbikine başladılar."

Muhalefet partileri sözcüleri de olayların "korkunç, ürkütücü ve ülke saygınlığını zedeleyici" olduğunu vurgulayarak sıkıyönetimin gerekliliğini kabullenmişlerdi. Ancak gereken önlemleri almayan hükümetin suçlu olduğunda ısrar etmişlerdi. İnönü de olayların uzun bir hazırlık ve 'tertib'in sonucu olduğunu vurgulayarak bunun mutlaka aydınlatılması gerektiği üzerinde durmuştu. Ayrıca Ankara'da sıkıyönetimi gerektirecek bir durum bulunmadığını savunmuştu.

Eleştirilere yanıt veren Başbakan Menderes, **6/7 Eylül** olaylarının içerik yönünden farklı olmakla birlikte **"31 Mart olayı"** ile boy ölçüşecek düzeyde ve korkunç olarak gördüğünü söylemiş ve "Türk milletine geçmiş olsun!" demişti. Başbakana göre Kıbrıs olayları nedeniyle Türk ve Yunan kamuoyunda bir süreden beri büyük bir heyecan, bir duyarlılık belirmişti. 28 Ağustos'ta **Kıbrıs**'ta bir katliam yapılacağı söylentileri bütün vicdanları heyecanlandırmıştı. İstanbul'daki gösteri, öğrenci dernekleri, **Kıbrıs Derneği** ve benzeri kuruluşlarca düzenlenmişti. Ancak bazı "zararlı kişiler" bu kuruluşları kötü amaçlarına araç etmişti. Gösteriden hükümetin haberi vardı. Olaylar da "nezih bir öğrenci yürüyüşü" olarak başlamıştı, fakat bir anda gelişerek güvenlik güçlerini hareketsiz bırakmıştı. Olaylardan en çok Rum vatandaşların zarar gördüklerini, bunlar arasında Türklerin ve Ermenilerin de bulunduğunu ancak tüm zarara uğrayanların zararlarını gidermeyi görev bildiklerini açıklayan Menderes konuşmasını şöyle bitirmişti:

"Maddi zararları karşılarken, zararın manevi tarafını da, işin ve meselenin gerçek mahiyetini ortaya çıkarmak ve bu olayın Türk eseri olmadığını bütün dünyaya ispat etmek suretiyle gidermiş olacağız!"

Görüşmeler sonunda TBMM, İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan eden hükümetin kararını onaylamış ve süreyi "6" ay uzatmıştı.

Olayda zarara uğrayanların zararlarının giderilmesi için bir yardım kampanyası açılmıştı. Buna Başbakan Menderes "5.000", Başbakanlık "50.000", Kızılay "100.000", Etibank ile Emlak Bankası "200.000", İstanbul Belediyesi de "500.000" lira ile katılmışlardı. Maliye Bakanlığının kasım sonlarında yaptığı açıklamaya göre, toplanan paralarla "2.736" kişi ya da kuruluşa yardım yapılmış, bunlardan "2.133"ünün zararları tümüyle karşılanmıştı. 1956 Şubatında kabul edilen bir yasa ile de zarar görenlere yapılacak yardımların gelirlerden düşülmesi ve her türlü vergiden bağışık sayılması kabul edilmişti. Hükümete de "60" milyon liraya kadar ödeme yetkisi tanınmıştı. Bütün bunlar sonunda da ilgililere toplam "35" milyon lira ödenmişti. Bu arada dış dünyada ülke aleyhine doğan olumsuz havayı giderebilmek için bazı girişimlerde de bulunulmuş, Yunanistan ile gerginleşen ilişkileri düzeltme yolları aranmıştı. İzmir'deki olaylarda Yunanistan pavyonu ateşe verildiğinde oradaki Yunan bayrağı da yanmıştı. Ulusal birer simge olan bayraklara saygı duyulması gerektiğinden 24 Ekim 1955'te Yunanistan'ın kullanımına verilen yeni konsolosluk bi-

nasına bayrak çekilmesi töreni düzenlenmişti. Bayrağı da törene katılan Ulaştırma Bakanı İzmir Milletvekili Muammer Çavuşoğlu çekmişti. Ancak bu abartılı davranış bu kez Türk kamuoyunda eleştirilmişti.

Öte yandan devam eden soruşturmalarda gözaltına alınan ya da tutuklananların çoğu serbest bırakılmış, suçluların kim ya da kimler olduğu saptanamamıştı. Haklarında soruşturma açılan generaller beraat ederek görevlerine dönmüşlerdi. İstanbul Valisi Gökay için başlatılan soruşturmada da Danıştay yargılamaya gerek olmadığı kararını vermişti.

DP grubunun ayaklanması sonunda tek başına kaldığı için yeniden bir hükümet kuran Menderes'in bu 4. kabinesi programı Meclis'te görüşülürken **6/7 Eylül** olayları yeniden tartışma konusu olmuştu (9 Aralık). Muhalefet sözcüleri, olayların hükümetin de bildiği bir "tertip" sonucu ortaya çıktığı, buna karşın gereken önlemlerin alınmadığı üzerinde durmuşlar ve Yunan Konsolosluğuna bayrağın bir bakan tarafından çekilmesini onur kırıcı bulduklarını belirtmişlerdi. Bunlara yanıt veren Başbakan, "tertiplenmiş nümayişler devri çoktan geçmiştir" diyerek, geçmiş dönemde de olsa bir Türk hükümetinin böylesine tertiplere girebileceğinin Meclis kürsüsünde hatırlatılmasını "çok vahim" bulduğunu, bunun Yunanistan ile ilişkileri kötü yönde etkileyeceğini öne sürmüştü. Bayrak törenine gelince, Menderes'e göre, hakarete uğrayan bir bayrağın "uluslararası kurallara ve geleneklere" uygun olarak **"tevkir edilmesi"** (onurlandırılması) gerekirdi. Türkiye de öyle hareket etmişti. Nitekim Pakistan ile Afganistan arasındaki "Bayrak sorunu"nda da böyle yapılmıştı. Bir yıl önce Pakistan'ın Kâbil elçiliğinde bir Pakistan bayrağı indirilip yırtıldığında Afganistan Dışişleri Bakanı elçiliğe gelip bir bayrağı göndere kendisi çekmişti (MMK, 275 vd.).

Dördüncü Menderes hükümetinin güvenoyu almasından sonra da **6/7 Eylül** olaylarına ilişkin tartışmalar kamuoyunda da Meclis'te de sona ermemişti. Sıkıyönetimin toplum yaşamında doğurduğu kısıtlamaların huzursuzluklara yol açtığını gören hükümet, "6" aylık süre dolmadan İzmir ve Ankara'daki uygulamalara son vermişti (20 Aralık 1955). Yalnız İstanbul'da "6" ay daha devam eden sıkıyönetim ise **7** Haziran 1956'da kaldırılmıştı. Olaylarda hiçbir suçlu bulunamaması karşısında CHP milletvekillerinden Mehmet Hazer, Başbakan Menderes ile dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında **Meclis Soruşturması** açılmasını istemişti. Böylece de sorun 3. kez TBMM'de ele alınmıştı (13 Ocak 1956).

Buna karşın Menderes, kendilerinin olay günü İstanbul'da bulunmalarının bir rastlantı olduğu, onlar kentte de olsalar, gerekli önlemleri almanın il yöneticilerinin sorumluluğunda bulunduğu yolunda bir savunma yapmıştı. Ayrıca soruşturmaların sürdüğünü, kurulan "6" mahkemenin "6.000" kişiyi sorguladığını belirtmişti (MMK, 291-304). Sonunda DP çoğunluğu **Meclis Soruşturması** istemini reddetmişti. Ama sonuçta düzenleyiciler ya da kışkırtıcıların kim olduğu meydana çıkarılamamıştı. Başbakanın "olayları yaratanların Türk olmadığını kanıtlayacağız" diye ilk gün verdiği söz de yerine getirilememişti. Dolayısıyla söylentilerin, yakınmaların önü kesilememişti.

Ahmet Hamdi Başar, **6/7 Eylül** olaylarının hükümetçe düzenlendiğini savunarak şöyle demektedir: **"6/7 Eylül hadiselerinin iktidar tarafından tertiplenmiş olduğu daha ilk günden belli olmuştu... Sadece bu ayaklanma hadisesinin iç politikada şiddetli tedbirler almaya, Menderes iktidarını ve diktatörlüğünü takviyeye yarayacağı düşünüldüğü şüphesizdi."** (YDİ, 90)

Üstelik gösterinin hükümet çevrelerince hazırlandığı, bir "tertip" olduğu savına, Selanik'teki Atatürk evine bomba koymanın da bu "tertip" içinde olduğu savı eklenmişti. bu nedenlerle 27 Mayıs 1960'dan sonraki **Yassıada** duruşmalarında 6/7 Eylül olayları "3" ayrı yönden soruşturulmuştu:

a) Rumların mallarının tahrip edilmesi için gösteri düzenletenler: C. Bayar - A. Menderes - F. R. Zorlu - F. Köprülü.

b) Gösterilerin genişlemesine, tahriplere yönelmesine olanak verenler: İstanbul Valisi F. Kerim Gökay İstanbul Emniyet Müdürü Alaattin Eriş - İzmir Valisi Kemal Hadımlı.

c) Türkiye'den bomba götürüp Selanik'te Atatürk evine atanlar: Başkonsolos M. Ali Balin - Konsolos Yardımcısı M. Ali Tekin - Yunan uyruklu Türk öğrenci Oktay Engin - Konsolosluk Kavası Hasan Uçar (YMD, 93-105).

Ancak **Yassıada**'da başlatılan bu soruşturmadan da sanıkları suçlu gösterecek delil ve tanık bulunmadığı için sonuç alınamamıştı.

3 – BAĞIMSIZ KIBRIS DEVLETİ'NİN DOĞUŞU

6/7 Eylül olayları ve onun dış dünyadaki yansımaları Türkiye-Yunanistan ilişkilerini kritik bir dönemece sokmuştu. Bu bunalımı aşarken Türkiye, o zamana kadar güttüğü **Kıbrıs** siyasasında önemli bir değişiklik yapmak gereğini de duymuştu. Yunanistan'ın, adanın

Yunanistan'a katılması (**Enosis**) isteklerine karşı, önceleri **Yeşilada**'nın İngilizlerden evvelki sahibine, Türkiye'ye geri verilmesi gerektiği öne sürülmüştü. Ancak çok geçmeden de bu amaç bırakılarak yarı yolda anlaşılmasına, adanın bölünmesine razı olunmuştu. Bu karar değişikliğinde de İngiltere'nin adanın geleceğine ilişkin bir Anayasa hazırlayıp ilan etmesinin büyük etkisi olmuştu. 19 Aralık 1956'da açıklanan taslağa göre, Kıbrıs'ta 36 üyeden oluşan bir **Meclis** kurulacaktı... Bunun 24 üyesi Rum, 6 üyesi Türk olacak, geri kalan 6 üyeyi de adadaki İngiliz vali seçecekti. Ayrıca oluşturulacak kabinede bir Türk bakana da yer verilecekti. Ancak Sömürgeler Bakanı bu Anayasa hakkında Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, üzerinde durulan **"self-determination** (kendi geleceğini saptama) ilkesinin uygulanmasında düşünülen çözümler arasına **"adanın paylaşılması"**nın da alınabileceğini belirtmişti. Londra'nın bu eğilimi Türk hükümetince adanın Yunanistan'a ya da Türkiye'ye verilmesi isteklerine karşın daha da uygulanabilir bir çözüm olarak değerlendirilmişti. Başbakan Menderes 5. hükümetinin programında bu yeni siyasayı ve gerekçesini şöyle açıklamıştı:

"Dış siyasetimizin hayati bir mevzuu olan **Kıbrıs** meselesine gelince, bu milli davamıza ait karar ve düşüncelerimiz kat'iyet ve sarahatle (açıklıkla) ortaya konulmuş bulunmaktadır. Kıymet verdiğimiz Türk-Yunan dostluğunu korumak ve bu ihtilafı (anlaşmazlığı) ortadan kaldırmak için azami hüsnüniyet (son derecede iyi niyet) göstermiş ve **Kıbrıs'ın taksimine razı olmak suretiyle yapabileceğimiz fedakârlığın hududuna varmış bulunuyoruz.** Türkiye'nin emniyetinin ve adadaki Türk cemaatinin istikbal ve inkişafının korunması için aldığımız bu kararlı durumun muhafaza olunacağını bir kere daha teyit ederiz (doğrularız)."

Bunun üzerine Türkiye ve adadaki **Kıbrıs Türktür** Partisi lideri Dr. Fazıl Küçük çalışmalarını, paylaşma (taksim) tezini kabul ettirmek doğrultusunda yoğunlaştırmışlardı. Ama Yunanistan **Enosis**'ten vazgeçmemiş, İngiltere de başlangıçta paylaşmayı uygun görmediğini açıklamıştı.

Bu nedenle de adada karışıklıkların, çarpışmaların önü alınamamıştı. İngiltere **Seyşel** Adaları'na sürgün ettiği Makarios'un geri dönmesine razı olmuştu. Onun gelişiyle Türklere yönelik şiddet olayları daha artmıştı. Bu yüzden İngiltere adada sıkıyönetim ilan etmek gereğini duymuştu (10 Aralık 1957).

Yunanistan'ın başvurusu üzerine **Birleşmiş Milletler Örgütü**, 1957 sonbaharı toplantılarında **Kıbrıs** sorununu yeniden ele almıştı.

Fakat Mısır, Suriye, Yugoslavya ve Sovyetler'in Yunanlıları desteklemelerine karşın onun istediği **self-determination** kararı çoğunluk sağlayamamıştı. Yıl sonunda NATO Genel Sekreteri Henri Spak'ın girişimiyle Türk ve Yunan Başbakanları ile İngiltere Dışişleri Bakanı arasında üçlü bir toplantı yapılmışsa da bundan bir sonuç alınamamıştı.

1958 Ocağında adada şiddet hareketleri yine yoğunlaşmış ve "8" Türk öldürülmüştü. Türkiye'de Yunanistan'ın ve İngiltere'nin politikalarını protesto etmek amacıyla yer yer toplantılar, mitingler düzenlenmişti. 8 Haziran'da İstanbul Bayezıt Meydanı'nda yapılan mitinge "200.000" kişi katılmıştı. Ondan birkaç gün sonra (12 Haziran) Ankara **Anıtkabir** alanında toplanan yaklaşık "150.000" kişi de artık slogan haline gelmiş olan **"Ya taksim, ya ölüm!"** diye seslenmişlerdi. Türkiye'de **Kıbrıs** için mitingler düzenlenirken Yunanistan'da da Türkiye aleyhine gösteriler yapılmıştı. Atina'daki gösterilerde bir Türk bayrağı yakılmıştı. Aynı gün İzmir NATO karargâhındaki Yunanlılar da kentten ayrılmışlardı (14 Haziran). Ancak Yunanlıların bu hareketleri Türkiye'nin **Kıbrıs** için öngördüğü planı etkilememişti. Bu arada İngiltere adada her iki topluma da eşitlikçi davranmayı içeren yeni bir plan sunmuş, fakat Türk hükümeti bunu kabul etmemişti. Arkasından **TBMM, 16 Haziran 1958'de adanın bölünmesi tezini oybirliği ile kabul etmişti.** Sorunu canlı tutmak ve gelişmeleri Türk ve dünya kamuoyuna hemen aktarabilmek için radyolarda bir **"Kıbrıs Saati"** programı başlatılmıştı. Adadaki olayların artması ve İngiliz yönetiminin sokağa çıkma yasağı koyması üzerine de hükümetçe İngiltere'ye bir nota verilerek **"adadaki askeri önlemler yetersiz kalıyorsa Türkiye'nin oraya asker çıkarabileceği"** bildirilmişti.

Kıbrıs'ta durumun giderek gerginleşmesi karşısında İngiltere Başbakanı Macmilan ve Kıbrıs Genel Valisi 10 Ağustos 1958'de Ankara'yı ziyaret etmek gereğini duymuşlardı. Yapılan görüşmelerde İngilizler adada "7" yıl süreyle ortak geçici bir yönetimi öngören ve bu sürenin sonunda iki taraf da isterlerse **paylaşmayı** da içeren yeni bir öneride bulunmuşlardı. Türk hükümeti **"paylaşma"**yı gözardı etmeyen bu Macmilan planını sıcak karşılamıştı. Ancak Yunanistan yine **Birleşmiş Milletler**'e başvurmuştu. Üçüncü kez **Kıbrıs sorunu**nu tartışan örgüt, "Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak barışçı, demokratik ve âdil bir çözüm şekli bulmak için gösterilen çabaların sürdürülmesi" yolunda karar almıştı.

Bu karar doğrultusunda taraflar arasında ikili görüşmelere baş-

lanmıştı. 20 Ocak 1959'da Dışişleri Bakanları F. R. Zorlu ile Evangelos Averof, **Zürich**'te (İsviçre) biraraya gelmişlerdi. O görüşmelerde bir ilerleme sağlanınca da 5 Şubat'ta Başbakanlar A. Menderes ve Konstantin Karamanlis ile iki ülke Dışişleri Bakanları aynı yerde toplanmışlardı. "6" gün süren görüşmeler sonunda kesin çözüm içeren bir anlaşmaya varılmıştı. Yayımlanan bildiride **Kıbrıs** sorununun kesin çözüme bağlanacağına inanıldığı belirtilerek, bundan sonra İngiltere'nin de katılımını sağlamak için görüşmelere **Londra**'da devam edileceği açıklanmıştı. İngiltere başkentinde sürdürülecek görüşmelere Kıbrıs Türk toplumunun liderleri Fazıl Küçük ile Rauf Denktaş'ın da katılmaları sağlanmıştı. Menderes'in başkanlığındaki Türk heyeti 17 Şubat 1959'da Ankara'dan hareket etmişti. Ancak yoğun sis yüzünden uçak Londra havaalanı yakınına düşmüştü. Kazada aralarında bakanlardan Server Somuncuoğlu, milletvekillerinden Kemal Zeytinoğlu ve **Radyo Gazetesi**'ni sunan Burhan Belge'nin de bulunduğu 16 kişi ölmüş, 6 kişi de yaralanmıştı. Menderes ise kazayı küçük yaralarla atlatmıştı. Böyle olmasına karşın hazırlanmış olan anlaşma metni, 3 ülke heyetleri ile Türk ve Rum toplulukları temsilcilerinin katıldıkları toplantı sonunda imzalanmıştı.

Londra Anlaşması diye anılan bu anlaşmayla İngiltere, **Zürich**'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılmış olan anlaşmayı kabul ediyordu. Buna karşın İngiltere'ye adada **üs** kurma hakkı veriliyordu. **Kıbrıs bağımsız bir Cumhuriyet olacaktı.** Bu yeni Cumhuriyet'in varlığı İngiltere, Türkiye ve Yunanistan tarafından garanti altına alınacaktı. Cumhuriyet'te "2" tür meclis bulunacaktı: Her iki toplumun kendi aralarında oluşturacakları **Cemaat Meclisleri** ve yasama görevini görecek "50" üyeli ortak **Temsilciler Meclisi. Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı ise Türk olacaktı. Cumhurbaşkanı Yardımcısı da Cumhurbaşkanı gibi veto hakkına sahip olacaktı. 10 üyeli Bakanlar Kurulu'nda 7 Rum, 3 Türk bulunacaktı. Savunma ya da Maliye Bakanlığına bir Türk getirilecekti. Ayrıca bir Anayasa Mahkemesi kurulacaktı. Adada güvenliği sağlamak için birer Türk ve Yunan birliği de bulunacaktı.** Ancak Yunan birliğinin sayısı "950"yi, Türk birliğinin de "650"yi aşmayacaktı. Söz konusu anlaşmalar 23 Şubat'ta yürürlüğe konmuştu.

Zürich ve **Londra** anlaşmaları ile Kıbrıs'a getirilen çözüm, muhalefet partilerince yeterli bulunmayıp eleştirilmişti. Bu nedenle anlaşmalar 4 Mart 1959'da TBMM'de "138" olumsuz ve "2" çekimsere karşı "347" oyla onaylanmıştı. Adada yapılan seçimlerde ise Makarios Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük de Cumhurbaşkanı Yardımcısı ol-

muşlardı. Uzun çalışmalar sonunda hazırlanan Anayasa ise 6 Nisan 1960'da kabul edilmişti.

Artık devlet başkanı olan Makarios Ankara'yı ziyaret ettiğinde kurallar uyarınca törenle karşılanacaktı. Ama birleşik **Kıbrıs Cumhuriyeti**'nin ömrü uzun olmayacaktı. Gönlünde **Enosis**'i besleyen Makarios kendini güçlü ve ortamı uygun gördüğü anda Anayasanın uygulanamadığı savı ile Türk toplumunun haklarını askıya alacaktı. Bu da **1974 Barış Harekâtı ile sonuçlanan uzun bir bunalıma yol açacaktı.**

IX - DP'NİN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ ÇÖKÜŞÜ

A) PARTİYİ KURTARMA ÇABALARI: VATAN CEPHESİ

Ülkede ekonomik sıkıntıların giderek artması ve partinin içten de parçalanması sonucunda daha güçlü bir muhalefeti karşılarında bulan DP yöneticileri, 1957 seçimlerinde umduklarını da elde edemeyince, sorunlara çözüm bulma yerine, her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalabilmek için partilerine güç kazandıracağını umdukları bazı yöntemlere başvurmuşlardı. Yeğlenen, DP'yi kamuoyunda daha da milliyetçi, vatansever gösterecek sihirli bir ad altında yeni atılımlarla güçlendirmek ve karşıt partilerle basını susturacak daha da kısıtlayıcı, yasaklayıcı yeni önlemler almak olmuştu. Böylece **"Vatan Cephesi"** diye adlandırılan bir uygulamaya girişilmiş ve CHP'yi de uydu haline getirip **otoriter bir demokrasi** kurmaya yönelinmişti.

DP liderlerinin, "kışkırtıcı, bozguncu, kinci, kötülük simgesi kesim" olarak suçladıkları karşıt parti, kurum ve kuruluşlara karşı partilerini güçlü gösterip iktidarlarını sürdürmek için başvurdukları yollardan biri **"Vatan Cephesi"** oluşturmak olmuştu. **Vatan Cephesi** ilk kez, CHP milletvekili gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın tarafından kullanılmıştı. Yalçın, 3 Aralık 1945'te **Tanin**'de çıkan **"Kalkın ey ehl-i vatan!"** başlıklı yazısında Sabiha Sertel'in **Görüşler** dergisindeki eleştirilerine yanıt verirken, alt başlık olarak da **"Bir Vatan Cephesi'ne lüzum vardır"** demişti.

"Vatan" kavramı, her yurttaşın beslemesi doğal olan "sevgi" dışında DP liderleri için daha başlangıçta bir "ideal" olarak algılanmıştı. Gençliği, "özgürlük, çağdaşlık, laiklik vb..." gibi kavramlar yerine **"vatan"** ideali ile yetiştirmek daha anlamlı görülmüştü. Menderes'in ikinci hükümeti programında (30 Mart 1951) bununla ilgili olarak şu görüşe yer verilmişti:

"Gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen (donatamayan) bir memlekette, ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak

yaşamanın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin **'vatan ideali' etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz.**" (TCH, I, 28)

Muhalefetin oluşturduğu kabul edilen **"Kin ve düşmanlık cephesi"**ne karşılık olarak **Vatan Cephesi** kurulmasına karar verildiği, Menderes'in 12 Eylül 1958'de Manisa'da yaptığı konuşmada açıklanmıştı:

"Politikadan ve ihtirastan vareste vatandaşların, karşınızda kurulmuş olan **'kin ve husumet cephesi'**ne karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip, eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir **Vatan Cephesi** kurulması zarureti kendini göstermiştir."

Buna göre **"cephe"** DP'li olmayan ancak muhalefetin bozguncu davranışı karşısında kendi eserleri olan DP iktidarını korumak gereğini duyan vatansever vatandaşların katılımları ile kurulacaktı. **"Cephe"** kuşkusuz ki **"yüz"** anlamından çok bir savaş terimi olarak algılanmaktaydı. Ama muhalefet bir "cephe" sayıldığına göre karşısındakiler de aynı terimle adlandırılabilirdi. Nitekim Menderes **Yassıada** duruşmalarında bunun bir örgüt değil, "ülke güveni bakımından bir savunma davranışı" olduğunu savunmuştu:

"Vatan Cephesi ocakları, DP bucağına bağlı bir DP ocağından ibarettir... Vatan Cephesi sözü bir siyasi slogandan ibarettir. DP'den ayrılanların veya tarafsız vatandaşların, bir birlik haline getirilmesi için sarfedilmiş bir slogan... Mevcudiyeti, maddi yeri yoktur. Elle tutulur, gözle görülür bir teşkilat değildir. Memleket asayişi bakımından bir müdafaa davranışından ibarettir." (İAD, III, 373)

Samet Ağaoğlu da Menderes'i anlatan kitabında **Vatan Cephesi** adının Menderes'in birdenbire aklına gelen bir deyim olduğunu savunmakta ve bunu Mevlana Celaleddin'in "Gel!" diye biten ünlü çağrısına benzetmekte idi (ARM, 127). Ancak aynı Ağaoğlu, ondan "16" yıl sonra Abdi İpekçi ile yaptığı bir söyleşide (Milliyet, 3 Ekim 1977), bu girişimi **Milli Cephe** hükümetlerine benzetmiş ve, **"Vatan Cephesi** gibi bir girişimde, masumane bir girişimde bulunmayı suçluyorum. **Çünkü söylememek gerekirdi. Bu vatan herkesin vatanıdır!"** diye suçlamıştı.

Slogan haline getirilen **Vatan Cephesi** propagandasını sürdürmek ve katılanların sayısını artırabilmek için devlet radyosundan, cepheye girenlerin adlarının okunması gibi bir de taktik uygulanmıştı. Muhalefette iken radyonun hükümet yanlısı olarak çalıştırıldığından, muhalefetin sesine yer verilmediğinden yakınan **Demokratlar,** iktidara geldiklerinede bu etkin iletişim aracını kendi sesleri haline

getirmişlerdi! Şöyle ki DP lideri C. Bayar, 1947'de "Radyo halkın parası ile kurulmuştur. Tek taraflı kullanılmaması icap eder" diyerek bu devlet kuruluşunun yansız olarak yayın yapması gerektiğini belirtmişti. A. Menderes de 1948 Haziranındaki bir konuşmasında, "Millet parası ile çalışan radyolarda tek taraflı olarak mütemadiyen kendilerini methettirmek yolunda türlü gürültüler ve gösteriler yapagelmişlerdir" diye yakınmıştı. Ama 7 Nisan 1960 günkü DP grubu toplantısında, **Radyo Gazetesi** adıyla radyoda yapılan konuşmaları, kendi masasında ve kendi eli ile yazdığını açıklamıştı!

Vatan Cephesi'ne katılanların listesinin radyodan okunmasına 1 Ekim 1958'de başlanmış ve 6 Nisan 1960'a kadar sürdürülmüştü. DP Genel Merkezi, örgütüne gönderdiği genelgelerde, vatandaşların **"nifak cephesi"**nden ayrılıp bu yeni cepheye katılmalarının sağlanması için çaba gösterilmesini istemişti. Yayınlara göre "4" ay içinde cepheye katılanların sayısı "500.000"i aşmıştı. Ama listelerin genelde aynı soyadı taşıyan adlarla dolu olması, kimi kez de kendilerinin haberi olmayan kişilerin listelere alınması dikkatleri çekmişti. **Yassıada**'daki tanık ifadelerine göre fabrikatörlerden biri Menderes'in zorlaması ile DP'ye girmiş, ayrıca partiye de "500.000" lira ödemişti. Kırşehir'in CKMP'li Belediye Başkanı, kente yardım yapılacağı vaadi ile, ilan edilmemek koşuluyla partisinden istifa ettiğini, fakat adının radyodan okunduğunu açıklamıştı. İstanbul Belediyesi'nde çalışanlardan bir kesimin de DP İl Başkanının baskısıyla **Vatan Cephesi**'ne girdikleri anlaşılmıştı. Sonradan yapılan hesaplara göre, bu listeler yüzünden DP iktidarı, devlet hazinesini ve Ankara Belediyesi'ni "13.845.546" lira zarara sokmuştu.

"Cephe" oluşturmanın sakıncalarını belirten uyarılara ve eleştirilere karşın iktidarın bu girişimi önlenememişti. Örneğin, N. Nadi daha bu işin başlarında, **Cumhuriyet**'teki yazısında (24 Ekim 1958), "Başbakanın, ulusu, kendi dönemlerini %100 öven, dünü ise %100 yeren bir kütle halinde toplamak" istediğini belirterek, bunun bir "tılsım" olamayacağını belirtmişti. Vatandaşların ülke ve ulus sorunları üzerinde düşünce ve oy sahibi olmaları kabul edildikten sonra, Başbakanın anladığı içerikte ve amaçta bir **vatan cephesi** kurulmasına olanak bulunmadığını söyleyen N. Nadi, eğer bir **"cephe"** kurulacaksa, onun ancak **"hukuk eşitliği"** yönünden yaratılması gerektiğine dikkatleri çekmişti.

Bir cankurtaran simidi olarak algılanan **Vatan Cephesi, Demokrat Parti**'yi kurtaramamıştı. Üstelik abartılı propaganda, tarafsız vatandaşlarda üzüntüyle karışık bir kızgınlık da yaratmıştı.

B) MUHALEFETTEN KURTULMA UĞRAŞI

1 – CHP'Yİ SİNDİRME ÇABALARI

DP iktidarının çöküşe sürüklenmesinde 1958 yılı büyük bir dönemeç oluşturur. İktidar o yıl eğik düzeyde kaymaya başlamıştı. Daha yılın başlarında orduda DP yönetimine karşı, bir darbe bir **komplo** hazırlandığı söylentileri, kimi çalkantılara yol açmıştı. Samet Kuşçu adında bir subay, içlerinde albayların da bulunduğu bir grup subayın hükümet aleyhinde bir darbe hazırladıklarını ihbar etmişti. İktidara geçtiği günlerden başlayarak, bir **askeri darbe, bir ihtilal** kuşkusunu yaşayan DP'de bu ihbar, doğal olarak büyük heyecan yaratmıştı. İhbar üzerine "3" albay, "1" yarbay, "4" binbaşı ve "1" yüzbaşı "9" subay tutuklanmış ve askeri mahkemeye verilmişti (16 Ocak 1958).

Aralarında Alb. Celal Yıldırım'ın da bulunduğu bu subaylar hakkındaki duruşmalara 26 Mayıs'ta başlanmıştı. Sonunda 9 subay suçsuz görülüp serbest bırakılırken, ihbarcı S. Kuşçu, "2" ay hapse çarptırılmıştı (25 Kasım).

Öte yandan, ekonomiyi canlandırmak, bunalımdan çıkabilmek için başlıca tüketim maddelerine yapılan zamlar ve arkasından **4 Ağustos Kararları,** hayat pahalılığını daha da artırmış, vatandaşların sıkıntılarını çoğaltmıştı. O aylarda **Irak**'ta patlak veren ayaklanma ve rejim değişikliği, **Bağdad Paktı**'na bağlanan umutları yok ederken, ülkenin savaşa sürüklenmesi tehlikesini de yaratmıştı. Menderes'in Irak'a karşı bir askeri harekete girişilmesini istemesi yüzünden "seferberlik" hazırlıklarına bile başlanmıştı. Savaş eğilimi, ana muhalefet CHP'nin çabalarıyla önlenmişti. Ama arzusuna set çekilen DP lideri, muhalefeti etkisiz hale getirmek için yeni yöntemler geliştirmeye yönelmişti.

DP yöneticileri ve Meclis Grubu, demokrasilerin en belirgin özelliği olan, azınlıktaki muhalefetin karşı çıkışlarını, eleştirilerini öteden beri doğal karşılamamışlardı. Bu kez eleştirilere gösterilen tepki daha da sert ve demokrasi açısından da kaygı verici olmuştu. DP grubu, 11 Ağustos 1958'de yayımladığı bildiride, TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağıran CHP'yi suçlarken, **çoğunluğun arzularına boyun eğen bir muhalefet** istediklerini de açıkça dile getirmişlerdi. Aksi halde muhalefeti yola getirecek **"tedbirler"** alınacaktı. Bildiride şöyle denilmişti:

"CHP'liler, Irak olaylarını ele alarak BMM'nin ve hükümetinin meşruiyetini (yasallığını) ve istikrarını şiddet yolu ile tahrip etmenin

mümkün, hatta gerekli olduğu kanaatini uyandırma sonucuna varacak çok tehlikeli bir yola girmişlerdir... CHP'nin 1950'den beri devam eden bu gayri meşru tutumu, 14 Temmuz günü patlak veren Irak hadiselerinden beri, büsbütün tahrip edici bir manzara gösteriyor. Gayeleri BMM'nin saygınlığını ve gücünü kırmak, yasama dönemini zorlamalarla sakatlamaya çalışmak, Meclis içi ve Meclis dışı manevralarla idareyi felce uğratmak ve çoğunluğun üzerine azınlığın hüküm sürmesini sağlamaktır... **CHP'nin BMM'nin kudret, kuvvet ve yetkisi önünde saygılı ve itaat edici olması yasal bir zorunluluktur... Aksi halde gereken önlemler alınacaktır!"** (DP, 143)

İktidar partisi, karşıtını eleştirmekle kalmamış, onu yasal davranmamak gibi ciddi bir iddia ile suçlayarak, "gereken"in yapılacağını da ilan etmişti. Gereken, "5" yıl önce **Millet Partisi** olayında olduğu gibi CHP'yi kapatmak olabilirdi. Dolayısıyla bu bildiri, 1960 Nisanında kurulacak olan **Meclis Soruşturma Komisyonu**'nun habercisi demekti. Üstelik "Meclis içi ve dışı" yollar deyimiyle bir **"ihtilal"** ürkütüsünü de yansıtmıştı.

Bu eğilimler Menderes'in daha birkaç yıl önce vurguladığı gibi, "demokrasi"nin güç bir rejim olduğunu kanıtlamaktaydı. 1954'de onunla görüşen Dr. F. Şerafettin Bürge, DP liderinin, **"Demokrasi çok güç bir rejimdir. Para ile, saygısızlık ve terbiyesizlik ile, vatandaşın ahlakını bozan bir rejimdir"** dediğini aktarmaktadır (İAD, III, 272). DP yöneticileri 1954 seçimlerinden sonrasındaki rejim tartışmalarında **demokrasinin** biricik koşulu olarak yalnızca **"seçimler"**i gördüklerini açıklamışlardı. Seçimi kazanmak ya da çok kullanılan anlatımıyla **"sandıktan çıkmak"** biricik koşul kabul edilince muhalefetin, azınlığın görüş ve eleştirileri rejim açısından önem taşımıyor demekti.

Nitekim Menderes, söz konusu bildiriden sonra CHP'yi aynı biçimde suçlamayı sürdürmüştü. Balıkesir'deki konuşmasında, "Onların niyeti **TBMM denen aziz Kâbe**'yi itibardan düşürmek ve memlekete işte Meclis de kullanılmıştır diyerek seçimlerin semtine uğramadan iktidara gelivermektir, demişti (6 Eylül 1958). Bu nedenle Başbakana göre yapılabilecek şey, **"yepyeni bir demokrasi ve özgürlük"** rejimi bulup uygulamak idi. İzmir'de bunu bir zorunluluk olarak dile getirirken de Fransa'daki De Gaulle rejimini örnek olarak göstermişti. Fakat hemen arkasından, eğer CHP, yöneticiler ve savcılar üzerinde baskısını sürdürecek olursa **"Demokrasiye paydos!"** edileceğini de eklemişti:

"Kendilerine hatırlatayım. Bir daha valiye, savcıya, sana şunu

şunu yapacağız derlerse demokrasi paydos olacaktır... Ama böyle yapınca iktidar partisi de gitmem der. Ben de iktidar şimdi elimdeyken yaparım derim. Çünkü milletimizi ve memleketimizi bunların şerrinden muhafaza etmek, en kutsi (kutsal) **vazifemizdir."**

İktidar liderinin bu tehdidine ana muhalefet lideri İ. İnönü'nün de tepkisi sert ve o derecede de düşündürücü olmuştu:

"DP Genel Başkanının 1957 seçimlerinden sonra, partileri demokrasiyi paydos etmeye gücü yetmeyecektir... Faraza, herhangi bir kimse demokrasiyi paydos etmek gibi bir harekete özenip, sabahleyin böyle bir girişimde bulunsa, akşama kadar kendisinin ve etrafındakilerin başlarına memleketin yıkılıp, kendilerini zindana soktuklarını göreceklerdir!"

Deneyimlere, ülkedeki dinamik güçler hakkındaki bilgiye ve önseziye dayanan bu uyarı, iktidar aynı yolda devam ettiği için "1,5" yıl sonra bir gerçek olacaktı.

DP iktidarının çoğunluğun sultasına dayanan bir rejime yönelmesi, her biri kendi doğrultusunda etkinliklerini sürdüren karşıt partilerin, sistemi koruyabilmek için güçlerini birleştirme çalışmalarını hızlandırmıştı. DP, 1957 seçimlerinden önce muhalefetin **güç birliği** yapmalarını, ortak liste düzenlemelerin kaldırılmasıyla önlediği için, tek çıkar yol karşıt partilerin birleşmeleri idi. Bu zorunluğu duyan **Türkiye Köylü Partisi,** 16 Ekim 1958'de **Cumhuriyetçi Millet partisi** ile birleşerek **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi**'ni oluşturmuştu. Onu, 24 Kasım 1958'de **Hürriyet Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi**'ne katılması izlemişti. Böylece iktidar, karşısında eskisine oranla daha güçlü "2" parti bulmuştu. Ama DP, kendisinin de zorlayarak gerçekleştirdiği bu birleşmelere tepkisini, "dinsel duyguları" kışkırtan bir terimle dile getirmişti: **Ehli Salip = Haçlı Ordusu.** Menderes'e göre, muhalefet partileri, "doğru yoldaki, imanlı DP'ye" karşı **haçlı zihniyeti** ile hareket ediyorlardı.

Hürriyet Partisi'nin katılmasından sonra örgütünde gerekli değişiklikleri yapmak isteyen CHP, 12 Ocak 1959'da **XIV. Kurultay**'ını toplamıştı. 3 gün süren bu kurultayda partinin geleceğe yönelik beklentileri ve gerçekleştirmek istediği değişiklikler saptanmıştı. Oybirliği ile kabul edilen bu ilkeler, **İlk Hedefler Bildirisi** adıyla ilan edilmişti. Bildiride daha önceki yıllarda CHP ya da HP tarafından açıklanan ve savunulan görüşler biraraya getirilerek sistemleştirilmiş ve bütüne dönüştürülmüştü. Böylece ilkeleri belirli ve uygulanabilecek bir program oluşturulmuştu. 15 Ocak 1959'da açıklanan **İlk Hedefler Bildirisi,** şu ilke ve önerileri içermekte idi:

- Bütün parti ve vatandaşlara eşit davranılması; partizanlığa son verilmesi,

- TBMM dışında ikinci bir Meclis'in oluşturulması,

- Bir Anayasa Mahkemesi kurulması,

- Seçimlerde orantılı (nispi) **temsil yönteminin kullanılması,**

- Bir Yüksek Yargıçlar Kurulu oluşturulması,

- Devlet memurlarına, haklarında alınan kararlar için yargıya başvurma olanağının tanınması,

- Basın özgürlüğünün Anayasal güvenceye bağlanması,

- Üniversite özerkliğinin eksiksiz olarak sağlanması,

- Sosyal güvenlik ve sosyal adalet esaslarının Anayasa güvencesi altına alınması,

- Yüksek İktisat Şurası kurulması (CHP, 313-317).

İlk hedef olarak saptanan bu ilke ve önerilerin aradan "1,5" yıl geçtikten sonra 27 Mayıs 1960 dönüşümünde gerçekleştirilmiş olması onların ülke gerçekleri dikkate alınarak belirlendiğini ve uygulanabilir olduğunu kanıtlamaktadır.

Ama son gelişmeler 1959 yılına girilirken iktidar ile muhalefet ve basın arasındaki ilişkilerin daha da sertleşeceğini göstermişti. Yılın daha ilk haftasında (6 Ocak), İstanbul'daki **Tan basımevi** yeni bir saldırıya uğramıştı. 1948'de komünist yayın yapıyor diye tahrip edilen basımevine bu kez dinamit atılmış ve "40" kişi yaşamını yitirmişti.

Derken beklenmedik bir olay, Başbakan Adnan Menderes'in Londra'ya giderken geçirdiği uçak kazası, ülke çapında uyandırdığı hüzün nedeniyle parti çatışmalarındaki kızgınlığı geçici de olsa soğutmuştu. Kazadan sağ olarak kurtulan ve yurda **"Kıbrıs fatihi"** olarak dönen Menderes'i CHP Başkanı İnönü de Esenboğa havaalanında karşılayarak "Geçmiş olsun" demişti (28 Şubat). Ama bu iki lider arasında sonuncu "el sıkışma" olmuştu!

Kaza şokunu atlatan Menderes artık kendini "Tanrı'nın sevgili kulu" olarak da görmeye başladığından, yeniden muhalefeti sindirme, susturma siyasasına sarılmıştı. 24 Nisan'da, yaptığı bir konuşmadan ötürü İnönü'nün dokunulmazlığının kaldırılmasını öngören bir Başbakanlık yazısı TBMM'ye sunulmuştu. Ondan bir hafta sonra da İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde birbiri ardına olaylar patlak vermişti. Bunlarda yaralananlar olmuş ve İnönü'nün canına yönelik girişimlerde bile bulunulmuştu. CHP lideri "46" milletvekili ile birlikte partililerin ve gazetecilerin de yer aldıkları kalabalık bir grupla 29 Nisan'da çıktığı gezisinin daha ilk adımında olaylarla karşılaşmıştı. Ankara ga-

rında İnönü lehine gösteri yapan halk ile polis arasında sürtüşmeler görülmüştü. Gezinin ilk durağı olan **Uşak**'ta ise DP İl Başkanı Eşref Öğün'ün, elindeki çay bardağını CHP kafilesi üzerine fırlatması büyük kargaşa yaratmıştı (30 Nisan). Ertesi sabah trenle kentten ayrılmak isteyen grup yeniden saldırıya uğramıştı. Bu arada İnönü de başına isabet eden bir taşla yere düşmüştü!

Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü, buradaki konuşmasında, saldırıların A. Menderes ile Cumhurbaşkanı Bayar tarafından hazırlandığını ima ederek, iktidarın artık azınlığa düştüğünü, bu nedenle de kaba kuvvete dayalı bir **"dehşet yönetimi kurarak vatandaşları insan haklarından yoksun olarak yaşatmaya karar vermiş"** bir görüntüde olduğunu öne sürmüştü. Ancak bu saldırılardan yılmayacağını da belirterek, "Vatandaşlarımızın hizmeti uğrunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek, şerefli ve son mükâfatı saymaktayız" demişti. CHP kafilesi İzmir'e geldiğinde, valiliğin İçişleri Bakanlığının verdiği talimat doğrultusunda siyasal parti kongrelerini yasakladığı görülmüştü. Bu nedenle İnönü orada toplantı yapamamıştı. Yol boyunca verdiği demeçler için de yayın yasağı konulmuştu. Bu arada DP'lilerden bir grup, muhalefet lehine yayın yapıyor diye **Demokrat İzmir** gazetesine saldırıp ateşe vermişti (2 Mayıs 1949). **Yassıada** tutanaklarına göre, 1946'da DP yanlısı olarak yayına başlayan, fakat 1955'ten sonra iktidarı da eleştirmeye yönelen gazeteyi susturmayı Başbakan A. Menderes istemişti. İçişleri Bakanı N. Gedik ile İzmir Valisi Kemal Hadımlı ve DP İl Başkanı Faruk Tunca ile Rauf Onursal da bu isteği yerine getirmişlerdi. Ethem Menderes'in, hatıra defterine bu olay için 8 Mayıs'ta şöyle yazdığı saptanmıştı:

"Demokrat İzmir matbaasının yanmasında vali ile başvekil arasında bir telefon muhaveresi (konuşması) **olmuş. Vali, olacağını, fakat saatini belli edemeyeceğini söylemiş. Hazin teşebbüstür, hacil** (utandırıcı) **cür'etler! Yıpranmaktayız!"** (YMD, 164-170)

Basına yöneltilen saldırılar ve sık sık konan yayın yasaklarını protesto etmek isteyen bazı gazeteler, 3 Mayıs'ta sansürü anımsatan beyaz sütunlarla çıkmıştı. Ama bütün bunlar iktidarı ve "Kraldan fazla kralcı" geçinen kimi yöneticileri, görevlileri uyarmaya yetmemişti. İzmir'den uçakla İstanbul'a geçen İnönü, arabayla havaalanından kente inerken **Topkapı** yakınlarında daha büyük bir saldırıya uğramıştı. Görünüşte İstanbul Valiliği İnönü'nün bir engelle karşılaşmadan kente girebilmesi için bazı önlemler almış, polis dışında bir askeri birlik de görevlendirilmişti. Fakat 4 Mayıs sabahı, İnönü'nün arabası **Topkapı** önlerine vardığında Komiser Celal Kosova arabanın

önünü kesmiş, elleri sopalı ve taşlı bir grup da arabanın etrafını çevirmişti. Sonradan yapılan saptamaya göre içlerinden "23" kişi, "Paşa öleceksin, tekbir getir!" diyerek saldırıya geçmişti. Kosova, İnönü'yü trafik arabasına bindirmeye çalışırken olayın ciddiyetini gören Bnb. Kenan Bayraktar tabancasını çekip duruma müdahale etmek gereğini duymuştu. Öteki subaylar da askere süngü taktırarak yolu açtırmışlar, böylece İnönü kurtarılmıştı.

CHP grubu **Uşak**'tan başlayıp **Topkapı**'ya kadar devam eden olayları TBMM gündemine getirmişlerdi. Başkanlığa verdikleri önergede, olayları düzenleyen ya da önleyemeyen Başbakan ile İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında soruşturma açılmasını istemişlerdi. Ancak önerge DP çoğunluğunca rededilmişti (11 Mayıs). Ama o günlerde Necip Fazıl Kısakürek, **Büyük Doğu**'da İnönü'nün artık gününün geldiğini ilan etmişti. **"Artık Günün Geldi"** başlıklı yazısında, "Haksız bir taşın açtığı bere üstündeki minicik plaster ne demek? Haklı bir güllenin yere sereceği leşi örtecek kocaman kefenden ne haber?" diyerek, İnönü'nün gerekirse bir gülle ile öldürülmesini önermişti! (YMD, 191)

Yassıada duruşmalarında **Topkapı** olaylarından sorumlu olarak Bayar, Menderes, İstanbul Valisi Ethem Yetkiner, Celal Kosova ve "55" kişi yargılanmıştı. Düzenlenen iddianameye göre İnönü'ye engel olunması emrini Başbakan Menderes vermişti. Vali Yetkiner ile DP İl Başkanı Kemal Aygün bunun sakıncalar doğuracağını belirtmişlerse de Bayar, Başbakanın emrinin uygulanmasını istemişti.

Artık olayların önü alınamaz olmuştu. 31 Temmuz'da CHP'nin İstanbul Göztepe Kongresi'nde de olaylar çıkmış ve polis ateş açmıştı. DP iktidarı da aynı gün, o yıl yapılması gereken **ara** ve **yerel seçimleri** ertelemişti. Çanakkale'de Demokratlar, CHP'lilerin yollarını kesmişler ve başlayan çatışmada yaralananlar olmuştu. Bu olayı yerinde soruşturmak için Genel Sekreter Kasım Gülek başkanlığında gönderilen heyet de saldırıya uğramıştı.

Bütün bunlar olurken DP'nin görüşünü yansıtan **Radyo Gazetesi,** durumu bir "soğuk savaş" olarak nitelemiş ve çok yakında bu savaşı mutlaka kazanacaklarını açıklamıştı. Gerçekten de artık DP çevrelerinde **Halk Partisi**'nin kapatılması bile dile getirilir olmuştu. Milletvekili İbrahim Arvas, 13 Eylül'de Diyarbakır'da **"Fesat ve mel'anet** (kötülük) **yuvası haline gelen CHP'yi kapatın!"** diye bağırmıştı (DP, 151).

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Başkanı Osman Bölükbaşı, 1957 seçimlerinden önce olduğu gibi, BMM'ne hakaret ettiği savıyla yargılandığı mahkemede "8" ay hapis cezasına çarptırılmıştı (7 Ka-

sım 1959). Böylece DP'lilerin çekindikleri ve sevmedikleri bir muhalif lider etkisizleştirilmişti. Yurt gezilerini ısrarla sürdüren İnönü'nün gittiği Beypazarı'nda yine olaylar çıkmış, CHP milletvekilleri tartaklanmışlardı (12 Kasım 1959). Bununla birlikte asıl büyük olaylar, onun Kayseri'ye gidişinde **Yeşilhisar**'da patlak vermişti. İnönü, CHP İlçe Başkanı ile DP'li Belediye Başkanı arasında mahkemeye yansımış olayları incelemek ve parti kongresine katılmak için Kayseri'ye gitmeye karar vermişti. Ancak valinin buna engel olmak istemesi, olaylara yol açarken önemli göstergelerin belirlenmesine de yardım etmişti. Kayseri Valisi Ahmet Dallı, İnönü'ye, kente gelmesinin sakıncalı olduğunu bildiren bir telgraf çekmiş, İnönü ise "Beni Said-i Kürdi sanıyor!" diyerek trenle yola çıkmıştı. Yol boyunca da halkın sevgi gösterileri ile karşılanmıştı. Vali bu kez treni **Himmetdede** istasyonunda durdurmuştu. Burada görevlendirilen askeri birliğin komutanı Bnb. Selahattin Çetiner'e İnönü'yü durdurmak için gerekirse silah kullanması emri verildiği halde Çetiner, bu emri yerine getirmektense önce kendisini vuracağını belirterek karşı çıkmıştı. İnönü de kolayca Kayseri'ye girmişti (3 Nisan 1960). Ancak oradan **Yeşilhisar**'a geçmeyip Ankara'ya dönmüştü. **Topkapı**'dan sonra **Himmetdede**'deki bu tutum, ordunun artık DP liderlerinin emriyle hareket etmek istemediğinin ve muhalefeti korumaya yöneldiğinin göstergesi olmuştu.

DP iktidarının muhalefeti baskı altında tutma çabası yüzünden partilerarası ilişkilerin iyiden iyiye bozulup olayların kargaşaya dönüştüğü bu günlerde Cumhurbaşkanı Bayar ile Başbakan Menderes'in biraraya gelemedikleri durumlarda mektupla haberleştikleri ve alınacak önlemleri birlikte kararlaştırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. O sırada Muhafız Albay Komutanı olan Osman Köksal'ın belgeleri arasında Başyaver Mustafa Tayyar'ın sakladığı bazı mektuplar bunu kanıtlamaktadır. Yeşilhisar'da hükümet aleyhine gösteri yapan CHP'lilerden 56'sının tutuklanmasıyla sonuçlanan olaylar üzerine Bayar, Başbakana bir "mesaj" göndererek düşüncelerini açıklamıştı. Menderes, 28 Mart sabahı buna verdiği yanıtta, olayın bir **"ihtilal girişimi"** ya da en azından **"kargaşalık çıkarma"** niteliğinde olduğu yolundaki görüşünü yinelemişti. Yaklaşık 1.000 kişilik bir grubun Yeşilhisar'da hükümet konağını bastığını ve savcıya saldırdığını belirten Başbakan, bu durumun kendilerine yeni önlemler alma konusunda destek olacağını da vurgulamıştı. **"Türk milleti, bir Balkan komitesi haline götürülmüş bulunan CHP'nin kötü niyet ve hareketleri hakkında etrafıyla ve vakit geçirmeden tenvir edilmelidir** (aydın-

latılmalıdır)" diyen Menderes, bu amaçla ayrıntılı bir bildiri yayımlandığını ve sıkıyönetim ilanını düşünmekle birlikte bu konuda bazı duraksamaları bulunduğunu eklemişti. Sonuç olarak da sorunu bütünüyle ele alıp ülkeyi bu **"zararlı kışkırtma ve ayaklanmaya zorlama girişimlerinden kesin surette korumanın yolu bulunmak gerekir kanaatindeyim"** demişti.

Menderes, 30 Mart 1960'da Bayar'a yazdığı bir başka mektupta süregelen olayları önleyebilmek için **sıkıyönetim** ilan etmeyi tek başına yeterli görmediğini, sıkıyönetim mahkemelerinden "olumlu sonuçlar almama" olasılığının bulunduğunu, bununla birlikte bu konuyu Ankara'ya dönecek olan Ordu Komutanı Orgnl. Suat Kuyaş ile görüşeceğini belirtmişti. Ayrıca, adliye örgütünün olayların niteliğini ve amacını kavrayamadığından ve çok ağır davrandığından yakınarak dolaylı da olsa, Cumhurbaşkanından, yargı üzerinde etkisini kullanmasını dilemişti:

"Müdafaada ve pasif kalmak kabul olunduğu takdirde, iş adliyece alınacak neticeye kalır. Bu bahiste iki nokta ehemmiyetle üzerinde durulmaya değer:

"Birinci nokta: **İşe el koyan adliye cihazı, davayı şahsi hakaretler ve tecavüzler zaviyesinden** (açısından) **alıp müspet halde taarruz ve tecavüzün hükümet kapılarına gelip dayanmış olduğunu ve bir ayaklanma mahiyetinde bulunduğunu her nasılsa yine de her zaman olduğu gibi maalesef kavrayamamıştır.**

"İkinci nokta ise: Meselenin idari tahkikatın bir müddet için devamı ile bazı neticeler alınmak mümkün iken anında adalete intikal ettirilmek suretiyle tahkikatın kısır netice vermiş olmasına sebebiyet verilmiş bulunmasıdır." (**Cumhuriyet,** 20 Ekim 1986)

Bu mektuplar hükümet başkanının ordu, yargı ve sivil yönetim üzerindeki etkisini yitirdiğini göstermektedir. Sıkıyönetim ilanını düşünmüşken ordu komutanının iznini almak gereğini duymakta, sıkıyönetim mahkemelerinden kendilerinin istediği kararların çıkmayacağı kuşkusunu taşımakta, 10 yıllık iktidarları boyunca **"yargıç güvencesi"**nden yoksun bırakarak denetim altına almaya çalıştıkları adliye örgütünün olayların önemini kavrayıp süratli karar vermemesinden yakınmakta, il ve ilçe yönetimlerinin kendilerinin soruşturma açmaları yerine konuyu yargıya aktarmalarını doğru bulmamaktadır. Kısacası artık Menderes tüm devlet kurumlarına güven duymayan, onlarla çekişmeyi yeğleyen bir duruma gelmiş demekti.

2 - CHP'Yİ KAPATMAYA YÖNELİŞ: MECLİS SORUŞTURMA KOMİSYONU

DP liderlerinin 1958'den başlayarak uygulamaya çalıştıkları **"yeni tarz demokrasi"**nin ilk ve tek koşulunun **"azınlığın çoğunluğa tabi olması"** diye saptandığı anlaşılmıştı. Nitekim DP grubunun 11 Ağustos 1958 günlü bildirisinde, bunun zorunlu olduğu belirtilmiş ve aksi halde gereken önlemlerin alınacağı açıklanmıştı. Menderes de 21 Eylül'de bu görüşü yinelemişti. Böyle davranılmayacak olursa, ana muhalefet partisi CHP meşruiyetini (yasallığını) yitirmiş sayılacak ve kapatılabilecekti.

Yeşilhisar olayları üzerine CHP'yi kapatmak ve bir soruşturma komisyonu kurmak önerileri DP grubunun 7 Nisan 1960 günkü toplantısında dile getirilmişti. Konu Reşat Akşemsettinoğlu'nun verdiği önerge ile gündeme gelmişti. Söz alan önerge sahibi Akşemsettinoğlu halkı ve bütün kuruluşları ayaklanmaya teşvik eden Halk Partisi'nin kapatılması gerektiğini öne sürmekte ve bunun için olağanüstü bir mahkeme istemekte idi. Grupta şöyle konuşmuştu:

"Halk Partisi, yasanın 33. maddesi gereğince kapatılması gereken bir parti olmuştur. Önergemde hükümetten sorduğum nokta budur. Hükümetin getireceği bir yasa ile **Ankara'da olağanüstü bir mahkemenin kurulmasına, demokrasimizi altüst eden, halkı, askeri, memuru isyana teşvik** eden siyasi kuruluşları ve teşvikçilerini yargılamak görevi ile vazifeli kılmak, iktidarımız için zorunluluk olmuştur."

Söz alan Sebati Ataman, Mazlum Kayalar ve Sait Bilgiç de CHP'yi kuvvet kullanarak iktidara gelmeyi istemekle suçlamışlardı. Bunlara yanıt veren Başbakan A. Menderes ise özel bir mahkeme kurma yerine bir Meclis soruşturması açılmasını istemişti:

"Emredin, bu tedbirlerin on mislini alın. Ama hepsini hükümetin sırtına bırakmak suretiyle değil... Kanun yapın... Adliyenin işlemediğini görüyorsunuz... **Açın bir Meclis tahkikatı. Tespit edin bunları Meclis'te. Düşünelim, konuşalım. Ahlaksızlar, namussuzlar, sizi kapatıyoruz diye BMM'nin kararı ile kapatalım!"** Başbakanın arkasından kürsüye gelen Bahadır Dülger de şöyle konuşmuştu:

"İsmet Paşa ölür ama leşi kalır ortada; tefessüh etmiş (kokuşmuş) **leşi, zihniyeti kalır. Onu da bertaraf etmeye mecbursunuz.**

"Fakat acil tedbir ne olur? Benim aklıma gelen şu: **Biz Halk Partisi'nin merkez muamelatını** (işlemlerini) **ve merkez faaliyetini bir tahkikat mevzuu yapabilir miyiz? O zaman yılanı başından kavrıyoruz demektir!** Başvekilimiz, başımız ve büyüğümüz olarak, mah-

kemelere intikal edecek davalar yolu ile bu işin halledilemeyeceğini söyledi... Vazifemiz ne ise başaralım!" (İAD, III, 404)

Grupta beliren bu eğilim üzerine Mazlum Kayalar ile Dr. Baha Akşit, Meclis Başkanlığına bir önerge vererek, CHP hakkında Meclis soruşturması açılmasını istemişlerdi.

CHP hakkındaki suçlamaların sıralandığı önergede şu görüşlere yer verilmişti:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine (Başkanlığına),

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin gayri meşru (yasal olmayan) mücadele usullerini terketmesi için, 11 Ağustos 1958 tarihinde Demokrat Parti Meclis Grubu bir tebliğ neşretmiş bulunuyordu. Bu tebliğden sonra CHP'liler, faaliyetlerini ve hareketlerini büsbütün arttırmışlardır. bu itibarla CHP'lilerin:

a) Meşru iktidarımızı en ağır isnatlarla kötüleme ve **halkı kanunları ihlale, kanuni tedbirlere karşı mukavemete, hükümete karşı mukavemete, hükümete karşı galeyena ve fiili tecavüzlere tahrik ve teşvik etmek,**

b) **Müsait telakki ettikleri** (saydıkları) **mahallelerde mensuplarını silahlandırmak suretiyle iktidar mensupları üzerinde baskı yapmak ve kardeş kavgasına müncer olabilecek** (yol açacak) **tertiplere başvurmak,**

c) **Orduyu siyasete karıştırmak,**

ç) **Hükümetin meşruiyetinden halkı şüpheye düşürecek ve gelecek seçimlerin de daha şimdiden muallelmiş** (sakatmış) **gibi göstererek kurulmuş ve kurulacak hükümetler aleyhine vatandaşları tahrik etmek,**

d) **Hücre teşkilatı kurarak yıkıcı ve kanun dışı faaliyetlerde bulunmak,**

e) **CHP ile aynı maksat ve gayelerle ve neşir yolu ile faaliyette bulunarak genç demokrasimizin manevi temellerini şantaj ve tehdit suretiyle işlemez hale getirmek, hakikatleri tahrif** (değiştirme) **ve yalan neşriyatta bulunmak suretiyle memleketin iktisadi, içtimai hayatını tehlikeye maruz bırakmak.**

"Cumhuriyet Halk Partisi ile bir kısım basının ve yukarıda tafsil edilen (açıklanan) hususların sebeplerini ve mahiyetini tahkik ederek (araştırarak) elde edeceği neticeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmek üzere, dahili nizamnamenin (İçtüzüğün) 177. maddesine göre '15' kişilik bir tahkikat encümeni kurulmasını ve bu encümenin mesaisini (çalışmasını) üç ayda ikmal etmesini (tamamlamasını) arz ve teklif ederiz.

Önerge DP grubunun 15 Nisan toplantısında görüşülerek oybirliği ile kabul edilmişti.

CHP'ye gelince, Meclis grubunda, iktidarın önergesine başka bir önerge ile karşı çıkmak yeğlenmişti. Meclis Başkanlığına verilen önergede, insan haklarının çiğnendiği, yargıç güvencesinin sağlanmadığı, partizanca bir yönetimin sürdürüldüğü ve basının baskı altına alındığı savlarıyla Başbakan Menderes'in **Yüce Divan**'a verilmesi istenmişti:

Tarafların önergeleri TBMM'nin 18 Nisan 1960 günkü toplantısında ele alınmıştı. DP çoğunluğu Halk Partisi'nin önergesini kolaylıkla reddetmişti. Bu yüzden tartışmalar DP önergesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Konuşmasında iktidarın izlediği siyasanın çok yanlış olduğunu bir kez daha vurgulayan İnönü, bu gidişin bir ihtilali kaçınmaz kılacağını da belirterek DP çoğunluğunu uyarmak istemişti:

"Bir insan, hem davacı, aynı zamanda hükümcü, aynı zamanda tatbikatçı olamaz... Bu salahiyet (yetki) bütün hukuk telakkilerinin dışındadır. Anayasanın üstünde ve kanunun dışındadır. Düpedüz gayri meşru (yasal olmayan) bir taleptir... Bu talep gerçekleşirse memlekette bir dehşet idaresi fiilen kurulacaktır...

"Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa ihtilal behemehal olur!

"Bu önerge kabul edildiği andan itibaren siyasi hayatımız tamir ve deva kabul etmez bir uçuruma atılacaktır... Öyle ki bu, tahkikat encümeni halinden çıkarılıyor; memleketi idare eden başlıbaşına bir otorite haline getiriliyor... **Bu, demokratik rejimi istikametinden ayırıp, baskı rejimi haline götürmek, tehlikeli bir şeydir... Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam!..**

Arkadaşlar! Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır!"

CHP milletvekilleri İnönü'nün bu konuşmasından sonra toplantı salonundan ayrılmışlardı. Ancak DP grubu daha önce karar vermiş olduğundan önerge, **"CHP ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkike Memur Meclis Tahkikat Encümeninin Kurulması Hakkında Kanun"** adıyla kabul edilerek 2247 sayı ile yasalaşmıştı. Söz konusu soruşturma komisyonu (Tahkikat Encümeni) için de tümü iktidar partisinden olan şu 15 üye seçilmişti:

Osman Kavuncu - Bahadır Dülger - Nüzhet Ulusoy - Sait Bilgiç - A. Hamdi Sancar - Vacit Asena - Kemal Biberoğlu - Kemal Özer - Hilmi Dura Ekrem Anıt Nusret Kirişçioğlu Turan Bahadır Selami Dinçer - Himmet Ölçmen Necmeddin Önder.

Ayrıca komisyonun, BMM'den ya da adli organlardan yeni bir karar almadan içtüzüğün öngördüğü bütün yetkilerle donatılmasına ve soruşturmanın sağlıklı yürütülebilmesi için ülkedeki siyasal çalışmaları durdurmayı da içeren her türlü önlemleri alabileceğine karar verilmişti. Komisyonun çalışmalarını "3" ay içinde bitirmesi de öngörülmüştü.

Komisyonun ilk toplantısında başkanlığa A. Hamdi Sancar seçilmişti. Bu arada çok dikkate değer bir gelişme, DP üyeliğinden ayrıldığı söylenen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın devreye girmesi olmuştu. Ancak bu girişim 12 Temmuz 1947'de İnönü'nün yaptığı gibi iktidar ile muhalefet arasında bir tür arabulucu olmaya, uzlaşma sağlamaya yönelik olmamıştı. Bayar, DP saflarında olduğunu, soruşturma kararını desteklediğini göstermek istercesine Meclis'te kurulan komisyonu kendi başkanlığı altında toplamıştı. Bu ilk toplantıda alınan kararlar "3" ayrı bildiri ile açıklanmıştı. Bunlarda soruşturma komisyonunun kimlerden oluştuğu ve başkanlığa kimin seçildiği belirtilmişti. Asıl önemlisi, bütün siyasi partilerin ve onlara bağlı tüm kuruluş ve kolların siyasal faaliyetleri durdurulmuştu. Ayrıca komisyon çalışmalarına ilişkin olarak her türlü bilgi ve belgenin yayımlanması yasaklanmıştı. Soruşturma büyük bir gizlilik içinde yürütülecekti!

20 Nisan'da alınan bir karar ile de belediye, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerinin yapılması ertelenmişti.

Üstelik, DP milletvekilleri Muzaffer Ünal, Hüseyin Ortakçıoğlu, Reşat Akşemsettinoğlu ve Sefer Erdoğan'ın önerileri üzerine, 27 Nisan'da kabul edilen 7468 sayılı bir başka yasa ile de komisyona yeni yetkiler verilmişti. Bir hukuk devletinde herhangi bir komisyona sınırsız yetkiler verilmesi, rejimin askıya alınması demek olacaktı. Acaba Türkiye, 1946'dan bu yana "14" yıldır geliştirmeye çabaladığı demokrasiden vazgeçip totaliter bir rejime mi sürüklenmekteydi? Nadir Nadi, yetki önerisinin TBMM'de görüşüleceği 27 Nisan 1960 günlü yazısında gidişin çok olumsuz olduğuna dikkatleri çekip DP çoğunluğunu uyarmak istemişti. **"Nasıl Bir Rejime Gidiyoruz?"** başlıklı yazıda şunu vurgulamıştı:

"Bu tedbirlerin iktidarı huzura kavuşturamayacağını, tam tersine, iktidarla beraber millet huzurunun da bozulacağını, her tedbirden sonra bir yenisine başvurmak gerekeceğini daha ilk günden başlayarak burada yazdık, yazdık ve yazdık. İçeriye ve dışarıya demokrat görünüp de yurdumuzda fiili bir tek parti rejimi kurup yürütmeye imkân olamayacağını, dilimizde tüy bitene dek söylemekten bıkmadık. Yazık ki ilgililere gerçeği anlatamadık!.."

Yetki tasarısının görüşülmesinde söz alan İnönü, baskıcı bir rejim uygulayan Güney Kore Başkanı Syngman Rhee'nin de devrildiğini anımsatarak, baskı kurmakla istenen amaca ulaşılamayacağını belirtmeye çalışmıştı:

"Biz aldığımız tedbirleri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayri meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de böyle diyorsunuz, fakat muvaffak olamayacaksınız. **Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu?** Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var!.. Olur mu böyle baskı rejimi?.. **Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir!.."**

İnönü'nün bu benzetmesi DP'lilerin büyük tepkisine yol açmıştı. Bu sözleri tutanaklardan çıkartılmış ve kendisine 12 oturum Meclis toplantılarına katılmama cezası verilmişti. Onun arkasından CHP milletvekilleri de salondan ayrılmışlar ve yetki önerisi oylanarak kabul edilmişti.

Söz konusu yasa ile TBMM'ce oluşturulan komisyonlar ve onların **"Naip"** olarak görev verecekleri alt komisyonlar, usul yasaları ile basın yasasının ve öteki yasalarla Cumhuriyet savcılarına, sorgu yargıçlarına, sulh mahkemeleri yargıçlarına ve askeri adli amirlere tanınmış olan bütün hak ve yetkilere sahip kılınmışlardı. Dolayısıyla soruşturma komisyonları:

a) Her türlü yayınları yasaklamaya,

b) Yayın yasağına uyulmaması durumunda süreli ya da süresiz yayının basımını ve dağıtımını durdurmaya,

c) Söz konusu yayınların toplatılmasına, süreli yayının basımının durdurulmasına veya basımevinin kapatılmasına,

ç) Soruşturma için gerekli görülen ya da suçu kanıtlayıcı nitelikte olan her türlü evrak, belge ve eşyaya el konulmasına,

d) Siyasal içerikli toplantı, hareket, gösteri vb. faaliyetler hakkında önlem ve karar almaya,

e) Soruşturmanın sağlıklı biçimde sonuçlandırılabilmesi için gerekli görülen bütün önlemleri ve kararları almaya,

f) Hükümetin bütün araçlarından yararlanmaya yetkili sayılmışlardı.

Bu denli yetkiyle donatılan komisyonun çalışmaları, kamuoyunun bilgisi dışında gizlice sürdürülecekti. Üstelik komisyonlarca alınan kararlar ya da önlemler kesin olup bunlara itiraz edilemeyecekti. Kısacası, DP iktidarının kurduğu **Meclis Soruşturma Komisyonu,**

Kurtuluş Savaşı yıllarının zorunlu bir uygulaması olmasına karşın günümüze dek eleştirilip durulan **İstiklal Mahkemeleri** yasasında yer alan yetkilerden daha fazlasıyla donatılmıştı. Bu yüzden olacak, Cem Eroğul, yetki yasası için **"DP diktatöryasına hukuki zemin oluşturmak amacıyla çıkartılan tam bir istibdat fermanı mahiyetindedir"** demektedir (DP, 156).

Yetki yasasının kabul edildiği gün CHP Parti Meclisi bir bildiri yayımlayarak, iktidarın Anayasa dışına çıktığını, hukuk devleti ilkelerini çiğnediğini ve böylece ülkede demokratik rejimi ve Anayasaya dayanan devlet düzenini tahrip etmek amacı güttüğünü belirtmişti. Yasa muhalefet dışında hukukçular tarafından da eleştirilmişti. Anayasa Hukuku Profesörlerinden Hüseyin Nail Kubalı, bu yasa ile "Anayasanın ağır biçimde ihlal ve hukuk devleti prensibinin açıkça inkâr edilmiş olduğunu" açıklamıştı. Tarık Zafer Tunaya da komisyonlara yargı yetkisi verilmesinin Anayasaya aykırı olduğunu söylemişti. Ord. Prof. Ali Fuat Başgil ise Başbakan Menderes'le görüşmesinde soruşturma komisyonu kurulmasının değil ona verilen yetkilerin Anayasayla bağdaşmayacağını söylemişti.

Bütün bunlara karşın **soruşturma komisyonu** ilk aşamada iktidarı eleştiren basını susturmaya yönelmişti. Kuruluşunun ertesi günü **Ulus, Dünya, Demokrat İzmir, Sabah Postası** gazeteleri ile **Akis** ve **Kim** dergileri; 9 Mayıs'ta Adana'da çıkan **Yeni Adana** ve **Türksözü** ile Bursa'da çıkan **Yeni Ant;** 20 Mayıs'ta da Eskişehir'de yayımlanan **Bizim Sakarya,** Mersin'de çıkan **Son Haber** ile **Dinar Sesi** ve **Antalya** gazeteleri kapatılmıştı.

X - DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINA SON VERİLMESİ

A) BASKI VE YILDIRMALARA KİTLESEL TEPKİLER

Demokrat Parti iktidarının halkı ayaklanmaya kışkırtıyor savı ile ana muhalefet partisi olan CHP'yi kapatmaya ve basını susturmaya, özgürlükleri askıya alma girişimleri, bir süredir bu gidişe tepki gösteren ülkedeki dinamikleri, daha toplu hareket etmeye yöneltmişti. Kitlesel hareket DP liderlerinin boyuna suçladıkları üniversiteden ve üniversite gençliğinden gelmişti. Bu karşı çıkışlar yatıştırılacağına gençliğin **"tenkil"**ine, yani yok edilmesine karar verilince de bir süredir olaylara dur demeye hazırlanan silahlı kuvvetler mensupları devreye girmişlerdi. Bu da **Demokrat Parti** iktidarının sonu olmuştu.

1 - ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN GİDİŞE KARŞI ÇIKIŞLARI

Yükseköğrenim gençliğinin, ülkelerindeki siyasal iktidarlara destek olmaları ya da onun izlediği siyasaya karşı çıkmaları, yalnız o iktidarların geleceklerini belirlemede değil, siyasal rejimin kaderi üzerinde de rol oynayan önemli etkenlerden biridir. Bu önem, çağın gidişini de içeren yeni bilgiler edinmeye çalışan ve ömürlerinin en coşkulu, devinimli dönemini yaşadıkları için kolaylıkla etkilenen gençlerin, kendilerini feda edercesine eyleme geçebilmelerinden kaynaklanmaktadır...

Kaldı ki öğrenci hareketleri, yalnız demokrasilerin geçerli olduğu ülkelerde değil, her türlü rejimlerde görülmektedir. Monarşik bir rejimin egemen olduğu Osmanlı İmparatorluğu döneminde, medreseli denen yükseköğrenim öğrencilerinin, dinsel ya da yönetimsel dürtülerle toplu hareketlere giriştikleri bilinmektedir. Bu hareketlerin de başlıca "2" biçim ve yönde ortaya çıktığı görülmektedir:

1- **Talebe-i ulum** (bilim öğrenen) kesim olarak merkezi yönetimin kimi uygulamalarına karşı çıkmak, istenmeyen kimi yüksek devlet

görevlilerinin değiştirilmelerini istemek için. Bu tür eylemlerde öğrencileri harekete geçiren gruplar, genelde ya onlara ders veren öğretmenler (**müderrisler**) ya da **ocaklı** denen askeri sınıf olarak belirmektedir.

2- Medreseleri bitirdikten sonra iş bulamamanın doğurduğu bunalımlara dayanan eylemler.

Osmanlı döneminde öğrenci olayları daha XVI. yüzyıl sonlarında yönetim ve düzen üzerinde etkili olmaya başlamıştı. **Suhte isyanları** adıyla anılan bu eylemler, yer yer **Celali İsyanları** ile iç içe de girerek devleti yarım yüzyıl boyunca uğraştırmıştı. Sayılarının giderek artması ve mezunlarının da iş bulamamaları, **suhte** (softa) denen medrese öğrencilerini disiplinsiz hareketlere sürüklemişti. İçlerinden bir kesimi silahlanarak **haramilik** diye nitelenen yol kesip, soygun yapma gibi hareketlere yönelmişlerdi. Medreselilerin yoğun olduğu bölgelerde bir dizi olaylara yol açan **suhte hareketleri**, alınan önlemlere karşın durdurulamamıştı. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında **Celali** gruplarının etkinliklerini artırmaları karşısında önemini yitirmişti.

Medrese öğrencileri, aradan iki yüzyıla yakın bir süre geçtikten sonra bir **"ihtilal"** girişimi olan **Kuleli Vakası** içinde dolaylı bir biçimde yer almışlardı. Padişah Abdülmecid'i tahttan indirmek için bir grup şeyh, hoca ve küçük rütbeli subaylarca kurulduğu anlaşılan **Fedailer Cemiyeti**'ne bazı medrese öğrencilerinin de girdikleri anlaşılmıştı (1859).

Ancak **Kuleli Vakası**'ndan sonra **talebe-i ulum**'un bu kez mevcut yönetimi protesto eden ya da kimi yöneticilerin değiştirilmesini isteyen hareketlere katıldıkları görülmektedir. Bunlardan ilki, Rusya yanlısı bir siyaset izleyen Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan alınması ve şeyhülislamın da değiştirilmesi ile sonuçlanan 11 Mayıs 1876 günkü gösteri ve protesto yürüyüşü olmuştu. Öte yandan bir dizi yüksekokul ile **Darülfünun** denen üniversitenin açılmasıyla öğrenci hareketleri de boyutlar kazanmıştı. Örneğin Abdülaziz'in tahttan indirilmesi gibi çok önemli bir olayda **Harbiye** öğrencileri de görev almışlardı (30 Mayıs 1876). İlan edilen **Meşrutiyet**'i geçici kılıp baskıcı yönetimini kuran II. Abdülhamit döneminde ise öğrenci hareketleri, **istibdata** tepki niteliğini almıştı. Bunun en somut örneği **İttihat ve Terakki** adıyla anılan ilk gizli siyasal derneğin/partinin tıp öğrencileri tarafından kurulmuş olmasıdır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Harp Okulu'nu da içerecek biçimde öğrenci eylemleri sevinç gösterilerine dönüşmüştü. O dönemin dikkate değer öğrenci hareketi, Balkan devletlerinin Osmanlı İm-

paratorluğu'na karşı birleşip savaş hazırlıklarına girişmeleri karşısında **Darülfünun** öğrencilerince düzenlenen **Harp Mitingi**'dir (3 Ekim 1912). "10.000"e yakın bir topluluk Bayezıt Meydanı'ndan **Yıldız Sarayı**'na kadar yürüyerek Sultan Reşad'a vatanı korumak için kanlarını dökmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bu mitingten birkaç gün sonra (7 Ekim) ise, **İttihat ve Terakki** yanlısı basının da yönlendirmesi ile **Babıâli**'ye yürüyen öğrenciler, hükümeti ve yetkilileri açıkça suçlamışlardı. Bunun üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiş ve göstericilerden bir kısmı tutuklanarak haklarında soruşturma açılmıştı. Fakat yargılama sonuçlanmadan **Balkan Savaşı** başladığı için Sadrazam Kâmil Paşa'nın emriyle tüm tutuklular serbest bırakılmışlardı (Ayrıntı: Y. Aktar).

Cumhuriyet Türkiyesi'ne gelince, Atatürk dönemindeki öğrenci hareketleri genelde rejimi, devrimi ve tam bağımsızlığı koruma doğrultusunda girişilen eylemler olarak dikkati çekmektedir. Bunun en çarpıcı örneği 1933'te **Vagon-li** olayında yaşanmıştı. Olay, yataklı vagonları işletme hakkını elinde bulunduran **Wagon-lit** adlı yabancı şirketin İstanbul **Galatasaray**'daki bürosunda çalışan Naci adındaki bir Türkün, telefon konuşmasını Türkçe yapmasına kızan Belçikalı müdürün onu azarlayıp "15" gün mecburi izin vermesi üzerine patlak vermişti. Basında çıkan haberlerden sonra bunu protesto etmek isteyen **Milli Türk Talebe Birliği**'ne bağlı yükseköğrenim gençleri, şirketin bürosu önünde toplanarak, Türkiye'de Türkçeden başka bir dilin egemen olamayacağını belirten konuşmalar yapmışlardı. Bu arada büro da bazı gençlerce tahrip edilmişti. Arkasından Eminönü Meydanı'na kadar yürüyen öğrenciler orada dağılmışlardı. Ertesi günü şiddet kullandıkları için 20 kadar öğrenci gözaltına alınmışsa da ilk sorgularından sonra serbest bırakılmışlardı.

Atatürk'ten sonraki dönemlerde öğrencilerin giriştikleri bazı eylemler, iktidar partilerinin destek ya da dürtüsüyle yıkma, yakma gibi üzücü olaylara dönüştürülmüştü. CHP iktidarında İstanbul'da **Tan** basımevinin tahrip edilmesi, Ankara'da **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi**'nin basılarak rektörün istifaya zorlanması, bu tür "düzenlenmiş" eylemler olmuştu. DP iktidarı yıllarında ise İstanbul ve İzmir'de patlak veren **6/7 Eylül** olayları, iç ve dış siyasada ağır sonuçlar doğurmuştu. DP liderleri 1955 Eylülündeki olayları maddi tazminatlar ve manevi ödünler vererek atlatmışlardı. Ama ondan "5" yıl sonra 1960 Nisanında başlayan öğrenci hareketleri, partiyi iktidardan ederken ülkeyi de yeni bir dönemece getirmişti.

İstanbul Üniversitesi öğrencileri daha 1960 yılı başında, **Nurcu-**

luk tarikatı kurucusu Said-i Nursi'yi yeniden ön plana çıkarıp ondan destek almaya çalışan DP yöneticilerini düzenledikleri bir miting ile (9 Ocak) uyarmak istemişlerdi. TBMM'nde ünlü **soruşturma komisyonunun** kurulmasının ertesinde Ankara'daki öğrenciler de bu uygulamaya karşı çıkan CHP Başkanı İnönü lehine Kızılay'da bir gösteri yapmışlardı (19 Nisan). Gösteriye halktan da katılanlar olmuş ve **"Hürriyet! Hürriyet!"** diye bağırılmıştı. Gösteriyi dağıtmak isteyen polisle çıkan sürtüşmeler yüzünden "22" kişi gözaltına alınmıştı. Ancak her ne pahasına olursa olsun muhalefeti silmek ve ülke yönetiminde tek başlarına kalmak tutkusu içine girmiş olan DP'liler bu gelişmelerin ayırdına varamamışlardı. Soruşturma komisyonu, **Ulus** gazetesi yöneticileri ile kimi gazetecileri, olayların kışkırtıcısı diye sorguya çekmeyi yeğlemişti.

Soruşturma komisyonuna tanınan çok geniş yetkiler, yalnız muhalefet partilerinin değil, basının ve üniversite çevrelerinin de sert tepkilerine neden olmuştu. Tasarı yasalaşmadan DP liderlerince görüşü sorulan Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil, soruşturma komisyonu kurmanın normal olduğunu, ona verilecek yetkilere gelince bunun da yasalaşması gerektiğini belirtmişti (YMİ, 121). Tasarı yasalaştıktan sonra ise verilen yetkilerle ilgili görüş bildirmek istememişti. Buna karşın Prof. Hüseyin Nail Kubalı başta olmak üzere aynı daldaki hukukçu öğretim üyeleri bu yasanın Anayasaya aykırı olduğunu belirtmişlerdi. Ne ki Kubalı'nın demecine kızan iktidar kendisini bakanlık emrine almak için hemen harekete geçmiş ve üniversite senatosundan görüş istemişti.

Bununla birlikte yetki yasasına asıl büyük tepki üniversite gençliğinden gelmişti. Senatonun istenen görüşü saptamak için toplanacağı 28 Nisan 1960'da İstanbul Üniversitesi'nde DP iktidarı aleyhine büyük bir gösteri başlamıştı. Binlerce öğrenci **"Menderes istifa! Kahrolsun diktatörler!"** sloganlarıyla Bayezıt Meydanı'ndan yürüyüşe geçmişlerdi. Giderek büyüyen göstericileri dağıtabilmek için güvenlik güçlerine emir verilince çıkan çatışmada, "2" öğrenci ölmüş, birçoğu da yaralanmıştı. Turan Emeksiz adlı öğrenci polis kurşunu ile yaşamını yitirmiş, bir başkası da tankın altında kalıp ezilmişti. Polislerden de "1"i ağır olmak üzere "16" kişi yaralanmıştı. Bu arada Rektör Sıddık Sami Onar, Vali Ethem Yetkiner'in isteğiyle zorla polis jipine bindirilerek vilayete götürülmüştü. Bu zorlamada yere düşen rektörün gözlüğü kırılmış ve sol kaşı da yarılmıştı.

Rektör evine döndükten sonra Menderes, Hukuk Fakültesi Dekanı Naci Şensoy'la konuşarak kendisinden bilgi almıştı. Milli Eğitim

Bakanı Atıf Benderlioğlu ise Şensoy'a, üniversitenin kendilerine yardım etmediğinden yakınarak, üniversite özerkliğinin tehlikede olduğunu bildirmişti. Bakana göre kendisi bakanlıktan çekilecek olursa yerine "ne idiği belirsiz bir it" gelebilecek ve böylece üniversite özerkliği tümüyle kaldırılacaktı. Yani yalnızca üniversitelerin kendi organları eliyle yönetilmelerine son vermekle kalınmayacak, **bilimsel özerklik** de ellerinden alınacaktı (YMD, 218).

Hükümet bu olaylar üzerine aynı gün İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmişti. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına Korgnl. Namık Argüç atanmıştı. DP Meclis Grubu da ertesi 29 Nisan'da durumu görüşmek üzere "2" kez olağanüstü olarak toplanmıştı. Söz alan Menderes, olayları CHP'nin kışkırtmasıyla patlak veren bir ihtilal, bir isyan olarak nitelemiş ve üniversitenin temeline gireceklerini açıklamıştı:

"Bu üniversiteye gireceğiz, temeline gireceğiz. Bize vatan lazımdır. Siyaset yapmak için, üniversite kurmak için vatan lazımdır...

"Bugün fiilen ihtilal içindeyiz. İhtilalin kendine göre mantıklı icapları vardır... Şimdi aziz arkadaşlarım bu gazeteleri kapatacağız, bu adamları içeri tıkacağız. Girilemezmiş! Emir verdik, derhal girin dedik. Üniversiteye girmek değil, temelinin altına gireceğiz!.. Belki bu akşam, belki yarın akşam bir hususi mahkeme derhal kuracağız!"

Ülkede 'ihtilal'in patlak verdiğini öne süren Başbakan, bunu önleme ya da bastırmanın yolunu, soruşturma komisyonunu çalıştırma, üniversitenin temeline girme ve suçluları hemen cezalandıracak olağanüstü bir mahkeme kurmada görüyordu. DP grubu da bu baskıcı yöntemleri alkışlarla onaylıyordu! Sorunu çözmeye getirilen yeni bir boyut da liderin radyoda halkı uyarıcı konuşmalar yapması ile sınırlı kalmıştı.

Oysa aynı gün Ankara'da da geniş çaplı öğrenci eylemleri başlamıştı. 29 Nisan günü ilk eylem **Hukuk Fakültesi**'nde başlamış ve **Siyasal Bilgiler**'de devam etmişti. Hukuk öğrencilerinin **"Menderes istifa, diktatörlük kahrolsun!"** sloganlarıyla gösteri yapmaları üzerine binayı kuşatan polis bir ara ateş açmıştı. **Siyasal Bilgiler Fakültesi**'ndeki gösteriler ise öğrencilerle güvenlik güçleri arasında çatışmaya yol açmıştı. Olası öğrenci eylemlerine karşı bir gün önce subaylarını toplayan Sıkıyönetim Komutanı N. Argüç, topluluklara dağılmaları için önce "3" kez uyarıda bulunulmasını, olmazsa atlarla üzerlerine yürünmesi, bundan da sonuç alınmazsa önce havaya sonra üzer-

lerine ateş edilmesi yolunda talimat vermişti. Siyasal Bilgiler'deki olaylarda güvenlik güçleri bir ara binaya ateş açmışlardı. Bununla yetinmek istemeyen Argüç, bir manga askere silahlarını doldurtup öğrenciler üzerine ateş edilmesi emrini vermişti. Fakat oradaki askeri birliğin komutanı, bu emrin yasalara aykırı olduğunu belirterek bu emre uymamıştı. Sonunda kapılar kırılarak içeri girilmiş ve öğrenciler zor kullanılarak dağıtılmıştı. Bu olaylar üzerine İstanbul ve Ankara'da kapalı ya da açık yerlerde yapılacak her türlü toplantı sıkıyönetim komutanlıklarınca yasaklanmıştı.

Tassıada dosyalarında saptandığına göre Ulaştırma Bakanı Şemi Ergin, 29 Nisan olaylarına ilişkin olarak anı defterine şunları yazmıştı:

"Ateş açılmasının yerinde olmadığına kaniim. Kimin çocukları bunlar? Öyle bir duruma geldik ki benim de yapacağım bir şey yok. Bizim bugün muhalefete tatbik ettiğimiz sistemi, 1950'den evvelki iktidar muhalefete tatbik etseydi, demokrasi ve Demokrat Parti yaşayabilir miydi?" (YMD, 227)

2 – BUNALIMDAN ÇIKMA ARAYIŞLARI VE SİLAHLI KUVVETLERDEN UYARI

İstanbul ve Ankara'da ilan edilen sıkıyönetim, birçok gazetenin kapatılması ve radyo ile iktidar yanlısı gazetelerde sürdürülen tehditler olayların önünü alamamış, öğrencileri yatıştıramamıştı. Bunun üzerine Menderes de olup bitenler hakkında görüşlerini almak üzere A. F. Başgil'i Ankara'ya çağırmak gereğini duymuştu. Ama öte yandan 29 Nisan akşamından başlayarak 4 gün boyunca Ankara Radyosu'ndan halka seslenerek artık önlenemez olan gidişin önünü kesmek istemişti. "Aziz ve muhterem vatandaşlarım" diye başladığı ilk günkü konuşmasında, son iki günde görülen olayların ayrı bir önem taşıdığını vurgulamakla birlikte, bu konuda çeşitli yalanların ve söylentilerin de ortaya atıldığına dikkati çekerek bunlara inanılmamasını, bu **"tertipçi ve bozguncular"** tarafından girişilecek hareketlerin soğukkanlılıkla karşılanmasını dilemişti. Gerçek bilgilerin hükümetçe yayımlanacak bilgilerle duyurulacağını söylemişti. Menderes'e göre olayları yaratanlar '3' gruba ayrılabilirdi: **Tertipçiler** (düzenleyiciler) **– Onlar tarafından aldatılan genç ve masum vatan evlatları – Kışkırtıcı rol oynayan mutaassıp** (tutucu) **birtakım particiler.** Eleştirilerini bu son grup particiler (kuşkusuz CHP'liler) üzerinde yoğunlaştıran Menderes konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

"Bunların, aynı vatanın evladı olan kardeşlerini bir düşman gibi görmek gafletine düşürüldüklerini, içlerinde tutuşturulan kin ve husumet (düşmanlık) ateşiyle gözlerine bir gaflet ve ihtiras perdesinin çekilmiş olduğunu, bu suretle de ve suni telkinlerle harekete getirilmiş bir heyecanın baskısı altında idraklerinin işlemez hâle geldiğini görmekteyiz. Bunlar, aynı vatandaki kardeşlerini düşman telakki eden (sayan) bedbahtlardır. Bunlar nizam (düzen) ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir. Zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurup kendilerine gelecekler ve korkarım ki o zaman bu bedbahtlar biraz geç kalmış olacaklardır!" demişti.

Başgil'in görüşlerini almak için öngörülen toplantı 30 Nisan 1960 akşamı **Çankaya**'da yapılmıştı. Cumhurbaşkanı Bayar, A. Menderes, R. Koraltan, F. Rüştü Zorlu ve Atıf Benderlioğlu ile daha başka bakanların da bulunduğu toplantıda Başgil, –kendi anlatımına göre– soruşturma komisyonu kurmanın Anayasaya aykırılığı bulunmadığını, ancak komisyona verilen yetkilerin doğru olmadığını söylemişti. Örnek olarak da, yetki yasasıyla adliyenin görevine karışıldığını, böylece "Güçler ayrılığı" ilkesine aykırı düşüldüğünü, gazetelere yayın yasağı konulmasının da, Meclis görüşmelerinin açık olması (aleni) ilkesiyle bağdaşmadığını belirtmişti. Fakat Menderes Başgil'in görüşüne katılmamış, üstelik muhalefet yıllarında slogan olarak kullandıkları **antidemokratik yasalar** sorununu unutarak, Anayasanın, herhangi bir yasanın kendisine aykırı olup olmadığını saptama olanağı tanımadığını iddia etmişti.

Bu arada Bayar, güncel sorunun çözümünün ne olduğunu sorunca Başgil, şu önerilerde bulunmuştu: **Son derece ihtiyatlı davranmalı - Gençliğe karşı sert önlemlere başvurulmamalı - Anayasaya tamamen uymayan yetki yasası uygulanmamalı, yeniden gözden geçirilip düzeltilmeli.**

Bu kez de Bayar bu önerilere karşı çıkmış ve "aksine son derece sert davranmak ve tahrikçileri örnek alınması için cezalandırmak lazımdır" demişti. Başgil'in vurguladığına göre, sert önlemlerden söz ederken de **"yok etme"** anlamına gelen **Arapça "tenkil"** sözcüğünü kullanmıştı. Başgil **"tenkil"** mi yoksa **"tenkit"** (eleştiri) mi istendiği yolunda bir açıklama isteyince de Bayar, biraz kızgın bir şekilde, **"tenkit zamanı çoktan geçmiştir; şimdi tahrikçileri tenkil zamanıdır"** yanıtını vermişti.

Bu sırada Menderes, Başgil'e bu çıkmazdan kurtulmak için başka çare düşünüp düşünmediğini sorunca, görüşmeleri Cumhurbaş-

kanı, Başbakan, Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı Zorlu'nun bulunduğu bir grup içinde sürdürmek uygun görülmüştü. Burada Başgil, **kuvvete başvurulmamasını, hükümetin istifa etmesini,** muhalefete de bazı bakanlıklar verilerek ılımlı kişilerden oluşan yeni bir kabine kurulmasını ve yetki yasasının değiştirilmesini önermişti. Ancak Bayar bunlara da karşı çıkarak "zaaf" gösterilmemesi gerektiğini savunmuştu. Menderes ise istifa edebileceğini söylemişti, ama bunun sorunu çözmeye yeterli olup olamayacağı konusunda duraksama göstermişti. Zorlu'nun 15 gün önce Eskişehir'de büyük bir kalabalık tarafından karşılandıklarını hatırlatması üzerine de "Ben kimseden korkmuyorum. Hemen yarın yanıma muhafız almadan halka durumu anlatmak için Kızılay Meydanı'na konuşmaya gideceğim" demişti. Arkasından Bayar, sertlik politikası izleme konusunda ısrarlı olduğunu yineleyerek, siz isterseniz konuşmaya devam edin deyip toplantıdan ayrılmıştı. Böylelikle Başgil'in önerilerinden hiçbiri Bayar'ın katı tutumu yüzünden kabul görmemişti (Ayrıntı: YMİ, 128-140).

Çankaya toplantısında Başgil, İstanbul'daki son 28 Nisan gösterilerinde subayların öğrencilerle kucaklaştıklarına tanık olduğunu belirterek bu birlikteliğe dikkat edilmesi konusunda DP liderlerini uyarmak istemişti. Ama onun aktardığı bilgiler bu liderlerin 1946'dan 1960'a kadar geçen sürede ne denli değiştiklerini, ilk yıllarda savundukları demokratik ve hukuksal görüşleri tümüyle yadsıyan bir konuma geldiklerini göstermektedir.

Başgil'in Çankaya izlenimleri dolaylı yoldan İnönü'ye iletilince o da bunalımdan çıkabilmek için bazı önerilerde bulunmuştu. Başgil DP liderleriyle görüşmesini o sırada Türkiye Sosyalist Partisi Başkanı Alaattin Tiritoğlu'na anlatmış, o da durumu İnönü'ye aktarmıştı. İnönü ise şöyle bir "3"lü formül önermişti: **Başbakan hemen seçim tarihini saptayarak ilan etmelidir - Soruşturma komisyonuna verilen yetkiler kaldırılmalıdır - Seçim yasasında bir bilim kurulunun belirleyeceği değişiklikler yapılmalıdır.**

CHP Genel Başkanı, bunlar yerine getirilecek olursa her şeyin yoluna gireceğini, kendilerinin de iktidarı destekleyeceklerini belirtmişti. İnönü'nün bu koşulları Turgut Göle aracılığı ile DP'li Emin Kalafat'a bildirilmiş, o yol ile de Menderes'e ulaştırılmıştı. Menderes önerileri olumlu karşılamıştı ama artık **"Kırat DP'nin"** dizginlerini eline aldığı anlaşılan C. Bayar bunları da reddetmişti. (MD, 382 vd.) Artık şiddet siyasası gidebileceği yere kadar uygulanacaktı!

Olaylar birbirini izlerken radyo konuşmalarına devam eden Men-

deres, bunun bir **ihtilal** değil, **isyan, ayaklanma** girişimi olduğunu öne sürerek, her gün ayrı bir tonda da olsa suçlamalarını sürdürmüş ve huzur ve sükûn içinde geleceğe güvenle bakıldığını savunmuştu. İkinci günkü konuşmasında İstanbul'da ve Ankara'da yaratılan olayları, 30 milyon içinde küçük bir azınlığın "sanki örgütlü ve vurucu bir kuvvetmiş gibi memleketin kaderi üzerinde pervasızca oynamaları" olarak nitelemişti. Ona göre, yeraltında hazırlananlar meydanlarda, sokaklarda hareket haline çıkmışlardı. Ama artık perde kalkmış, sahne meydana çıkmıştı!

Başbakan, 1 Mayıs akşamı konuşmasında ise, iktidarları döneminde sağlanan kalkınmayı, elde edilen olumlu sonuçları hazmedemeyenlerin ve seçimi kazanamayacaklarını görenlerin düzenledikleri olayların bir **ihtilal** sayılamayacağını açıklamaya çalışmıştı. Bu arada da şunları söylemişti: "Bütün yalanlar ve her an piyasaya sürülen şâyialar... bunlar maksatsız değildir. **Bunların hepsi komünist usullerine göre hesaplanmış ve tertiplenmiş ve kitaplarda yeri olan usullerdir... Tertipçilerin daha çok vakit geçmeden insafa gelip bu işi burada kesmelerini samimi olarak temenni etmekte olduğumu kayıt etmeyi bir vazife saymaktayım.**"

Ama olayların önü alınamamıştı. 2 Mayıs'ta İstanbul'da NATO Dışişleri Bakanları toplantısının yapıldığı Belediye Sarayı ile bakanların kaldığı **Hilton Oteli** önlerinde gösteriler düzenlenmişti. İçişleri Bakanlığı yayımladığı bir bildiri ile bu gösterileri kınarken, Menderes de o akşam 4. radyo konuşmasını yapmıştı. NATO Konseyi için yapılan gösterinin, memleketi, ulusal iradeye dayanan iktidarı ve ülke yararlarını bütün dünyaya karşı jurnal etmek isteyen "**milli jurnalciler**"in eseri olduğunu söyleyen Başbakan, konuşmasını şöyle bitirmişti:

"**Millet, kışkırtılmış, hazırlanmış, tertiplenmiş bir avuç nümayişçiden mi ibarettir? Bugün memleketin arzettiği manzara, sükûn ve vakar içinde, yarına emniyet ile bakıyor olmaktan ibarettir.**" (Metinler: OYM, 404-418)

Ama gerçekte memleket huzursuzluk, güvensizlik içindeydi ve henüz çıkışı pek görülmeyen bir tünele girilmiş gibiydi.

30 Nisan 1960'da İstanbul'a giden Genelkurmay Başkanı Orgnl. Rüştü Erdelhun, helikopterle kent üzerinde dolaşırken Şehzadebaşı'nda gösteri yapan bir grubu saptayınca, bunların tanklarla dağıtılmasını istemiş ve kendi yazdığı bu emri havadan torba ile 3. Zırhlı Tugay karargâhına atmıştı. Fakat tugay komutanı bu emre uymamış, yalnızca onu günlük tutulan **Harp Ceridesi**'ne geçirmekle yetinmişti (YMD, 221).

Siyasal iktidara ayak uydurmuş olan Genelkurmay Başkanının bu tutumuna karşın, orduda, askerler arasında gidişe dur demeyi amaçlayan eğilimler de artık açıkça belirmeye başlamıştı. Bunun en belirgin kanıtı, emekliliği yaklaşmış olan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgnl. Cemal Gürsel'in, izinli olarak görevden ayrılırken Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e 3 Mayıs 1960'da bir mektup yazarak açık önerilerde bulunması idi. **Yeşilhisar (Kayseri)** olayları ile başlayan ve öğrencilere ateş açılmasına varan gidişin, vatandaşlar ruhunda derin etkiler doğurduğunu belirten Gürsel, çıkmazdan kurtulabilmek için alınmasını gerekli gördüğü önlemleri de sıralamıştı. Bunlar yalnızca kendi görüşü olmayıp, bir süredir ordu içinde etkin olan bir grubun kararları demekti. Nitekim, Gürsel'in eski harflerle yazdığı mektup bu grubun güçlü üyelerinden olan Alb. Alparslan Türkeş tarafından daktilo ettirilmişti. 13 madde olarak sıralanan önerilerin başlıcaları şunlardı:

a) Bütün kötülüklerin kaynağı olduğu kabul edilen Cumhurbaşkanı Bayar istifa etmelidir.

b) Dürüst davranmadıkları kabul edilen bakanlar değiştirilmeli; adalet ve iyiniyet sahibi kişilerden oluşan yeni bir kabine oluşturulmalıdır.

c) İstanbul ve Ankara valileri (Ethem Yetkiner ve Dilaver Argun) **ile emniyet müdürleri değiştirilmelidir.**

ç) Ankara Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç değiştirilmelidir.

d) Soruşturma komisyonu kurulmasına ilişkin yasa yürürlükten kaldırılmalıdır.

e) Tutuklu gazeteciler için bir af yasası çıkartılmalıdır.

f) Son olaylarda tutuklanan öğrenciler serbest bırakılmalıdır.

g) Bütün antidemokratik yasalar birbiri arkasına yürürlükten kaldırılmalıdır.

h) Din sömürücülüğünden vazgeçilmelidir.

Gürsel'in mektubunda genel bir anlatımla değinilen başka bir öneri ise, içeriği ve ilgili olduğu kesim için büyük bir önem taşıyordu: **"Ordunun sorunları süratle çözülmelidir."** (Metin: Ek, IX)

Bu kısacık tümce, ordunun DP yönetiminin tutumundan ve kendisine ilişkin sorunlara çözüm getirilmemesinden yakındığının açık göstergesi idi.

İhtilalden sonra Cumhurbaşkanlığı Başyaverinin masasında bulunan bir not, subayların terfilerine ilişkin bir tasarının hazırlandığı-

nı, ancak bunun yasalaştırılamadığını göstermektedir. Söz konusu notta şöyle denilmektedir:

"Subaylar heyetine mahsus terfi kanunu 18.4.1960 günü Dahiliye Vekâletinden (İçişleri Bakanlığı) gönderilmiştir. Kısa zamanda Meclis'e verilmesiyle tesiri mühim olacaktır." (**Cumhuriyet**, 20 Ekim 1986)

27 Mayıs hareketi içinde yer almış olan Haydar Tunçkanat, mektup kaleme alınırken, ilk maddede, istifa etmesi istenen Bayar'ın yerine Menderes'in Cumhurbaşkanı olmasına ilişkin bir kısmın daha bulunduğunu ancak bakana verilen kopyadan bu satırların çıkartıldığını söylemektedir (YMD, 261).

Gürsel'in mektubu Bakan Ethem Menderes'e verilmek üzere Bakanlık Müsteşarı Orgnl. Salih Coşkun'a bırakılmıştı. Bakan mektubu alınca Başbakan Menderes'e haber vermişti. Çocukluk arkadaşı olan Menderes'ler metni birlikte okuduktan sonra bunun gizli tutulmasını, Bayar'a duyurulmamasını kararlaştırmışlardı. Bu kuşkusuz yanlış bir değerlendirme idi. Nitekim Samet Ağaoğlu da bunu A. Menderes'in **en büyük hatası** olarak görmekte ve şöyle demektedir:

"Menderes'in büyük zekâsına, akıl ve dirayetine rağmen devlet mefhumuyla (kavramıyla) bağdaşması asla imkânsız böyle bir yol tutması, siyasi hayatının en büyük hatası olmuştur. Mektubun tarihi 3 Mayıs... İhtilal 27 Mayıs! Arada '24' gün gibi şu ya da bu yoldan tedbirler almayı mümkün kılacak kocaman bir zaman mesafesi var!" (ARM, 165)

İzinli olarak görevden ayrılan Orgnl. Gürsel 3 Mayıs'ta silah arkadaşlarına da bir veda mesajı yayımlamıştı. Onlara "şu sıralarda memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden" kendilerini korumalarını ve her şeye karşın ordunun ve taşıdıkları üniformanın onurunu yüksek tutmalarını öğütlemişti. Fakat bakan ve Genelkurmay Başkanı bundan haberdar olunca basına yansımaması için yayın yasağı konmuştu. İzmir'e giden Gürsel'in bir gazeteye verdiği demece de aynı şekilde yasak getirilmişti. Ankara Sıkıyönetim Komutanı N. Argüç, 8 Mayıs günkü bildirisinde, Gürsel'in 14 Temmuz'da emekli edileceğini belirterek İzmir'de verdiği demeç ve bundan sonra vereceği demeçler yanlış yorumlara yol açabileceği için bunların yayımlanmasını yasaklamıştı! Bildiride bununla da yetinilmeyerek **"Bu neşir yasağının neşri de yasaktır"** denilmişti!

3 - "555 K": HARP OKULU'NUN YÜRÜYÜŞÜ VE GENÇ SUBAYLAR

Bütün engellemelere karşın İstanbul ve Ankara'daki gösterileri önleyemeyen DP iktidarı gücünü gösterebilmek için 5 Mayıs'ta başkentin gösteri alanına dönüşen **Kızılay** Meydanı'nda bir miting düzenlemeyi kararlaştırmıştı. Ancak bunu haber alan öğrenci grupları, daha önce aynı yerde toplanabilmek için kulaktan kulağa "555 K" diye bir iletide bulunmuşlardı. Bu, **"yılın 5. ayı olan mayısın 5. günü saat '5'te** (17) **Kızılay'da buluşalım"** demekti. Gerçekten de 5 Mayıs günü saat 17'de binlerce kişi **Kızılay**'da biraraya gelmişti. Hükümet aleyhine sloganların da atıldığı toplantıyı haber alan Başbakan Menderes, 30 Nisan akşamı **Çankaya**'da açıkladığı düşüncesini uygulayarak, göstericilere doğruları söyleyerek onları yatıştırmayı denemişti. **Kızılay**'da Cumhurbaşkanı Bayar ile İçişleri Bakanı Gedik'ten ayrılarak göstericilerin arasına girmişti. Fakat umduğunu bulamamış, üstelik tartaklanmış ve süratle oradan uzaklaşmak zorunda kalmıştı.

25 Mayıs günkü **Washington Post** gazetesinde ayrıntılarıyla yer alan habere göre Menderes, öğrencilerin **"İstifa et!"** diye bağırmaları karşısında ne yapacağını bilememişti. Bu arada göstericilerden biri Başbakanın saçlarını dağıtmış, bir başkası da gömleğinin eteğini çekmişti. Sonunda Başbakan güçlükle bir wolkswagen arabaya bindirilip oradan uzaklaştırılmıştı. Menderes arabaya girmeden önce dramatik bir eda ile sağ elini kalbi üzerine koyup **"Öyleyse beni öldürün!"** diye bağırmıştı (YMD, 229). Devam eden gösteriler ancak saat 20'de sona ermişti.

Bu sırada Başbakanlığa giden Cumhurbaşkanı Bayar'ın, İçişleri Bakanı N. Gedik'e, göstericilere dağılmaları için gereken uyarının yapılmasını, uymayanların üzerine ateş edilmesini emrettiği öne sürülmüştü. **Menderes'in Dramı**'nı aydınlatmaya çalışan Ş. Süreyya Aydemir, kendi araştırmalarına dayanarak Bayar'ın bu emri verdiğini kabul etmektedir (MD, 375). Tunçkanat ise **Yassıada** dosyalarına göre böyle bir emri Menderes'in verdiğini söylemektedir.

555 K.'da karşılaştığı duruma karşın 18 Mayıs'ta **Demirkapı Barajı** ile hidroelektrik santralını işletmeye açan Menderes, yine üniversite öğrencilerini kışkırttıklarını öne sürdüğü öğretim üyelerini suçlamıştı. Ama devam eden gösteriler nedeniyle Ankara'daki **19 Mayıs** kutlamalarını ertelemek gereği duyulmuştu. **Harp Okulu** öğrencilerinin başlarında bazı komutanlar olduğu halde 21 Mayıs'ta **Kızılay**'da

sessiz bir yürüyüş yapmaları ise fırtınanın iyice yaklaştığını göstermişti. Yürüyüşü haber alan Genelkurmay Başkanı Erdelhun, bunların dağıtılması için Etimesgut'taki Zırhlı Tugay Komutanlığına emir vermişti. Ancak gönderilen birlik Genelkurmay binası civarına yaklaştığında, öğrencilerin okullarına dönmekte oldukları görülmüştü. Bunun üzerine hükümet bütün fakülte ve yüksekokulları kapatmış, "5" kişiden fazla toplulukları yasaklamış ve akşam saat "20"den sabah "5"e kadar sokağa çıkma yasağı koymuştu (22 Mayıs). Böylece de gittikçe yaklaşan büyük girişimi önleyebileceğini sanmıştı.

25 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi'nden 317 öğretim üyesi, Başbakan Menderes'in suçlamalarına yanıt vererek hükümeti protesto etmişlerdi. Bu arada partisinin Genel Yönetim Kurulu'nda, bunalımdan kurtulabilmek için istifa ederek yeni bir kabine kurması yolundaki önerileri şiddetle reddeden Menderes de, aynı gün, kendine göre bir gövde gösterisi yapıp halk tarafından ne denli sevildiğini gösterebilmek için Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile birlikte **Eskişehir**'e gitmişti. **Eskişehir**'in Başbakanın çok sevdiği H. Polatkan'ın seçim bölgesi olması ve tüm seçimlerde DP'yi desteklemiş olması dışında, Menderes yönünden de ayrı bir önemi vardı. İktidara geldiklerinde, kara, hava ve deniz subaylarını yetiştiren Ankara'daki **Harp Okulu**'nu gelişen koşullara göre sınıflara ayırmak ve bağımsız bir **Hava Harp Okulu** açmak gereğini duymuşlardı. Menderes'in, bu konuda görüşüne başvurduğu Genelkurmay Başkanı Orgnl. Nuri Yamut, ordu içinde rekabete yol açar diye bunu olumlu karşılamamıştı. Bununla birlikte hükümetçe karar verilmiş ve okulun Polatkan'ın da ısrarıyla Eskişehir'de açılması uygun görülmüştü. Böylece Eskişehir **Hava Harp Okulu,** 1 Ekim 1951'de A. Menderes'le birlikte **ABD Yardım Heyeti** Başkanı Gnl. Arnold'un da katıldıkları bir törenle öğretime başlamıştı. Okul komutanı açış konuşmasında, böyle bir kurumu gerçekleştiren Adnan Menderes adının okul tarihinde daima minnetle anılacağını söylemişti. Menderes de ayrılırken komutana, **"Artık benim de bir okulum var. Eskişehir'e gelişlerimde mutlaka sizi ziyaret edeceğim. Çalışmalarınızı gözümden kaçırmayacağım"** demişti (OYM, 7-9). Gerçekten de Menderes aradan geçen '9' yıl içinde Eskişehir'de genelde coşku içinde karşılanmış ve yaşadığı sıkıntıları bir süre için de olsa unutmuştu. S. Ağaoğlu, Başbakanın Ankara'dan ayrılmadan önceki hırçınlığını gösteren ve DP Genel Yönetim Kurulu'ndaki görüşmelerle ilgili olan şu bilgileri vermektedir:

"Harp Okulu yürüyüşünün yarattığı endişeleri söyledim. Gülmeye çalıştı; Nehru gelirken yollarda ihtiram nöbetine dizilmiş gençlere

sokularak tahrik ettiklerini söyledi. 'Zaten birkaç yüz kişi ancak. Okulun büyük kısmı bu işi yapanlara kızdılar. Okul kumandanı, biliyorsun, benim yakınım!.. Teminat veriyor.'

"Ertesi sabah genel idare kurulu, Yırcalı, Mustafa Zeren, Kâmil Gündeş ve Rıfkı Salim Burçak'ın önergesi üzerine toplandı. Menderes hırçındı, arkadaşlar endişeli!.. Başbakanın iç politika hakkında kurula bilgi vermesini istiyorlardı. Menderes uzun konuştu; olayları, Halk Partisi'nin hedeflerini anlattı; yürüyüşlerin, zorlukların çok kısa zamanda sona ereceğini söyledi. Yırcalı, bütün memleketin, hatta Halk Partililer de içinde, Menderes'i sevdiğini, ancak hükümet değişirse iyi olacağını, Adnan Bey'in istifa ederek hiç değilse yepyeni kimselerden kendisini bile almayarak hükümeti tekrar kurmasının yerinde bir hareket sayılacağını anlattı.

Çarşamba sabahı bir toplantı daha... Hava yine aynı. R. S. Burçak, izlenen politikanın tamamen bırakılmasından başka çare kalmadığını, bir çıkmazın içinde boğulmak üzere olduğumuzu söyledikten sonra, 'Bu çıkmazdan nasıl çıkacağız?' diye sordu. Adnan Bey cevap verdi: 'Ben sizi çıkaracağım.' Burçak dayattı: 'Hayır çıkaramayacaksınız!' Bu söz Menderes'i kızdırdı, sert bir dille Rıfkı'yı hırpalamaya başladı. O da karşılık verince toplantıyı bırakıp gitti..." (ARM, 166 vd.)

Fakat 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir'e gelen A. Menderes umduğunu bulamamış, aksine hiç de beklemediği bir protesto ile karşılanmıştı. Askeri havaalanında malzeme sandıklarının arkasına gizlenmiş olan bir grup genç subay, Başbakan geçerken öne çıkıp dizilmişler ve birdenbire "Geriye dön!" komutu ile arkaya dönmüş ve **"Dağ başını duman almış"** marşını söyleyerek uzaklaşmışlardı (YS, 55 vd.). Bu tepki karşısında şaşkınlık geçiren Menderes, "Acaba ben ne yaptım?" diye söylenirken H. Polatkan, Eskişehir halkının kendisini sevdiklerini vurgulayarak onu yatıştırmaya çalışmıştı. Gerçekten de kente inildiğinde coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmışlardı. Bundan duyduğu sevinçle kürsüye çıkan Başbakan halka seslenmek istemişti. Ancak bu kez de hoparlör tesisatının tellerinin kesilmiş olduğu anlaşılmış, bu yüzden de sesini güçlükle duyurabilmişti (OYM, 10 vd.).

O ve ertesi akşam onuruna verilen ziyafetlerde konuşan Menderes, yine de **"kara cüppeli!"** diye nitelediği profesörleri suçlamayı sürdürmüştü. Başbakan olarak bir topluluk önünde yaptığı bu son konuşmada şunları söylemişti:

"Memlekette hürriyet olmadığından bahsediyorlar. Bizim hürriyeti yok ettiğimizi söylüyorlar. Halbuki bütün hürriyetler o derece sui-

istimal ediliyor ki, sokaklarda kabadayılar en açık tahrikatı yapmakta, kendileri için en küçük bir tehlike dahi görmemektedirler. Bu kahraman profesörler, 1950'den evvel neredeydiler? Bir zümre tarafından kiralanmış, birtakım kara cüppe giymiş kuklaların, aldatılmış, iğfal edilmiş masum vatandaşların milletin iradesine rağmen hareket geçmeye teşebbüs etmelerinin âkıbeti, elbette ki, Türk milleti tarafından tayin edilecektir!" (İAD, III, 446)

Menderes'in 26 Mayıs akşamı Şeker Fabrikası salonunda yaptığı bu konuşma salonda yankılanmış ve bir grup **"Kahrolsun yalancı basın! Kahrolsun satılmış hocalar!"** diye bağırmışlardı. Böylece neşelenen Menderes, orkestraya önce **"Dağ başını duman almış"** ve arkasından **"Annem beni yetiştirdi bu ellere yolladı"** marşlarını çaldırtmıştı. Saat gece yarısını geçtiğinde de ertesi sabah buluşmak dileğiyle salondan ayrılmıştı.

Başbakanın bu katı tutumunu sürdürmek istemesine karşın 26 Mayıs 1960 günlü gazetelerde, bazı DP milletvekillerinin, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasını, basın özgürlüğündeki kısıtlamalardan vazgeçilmesini ve derhal genel seçimlere gidilmesini sağlamak amacıyla bir önerge hazırlamakta oldukları haberi yayımlanmıştı. **Milli Birlik Komitesi**'nde görev almış kimi üyelerin sonraki açıklamalarına göre de, aynı gün Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, karargâhtaki subayları toplayarak, ordudaki kaynaşmayı kınamıştı. Cumhurbaşkanı Bayar'a bir güvence verebilmek için de, toplantıda yapılan konuşmaları içeren teyp bandını Çankaya'ya göndermişti (YMİ, 161, 187).

B) 27 MAYIS 1960, DP'NİN İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLMESİ

1 – İHTİLALİ HAZIRLAYAN KOMİTE

Oysa Genelkurmay Başkanının ordunun DP iktidarına karşıt olmadığı yolunda Cumhurbaşkanına vermek istediği güvence gerçeği yansıtmaktan uzaktı. Çünkü silahlı kuvvetler içinde, **Topkapı** ve **Yeşilhisar** olaylarından başlayarak gittikçe artan bunalımlı gidişe son vermek ve bir iç savaş olasılığını önlemek amacıyla **yönetime el koyma** gereğini duyan bir grup mevcuttu. **Demokrat Parti** iktidarına son veren **27 Mayıs 1960** girişiminden sonra **Milli Birlik Komitesi** adını alan bu gizli grubun ne zaman ve nasıl oluştuğu hakkında ayrıntılı ama yer yer çelişkiler içeren görüşmeler öne sürülmekte, ya-

yınlar yapılmaktadır. Abdi İpekçi ile Ömer Sami Coşar'ın 27 Mayıs'ın hemen ertesinde yaptıkları araştırmaya göre, ordu içinde böyle gizli bir komite, 1957 başlarında kurulmuştu. Bnb. Orhan Erkanlı, Alb. Orhan Kabibay, Bnb. Ahmet Yıldız, Alb. Alparslan Türkeş, Yzb. Numan Esin de ilk üyeler arasında yer almışlardı. Buna karşın Suphi Karaman ordu içinde "2" ayrı grup bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan **"Milli Birlik Harekâtı"**nı ilk kuranın Alb. Sadi Koçaş olduğunu ve grubun 1959 Mayısında kendisiyle birlikte Osman Köksal, Sezai Okan olarak "4" kişiden oluştuğunu söylemektedir. Aynı yılın eylülünde Türkeş, Kabibay, Rıfat Baykal ve Mustafa Kaplan'ın katılmalarıyla sayı "8"e, 1960 başında ise "12"ye çıkmıştır. Ekrem Acuner'in başkanlığındaki ikinci grup ise CHP ilişkilidir. 30 Nisan'da biraraya gelen iki grubun birleşmesinde ise Sami Küçük'ün büyük katkısı olmuştur. Daha sonra orduya dayanabilmek, alınan kararları uygulatabilmek için daha üst rütbelilerle ilişki kurmaya çalışılmıştır. Böylece Cemal Gürsel dışında "4" general ile daha, Korgnl. Cemal Madanoğlu, Tümgnl. Sıtkı Ulay, Orgnl. Fahri Özdilek ve Tuğgnl. İrfan Baştuğ ile anlaşılmıştır (YMİ, 154-156).

Aslında çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra iktidar-muhalefet ilişkilerindeki sapmalar ve devrimden verilen ödünler nedeniyle silahlı kuvvetler içinde de kimi kıpırdanmaların başladığı anlaşılmaktadır. Ali Fuat Başgil, daha CHP iktidarında, Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılması ve politikaya sürüklenmesinden sonra orduda İnönü yönetimine karşı bir ihtilal hazırlandığından söz etmektedir. Onun anlatımına göre, 1949 Aralık ayı sonlarında bir çağrı üzerine İstanbul Yıldız'daki **Harp Akademileri** yanında bir subaylar grubu ile buluşmuştur. Grubun başı olan general, **"aynı gayeye gönül vermiş 80 kadar subay"** olduklarını vurgulayarak, iktidara karşı harekete geçmeye karar verdiklerini belirtmiş ve kendilerinin desteklenmesini istemiştir. Ancak ne Başgil ne de subayların ilişki kurdukları Selim Ragıp Emeç, böyle bir girişimi doğru bulmadıkları yanıtını vermişler. Bu yüzden de grup harekete geçememişti (agy, 152-154).

Samet Ağaoğlu da 1950 seçimlerinden önce böyle bir önerinin Bayar'a ve A. Menderes'e yapıldığından söz etmektedir:

"1950 seçimlerinden az önce birkaç subayın, Halk Partisi ve İnönü'yü iktidardan darbe ile uzaklaştırmak teklifini Bayar ve Menderes, 'Bizim için iktidar ancak seçim yoluyla geldiği zaman meşrudur' diyerek reddetmişlerdi. Bu subaylar daha sonra 27 Mayıs ihtilaline katılacaklardır!" (ARM, 50)

Ancak Ağaoğlu, 10 yıl ara ile bir ihtilal grubu içinde yer alan bu

subayların kimler olduğunu belirtmemektedir. Ayrıca bunların Başgil'in sözünü ettiği gruptan olup olmadıkları da bilinmemektedir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra ise, aksi yönde bir askeri girişimden söz edilir olmuştu. CHP'nin seçimleri kaybettiği anlaşıldığında, iddiaya göre bir grup yüksek rütbeli subay, İnönü'den "Bir emirleri olup olmadığını" sormuşlardı. Eğer iddia doğru ise İnönü'nün de onlara vaktiyle Bayar'ın verdiği yanıta benzer bir yanıt verdiğini kabul etmek gerekir. Ancak seçimlerden bir ay sonra Başbakan Adnan Menderes CHP'nin silahlı kuvvetlerin üst kademesinde yapılan değişiklikler nedeniyle orduyu kışkırttığını öne sürmeye başlamıştı. Meclis'in 13 Haziran günkü toplantısında Menderes, "Size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ederek CHP, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır," diye konuşmuştu. Aradan "8" yıl geçtikten sonra 1958 yılı başlarında DP aleyhine bir darbe hazırlandığı yolundaki ihbarı yapan **Samet Kuşçu** olayı da, ordudaki kıpırdanmanın ve geleceğe yönelik eylemin bir yansıması demekti.

DP liderlerinin iktidarlarının 10 yılı boyunca CHP'yi ve İnönü'yü orduyu kışkırtmak, ihtilal hazırlığı yapmakla suçlamaları, dolaylı da olsa bir çağrı niteliğinde olup en sonunda gerçekleşmişti. Aslında 1960 Nisanı sonundaki öğrenci olaylarından, özellikle Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşünden sonra ihtilalin ayak sesleri giderek yaklaşmıştı. Yabancı yayın organları da böyle bir olasılık bulunduğunu öne sürmeye başlamışlardı. Nitekim S. Ağaoğlu da Avrupa'dan dönen ablası Süreyya bu beklentilerden söz edince, kendisinin durumu Menderes'e aktardığını belirtmektedir. Ama Başbakan, Halk Partisi'nin yalnızca ortaokul öğrencilerini harekete geçirebileceğini söyleyerek bunu ciddiye almamıştı (agy, 166). Oysa Menderes'in bu umursamazlığı, yıllardır CHP'ye yönelttiği suçlamalarla çelişmekte olup, olsa olsa uygulanan baskı siyasasının her şeyi çözeceğine inandığını göstermektedir. Çünkü o sıralarda ordu içinden de Cumhurbaşkanı Bayar'a bir ihtilal hazırlandığına ilişkin ihbarlar yapılmıştı. 12 Mayıs günü Assb. Kıdemli Başçavuş Ahmet imzasıyla yapılan ihbarda şöyle denilmişti:

"Bugün çok acele yazacam için beni affedeceksiniz. Belkim de bu mektup zatinize ulaşmadan her şey olup bitecek. Burada bir isyan olacağı şüphesizdir. Bize verilen malumata görecen, sizin muhafız alayı kumandanı ve Angare'de birçok subaylardan, assubaylardan kimseler bunu yapacakmış. Bize de burada emirler verildi. Tanklar

ve motorlu kıta kumandanları bunu yapacakmış. Bu kadar söyleyin. Ben zamanı gelince, elinizi öpmeye geleceğim." (MD, 400)

Kısacası, Ş. S. Aydemir'in deyimiyle, bir ihtilalin patlamak üzere olduğunu Ankara'da "sağır sultan" bile duymuştu.

2 – İHTİLAL BİLDİRİLERİ, MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ VE UMUTLAR

İhtilale karar vermiş olan gizli komite, 26 Mayıs akşamı harekete geçmeyi kararlaştırmışken, gelişmeler üzerine eylemi "24" saat ertelemişti. Böylece 27 Mayıs günü **Harp Okulu**'nda yapılan toplantının ardından saat "20.30"da eyleme başlanmıştı. Gözetilen ilk hedefler radyoya el konulması, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün ele geçirilmesi ve Eskişehir'de bulunan Başbakan A. Menderes ile öteki DP yöneticilerinin tutuklanması idi.

Ankara Radyosu'na gönderilen askeri birlik bir engelle karşılaşmadan yayına el koymuştu. Arkasından Silahlı Kuvvetler adıyla yayımlanan duyuruda, girişilen hareketin amacının ülkede demokratik sistemi gerçekleştirmek olduğu vurgulanarak şöyle denilmişti:

"Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerimizin Silahlı Kuvvetlerle işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır. İstanbul'da ikinci bir tebliğe kadar Silahlı Kuvvetler mensupları hariç, sokağa çıkma yasağı konmuştur.

Vatandaşlarımızın Silahlı Kuvvetlerin vazifelerini kolaylaştırmalarını ve bütün milletçe ümit edilen demokratik rejimin en kısa zaman içinde tesisine yardımcı olmalarını rica ederiz."

Böyle olmasına karşın girişimin başarıya ulaşmasında Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün ele geçirilmesi bir simge olarak büyük önem taşıyordu. **Çankaya Köşkü**, Muhafız Alayınca korunduğu için buraya bir çatışma olmadan girilmesi ve Celal Bayar'ın gözaltına alınması gerekiyordu. Ancak korkulan olmamış, buraya gönderilen birliği yöneten Gnl. Burhanettin Uluç ve Alb. Sami Küçük, köşkün etrafında mevzilenmiş olan tankların başındaki subaylarla anlaşınca, tankların namluları köşke çevrilmişti. Böylece çatışma olmadan içeri girilmiş ve Celal Bayar "station wagon" tipi bir arabaya bindirilerek **Harp Okulu**'na götürülmüştü. İhtilal komitesinin planlamasıyla Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığına atanmış olan Alb. Osman Köksal'ın açıklamalarına göre balkondan Çankaya Köşkü etrafında mevzilenen tankları seyreden Bayar, durumu kavrayarak "Kuman-

dan bey olaylara dikkat ediyorum!" diyerek içeriye çekilmişti. Bir süre sonra onun yanına giden Köksal, ihtilal karargâhından bir ültimatom aldığını, bunda Cumhurbaşkanının '45' dakika içinde istifasının istendiğini bildirmişti. Fakat onu sükûnetle dinleyen Bayar hiçbir yanıt vermemişti. Arkasından köşke girip Bayar'ı Harp Okulu'na götüren Gnl. Burhanettin Uluç'un düzenlediği rapora göre de, bilardo salonuna girip kendisine "Millet sizi istemiyor!" dediklerinde Cumhurbaşkanı bir intihar girişiminde bulunmuştu. Sağ cebinden çıkardığı tabancasını şakağına götürmek istemiş, fakat Kur. Alb. İsmet Özbudak koluna sarılıp bunu önlemişti (**Cumhuriyet,** 19 Ekim 1986).

Harp Okulu'nda kendisine Cumhurbaşkanlığından istifa etmesi önerilmiş, fakat o, **"Ben milli iradeyle geldim, istifa etmem!"** diye yanıt vermişti (YMİ, 191 vd.).

Çankaya hareketinin sonuçlanmasından ve Eskişehir'de bulunan Adnan Menderes'in de gözetim altına alınmasından sonra da saat "05.25"te Türkiye radyolarından yeni bir bildiri okunmuştu. Bildiri metni Harp Okulu'nda Sıtkı Ulay tarafından kaleme alınmış ve üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştı. Bunu radyodan "Davudi sesli" Alparslan Türkeş'in okuması uygun görülmüştü. Onun Ankara Radyosu'ndan okuduğu ve tüm radyolarca yayımlanan bildiri, **"Demokrasimizin içine düştüğü bunalım ve son üzücü olaylar nedeniyle, Silahlı Kuvvetlerin bir kardeş kavgasına meydan vermemek için ülke yönetimine el koyduğu"**nun belirtilmesiyle başlıyordu. Girişilen hareketin hiçbir kişi ya da gruba karşı olmadığı, amacın, siyasal partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtararak yönetimi, partilerüstü yansız bir yönetimin hakemliği altında âdil ve serbest bir seçim sonucu seçilenlere bırakmak olduğu vurgulanıyordu. Henüz gözetim altına alınmamış olan hükümet üyelerinin Silahlı Kuvvetlere sığınmaları **"rica"** edildikten sonra, Atatürk'ün **"Yurtta barış, dünyada barış"** ilkesinin **"Bayrak"** edinildiği ve **Birleşmiş Milletler Anayasası'na, İnsan Hakları Prensipleri'ne uyulacağı ve NATO ile CENTO'ya bağlı kalınacağı açıklanıyordu** (Metin: Ek, X).

Eskişehir'de yakalanan Başbakan Menderes de birkaç saat sonra Ankara'ya getirilerek **Harp Okulu**'na götürülmüştü. Şeker fabrikası misafirhanesinde bulunan Başbakana darbe haberini o sabah Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp vermişti. Ona da haberi saat "4" dolaylarında Ankara'dan Başbakanlıktan telefon eden nöbetçi memur bildirmişti. Yavuzalp Menderes'i uyandırıp durumu anlattığında hemen giyinmeye başlayan Başbakan, Genelkurmay ya da ilgili bakan-

lıklardan biriyle görüşmek istemiş, ancak bu görüşme sağlanamamıştı. Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile birlikte şeker fabrikasından ayrılan Menderes vilayete, oradan da kendisi için daha güvenli gördüğü **Yurtiçi Savunma Komutanlığı**'na geçmişti. Bu sırada ihtilali haber alan hava üssündeki subaylar da harekete geçmişlerdi. Alb. Mucip Ataklı, bazı subaylarla şeker fabrikasına gittiğinde, Menderes'in Polatkan ve Yurtiçi Komutanı Gnl. Hakkı Önel'le birlikte Kütahya'ya gittikleri anlaşılmıştı. Orada törenle karşılanmışlar ve vilayete gitmişlerdi. Ancak **Hava Er Eğitim Tugay Komutanı** Alb. Süleyman Demet "Havaalanına gidelim, tugay karargâhında emniyet içinde istirahat ediniz" diyerek onları karargâha almıştı. Durum Eskişehir'e bildirilince Alb. Muhsin Batur, bir C-47 uçağı ile Kütahya'ya gidip Menderes ve Polatkan ile yanındakileri Ankara'ya getirmişti. İlk karşılaştıklarında Menderes Batur'a, **"Yani beni tevkif mi etmek istiyorsunuz?"** diye sorunca Batur, **"Sizi emniyet altında Eskişehir'e götüreceğim"** demişti. Arkasından Menderes'in **"Suçum nedir"** sorusuna da, **"Ben size suç izafe etmek** (yüklemek) **vaziyetinde değilim"** diye yanıt vermişti (YS, 55-72).

27 Mayıs sabahı Bayar'ın gözetim altına alınmasıyla başkentteki hareket "08.20"de sona ermişti. Bunun üzerine ihtilali başaranlar Harp Okulu'nda Korgnl. Cemal Madanoğlu'nun önerisiyle ellerini silahlarının üzerine koyup şöyle yemin etmişlerdi:

"Biz bu harekâtı, vatan, millet ve demokrasi için, özgürlükleri kurtarmak için yapıyoruz. Askeri hükümet, diktatörlük kurmayacağız. Buna yemin ediyoruz." (YMİ, 165)

Ankara'da ve Eskişehir'de tutuklamalar sürdürülürken İstanbul'da Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgnl. Refik Tulga ve kısa bir duraksama geçirdikten sonra da I. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgnl. Fahri Özdilek, harekâta katılmışlardı. Tek direniş, Erzurum'daki III. Ordu Komutanı Orgnl. Ragıp Gümüşpala'dan gelmişti. Ama o da sonunda girişimi desteklediğini açıklamıştı.

Öte yandan, 3 Mayıs'ta "1" ay izin alıp İzmir'e gitmiş olan ve ihtilali yapan grubun kendilerine baş olarak seçtikleri Kara Kuvvetleri Komutanı Orgnl. Cemal Gürsel de, harekâtın başarıyla sonuçlandığı anlaşılınca uçakla Ankara'ya getirilmişti. Türk halkı genelde, kansız biten bu eylem sonunda aylardır süren baskıların sona ereceğine inandığı için bir bayram sevinci içinde sokaklara dökülmüştü. Artık sokakları **"Gençlik-Ordu elele!"** sloganları doldurmaya başlamıştı. **Demokrat Parti**'nin kuruluşunu desteklemiş ve yıllarca onun girişimlerini savunmuş olan Ahmet Emin Yalman 27 Mayıs günkü **Va-**

tan'da **"Allahın Bugünü de Varmış!"** başlığı altında şunları yazmıştı:

"Namık Kemal gibi son nefesimi hüzün ve üzüntü içinde veremediğimden ve Türk milleti için yeni ufuklar açıldığını dünya gözüyle görebildiğimden dolayı hudutsuz bir saadet duydum!.."

Aynı gün saat "16"da radyolardan Gürsel'in daha önce banda alınmış olan konuşması yayımlanmıştı. İktidarın tuttuğu yolun yanlışlığını kendilerine hatırlattığını ancak onların "kapıldıkları politika tutkusunun bilinçlerine verdiği bozukluklar dolayısıyla" bunu dinlemediklerini söyleyen Gürsel şunları vurgulamıştı:

"Çıkarılan kanunlar, takip edilen hareketler, Türk milletini zincire vurmak kastında olduklarını gösteriyor. Bu sırada böyle bir idarenin, böyle bir hareketin olabileceğini tasavvur etmek, Türk milletini hissiz sürü kabul etmektir... İşte bu mülahazalarla (düşüncelerle) **bu feci gidişe son vermeye karar verdim ve devletin idaresine el koydum. Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla diktatörlük hevesinde değilim. Bütün emelim, süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokrat nizamı kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmektir..."** (YMD, 270 vd.)

Silahlı Kuvvetler bildirisindeki görüşler paralelinde hazırlanmış olan bu konuşmada, Türk ulusunun Korelilerden daha az onurlu olmadığını belirtmiş olan İsmet İnönü'den de esinlendiği anlaşılıyordu...

27 Mayıs'ta **Demokratik Parti**'nin 10 yıl süren iktidarına son verilmişti (Ancak DP'nin hukuken kapatılması, bundan "4" ay sonra Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 29 Eylül 1960 günlü kararı ile gerçekleşmişti). Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile birlikte o günkü hükümetin tüm üyeleri ile kimi olaylarda sorumlu oldukları varsayılan bazı kamu görevlileri de tutuklanmış ya da gözetim altına alınmışlardı. İlk gün DP milletvekilleri için herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Fakat içlerinden bazılarının halk tarafından hakarete uğrayıp tartaklandıkları görülünce 30 Mayıs'ta tümünün tutuklanmasına karar verilmişti.

Bütün bunlara karşın girişimin demokrasiyi gerçekleştirmek amacıyla yapıldığına ilişkin olarak verilen güvenceler kimi kuşkuları da gidererek toplumca yaşanan coşkuyu artırmıştı. Bedii Faik, 27 Mayıs'ın ertesi günü **Dünya** gazetesindeki makalesinde girişimi **"Güleh İhtilal"** olarak nitelemişti. Bülent Ecevit de, bunun halktan doğan bir isyanın devamı niteliğinde **"meşru bir ihtilal"** olduğunu be-

lirtmişti (Ulus, 1 Haziran). Buna karşın **Milliyet,** girişimin bir **ihtilal değil inkılap** olduğunu savunmuştu. 4 Haziran günkü **"Bu Bir İhtilal Değildir"** başlıklı yazıda, girişimin özellikleri şöyle sıralanmıştı: Yasallık Kan dökülmemesi Kahraman yaratılmamış olması İktidar hırsı olmayışı Partizanca olmayışı. Bu nedenlerle askeri hareket **"27 Mayıs İnkılabı"** olarak adlandırılmıştı. Girişimin **Atatürkçülük**'le ilgisini belirten de **Akşam**'da Müşerref Hekimoğlu olmuştu. **"Ne Mutlu Sana Atam"** başlıklı yazısında (28 Mayıs), "Şu anda radyoda konuşan şanlı subayın sesinde de sen varsın" demişti (TBD, 276-280).

27 Mayıs İhtilali'ni başaran gizli komite üyeleri, harekâta katılan kimi subayları da içlerine alarak **Milli Birlik Komitesi** adıyla yönetimin başına geçmişti. İlk gün biri Ankara'da, diğeri İstanbul'da olmak üzere "2" ayrı komite oluşturulmuştu. Ancak bunların birleştirilmesi gerekli görüldüğünden yapılan ortak toplantıda 38 üyeden oluşan bir **Milli Birlik Komitesi** oluşturulmuştu (Ek, XI). Komite başkanlığına doğal olarak Cemal Gürsel getirilmişti. Komitede kimlerin bulunduğu ise hükümetin kurulmasından ve yönetime ilişkin bazı kararların alınmasından sonra, 12 Haziran'da açıklanmıştı.

Öte yandan ihtilalin zorunlu, meşru olduğunu kanıtlayacak öğeler ve ulusa vaadedilen demokrasiye geçişi hızlandıracak girişimler hakkında hukukçu bilim adamlarının görüşlerine başvurmak gereği duyulmuştu. Bu nedenle daha ilk gün İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ile Hukuk Fakültesi Dekanı Naci Şensoy, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Raşit Sevig ve Doç. İsmet Giritli Ankara'ya getirtilmişti. Milli Birlik Komitesi Başkanı Gürsel, "3" ay içinde seçimlere gitmek istediklerini belirterek kendilerinden mümkün olan kısa sürede bir Anayasa tasarısı hazırlamalarını istemişti. Yapılan görüşmeler sonunda kimi asker üyelerin de görev alacakları bir hükümet kurulması üzerinde anlaşılmıştı. 2 gün sonra, 30 Mayıs 1960 günü de 27 Mayıs'ın ilk kabinesi kurulmuştu. Devlet Başkanı sayılan Gürsel'in Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığını da üstlendiği 18 üyeli bu ilk hükümette İçişleri ile Ulaştırma Bakanlıkları asker kişilere verilmiş, öteki bakanlıklara ise partili olmayan uzman ve teknisyenler getirilmişti. Aynı günün akşamında yapılan komite toplantısında da **TBMM'nin dağıtılması, partilerin siyasal faaliyetlerinin durdurulması, kapatılmış olan bütün gazetelerin ve üniversitelerin açılması kararlaştırılmıştı.**

Artık **Demokrat Parti** dönemi sona ermişti. Devlet çarkı **Milli**

Birlik Komitesi'nin yönetim ve denetiminde dönmeye başlamıştı. Hükümete el koyma niteliğindeki ihtilalin, demokrasiye ve Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilmiş olan devrime yönelişi sağlayan bir "inkılap" olup olmadığı ve bu girişimde yabancı etkenlerin bulunup bulunmadığı, bundan böyle yapılacaklar ve yürürlüğe konulacak yeni bir **Anayasa** ile belirginleşecekti. Bunların sonunda da girişim, **"Ak Devrim"** olarak anılacaktı.

EKLER

EK : I

İLK ADNAN MENDERES KABİNESİ VE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER
(22 Mayıs 1950 - 9 Mart 1951)

Başbakan	Adnan MENDERES (İstanbul)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Samet AĞAOĞLU (Manisa)
Devlet Bakanı	Fevzi Lütfü KARAOSMANOĞLU (Manisa)
Adalet Bakanı	Halil ÖZYÖRÜK (İzmir)
Milli Savunma Bakanı	Refik Şevket İNCE (Manisa)
İçişleri Bakanı	Rüknettin NASUHİOĞLU (Edirne)
Dışişleri Bakanı	Prof. Fuat KÖPRÜLÜ (İstanbul)
Maliye Bakanı	Halil AYAN (Bursa)
	Hasan POLATKAN (Eskişehir)
Milli Eğitim Bakanı	Avni BAŞMAN (İzmir)
	Tevfik İLERİ (Samsun)
Bayındırlık Bakanı	Korgnl. Fahri BELEN (Bolu)
	Kemal ZEYTİNOĞLU (Eskişehir)
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	Zühtü VELİBEŞE (İzmir)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Prof. Dr. Nihat R. BELGER (İstanbul)
	Dr. Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ (İzmir)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Nuri ÖZSAN (Muğla)
Tarım Bakanı	Nihat İĞRİBOZ (Çanakkale)
Ulaştırma Bakanı	Tevfik İLERİ (Samsun)
	Kur. Alb. Seyfi KURTBEK (Ankara)
Çalışma Bakanı	Hasan POLATKAN (Eskişehir)
	Hulusi KÖYMEN (Bursa)
İşletmeler Bakanı	Prof. Muhlis ETE (Ankara)

EK : II

DEMOKRAT PARTİ PROGRAMI
(1946)

1
UMUMİ PRENSİPLER

MADDE 1 – Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadiyle kurulmuştur.

MADDE 2 – Partimiz, demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanidir.

MADDE 3 – Partimiz, demokrasiyi, milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanır.

MADDE 4 – Geniş ve ileri manasiyle demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde milli irâdeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurttaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadi menfaatlerde ahengi sağlamaktır.

MADDE 5 – Aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerinin milli vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş bir yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için, çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

MADDE 6 – İçtimai iş bölümünün tabii neticesi olarak, çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerin, umumi menfaat çerçevesi içinde, içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.

MADDE 7 – Umumi hayatta her bakımdan muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani, sadece siyasi

sahada teşkilâtlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadi ve içtimai sahalarda da süratle teşkilâtlanmasını ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yükseköğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

Bütün bu meslek ve tesanüt teşekküllerinin mânevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyle, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz.

MADDE 8 – Partimiz, insanlık haysiyetine ve bu haysiyetin ancak insanlık ana haklarının teminat altında bulunmasıyla korunabileceğine inanır; ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümler bulunmamasına dikkat etmeyi başlıca vazife sayar.

MADDE 9 – Milli irâdenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasi partilerin eşit haklara sahip bulunmasına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, milli hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz.

MADDE 10 – Millet vekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını, seçim kanunumuzda, bu esasa göre ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadiyle, değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 11 – Devlet memurlarının, seçimlere iştirak dışında, hiçbir siyasi faaliyette bulunmamaları ve siyasi partilere girmemeleri lüzumuna kaniiz. Yalnız, yükseköğretim mensupları, mesleklerinin mahiyeti itibariyle, bundan müstesnadırlar.

MADDE 12 – Memleketimizin istiklâlini veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gaye edinen veya memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan, siyasi cemiyet ve partilerin kanun dışı sayılmasını isteriz.

MADDE 13 – Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız.

Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar; ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız.

Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

MADDE 14 – Partimiz laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar.

Dinin siyaset âleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.

MADDE 15 – Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbikata konulması mânasında anlar.

MADDE 16 – Halkçılığı, hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, olarak anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan halka beraber ve halk için olmalıdır.

MADDE 17 – Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devem eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması mânasında anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin te'lifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.

MADDE 18 – Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kollektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz.

MADDE 19 – İç işlerimizde, hükümeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından âmme vazifesi ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde, yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanuni selâhiyetlerin, idari otorite temini bahanesiyle, keyfi olarak kullanılması temayüllerini önlemeyi vazife edineceğiz.

İyi bir idare cihazı kurabilmek için, vazifenin icap ettirdiği selâhiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün selâhiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniiz.

MADDE 20 – İllerin özel ihtiyaçlarını yerinde görüp karşılamak ve halkın

idareye iştirak ettirilmesi prensibini tahakkuk ettirmek maksatlariyle kurulmuş olan il genel kurulları ile özel idare ve belediyeler, bütçelerini tanzim ve tatbik hususlarında ve diğer bütün vazifelerin ifasında, gereken genişlikte yetkilerle teçhiz olunmalıdır.

İllerde idare âmirlerine ve memurlarına verilen yetkilerin de genişletilmesini, yine işlerin yerinde görülmesi ve süratle yürütülmesi bakımından, lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 21 – İl genel kurulları ve belediyeler, beşer senelik çalışma planları tanzimine sevkedilmeli ve bu planlar merkezde mahalli idarelere yol göstermek vazifesiyle kurulacak bir teknik büronun evvelden tetkikine tâbi tutulmalıdır.

Şehir sınırları içindeki kara ve deniz taşıt vasıtalarının ve diğer ticari mahiyette umumi hizmet işletmelerinin, belediyelere devrini tabii buluyoruz.

MADDE 22 – Devlet hayatında, bütün idare şubelerimiz için, siyasi tesirler dışında ihtisas heyetlerince, umumi plan ve programlar hazırlanmasını ve bunların usul dairesinde kanunlaştırılmasını lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 23 – Devlet vazifelerinin günden güne artması ve devletin siyasi ve idari bünyesinde iktisadi hareketlerin daha belirgin hale gelmesi yönündeki gelişme, memur meselesini umumi hayatın çetin bir meselesi haline koymuştur.

Memurların, her şeyden evvel, halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için bilhassa şu esaslar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz:

a) Memurların hâl ve âtilerinin emniyet altına alınması, aylıkların, memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi,

b) Memurların tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının, takdirden ziyade objektif usullere bağlanması,

c) İhtisas ve diploma hakları mahfuz kalmak şartiyle mesleki kabiliyet ve ehliyetleri olduğu takdirde tahsil durumları nazara alınmaksızın bilumum âmme hizmetlerinde çalışan vatandaşlara derecelerini tamamlamak suretiyle yükselme imkânlarının sağlanması,

ç) Çocukların okutulmasında memurlara kolaylıklar gösterilmesinin usulleştirilmesi.

MADDE 24 – Bütçemizin büyük bir kısmını memur ve emekli aylıkları teşkil ettiğinden, memurlarımızın terfihi meselesi, sayıca az ve fakat yüksek vasıflı ve verimli memurla iş görme prensibinin tatbikine bağlı bulunuyor. Bu, idare cihazının daha rasyonel bir görüşle tanzimini ve memur sayısını artırma yönündeki temayüllerin kesin olarak önüne geçilmesini zaruri kılmaktadır.

MADDE 25 – Âmme hizmetlerinin ifası sırasında doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak yapılan her türlü suiistimalleri ehemmiyetle takip ederek süratle intaç etmeyi vazife biliriz.

II
HÜKÜMET İŞLERİ

Adalet İşleri

MADDE 26 – Bir memlekette adalet işlerinin görülmesi, milli iradenin ifadesi olan kanun hükümlerinin yerine getirilmesi demek olduğundan, bu işin, aynı mercie bağlı bir tek yargı cihazı ile yani kaza birliği usulüne göre sağlanması lüzumuna inanıyoruz.

MADDE 27 – Yargı işini görmekte olan elemanların, yaşama şartları bakımından, uygun bir refah seviyesi içerisinde bulunmaları esastır. Bu itibarla, yargıçlarımıza ve mahkemelerimizin yardımcı unsurları mevkiindeki mahkeme kalemleri memur ve kâtiplerine kolayca yaşamalarını sağlayacak imkân ve vasıtalar bulunmalıdır.

Anayasanın 56'ıncı maddesinde gösterildiği üzere, özel ödenek kanunları yapılarak, kendilerine refah ve güvenlik getirecek çare ve tedbirler alınmalıdır.

MADDE 28 – İlk mahkemelerde tek hâkim sistemi asıldır. İlk mahkemeli olmalıdır. Bu gayeleri, zamanımız icaplarına ve memleketimizin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak gerçekleştirmek emelindeyiz. Bunun için de, usul kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır.

MADDE 29 – Adaletin sağlanması, ucuz, kolay ve aynı zamanda süratlerde Yargıtay arasında ikinci bir kaza kademesinin kurulmasını, partimiz, adalet için yeni bir teminat sayar.

MADDE 30 – Adalet cihazlarımızı meydana getiren mahkemelerimizin derli toplu bir kuruluş sistemine bağlanması lazımdır. Mahkemelerimiz, dereceler, görevler ve yetkiler itibariyle, muntazam bir düzene göre kurulmalıdır.

MADDE 31 – Suçtan sanık olanlarla suçlu oldukları için ceza çekmekte olanlar aynı yerde tutulamazlar. Bu sebeple tevkif evlerinin cezaevlerinden ayrı kurulması zaruridir.

Cezaevlerinin, insanlığa yakışır şartlara uygun olarak düzenlenmesi icap eder. Sağlık, sosyal ve medeni şartlar bakımından, cezaevlerinin, ceza çekenleri manen yok etmemesi ve cemiyete uslanmış, yükselmiş birer vatandaş olarak iade etmesi için, gerekli tedbirler alınmalıdır.

MADDE 32 – Çocuk suçluların, özel bir ihtimam ve bakım ile yargılanmaları için, büyük şehirlerden başlayarak, özel mahkemeler kurulmasını ve cezalarını çekeceklere ayrı ıslahevleri açılmasını, lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 33 – Hakkın fiili olarak yerine getirilmesi, mahkemece verilen kararın çıkması için geçen zamandan çok daha kısa bir zamanda, gerçekleşebilmelidir. Bunu temin için de, icra usullerinde lüzumsuz sürüncemeleri önleme ve hakka en sıkı yoldan varma imkânlarını sağlamak lazımdır.

Partimiz, bu maksatları elde etmeye elverişli bulunan tekmil kanun tedbirlerinin alınmasına çalışacaktır.

Milli Eğitim İşleri

MADDE 34 – Maarif sistemimizde, milli eğitim ve öğretim vahdeti prensibinin taraftarıyız.

MADDE 35 – Umumi ve mesleki eğitim ve öğretim, yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umumi bir plana göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, milli ve insani bütün manevi kıymetlerle de teçhizine çalışmalıdır.

MADDE 36 – İlköğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil etmektedir. Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının göz önünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından, lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 37 – Orta tahsil kurumlarını, gerek program ve talimatname, gerek laboratuvar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından, ıslah ve takviyeye muhtaç görmekteyiz.

Yükseköğretime basamak olan liselerin, bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lazımdır.

MADDE 38 – Muhtelif derecelerdeki teknik öğretim kurullarını yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları, eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazife alması bakımından, yerinde bulmaktayız. Bu çalışmaların iktisadi ihtiyaçlarımızla ayarlanmasını lüzumlu görüyoruz.

MADDE 39 – Yükseköğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniiz. Bütün yükseköğretim kurumlarımızın bu esasa göre takviyesini ve garptaki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz.

Üniversiteler, ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdırlar.

Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere, üniversite içinde, araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.

MADDE 40 – İlmin, tekniğin, güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuvarlar kurmak, ciddi neşriyata yardımda bulunmak, Türk dilinin milli bünyesine uygun olarak, süratle gelişmesi yolundaki ilmi çalışmalara yardım etmek, kısaca yurdumuzda milli ve insani kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce, devletin başlıca vazifelerindendir.

Ancak, dilin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.

MADDE 41 – Kabiliyeti ve kudreti müsait olduğu takdirde, bir ilkokul öğretmeninin, öğretim derecelerini tamamlayarak, üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine kanuni imkân sağlanmalıdır.

MADDE 42 – Doğu bölgesinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet fakülte ve enstitüleri ile, bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz.

Sanayi İşleri

MADDE 43 – İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır.

Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyle, özel teşebbüslere devlet teşebbüslerinin, yekdiğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirlerini tamamlayıcı bir âhenk içinde, çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna inanıyoruz.

MADDE 44 – Özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından, devlet iktisadi faaliyetlerinin hudutları kesin olarak belirtilmelidir. Bunun için:

a) Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumi bir plana bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının teminini,

b) Devletin iktisadi hayatı tanzim yolunda alacağı tedbirler ile, Gümrük, Tekel ve para politikası gibi iktisadi hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden tayin ve ifadesini lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 45 – Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi teşebbüsler şu mahiyette işler olmalıdır:

a) Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak, mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek,

b) Milletin, gelecek nesillere de şamil, daimi menfaatler bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak,

Devlet, girişeceği iktisadi işlerde, kazanç maksadından ziyade, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydiyle, milli ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gayretleriyle hareket eder,

c) Devlet işletmeleriyle benzerleri özel işletmeler hiçbir suretle birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

MADDE 46 – Devlet, iktisadi faaliyetleri düzenleme yolunu alacağı tedbirlerde, iktisadi hürriyeti ortadan kaldıran fiili inhisarları, milli emek ve sermayenin israfını, umumi menfaate ve içtimai adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.

MADDE 47 – Memleketin hammaddesini kullanan, halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi zümrelerine geçim sahaları sağlayan, dünya piyasalarına göre de rantabl olan sanayi ile, umumiyetle ziraat sanayii ve küçük sanayiden milli ekonomi bakımından himayeye muhtaç görülenler ve halkın, bilhassa köylümüzün boş zamanlarını kıymetlendiren el sanatları, devletçe himaye ve

teşvik olunmalıdır. Bu esaslara göre tanzim edilecek bir "sanayii teşvik kanunu" projesini yüksek Meclise sunmak kararındayız.

MADDE 48 – Devlet tarafından kurulan ve programın 45'inci maddesinde yazılı vasıfları haiz olarak tesis edilmiş bulunan devlet iktisadi teşebbüsleri ve işletmelerinin dışında kalan devlet işletmeleri elverişli şartlarla özel teşebbüslere devredilmelidir.

MADDE 49 – Milli servetimiz olan ve memleket için büyük faydalar vaadeden balıkçılığı ve her çeşit balık sanayii ve ticaretinin inkişafını sağlamak ele alacağımız mevzulardandır.

MADDE 50 – İktisadi devlet teşekküllerinde verimlerin geniş ölçüde arttırılmasını ve masrafların mühim nispetlerde azaltılmasını mümkün görmekteyiz. Bu teşekküllerin idaresinde randıman ve rantabilite hesap ve esaslarına ve basiretli bir tüccar gibi hareket prensibine sıkı sıkıya bağlanmakla, bu hedefe varabileceğine inanıyoruz.

Bu maksatla, iktisadi devlet teşekkülleri ve murakabesinin, daha ileri ve bu müesseselerin özelliklerine, daha uygun bir şekilde tanzimini ve kanunda değişiklikler yapılmasını zaruri görmekteyiz.

Tekel İşleri

MADDE 51 – Varidat temini gayesiyle tesis edilerek bizzat devlet tarafından işletilmek suretiyle memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususi teşebbüs ve sermayeye devrine taraftarız.

MADDE 52 – Devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin layıkiyle başarılabilmesini, iktisadi idare cihazının iktisadi ve ticari zihniyet ve esaslara göre işlenmesine bağlı görmekteyiz.

Ticaret İşleri

MADDE 53 – Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat'i zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır.

MADDE 54 – Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı, yalnız dar ve sabit gelirlilere zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsal maliyetlerini arttırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticaretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisadi ve mali hayatın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak suretiyle, yaşama standardını tabiileştirmeye çalışmalıdır.

MADDE 55 – Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleriyle, memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde, ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır.

Tarım İşleri

MADDE 56 – Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun, yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerinin, "topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak" hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.

MADDE 57 – Memleketimizde ziraat, diğer istihsal şubelerine nispetle, emek ve masrafa en az karşılık getiren iştir. Ziraatta maliyet ve satış fiyatları arasındaki fark, asgari derecededir. Çiftçinin sattığı, satın aldığı maddelere nispetle, ucuzdur. Maliyetlerin yüsekliği, mahsullerin dış piyasaya arzını da zorlaştırmakta ve istihsali baskı altında bulundurmaktadır. Bu sebeple, bir taraftan zirai maliyetlerin yükselmesinde tesiri olan âmillerle mücadele etmek, diğer taraftan, zirai mahsullerimizin iç ve dış pazar şartlarını iyileştirme çarelerini aramak yollariyle, çiftçiyi bugünkünden daha çok kazanır ve daha fazla istihsal yapar bir hale getirmek, en esaslı gayelerimizdendir.

MADDE 58 – Ziraatımız, âlet, çift hayvanı, makine vesair vasıta bakımlarından yoksul olduğu gibi, iyi tohum, ilaç vesair ihtiyaçları da karşılamış olmaktan uzaktır. Çiftçimizin donatım işi, zirai kalkınmamızın başlıca konusudur. Bundan başka, çiftçimizi, işine yarayacak teknik bilgi ile teçhiz etmeye ve istihsal metotlarımızı ıslaha, daha verimli hâle getirmeye mecburuz. Bütün bu ihtiyaçları memleket ölçüsünde karşılayacak tedbirlerin süratle alınmasına çalışacağız.

MADDE 59 – Zirai kredi, istihsal hacmiyle mütenasip ve istihsali süratle arttırmada esaslı âmil olabilecek miktar ve mahiyette olmalıdır. Bu bakımdan Ziraat Bankası'nın failiyeti ve sermayesinin arttırılması meselesi üzerinde önemle durulmak lazımdır. Ayrıca, kooperatifleşme yolu ile de kredi darlığına çareler bulunabileceği kanaatindeyiz. Bunun için, kooperatif hareketini hızlandırmaya ve genişletmeye ve bundan başka da, yer yer çiftçiye kredi yapacak mahalli bankalar kurulmasına çalışacağız.

MADDE 60 – Çiftçimizin, kredi kooperatifleriyle olduğu gibi, istihsal ve satış kooperatifleri kurmak ve bunları çoğaltmak yolu ile de, takviyesini lüzumlu görmekteyiz.

MADDE 61 – Zirai kalkınmamızda büyük ehemmiyeti aşikâr olan kuraklıkla mücadelenin ve su işlerinin hızlandırılmasını ve genişletilmesini çok lüzumlu görüyoruz.

MADDE 62 – Haycancılık, milli gelirde geniş yer tuttuğu gibi, çiftçimizin yardımcısı, büyük bir yurttaş kütlesinin başlıca geçim vasıtası ve en esaslı besin maddelerimizin kaynağı olmak itibariyle de, çok önemlidir. Memleketimiz, hayvancılık bakımından, geniş imkânlar göstermektedir.

Hayvan mevcudunu arttırmak ve cinslerini ıslah etmek yolundaki gayretlerin arttırılmasında maddi fedakârlıklardan kaçınılmaması zaruridir.

MADDE 63 – Zirai sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek

yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayeler sarfetmesine ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunulmasına ihtiyaç görmekteyiz.

MADDE 64 – Devlet, elindeki mahdut imkânları ziraat işletmeciliğine hasretmektense, bundan sonra, bu imkânları çiftçi kütlesinin iyi, bol ve ucuz istihsal yapmasına yardım yolunda kullanmalıdır. Bu maksatla her bölgede yeni yeni örnek çiftçiler, fidanlıklar, hayvan ıslah merkezleri, tohum üretme ve araştırma istasyonları kurmak yolunda çalışılmalıdır.

MADDE 65 – Devlet, ucuz ve her bölgenin tabiat şartlarına uygun âletleri ve yedek parçaları çiftçinin ayağına götürmeli ve bu maksatla memlekette çok geniş sarf yeri olan basit ziraat âletleri sanayiinin süratle kurulmasını sağlamalıdır.

MADDE 66 – Zirai kalkınmamızda devletin ağır ve geniş vazifeleri bulunduğuna inanıyoruz. Bu vazifelerin yapılması için, meseleyi bütün genişliği ile toptan ele almak ve işleri, sarfedilecek emek ve paraya nispetle verimi en çok ve tesiri milli ekonomi bakımından en geniş olanlardan başlamak üzere, tertiplemek ve planlaştırmak lazımdır.

MADDE 67 – Bilgi ile çalışan emek, sermaye ve teşebbüsün ziraat sahasına dökülmesini, zirai istihsal ve milli gelirin arttırılmasında önemli bir konu olarak görmekteyiz. Bu maksadın temini için gerekli tedbirlerin alınmasına çalışacağız.

Orman İşleri

MADDE 68 – Milli servetimizin büyük ve önemli bir parçasını teşkil eden ormanlarımızın muhafaza ve geliştirilmesi, devletin daima büyük titizlikle üzerinde duracağı bir konudur.

MADDE 69 – Köylünün kereste, odun ve kömür ihtiyacını, zamanında ve yeter miktarlarda ve ucuz olarak vermek ve bu işlerde köylünün emek ve vasıtalarından da faydalanmak, köylüyü ferahlatacak ve devlet orman işletmelerinin işlerini ve masraflarını hafifletecek tedbirlerdendir.

MADDE 70 – Devlet orman işletmelerinin tevzii masraflariyle istihsal masrafları fasıllarında mühim nispetlerde tasarruflar yapılabileceğine inanıyoruz.

MADDE 71 – Orman mahsulleri fiyatlarındaki yüksekliğin, umumi hayat ve ekonomik gelişmemiz üzerindeki tesirleri göz önünde tutularak, bu fiyatlarda indirimler yapılmasını zaruri ve mümkün görüyoruz.

MADDE 72 – Ehemmiyetli tesirlerin kurulmasını ve toplu istihsal yapılmasını gerektiren büyük orman işletmelerinin devlet elinde bulunmasını faydalı ve zaruri görmekteyiz.

Kurulacak önemli tesisleri karşılayacak büyüklükte olmayan küçük ormanlar, devletin sıkı murakabesi altında, özel teşebbüs eliyle de işletilebilmelidir.

Maliye İşleri

MADDE 73 – Samimilik ve açıklıkta ve çok sıkı bir tasarruf zihniyetiyle tanzim edilmiş denk bütçe, mali siyasetimizin esasıdır.

İç emniyeti korumak için sağlam bir idare cihazının işlemesine, dış emniyeti korumak için de milli savunma ihtiyaçlarını karşılamaya yeter bütün masrafları sağlamak bütçenin başlıca hedefidir.

Bütçenin, adi masrafları için açık veya kapalı istikraz yoluna gidilmeli ve yeni emisyonlardan kaçınılmalıdır.

MADDE 74 – İstihsalin ve milli gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere, dahili istikrazları ve iktisadi istiklâlimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla, uzun vadeli dış istikrazlar yapılmasını, çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz.

Bütün devlet iktisadi teşebbüsleri için, asıl sermayenin yanında obligasyon çıkarmak usulünden de faydalanılmasını, devlet bütçesinin yükünü hafifletmek bakımından, lüzumlu sayarız.

MADDE 75 – Vergilerin, içtimai adalet kaidelerine uygun ve yurttaşların ödeme kabiliyetlerine mütenasip olmasını ve vergi sistemimizde, vasıtalı vergilerden ziyade vasıtasız vergilere daha geniş yer verilmesini, gerekli buluyoruz. Şahsi takdire dayanan vergi usullerinden, vergi mahiyeti alan iâne, bağış yollarından kaçınılmasını, vergi borcundan dolayı hapis cezasının kaldırılmasını istiyoruz.

MADDE 76 – Vergi sistemimizin ıslahı, cibayet usullerinin sadeleştirilmesi ve daha emniyetli ve az masraflı hâle getirilmesi suretiyle, yeni vergiler konulmadan dahi, devlet gelirinin artırılabileceği kanaatindeyiz.

MADDE 77 – Memlekette iş hacmini daraltan, istihsal maliyetlerine doğrudan doğruya tesir yaparak dış piyasalarla mübadeleyi güçleştiren ve yahut hayat pahalılığının âmillerinden olan vergi ve resimlerde değiştirmeler ve indirmeler yapılmasına ve hayvan vergisinin birden veya tedrici suretle kaldırılmasına taraftarız.

MADDE 78 – Partimiz, maliye işlerinin, hazine menfaatini halkın menfaatinden ayrı ve üstün görmeyen, iktisadi ve içtimai prensiplerimize uygun bulunan, bir anlayışla yürütülmesi lüzumuna kanidir. Bu esasın gerçekleştirilmesi yönünden, kazai ve idari müeyyideler konulmasına çalışacağız.

Bayındırlık – Ulaştırma İşleri

MADDE 79 – Milli ekonominin gelişmesini geciktiren sebeplerden birisi de ulaştırma ekonomimizin yetersizliği ve pahalılığıdır. Ulaştırma işlerimizi, bu görüşün gerekli kıldığı önemle ele almak fikrindeyiz.

MADDE 80 – Modern yol yapımı tekniği, büyük vasıtalara ve makinelere ihtiyaç göstermektedir. Köy, bucak yolları dışındaki yapımın merkezden idaresini,

esaslı bir plan içinde büyük yol şebekeleri kurulmasını zaruri görüyoruz. Bu bakımdan, kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır.

Özel kanuna göre köy ve bucak yollarının süratle yapılması da göz önünde tutulmalıdır.

MADDE 81 – Demiryollarımızın inşâsına devam olunmalıdır. Demiryollarımızı besleyecek karayolları ile, limanlar, depolar ve antrepoların birbirlerini tamamlayıcı surette yapılmalarını, ulaştırma sistemimizin içinde görüyoruz.

MADDE 82 – Ulaştırma ucuzluğu sağlamak için, her türlü taşıt vasıtalarının ve yedek parçalarının memlekete getirilmesinde kolaylık gösterilmesini, akaryakıt fiyatlarının ucuzlatılmasına çalışılmasını zaruri bulmaktayız.

MADDE 83 – Umumiyetle ulaştırma, depo ve antrepo ücret ve tarifelerinin milli ekonomiye uygun olarak tespiti, "Verant" usulünün tatbiki, gözettiğimiz hedeflerdendir.

MADDE 84 – istikbal, hava nakliyatındadır. Bu konu üzerinde önemle duracağız.

MADDE 85 – Devlet denizyollarının yük ve yolcu nakli inhisarı kaldırılarak, kabotaj hakkı seyyan bir surette Türk bayrağına ait olacaktır.

Türk ticaret mallarını milli vasıtalarımızla dış pazarlara götürmek gayemiz olmalıdır. Dış sularda nakliyat yapan armatörlerin ecnebi şirketlerle rekabet etmesini temin edecek himaye tedbirleri alınmalıdır.

Devlet deniz işletmeciliği ile ilgili bütün vasıta, tesis ve teşekkülleri bir idare altında toplamayı gerekli bulmaktayız.

Memleketimizin üç tarafı denizle çevrilidir. Coğrafi durumumuz endüstrisi, ticareti ve sporu ile bize en ileri denizci millet olarak yetişmek fırsat ve kabiliyetini vermektedir. Denizciliği Türkün büyük milli ülküsü olarak kabul ediyoruz.

MADDE 86 – Çiftçimiz, bir taraftan sel ve taşkınların tahripleri diğer taraftan kuraklığın acı neticeleri ile daima karşı karşıyadır. Yurtta su meselesi, sağlık bakımından da çok büyük bir önem göstermektedir. Bu sebeplerle, su işlerimize, daima artan bir hızla, devam olunmasına çalışmak hedeflerimizdir. Bu konuda başlanmış işler bitirilmeden yenilerine başlamamak, hâlin icabıdır.

Küçük su işleri üzerinde de ayrıca önemle durulmalı, bu işlerde halkın ve ilgililerin de iştirakini sağlayacak tedbirler ve müeyyideler aramalıdır.

Umumi Sağlık İşleri

MADDE 87 – Nüfusumuzun ve istihsal kudretimizin çoğalması davasında büyük bir âmil olan umumi sağlık işlerimiz, artan bir hızla ve planla yürütülmek ihtiyacındadır.

Bunun için, bütçeden, yeter tahsisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere milli bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağlanmasını ve bu maksatla, ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını, partimiz, memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar.

Sosyal Meseleler

MADDE 88

a) İçtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerinin tabii neticeleri olan içtimai sigortalar ve işçinin ve ailesinin maddi ve manevi refahını temin edecek bütün iktisadi ve teknik tedbirlerin alınmasına taraftarız.

Memurlar hakkında da bu mahiyette tedbirler düşünülmesini lüzumlu addediyoruz.

b) Yurttaşların kemiyet ve keyfiyet bakımından gelişmesine ait tedbirleri içine alacak geniş bir nüfus siyasetinin tespit ve takibini lüzumlu görüyoruz.

c) Geliri az olan yurttaşların gıda, giyim ve iskân şartlarını ıslah etmek için esaslı tedbirler almaya çalışacağız.

ç) Partimiz memleket iş gücünün değerlendirilmesi ve kemiyet ve keyfiyet bakımından yükselmesi çarelerinin düşünülmesi zaruretine kanidir.

d) Cemiyetin yardımına muhtaç hale gelmiş vatandaşlarla öksüz ve bakımsız çocuklar hakkında himaye edici tedbirler alınması lüzumuna kaniiz.

e) İşçiler için ücretli tatiller ve mezuniyetler sağlanması imkânını arayacağız.

(Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** 662-673)

EK : III

ADNAN MENDERES'İN KURDUĞU HÜKÜMETİN PROGRAMI

29.5.1950

BAŞBAKAN ADNAN MENDERES (İstanbul)

Büyük Millet Meclisi'nin muhterem azalan;

Dokuzuncu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin milli tarihimizde alacağı yer her bakımdan çok mühim olacaktır. Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor. Dokuzuncu Büyük Millet Meclisi'nin azaları olan sizleri, Türk milletinin hakiki mümessillerini selamlamakla derin bir gurur ve iftihar duymaktayız.

Demokrat Parti'nin gayri tabii siyasi şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri 14 Mayıs seçimleriyle en muvaffakıyetli surette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasi hayat başlamıştır. Şüphe yok ki; 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimizin değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yadediyoruz.

Muhterem milletvekilleri;

Böyle bir tarihi dönümün ilk hükümetini teşkil etmek, bizlere büyük bir şeref hissi telkin eylemektedir. Ancak hemen ilave etmeliyiz ki, şayet programımızı tasvip ve vazife başında kalmamızı tensip buyuracak olursanız, bu şeref, bizlere yükleyeceğiniz mesuliyetle mütenasip olacaktır.

Filhakika asırlarca geri kalmış bir memlekette, bugünün ileri milletleri seviyesine gelebilmek için duyulan ihtiyaçların sonsuz olmasına mukabil imkânlarımızın israf ve tahdit edilmiş bulunması Demokrat Parti hükümetlerini bir müddet için çok çetin meselelerle karşı karşıya bulunduracaktır.

Biz aynı partinin birbirini takibeden hükümetlerinden biri değil, millet iradesiyle henüz iktidara gelen bir partinin hükümeti olduğumuz için, iktidarı devralırken karşısında bulunduğumuz müşküllere ve memleket işlerinin umumi manzarasına kısaca bir göz atmayı faydalı görmekteyiz. Bilhassa elimize mamur bir vatan devredilmekte olduğu iddialarına karşı bugünkü durumun umumi efkâr önünde açıklanması zaruri oluyor.

Bir memlekette hükümetlerin en değersizi bile uzun müddet iş başında kaldıktan sonra, şurada ve burada vücuda getirdiği bazı eserleri göstererek övünebilir. Fakat herhangi bir hükümetin vazifesinde muvaffakıyet derecesinin hakiki ölçüsü ancak başardığı işlerle elindeki mevcut imkânların karşılaştırılması neticesinde taayyün eder.

Hakikat şudur ki; uzun süren tek parti hâkimiyeti devrinin hükümetimize intikal eden neticeleri bu ölçüye göre, asla müsavi sayılamaz. Nitekim memleketimizin geniş imkânlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude israf edilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icabediyor.

Milli ve siyasi murakabeden mahrum bir idarenin çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikâbına, israflara ve ifratlara yol açmıştır. Eski iktidarın tek parti hâkimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatleri onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir. Vatandaş yalnız devletin siyasi ve idari hükmü altında bulundurulmakla iktifa olunmak istenmemiş onu iktisadi sahada da nüfuz altında tutmak temayülüne göre hareket edilmiştir.

Böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen artırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsal hayatını kısırlaştıracak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır.

Umumi bütçeden köy sandıklarına kadar devlet masraflarının mütemadiyen artırılması yanında bir de devlet iktisadi teşekküllerinin ve her türlü gümrük duvarları ve türlü imtiyazlar himayesinde verimsiz çalışmaları ve mamullerini pahalıya mal edip pahalıya satmaları, memleketi ayrıca tazyik eden mühim bir yük teşkil edegelmiştir. Devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliği de bu memlekete çok pahalıya mal olmaktadır. Devlet demiryollarının, akaryakıt fiyatlarının maksat tahtında çok yüksek tutulmasına ve yolsuzluğa rağmen şimdiden motorlu nakil vasıtalarıyla rekabet edemez hale gelmiş olmasının manası budur. İnhisarcı bir zihniyetle ele alınan devlet deniz nakliyeciliğinin iktisadiyatımız üzerindeki menfi tesirleri yanında bir de milli ticaret donanmamızın inkişafına engel olmuş bulunmasının zararlarını ilave etmek icabeder. Devlet bankacılığı ile devletin istikraz politikasının rasyonel bir yolda olduğu iddia olunamaz. Faiz ve iskonto hadlerinin yüksekliği şüphe yok ki, iş ve istihsal hayatı üzerinde daima menfi tesirler icra edegelmiştir. Bundan başka, istikraz imkânları daraldıkça devlet faiz hadlerini yükseltmiş ve bu suretle de yerli sermaye terakümü ve bunun istihsale akışı önlenmiştir. Bu yüzden, memlekette, istihsal hacmimizle mütenasip bir kredi hacminin husul bulması bir türlü mümkün olamamıştır.

Devlet ormancılığının asıl ıstırabını yaşayanlar orman çevrelerindeki binler ve binlerce köyümüz, milyonlarca köylümüzdür. Fakat, devlet orman işletmelerinin yarattığı ıstırap bundan ibaret değildir. Her çeşit orman mahsullerinin fevkalade pahalı oluşu, bütün istihsal şubelerinde ve geniş halk kütleleri üzerinde kötü tesirler yapmaktadır.

Bu hatalı gidişin akıbeti meydandadır.

Yekûnu her yıl artan ve açıkları her yıl kabaran bütçelerden istihsalin artmasını sağlayacak tahsisat ayrılamamış, borçlar yekûnu iki buçuk milyara yaklaşmış ve bilhassa zirai istihsalimiz on beş, yirmi sene evvelki seviyelerde duraklamış kalmıştır. O kadar ki son senelerdeki dış ticaretimizin yekûn hacmi 1934-1935-1936 senelerindekine nazaran çok daha aşağı bir seviyede bulunmaktadır. Harb yıllarının doğurduğu zaruretler neticesinde iki yüz on dört tona yükselen altın stoku şimdi yüz otuz ton civarına düşmüş ve döviz stokları da tamamen eriyerek açık bir duruma girilmiştir.

Yine bu hatalı siyasetin tecellilerinden olarak 1949 yılında ihraç olunan tahvillerin ancak dörtte birinin satılabilmiş olduğu zikrolunabilir. Bilindiği gibi bu tahvillerin hem faizleri yüksek hem de bâliğ oldukları yekûn yirmi milyon lira gibi çok ehemmiyetsiz birer rakamdan ibaretti.

İşte bütün bunların neticesi hayat pahalılığı, maliyetlerde yükseklik şeklinde tecelli etmiş, memlekette geniş halk kütlelerini sıkıntılara ve içtimai sefalete maruz bırakmıştır.

Maliyetlerin dünya maliyetlerine nazaran yüksek oluşu istihsalimizin artmasına ve dış ticaretimizin gelişmesine mani teşkil eden sebeplerin başında gelmektedir.

Muhterem arkadaşlar,

Şimdi, sıra cari bütçe hakkında birkaç söz söylemeye gelmiş bulunuyor.

Bilindiği gibi 1950 yılı bütçesinde görülen 174 milyon liralık açığın 155 milyon lirası Marshall Planı yardımından ve 19 küsur milyon lirası da iç istikrazdan kapatılacaktır. Marshall Planı'ndan temin olunacak 155 milyon liralık miktar için özel anlaşmalar gereğince taraflar arasında mutabakata varılması icabetmekteydi. Halbuki bu mutabakat bütçenin tasdikinden önce temin edilmediği gibi bütçenin tasdikinden sonra iktidarın devir alındığı güne kadar da aynı vaziyet devam etmiştir. Bu suretle sabık iktidar bu çok mühim bir meseleyi zamanında halletmeden mesuliyet mevkiinden ayrılmıştır. Bundan başka, bugün 137 tona düşmüş olan altın stokunun dört tonu daha döviz tedarik etmek için yine eski iktidarca bir ecnebi bankaya terhin edilmiştir ki, bu dört ton altının dahi elden çıkarılması bugün bir emrivaki halini almış bulunuyor.

Cari bütçenin gelir ve gider tablolarının umumi seyri hakkında şimdiden isabetli tahminlerde bulunmak müşkül olmakla beraber, iktidarın devir alındığı şu günlerde gelir tablosunun seyri aylık vasatilere göre daha şimdiden ehemmiyetli bir gerileme manzarası arzetmektedir.

İşte muhterem milletvekilleri; Demokrat Parti, iktidarı böyle bir vaziyette üzerine almış bulunuyor.

Hal böyle olunca, iktisadi ve mali düşüncelerimize göre hükümetimizce takip edilecek yolu şu dört esasta ifade etmek mümkün olacaktır:

1- Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini

iktisadi bünye takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazeneli bir hâle getirmek.

Ancak bu suretledir ki iktisadi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisadi refahı ve mali istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.

2- İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek. Bu maksatla;

a) Bütçede envestisman mahiyetinde olan kısmı, mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevzilere tevcih etmek,

b) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

c) Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

ç) Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3- İktisadi cihazlarımız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

4- İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerinden kurtarmak.

Yukarıda dört madde içinde toplamaya çalıştığımız esasların bütün hükümet şubelerine taalluk eden çok mühim ve çok çeşitli tedbirlere ihtiyaç göstereceği şüphesizdir.

Kanaatimizce ancak bu yollardan yürünmek suretiyledir ki, memlekette hayat pahalılığını önlemek, maliyetleri dünya seviyelerine yaklaştırmak; istihsali hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak, iş ve istihsal hacmini genişletmek kabil olabilecektir.

İktisadi bünyemizi ferahlığa kavuşturmanın ve iktisadi cihazlanmamızı süratlendirmenin yolu da budur. Böyle müspet bir politikanın neticesi olarak memlekette hayat standardının yükseldiği, geniş çiftçi ve işçi kütlelerinin nispi refaha kavuştuğu ve memlekette içtimai sefaletin derece derece azaldığı görülecektir.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahattan anlaşılmış olacaktır ki, iktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir. Bu esasların takibinden doğacak ilk neticelerden biri devlet tesis ve işletmeciliğini tabiatı ve mahiyeti icabı olarak yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir suretle ele alamayacağı işlere ve bir de aynı zamanda âmme hizmeti mahiyetinde olan iktisadi işlere hasretmek olacaktır. Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır.

Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi nazım veya mu-

rakabeci olarak iktisadi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak kati zaruret haline inhisar etmelidir.

Bundan böyle âmme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, âmme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışacağız. Devlet iktisadi teşekkül ve teşebbüslerinin iktisadi bünye üzerinde teşkil etmekte oldukları ağırlığı hafifletebilmek için idare ve murakabelerini de daha sağlam esaslara bağlamak ve fuzuli görülen teşkilatı lağvetmek kararındayız.

Ticari sahada iç, dış şartların müdahaleyi zorlamadığı hallerde işi serbest ve normal kaidelere bırakmak asıl olacaktır.

Her hâl ve kârda dış ticaret rejimimize kati bir istikrar vermek lüzumuna şiddetle kaniiz. Ofisler üzerinde durarak icabeden kararları alacağız.

Muhterem milletvekilleri,

Maliye sahasında iktisadi takatimizle mütenasip denk bir bütçe getireceğimizi yukarıda ifade etmiştik. Fakat şimdi izah edeceğimiz sebeplerden dolayı bunun ne kadar güç olduğunu takdirde gecikmeyeceğinizden eminiz. Bugünkü devlet bütçesi pek iyi bildiğiniz gibi kolayca indirilemeyecek ağır yükler altındadır; ayrıca gelecek yıllara sâri birtakım taahhütlere de girişilmiş bulunuyor. Buna mukabil bir taraftan gelir kaynaklarının kısırlaştırılmış olması, gelir vergisi ihdası suretiyle eski iktidarca atılmış olan mali adımın nereye varacağının malum bulunmaması gibi sebepler de bu hususiaki zorluğu arttırmaktadır. Parti programımıza sadık kalarak vergilerde ıslahat yapmak ve bilhassa vasıtalı vergiler nispetini vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaletine yaklaşmak prensibini tamamiyle muhafaza ediyoruz. Geniş halk tabakalarını sıkan ve istihsal hayatını baskı altında tutan birtakım vergilerden tenzilat yapmak suretiyle kazancı dar olan vatandaşarı ve istihsal hayatını ferahlığa kavuşturmak lüzumuna kaniiz ve bu maksatla muamele vergisi, yol vergisi, hayvanlar vergisi mevzularını yeniden elden geçirmeye karar vermiş bulunuyoruz. Ayrıca bazı inhisar maddeleri fiyatlarında da indirimler yapmak imkânını arayacağız. Fakat bütün bunların gelir vergisi tatbikatı neticeleri hakkında kati hesaplara varmadan şimdiden sarih olarak ifadesine imkân görmüyoruz. Ancak bütün bu müşküllere rağmen denk bütçe esasını behemahal tahakkuk ettireceğimizi şimdiden ifade edebiliriz.

Tekel mevzuunda asıl söyleyeceklerimiz, bir vergi olmak hedefini çoktan aşmış bulunan devlet inhisarcılığını asgari hadde indirmek kararındayız. Memleket ekonomisinde bir taraftan müstahsili diğer taraftan müstehliki yakından alakadar eden bu konuların işletilmesinde mücerret devlet elinde bulunmaktan doğan ve hususi teşebbüslere yer vermeyen veya onlara üstün tutulan zihniyetin sona erdiğini şimdiden açıklayabiliriz. Bunlardan hangilerinin doğrudan doğruya hususi teşebbüslere bırakılması ve hangilerinin ne gibi şartlarla devlet elinde kalması gerektiğini tayinde kullanacağımız ölçü, devlet masraflarına karşılık bulmak ve bunu kolayca elde etmek hedefi yerine memleket iktisadiyatını mali poli-

tikanın dar çerçevesinden kurtararak vatandaş faaliyetine hasretmek imkânlarını aramak ve hazırlamak olacaktır.

Gümrük mevzuunda tarifelerin milletlerarası anlaşmalar icaplarına göre, memleket ihtiyaçlarının inkişafına imkân verecek tarzda yeniden ve toptan gözden geçirilerek kanunlaştırılmasını zaruri görmekteyiz.

Muhterem arkadaşlar,

Yeni iktidarı Halk Partisi'nden ayıran mühim bir görüş farkı da, ziraat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir.

Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat milli ekonominin, ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir.

Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağnının mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsız düşüreceği hakikatı daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatimiz inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu.

Ziraati ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek zirai kredi davasını ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumları ıslah mevzularını, ziraat tekniğini illerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz.

Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkânını veren bir mevzu olduğuna kaniiz. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz.

Unutulmamak icabeder ki, daha düne kadar milyarı geçen devlet bütçesi içinde ziraat vekâletine tahsis olunan miktar otuz milyon lira civarında idi. Ve bu nispet hiçbir zaman bütçenin yüzde üçünü geçmemiştir.

Çok uzun yıllar içinde Ziraat Bankası'nın tediye edilmiş sermayesinde esaslı bir fark görülmemiştir. Rakam olarak görülen farkların hakikatta para iştirak kuvvetindeki düşüklüğün yarattığı farka bile tekabül etmediği basit bir hesapla ortaya çıkacak hakikatlardandır.

Bu sebeplerle evvela bütçenin diğer yiyici kısımlardan tasarruf edeceğimiz miktarlarla ziraat bütçesini takviye etmek ve ziraatimizin ana davalarını teşkil eden yukarıda ifade ettiğimiz mevzuları memleket çapında olarak ele almak azmindeyiz.

Sulama işleri gibi yol ve tarife meselelerini de ziraatimizle doğrudan doğruya alakalı mevzular addetmekteyiz. Hatta vergiler ve gümrük tarifeleri sistemleriyle ziraatimizi kuvvetlendirmenin çarelerini arayacağız.

Hulasa devletin bütün faaliyet şubelerinde bu kaynağın inkişaf ettirilmesini

temin edecek bütün tedbirleri almak kararındayız. Bu arada Ziraat Bankası'nın sermayesini sözde değil hakikatte arttırmak lüzumuna kani bulunuyoruz. Bunun ne miktara kadar yapılması kabil olduğunu esaslı tetkiklerden sonra tespit edeceğiz. Yine kredi mevzuunda kooperatiflere daha fazla ehemmiyet vereceğiz.

Orman meselesine gelince; derhal ve katiyetle söyleyelim ki, bugünkü sisteme behemehal son vereceğiz. Çünkü bugünkü sistem ormanların muhafazası için büyük fedakârlıkları istilzam etmekte, öteden beri ormanla alakalı milyonlarca vatandaşlarımızı mahrum ve meyus bir halde yaşatmakta ve bütün orman mahsullerinin çok pahaliya mal olması neticesini vermektedir. Diğer taraftan da bugünkü orman mevzuatı halkla hükümet arasında derin bir sevgisizlik yaratmakta, çeşitli ahlaki zaaflara ve türlü kötülüklere zemin teşkil etmektedir.

Ulaştırma ve bayındırlık işlerimize evvela ziraat ve milli ekonomi ile çok yakından alakalı mevzular olarak kıymet vermekteyiz. Sonra da ulaştırma ve bayındırlık sahalarındaki faaliyetleri memlekette iktisadi ve manevi bütünlüğü temin edecek mevzular olarak görmekteyiz. Ulaştırmada motorun süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda, imkânları müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım teminini sağlayacağız.

Bugüne kadar yüz milyonu mütecaviz bir paranın sulama işlerinde nasıl heder edildiğini görmekle müteessiriz. Bu acı tecrübeden faydalanarak, israflara mevzu olmuş bulunan su işlerini istihsal davamızın ana meselesi olarak ele alacağız.

Yapı ve imar işlerinde bugüne kadar devam edegelen lüks ve israf zihniyeti yerine zaruret halinde, ancak ihtiyaçlara cevap verebilecek, mali takatimize uygun mütevazı yapılar meydana getirme yoluna gidilecektir. Gerek devlet hazinesinden ve gerekse, diğer âmme müesseselerinden kati ihtiyaca ve iktisadi maksatlara karşılık olmayan inşaata müsaade etmeyeceğiz.

Sıhhat işlerimizin hatta komşu memleketlere nispetle ne derece ihmal olduğu ve hususiyle köylümüzün sağlık meselesi hakkında hemen hiçbir şey yapılmadığı açı bir hakikattir. Bu vaziyeti göz önüne alan hükümetimiz bir taraftan şehirlerimizdeki hastanelerin tanzimine ve çoğaltılmasına çalışırken, diğer taraftan da köylümüzün tıbbi ve sıhhi ihtiyaçlarına tatmini ehemmiyetle ele almak kararındadır. Yeni portatif hastaneler ve sağlık merkezleri tesisi hususunda şimdiden teşebbüslere geçmiş bulunuyoruz. Verem, sıtma vesair bu gibi içtimai bir musibet hâlini alan hastalıklara karşı daha geniş ve ciddi bir mücadele programı hazırlamak ve bu arada koruyucu tababete layık olduğu ehemmiyeti vermek azmindedir. Bu tedbirler, memleketin iktisadi kalkınmasıyla ve halkımızın yaşayış şartlarının yükselmesiyle mütenasip olarak umumi sıhhat durumumuzun da iyiliğe doğru gitmesini temin edecektir.

Maarif işlerimize gelince,

Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlaki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin,

bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Yıllardan beri sarih bir istikametten ve rasyonel bir plandan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddi fedakârlıklara mütenasip bir verimlilik arzetmediği açık bir hakikattır. Hükümetimiz, parti programımızca tespit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük milli davayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan için maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arzedeceğiz.

Muhterem arkadaşlar,

Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşam seviyesini umumi heyet seviyemizle ve memleketin iktisadi imkânlarıyla mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır.

Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunlaştıracağız.

Şimdiye kadar Çalışma Bakanlığının teftiş ve murakabesi haricinde bırakılmış olan bir kısım devlet sanayii ile bu teftiş ve murakabenin hudutları içine alınacak, garp demokrasilerinde kabul edilen esaslar dairesinde işçilere, ücretli tatiller veya ücretli mezuniyetler sağlanması imkânları araştırılacaktır.

Çok muhterem milletvekili arkadaşlarımız,

Seçimlere takaddüm eden zamanlarda Demokrat Parti adına neşrolunan seçim beyannamemizde ifade ve taahhüt olunduğu gibi iktidar değişikliğinin memlekette maddi ve ruhi hiçbir sarsıntıya meydan vermemesi ve bilhassa bir devri sabık yaratmak gibi meşum temayüllerin önlenmesi esaslarında azmimiz katidir.

Bundan başka gene seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız.

Demokratik inkılabımızın bugüne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmakla kalmayıp, Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuza arzetmek kararındayız. Bunun sebebi, bugünkü Anayasanın kuvvetler birliği esasına dayanması ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olmak itibariyle millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulmasna mani olamamış bulunmasıdır.

Bununla muvazi olarak kanunlarımızda, itiyatlarımızda ve telakkilerimizde tek parti devrinden artakalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz.

Bu cümleden olmak üzere, mesela matbuat ve ceza kanunları, memurin muhakemat kanunu gibi bellibaşlı antidemokratik hükümleri ihtiva eden kanunları ve mevzuatımız içinde yer yer tesadüf olunan buna mümasil hükümleri demokrasi ruhuna uygun tadillerle huzurunuza getireceğiz.

Adalet işlerinin yürütülmesinde başlıca esas, teminatlı bir adalet sağlanmasıdır. İnsan ana haklarının ve hürriyetlerinin tam korunabilmesi, adaletin yerine getirilmesinde sürat, intizam ve sadelik bulunmasına bağlıdır. Bu maksadın temini için adalet cihazlarımızın kuruluşunu belirtecek esaslı hükümlere ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, mahkemelerimiz teşkilat sistemini tespit edecek bir kuruluş kanunu hazırlamak kararındayız. Bu kanunun dayanacağı prensipler adalette genel vicdanı tatmin edebilecek sürat ve verimlilik olacaktır. Yeni kuruluşlarla hem ahenk olarak; bir taraftan Adalet Bakanlığı teşkilat kademelerinde rasyonel bir cihazlanma meydana getirilecek, diğer taraftan usul kanunlarımız yenilenecektir.

Yargıçlarımızın, Anayasadan aldıkları teminatı hakkıyla gerçekleştirecek hükümler tesis etmenin zaruretine inanıyoruz. Bunun için yargıcın hukuki durumunu tayin eden hâkimler kanunu hükümleri yeni baştan gözden geçirilerek kendilerine sağlanması zaruri teminat tesis olunacaktır.

Ana kanunlarımızın hayatın ilerlemesine tevafuk etmeyen ve tatbikatta güçlükler doğuran hükümleri tekrar gözden geçirilerek yeni medeni ihtiyaçlara mutabık hükümler haline sokulacaktır.

Aynı zamanda, adalet duygularına ve ceza hukuku esaslarına uygun bir af kanunu tasarısı meydana getirebilmek için gereken tetkiklere girişilmiş olup yakında bu tasarıyı Büyük Meclise sunacağız.

Gene memlekette istikrarı teyit ve vatandaş haklarını teminat altında bulundurmak bakımından, idare cihazının, iktidar değişmesinin tesirlerinden masun ve yalnız kanunun emrinde ve milletin hizmetinde bulundurulmasını zaruri görmekteyiz. Bu maksadın elde edilmesi her şeyden evvel her sınıf memur hak ve haysiyetinin kanunlarla mahfuz bulundurulmasına bağlıdır. Devlet memurlarının şahıs veya zümrelerin emir veya arzularına tabi olmaktan kurtarılmaları eshabı üzerinde duracağız.

Muhterem arkadaşlar,

Devlet cihazımızın bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilebilmesi için bilumum devlet hizmetlerinin rasyonel olarak yeni baştan tanzimini zaruri görmekteyiz. Bu suretle hizmet verimini artırmakla beraber her bakımdan tasarruf temin edileceği aşikârdır. Memurlarımızı nispi bir refaha kavuşturmanın yolu da ancak bu olabilir. Bütün bunları yaparken hiçbir kimsenin mağduriyetine asla meydan vermeyecek usullerin bulunabileceğine şüphe etmiyoruz.

Muhterem arkadaşlar,

Biraz yukarıda millete mal olmuş inkılaplarımızın korunmasından bahset-

miştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icabeden kıstasları vuzuh ve katiyetle tespit etmek zaruretine inanıyoruz. Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkit kisvesi altında ayakta tutulmak istenilen ve hakikatta düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir. İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz şöyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki laikliği dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.

Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve Birleşmiş Milletler idealinde olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan dostluklarına daima sadık kalan, uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Bu açık ve samimi siyasetimizin, coğrafi durumumuzun ehemmiyet ve nezaketi ve milletimizin en ağır şartlar altında dahi tebarüz eden yüksek ruhi kudreti itibariyle, demokrasi cephesi ve cihan sulhu için mühim bir amil olduğuna inanmaktayız. Truman Doktrini ve Marshall yardımiyle bu sulhçu siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir.

Bu arada, cihan sulhu için haiz olduğu ehemmiyet her gün daha iyi anlaşılan 'Şarkî' Akdeniz emniyetini maddi ve manevi bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve alâkalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk rabıtaları ile bağlı bulunduğumuz yakın şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk

ve tesanüt havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi yalnız bu bölgelerin değil hatta orta şark memleketlerinin, binnetice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

Dış siyasetimizden bahsederken, iç ve dış emniyetimizin en büyük istinatgâhı olan milli müdafaamız meselesi üzerinde de ehemmiyetle durmak lazımdır. Çok şerefli tarihi ananelerin sahibi ve milli varlığımızın koruyucusu olan askeri kuvvetlerimizi, son tecrübelerin ve teknik terakkilerin neticelerine göre en yeni silahlar veren modern usullerle teçhiz ve takviyeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Memleketin maddi ve manevi bütün kudret kaynaklarına dayanmak ve sulhta olsun harpte olsun bu kaynakların birbiri ile ahenktar ve mütenasip bir surette çalışılması imkânlarını sağlamak suretiyle, iktisadi bünyenin istitaati içinde, milli müdafaamızı, en sağlam esaslara istinat ettirmek kabildir. Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın askeri sahadaki maddi ve teknik yardımlarından, aynı zihniyet ve anlayışla daha geniş mikyasta ve daha süratle istifadeler temini tahakkuk ettirmeye çalışacağız.

EK : IV

CUMHURİYET HALK PARTİSİ PROGRAMI (1947)

GİRİŞ

Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Atatürk'ün önderliği altında Milli Kurtuluş Savaşını yürüten ve milli egemenliği sağlayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur. Partimiz memlekette milli iradenin egemenliğini en iyi bir şekilde belirten Cumhuriyet rejiminin temelini atmış, milletimizin gelişmesine engel olan bütün eskimiş kurumları kaldırarak Türk milletini ileri ve demokratik bir topluluk haline getiren şartları hazırlamıştır.

Bu programdaki ana prensipler, partinin daima sadık kaldığı "Kemalizm" yolunun ifadeleridir. Bu yol, memleket gerçeklerinden ilham almayı ve hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik umdelerine dayanmayı gerektirir.

Aşağıdaki maddelerde bu esaslar göz önünde tutulmuştur.

ANA PRENSİPLER

a) Devlet İdaresi

1- Partimiz memleketimiz için en uygun devlet idaresinin kayıtsız şartsız millet egemenliği esasına dayanması gerekliğine inanır.

Bu egemenliği millet adına yalnız Büyük Millet Meclisi kullanır.

Türk milletinin idare şekli kuvvetlerin birliği esasına dayanır.

Yasama ve yürütme yetkileri Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Meclis; yasama yetkisini kendisi, yürütme yetkisini kendi arasından seçeceği bir Cumhurbaşkanı ile onun tayin edeceği bir Başbakan ve bunun kuracağı Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanır. Başbakan, Bakanlar ve Bakanlar Kurulu'nun, Meclis'in güvenini taşıması gerekir.

Yargı hakkı millet adına; usul ve kanununa göre bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılır.

Partimizce Türk devletinin milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir Cumhuriyet olması esastır.

b) Yurttaşın Siyasi ve Medeni Hakları

2- Partimiz; hürriyeti insanca yaşamanın ve medeni her hukuk nizamının esası ve siyasi hakların kaynağı sayar.

Partimiz, insan kişiliğinin ve topluluğunun serbestçe serpilip gelişmesi için zaruri ve hayati bir şart bildiği fikir, vicdan, söz, yazı, yayım, toplanma, dernek, sendika ve siyasi parti kurma ve başka medeni ve siyasi haklardan eşit olarak faydalanma gibi hak ve hürriyetleri sağlamayı, aileyi ve özel mülkiyeti korumayı başlıca vazife bilir.

3- Partimiz kadın ve erkek bütün yurttaşları hak ve vazifede eşit tutar.

PARTİMİZİN VASIFLARI

a) Cumhuriyetçilik

4- Cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi, en sağlam şekilde temsil eden ve uygulayan devlet şekli olduğuna inanırız.

Millet, yalnız kendisinin sahip olduğu egemenliği tam bir serbestlik içinde tek dereceli olarak seçeceği milletvekillerinden terekküp eden Türkiye Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla kullanır.

Demokrasi esasına dayanan bu rejimi her türlü tehlikeye karşı korumak esas vazifemizdir.

b) Milliyetçilik

5- Partimiz Türk milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder.

Bu birliğin, üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Partimiz milliyetçiliği, Türk milletinin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak mânasına alır.

Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız.

Milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz.

Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız.

Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur.

c) Halkçılık

6- Halkçılık, partimizi adlandıran bir vasfımızdır. Halktan olarak, halk için çalışır ve halkın faydasını her faydanın üstünde tutarız.

Partimiz, bütün yurttaşları kanun önünde eşit tutar. Hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate üstünlük tanımaz. Şahıs, sınıf ve zümre tahakkümleriyle savaşmayı vazife bilir.

Halkımızı meydana getiren çeşitli sosyal gruplar, millet bütünlüğünü yaratır. Partimiz bunların karşılıklı faydalarını memleket yüksek menfaatleri esasına göre âhenkleştirmeye çalışır; bununla beraber partimiz, halk çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek tedbirleri almayı zaruri bir şart sayar.

Topluluğun olduğu kadar kişinin de varlığını tanıyan partimiz, memleketimizin kişi ve topluluk değerlerinin bir denkleşme içinde gelişmesini ister.

d) Devletçilik

7- Devletçiliğimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur.

Milli ekonominin her kolunu, birbirini tamamlayıcı surette ileri teknik araçlarla cihazlandırıp milli çalışmaların verimini arttırmayı ve milli sermayenin yurt ekonomisine yararlı alanlarda çalışmasını sağlamayı gerekli sayar.

8- Devlet bu amaçlara ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir.

Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallarının ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibarettir.

9- Partimiz, 8'inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurtta hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının milli ihtiyaçlar bakımından zaruri ve uygun olduğunu devletin belli plan ve programlarla ilan etmesini gerekli bulur.

Buna rağmen, özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir.

Devlet kâr kastiyle ziraat yapmaz.

10- Partimiz, özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin eşit şartlar içinde ça-

lışmaları esasının kanunlarda, tüzüklerde ve kararlarda yer almasını esas sayar.

Ekonomi işlerinde, faydası, belli ve mahdut kişilere inhisar etmemek üzere, devletin tüzel teşebbüs kuruluşlarıyla (kooperatif ve anonim) ortaklık yapmasını caiz görürüz.

Ancak bu ortaklıklar açık veya kapalı hiçbir şekilde istismar konusu olamaz.

11- Halkı her türlü istismardan korumak amacıyla genel olarak ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini, normal işleme ve gelişmelerine engel olmayacak usul ve tedbirlerle devletin düzenlemesini ve denetlemesini gerekli sayarız.

12- Devlet Ekonomi İşletmelerinin kazanç düşüncesiyle yersiz fiyat artışlarına meydan vererek halkın yaşama şartlarını zorlayacak veya yaşama denkliğini bozacak yollardan kaçınmaları ve yurtta ferahlık, genişlik yaratma amacını gütmeleri esastır.

13- Milli ekonomide çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınması devletçiliğimizin amaçlarındandır.

14- Milli ekonomiyi bünyesi içinde ve milletlerarası ekonomi şartları karşısında devamlı surette göz önünde tutup inceleyerek milli ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini planlara bağlamak ve uygun göreceği tedbirlerle ve programlarla belli süreler için hükümete teklifler yapmak üzere uzmanlardan ve ilgililerden terekküp eden yetkili bir ekonomi genel meclisi kurulmasını gerekli buluruz.

Bu meclis, hükümetçe hazırlanacak ve milli ekonomiyi ilgilendirecek olan kanun ve tüzük tasarılarını önceden incelemek ve görüş ve düşünüşlerini bildirmekle de görevli kılınmalıdır.

e) Laiklik

15- Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muassır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini, din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakıyet âmili görür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılamaz.

f) Devrimcilik

16- Partimiz devrimciliği memleketimizde geri kalmış hayat düzeninin tasfiyesi ve yerine ileri medeniyet kurumlarının konması mânasına alır. Bugüne kadar başarılan devrim eserlerini ihtimamla koruyacak ve geliştireceğiz.

Gerçek milli değerler üzerine kurulan yeni milli hayatımızı, kısa zamanda, en ileri medeniyet seviyesine yükseltmek amacımızdır. Bunun için gerekli hamlelerle durmadan ilerlemek karar ve azmindeyiz.

I- Savunma Politikamız

17- Vatan savunması, yurttaşın kutsi vazifesidir. Askerlik hizmeti mecburidir.

18- Yurdun savunması için memleketin canlı ve cansız bütün varlıklarını, kuvvet ve vasıtalarını kullanmayı esas tutarız. Türk ordusu her türlü siyasi düşünce ve etkilerin üstündedir. Ordunun kendisine verilen yüksek vazifeleri başarı ile yapabilecek kudrette ve asrın tekniğine uygun vasıtalarla cihazlanmış olmasına önem veririz.

II- Adalet Politikamız

19- Partimiz, şahıs hürriyetlerinin dokunulmazlığını ana prensip sayar. Bir kimsenin ancak kanunun göz önüne aldığı hallerde ve şekillerde adalet makamlarının kararlarıyla tutulabileceğini ve oturduğu yerin de bu suretle araştırılabileceğini kabul eder.

20- Mahkemeler, yargıçlar ve adalet unsurları her türlü siyasi düşünce ve tesirlerin üstündedir.

21- Yargıçların adalet görevlerini bağımsızlıkla yapabilmeleri için vazifeleri kanunun güvencesi altında bulunmalıdır.

22- Davaların sürüncemede kalmasını önleyecek ve savunma güvenliği bozulmamak şartıyle, süratle sonuçlanmalarını sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Adalet işlerinin çok olduğu yerlerde mahkemelerin yüklerini hafifletmek maksadıyla sayılarını artırmalı ve bir mahkemenin göreceği iş makul bir ölçüyü aşmamalıdır.

Adalet mahkemelerinin teşkili hakkındaki kanunun memleket menfaatlerine ve halk ihtiyaçlarına en uygun şekilde bir an evvel ikmalini gerekli görürüz.

23- Mahkemelerin kuruluşunda toplu hâkim yoluna gidilmesini ve çocuk mahkemeleri ihdası esasını kabul ederiz.

24- Kanunların tatbikinde ve adaletin yerine getirilmesinde ilk mahkemelerle Yargıtay arasında üst derece mahkemelerinin kurulması gerektiğine inanıyoruz.

25- Cezaların infazında cezaevlerinin insanlık amacına uygun şekilde kurulup düzeltilmesini, hükümlülerin sağlık durumlarına önem verilmesini, hükümlüleri çalıştırmak, topluluğa faydalı kılmak için her türlü tedbirlerin alınmasını ve bölge cezaevleri kurulmasını, ceza sistemimizin başlıca amacı sayarız.

26- Hükümlü çocuklar için ayrıca infaz tedbirleri düşünülmeli ve bunlar için eğitim mahiyetinde ayrı cezaevleri kurulmalıdır.

Tutuklularla hükümlüler de ayrılmalıdır.

27- Yurtta toprak mülkiyetini bir an önce hukuki belgelere bağlamak güdeceğimiz bir esastır.

III- Dış Politikamız

28- Yurtta barış, cihanda barış partimizin daimi prensibidir. Birleşmiş Milletler Anayasası nizamı içinde barış, adalet, eşitlik ve hürlük esaslarıyla ortak güvenliğe ve işbirliği anlayışına bağlı kalmak, devletlerarası hukuk prensiplerine saygı göstermek, milli şeref ve bağımsızlığımızı korumak dış politikamızın amaçlarıdır.

IV- İç İdare Politikamız

29- Yurdun ve yurttaşların rahatlık ve güvenliğini korumuş bulundurmak için yalnız kanuna dayanan ve hiçbir hâdise ve etki karşısında sarsılmayan bir hükümet varlığını idarenin temeli sayarız.

30- Mahalli idarelerimizi demokratik bünyemizin temel unsurları sayarız. Köy, belediye ve özel idarelerin kuruluşlarında, işleyişlerinde ve denetlenmelerinde bu ana fikri önemle göz önünde tutarız.

31- Bir kısım yurt hizmetlerinin mahallerinde halkça seçilmiş kurullara bırakılması ve bu kurullara geniş yetkiler sağlayacak kanunlar yapılması ve genel idarede illere kesin sorumlu geniş yetkiler verilmesi idare sistemimizin esasıdır.

Özel idarelerin tam bir verimle işleyebilmesi için bunlar üzerindeki zaruri devlet kontrolünün bu idarelerin yetkilerini sarsmayacak bir düzende tutulmasını ve kendilerine ayrılan mali kaynakların da vazifelerini sağlamayı ve kanuni yetkilerini kullanmayı mümkün kılacak bir hâle getirilmesini ve idare kurullarına halktan seçilecek üyelerin katılmasını gerekli buluruz.

32- Her yurttaşın idarece alınan kararlara karşı bir yargı merciine baş vurabilmesinin sağlanmasını gerekli sayarız. Kamulaştırma işlerini bir sisteme bağlamayı uygun buluruz.

33- Belediye sınırları içinde bulunan ekonomik mahiyetteki kamu hizmetleri ve işletmeleri belediyelere ait olmalıdır.

34- Memurlukta ehliyeti, memurluğun görülmesinde sınırları belli vazifeyi ve mesuliyeti esas sayarız.

Memur statülerinde memurların haklarını ve refahlarını ve çeşitli bölgelerde hizmet verimini sağlayacak hükümlere yer verilmesini gerekli buluruz.

Memuru, halkın hizmetinde ve halk için çalışan değerli bir unsur telakki ederiz.

Memurlar siyasi partilere giremezler.

35- İdare kuruluşlarımızı halkın ihtiyacını vaktinde sağlayabilecek şekilde yurda yaymaya önem veririz.

36- Bütün devlet dairelerinde vatandaşların işlerini kolaylık ve çabukluk ile bitirmelerini sağlayacak tedbirleri almayı gerekli buluruz.

37- Vazife ve mesuliyet duygusunu her zaman uyanık tutmayı ve görevlerini yerine getirmeyenleri şiddet ve süratle cezalandırmayı esas biliriz.

38- Memleket gerçeklerine uygun bir idare sisteminin yerleşmesi ve uygu-

lanması için daimi incelemelerde bulunmak üzere yetkili bir idare teknik kurulu teşkilini gerekli görürüz.

V- Ekonomi Politikamız

a) Kooperatifçilik

39- Kooperatifçiliği milli ekonominin her kolunda kurmaya, yaymaya, kuvvetlendirmeye önem vereceğiz.

1) Tarım alanında kredi, satış kooperatiflerini müstahsilin istihsal kabiliyetini arttıran, istihsal maliyetini düşüren, istihsal edilen maddeleri kıymetlendiren müesseseler haline getirmek amacımızdır.

2) Kredi, satış, istihlak kooperatiflerinin diğer alanlarda da kurulmasına yardım edeceğiz.

3) Yapı kooperatiflerini, ucuz kredi, ucuz yapı malzemesi bulmalarını sağlayarak teşvik edeceğiz.

4) Kooperatiflerin ortaklarına tam bir güven sağlamasını temin için devlet denetleme organlarını, kooperatif ortaklarının menfaatlerini koruyacak şekilde kullanacağız.

b) Kredi

40- Para piyasasını, bir kredi enflasyonuna müncer olmayacak ve kredi emniyetini bozmayacak şekilde düzenleyerek tarımda, küçük endüstride, endüstride, küçük ticarette, ticarette ve istihlak kooperatiflerinde ucuzlatmaya ve tefeciliği ortadan kaldırmaya çalışacağız.

c) Tarım

41- Tarım işlerini ekonomik çalışmalarımızın başlıca kaynağı, köylü ve çiftçiyi milletimizin temel unsuru sayarız. Ekonomi alanındaki çalışmalarımızda tarım istihsalinin verim, miktar ve keyfiyetçe yükseltilip değerlendirilmesine, köylü ve çiftçinin sosyal kalkınmasına önem veririz.

42- Köylü ailelerinin gelişmesini sağlamak maksadıyla hiç veya yeter derecede toprağı olmayanları toprak sahibi kılmak, bunları tarım vasıtalarıyla donatmak ve gerekli kredilerle desteklemek amacımızdır.

Devlet elinde elverişli toprak bulundukça köylüye bu toprakların dağıtılmasını öne alırız.

43- Toprak kanununun ana prensipleri mahfuz kalmak üzere bu kanunun mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesini faydalı buluruz.

44- Ziraat Bankası'nı, köylünün ve çiftçinin türlü, uzun ve kısa süreli bütün tarım kredi ihtiyaçlarını sağlayacak mali bir kudrete eriştirmeyi gerekli sayarız.

45- Toprak ürünlerinin, istihsalinde kararlılığı sağlamak amacıyla, fiyatlarını

köylü ve çiftçiyi koruyacak ve kalkındıracak bir seviyede tutmaya çalışacağız.

46- Çiftçiyi, göreneğe bağlı basit ve iptidai tarım vasıtalarından ve usullerinden kurtarıp ileri teknik tarım vasıta ve usulleriyle donatmak, çiftçiye iyi tohum sağlamak amacımızdır.

47- Bütün memlekete yaygın ilmi bir tarım araştırmaları kuruluşu meydana getirmek, tarım bilgisini en kısa yoldan köylüye ulaştırmak amacımızdır.

48- Çiftçinin boş zamanlarını değerlendirmek için el ve ev sanatlarının geliştirilmesine ve geçimi dar bölgelerde ek tarım işleri bulmaya önem vereceğiz.

49- Hayvancılığımızı bir plana göre geliştirmeye ve hayvan mahsullerini kıymetlendirmek için endüstri kurulmasını teşvik etmeye ve bu konuda devletin rehberlik etmesine ve hayvan sağlığını koruma kuruluşlarını kuvvetlendirmeye önem vereceğiz.

50- 3116 sayılı orman kanununun esasları mahfuz kalmak şartıyla 4785 sayılı kanun hükümlerinin gözden geçirilmesini ve ihtiyaca uygun bir hâle sokulmasını gerekli buluruz.

Yetiştirilecek özel ormanların kamulaştırılmayıp bu yolda teşebbüse girenleri teşvik etmeyi ve bunlara her türlü yardımı yapmayı faydalı sayarız.

51- Devlet ormanlarının devletçe işletilmesi esastır. Bu işletmelerin orman içlerinde ve kenarlarında yerleşen köylülere iş temin edici şekilde çalışmalarını ve bu işletmelerin kereste endüstrisi ile meşgul olmamalarını gerekli buluruz.

52- Ormanlardan halkın kereste, yakacak ve aykırılık ihtiyaçlarını kolaylaştırmakla beraber yakacak istihsalini sağlamak için bir tedbir olmak üzere linyit işletmelerine önem vereceğiz.

53- Tarım kalkınması için tarım işlerinde mal güvenliğinin sağlanmasını ve bu maksatla bu alandaki mevzuatın gözden geçirilmesini gerekli buluruz.

54- Sel, dolu, yangın, kuraklık, don gibi âfetlerden mahsullerin uğradığı zararlar karşısında çiftçiyi, meyveci ve bağcıları korumak amacıyla zirai sigortalar tesis etmek kararındayız.

55- Tarım kalkınmasının en önemli konusu olan sulama ve taşkınlardan koruma işlerini bir plan içinde en kısa zamanda gerçekleştirmek kararındayız. Sulama işlerinin yurtta toptan ele alınması sağlanacaktır.

d) Ticaret

56- Ticareti, milli ekonominin gerekli bir unsuru ve serbest rekabeti de milli ticaretin gelişmesi için başlıca şart sayarız.

Ticareti, istihsalcilerle istihlakçilere fayda sağlamayı temin yolunda teşvik edeceğiz. Ticaretin bu yönden özel kurullarınca ve devletçe düzenlenmesini, denetlenmesini lüzumlu buluruz.

57- Dış ticaretimizi, ödeme denkliğini göz önünde tutarak milli ekonomimizi kalkındıracak ve ihtiyaçlarımızı sağlayacak bir yolda geliştirmeyi uygun buluruz.

58- İhraç mallarımızın vasıf bakımından dış piyasalara devamlı bir güvenlik verecek şekilde kontrolünü sağlamayı gerekli buluruz.

Dış memleketlerde bulunan devlet kuruluşlarımızın bulundukları memleket piyasalarını takip ederek ihraç mallarımıza piyasa kazandırmakta ve ithal ihtiyaçlarımızı teminde tüccarlarımıza her türlü kolaylığı göstermelerini lüzumlu bir hizmet sayarız.

59- Partimiz, tarihi anıtları ve yer yer tabii güzellikleriyle tanınmış yurdumuzu vatandaşlarımıza tanıtıp sevdirmek ve dünya milletlerinin memleketimizi gezip görmelerini sağlamak maksadıyla her alanda esaslı tedbirler alınmasına ve bu yolda etraflı bir programla çalışılmasına önem verir.

e) Endüstri

60- Partimiz, yurdun ihtiyaçlarına ve tabii imkânlarına uygun surette memleketin endüstrileşmesine hız vermek, endüstrimizi rasyonel esaslara göre geliştirmek ve onu teşvik etmek, korumak kararındadır.

61- Endüstrileşmede aşağıdaki esasları göz önünde bulundururuz:

a) Halkın gıda, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını bol ve ucuz şekilde karşılayacak istihlak maddeleri endüstrisiyle bu endüstrinin gelişmesi için zaruri olan belli başlı istihsal vasıtaları endüstrisini korumak, kurmak, kurulmuş olanları geliştirmek,

b) Hammaddeleri memleket içinde bulunan endüstrinin kurulmasına ve geliştirilmesine önem vermekle beraber bir kısım hammaddeleri dışarıdan gelen harcıâlem istihlak eşyası cinsinden olan endüstriyi de korumak ve kurmak,

c) Endüstri gelişmesinin başta gelen şartlarından olan enerji kaynakları işini ve yurtta yer yer su ve kömür kuvvetine dayanan elektrik santrallarının kurulmasını ön plana alarak gerçekleştirmek,

d) Kanunlarımıza uygun olarak ve eşit şartlarla yabancı sermayesinden faydalanmak.

62- Devlet eliyle yapılacak endüstrinin gelişmeye elverişli yerlerde kurulması göz önünde bulundurulmakla beraber, memleketin belli bölgelerinde toplanması yerine, ayrı bölgelere yayılmasını daha uygun buluruz.

63- Verimli bir servet kaynağımız olan deniz ve tatlı su mahsullerinin istihsaline ve endüstrisine önem vereceğiz.

64- Devlet teşebbüslerinde merkezci usuller yerine sorumluluğu, yetkiyi ve şahsi teşebbüs vasıflarını göz önüne alan ve işin bünyesine ve mahiyetine uygun bulunan bir idare ve işletme tarzının tatbik edilmesini ve bu türlü teşebbüsler personelinin ücret sisteminde verimi artıracak teşvik edici usullerin uygulanmasını gerekli görürüz.

65- Esnafı ve küçük sanat sahiplerini topluluğumuzun ekonomik yapısının esaslı unsularından sayarız.

Onların:

a) İşyerlerinin sağlık şartlarını düzelterek,

b) Meslek bilgilerini arttıracak tedbirler alarak refahlarına hizmet etmeyi partimiz esaslı vazifelerinden sayar.

66- Esnaf ve küçük sanat sahiplerinin meslek varlıklarını ve sosyal durumlarını güvenlik altına alacak tedbirler üzerinde gerekli incelemeler yapacağız. Ve sonuçlarını gerçekleştirmeye çalışacağız.

f) Ulaştırma

67- Yurt bölgelerini birbirine bağlayarak milli ekonominin birliğini sağlamak, dış ticaret münasebetlerimizin gelişmesine gerekli şartları yaratmak, savunma ihtiyaçlarımızı karşılamak bakımlarından memleket ulaştırma sisteminin geliştirilmesini en esaslı bir devlet işi saymaktayız.

68- Ulaştırma siyasetimizin en önemli unsuru olan demiryollarımızın ekonomi ve savunma ihtiyaçlarımıza uygun bir şekilde yapılmasına ve genişletilmesine devam edeceğiz.

69- Ulaştırmada güvenlik, sürat ve ucuzluğa önem vereceğiz.

70- Memleketin bütün istihsal ve istihlak merkezlerini birbirine ve bunları limanlara, hususiyle köyleri birbirine ve kasabalarla şehirlere bağlayan geniş bir yol siyaseti gütmek, yolların modern, teknik esaslara göre yapılmasını sağlamak kararındayız.

71- Kıyılarımızın ana limanlarını, küçük taşıt limanlarını, iskelelerini ekonomi ve savunma ihtiyaçlarımıza göre yapacağız. Ve tamamlayacağız. Limanlarımızın bütün kuruluşlarını modernleştirmek, noksanlarını tamamlamak amacındayız.

72- Ticaret filomuzu süratle geliştirmek, dış seferlere önem vermek, havuzları, tersaneleri mükemmelleştirmek ve arttırmak, gemi yapımını sağlamak amaçlarımızdandır.

Kabotaj ulaştırmalarında yolcu ve eşya taşıma işinin özel teşebbüsler tarafından da yapılabileceğini kabul ederiz.

Özel armatörlerin eşya taşıma işlerinde daraltıcı kayıtların kaldırılarak türlü eşya taşımalarına yetki verilmesini uygun görürüz.

Vatandaşın istirahatini sağlayacak tedbirler alınmasını önemli bir iş sayarız.

Küçük taşıt vasıtalarının ulaştırma işlerimizde yardımcı unsur olduğunu kabul eder, korunmalarını ve küçük gemi inşaatında özel teşebbüslere kolaylık sağlanılmasını gerekli görürüz.

73- Gerek yurtiçi, gerekse yurtdışı hava seferlerini geliştireceğiz. Hava meydanları ve tesisleri yapacağız. Havacılığı çekici bir meslek haline getireceğiz.

74- Posta, telgraf, telefon örgümüzü mükemmelleştirmek, yurdun her köşesini haberleşme örgüsü içine almak, dış memleketlerle haberleşmeyi kolaylaştırmak, önemli merkezlerde radyo istasyonları kurmak düşüncesindeyiz.

VI- Mali Politikamız

75- Sağlam bir devlet maliyesini yurdun ve yurttaşların genel ihtiyaçlarını sağlamak için başta gelen bir dayanak sayarız.

Bütçenin milli gelir kaynaklarının gelişmesiyle mütenasip olarak artacak bir varidat ile, memleket ihtiyaçlarını, tertibe ve sıraya koyarak bunları sağlayacak bir bünye iktisap etmesini lüzumlu görürüz.

76- Milli paranın satın alma gücünde esaslı bir kararlılığı sağlamayı gerekli sayarız.

77- Vergi sistemimizi, verimliliği ve bununla birlikte sosyal adaleti sağlayacak ve gerçek gelirlerden müterakki nispetlerde faydalanacak bir usul içinde tekâmül ettireceğiz.

78- Geliri az olan vatandaşları koruyacak bir tedbir olmak üzere halk çoğunluğunun hayati ihtiyaçlarına ait maddeler üzerindeki dolaylı vergileri azaltmayı ve dolaylı vergilerle dolaysız vergiler arasında bu esasa dayanan bir denkleşme kurmayı istiyoruz.

79- Bir hasılat vergisi mahiyetini almasını istediğimiz hayvanlar vergisinin bu tekâmüle ulaşıncaya kadar müstahsili korumak maksadıyla çift hayvanlarının bu vergiden muaf tutulmasını gerekli buluruz.

80- Vergilerin gerek tahakkuk ve gerek tahsil işlerinin mükelleflere zorluk vermeyecek ve bu işlerin kolaylıkla ve çabukça sonuçlanmasını sağlayacak usullere bağlanmasını gerekli buluruz.

81- Milli ekonominin ve yurt bayındırlığının çabukça geliştirilmesini sağlamak için kısa ve uzun süreli iç ve dış borçlanmalardan faydalanmayı uygun buluruz.

82- Devlet daire ve işletmelerinde memur aylık ve kadrolarının, hizmetlerin gerçek ihtiyaçlarına tamamiyle uygun olmasını lüzumlu buluruz.

83- Gümrük politikamız, mali karakteri kadar milli ekonominin korunması icaplarını da kavrar.

Milli ekonominin korunmasında dünya fiyatları ve rasyonel çalışmalar göz önünde bulundurularak halkın zararına büyük bir fedakârlık yapılmaması da esastır.

VII- Sosyal Politikamız

84- Milli varlığın dayanılacak ve korunacak en önemli değer kaynağı yurttaşların emeğidir.

Partimiz, çalışma hak ve hürriyetini masun tutmayı ve bedeni, fikri emeği, işverenlerin de haklarını göz önünde bulundurarak istismardan korumayı ve işsizlere iş bulmak için gerekli tedbirler almayı, iş hukukumuzu demokratik hukuk esaslarına göre geliştirmeyi prensiplerinden sayar.

85- Partimiz, vatandaşlarımıza maddi ilerleme ve manevi gelişmelerini hürriyet, haysiyet ve ekonomik güven içinde aramak hakkını tanır.

86- Devamlı işçiler için hafta dinlenmesinin ücretli olması esasını kabul ederiz.

87- İşyerlerinde kazalara karşı tedbir alınmasını, bu yerlerin sağlık şartları-

nın düzeltilmesini ve çocuk işçilerin, analık hallerinde kadın işçilerin korunmasını sağlayacağız.

88- İşçilerimizin meslek bilgisi bakımından yetiştirilmelerine, kültür ihtiyaçlarının karşılanmasına önem veririz.

89- Çalışan yurttaşların, kaza, hastalık, meslek hastalığı, malullük, ihtiyarlık, doğum, analık ve ölüm gibi hallere karşı korunmak hakkını tanıyan partimiz bu maksatla sosyal sigortaları geliştirmeyi vazife sayar.

90- İşçi ve işverenlerin kollektif sözleşmeler akdetmelerini, ortak menfaatlerini korumak maksadıyla kendi aralarında ayrı ayrı sendikalar kurmalarını demokratik haklardan sayarız.

Sendikalar milli bir zihniyetle kurulmalı ve siyasi cereyanların dışında kalmalıdır.

91- Çalışanların el emeklerinden olduğu kadar fikir ve buluşlarından da faydalanmak gerektir. En sade bir iş yapandan en yüksek uzmana kadar herhangi bir ekonomik fayda sağlayanlar değerlendirilmeli ve mükâfatlandırılmalıdır.

92- Yurttaşların sağlık şartlarını haiz ev sahibi olabilmeleri için mahalli yapı malzemesini göz önünde bulundurarak bölgelere göre çeşitli ev planları hazırlamalı, imar mevzuatında yurttaşın ev yapma kabiliyetini nazara almayı, ucuz ev kurulması için imar planlarında yer ayırmayı, ev yaptıracakların yapı işlerini kolaylaştırmak için yapı ortaklıkları kurulmasını ve bunları teşvik etmeyi;

Ucuz arsa, ucuz yapı malzemesi, ucuz faiz ve ucuz vadeyi sağlayıcı tedbirler almayı, bu meyanda Emlak ve Kredi Bankası'nın mali kaynaklarını ve teknik organlarını kuvvetlendirmeyi, bu konuda kooperatifçilikten de fayda sağlamayı tahakkuk ettirmeye çalışacağız.

Deprem, su baskını, heyelan gibi tabii âfetlerden müteessir olan köy ve kasaba halkına evlerinin yapımında devletçe yardımlarda bulunulmasını uygun görürüz.

93- İşçiyi işine ve yuvasına bağlamak için endüstri kurulacak yerlerde küçük bahçeli evlerin yapılabileceği alanlar ayırmaya ve köylülerden işçi olanları mümkün olduğu kadar toprağından ayırmadan işine gelip gitmesini sağlamaya çalışacağız.

94- Kimsesiz ve bakımsız çocukların devletçe himaye edilmesini sağlamak, sosyal politikamızın esaslarından biridir.

Çocuklarımızı koruyucu ve cemiyete faydalı olarak yetiştirici kurumlar meydana getirecek şartlar hazırlamayı vazifelerimizden sayarız.

VIII- Milli Eğitim Politikamız

95- Milli eğitim ve öğretimde prensiplerimiz şunlardır:

a) Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek,

b) Tarihimizin ilham ettiği milli karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlakı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak,

c) Ahlak, fikir ve beden eğitiminde Türk gençliğine âhenkli bir gelişme sağlamak, vazife ahlakını tesis etmek,

d) Fikir ve iş eğitimini birbirinden ayırmamak ve topluluğa yarar her türlü işe saygı göstermek fikrini algılamak,

e) Her öğretim ve eğitim kurumunda öğrencilerin şahsi teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları, her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddeci ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek.

96- Partimiz, yurttaşların Türk milletinin tarih ve medeniyetini gerçek çerçevesi içinde ve hakkıyla öğrenmelerine üstün bir önem verir. Çocuklarımızın ve gençlerimizin, Türk tarihi mefahirinin, hususiyle Kurtuluş Savaşı ve devrimlerimizin şuuruna sahip insanlar olarak olarak yetiştirilmesine dikkat etmeyi vazife sayarız.

97- Türk dilini kendi yapısının zengin imkânları içinde organik bir gelişmeye mazhar kılmak amaçlarımızdandır.

98- Her derecedeki öğretim kurumlarımız için güttüğümüz başlıca amaçlarımız şunlardır:

a) Şehir ve kasabalarda ve büyük küçük her köyde kız ve erkek bütün çocuklar için ilköğretimi bir program beraberliği içinde gerçekleştireceğiz.

b) Ortaöğretimi memlekette yaymak esasını gözeterek ilçelerde ortaokul ve orta meslek okulu bulundurmak gerekliliğine inanıyoruz.

c) Uzak çevrelerdeki çocukların öğretimden faydalanmalarını temin için lüzumlu olan yerlerde, ücretli veya ücretsiz, yurtlar kurulmasını sağlayacak, kolaylaştıracak ve teşvik edeceğiz.

d) Liselerimizi yükseköğretime tam kabiliyetli öğrenci yetiştirecek şekilde her bakımdan kuvvetlendireceğiz. Gerekli şartlar hazırlandıkça liselerle bu derecedeki meslek okullarının arttırılmasına çalışacağız.

e) Muhtar rejim içinde üniversitelerimizin ve bu arada yüksekokullarımızın kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmelerine, ilim çalışmaları yolunda geliştirilmelerine devam olunacaktır.

f) İmkân elverdikçe memleketin muhtelif bölgelerinde yüksekokullar ve üniversiteler kurmak amacımızdır.

g) Bütün üniversite ve yüksekokullarımızda ilim araştırmalarına ve ilim alanında Türk yaratıcılığının gelişmesine önem vereceğiz. Bu arada üniversite içinde ve dışında her türlü başarıları ve çalışmaları teşvik edeceğiz.

99- Kadın erkek her yaştaki yurttaşlara meslek bilgisi vermek, onların bu bilgilerini tazelemek ve arttırmak için öğretim kurumlan kurulmasını devletin başlıca vazifesi sayarız.

Bunun için:

a) Gerek bölgelerde orta ve lise derecesinde meslek ve sanat okulları kurmayı ve bunların sayısını arttırmayı,

b) Şehir ve kasabalarda akşam meslek kursları açmayı ve her yıl artan ge-

zici kız ve erkek sanat ve tarım kursları ile pratik bilgiyi en uzak köylere kadar götürmeyi gerekli görürüz.

100- Gündüz hayatını kazanmak zorunda olan yurttaşlara geniş tahsil imkânını verebilmek için her derecedeki öğretim kurumlarının gece öğretimi yapmasını sağlamayı faydalı buluruz.

101- Her istidatlı yurttaşa mesleğinde ilerlemek yollarını açmak dileğimizdir. Bunun için hangi öğretim kurumundan çıkmış olursa olsun istidadı ve yeterliği olanlara daha yüksek öğretim veren bir kuruma girmek imkânını sağlayacağız.

Bütün yurtta ve her öğretim derecesinde muayyen sahalarda normalin üstünde bariz istidatlar gösteren çocukların istidatlarının inkişafını sağlayıcı tedbirler alacağız.

102- Her derecedeki öğretim kurumlarımız için milli kültürü, milli karakteri sağlam, iyi örnek, bilgili öğreticiler yetiştirmeye devam edeceğiz.

Her derecede öğretmen yetiştiren kurumlarımızla teknik ve meslek öğretmen okullarına ve köy enstitülerine geniş imkânlar verilecektir. Büyük mikyastaki öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için öğretmenlik mesleğini daha çekici bir duruma koymayı zaruri görürüz.

103- Güzel sanatları yüksek bir insan topluluğunun esas ihtiyaçlarından sayan partimiz:

a) Güzel sanat eserlerini ve sergilerini korur ve teşvik eder,

b) Devlet Opera ve Tiyatrosunun kurulmasını ve tiyatro sanatının korunmasını amaç bilir,

c) Müzik kültürü alanında Türk yaratıcılığının tam gelişmesini sağlayıcı ve milli istidatları teşvik edici tedbirler alır,

d) Sinema sanatının gelişmesini sağlayan şartları hazırlamayı ve bundan öğretim vasıtası olarak da faydalanılmasını gerekli görür,

e) Halk türkülerini, halk oyunlarını ve her çeşit halk sanat eserlerini toplamaya, değerlendirmeye, filme almaya ve yaymaya önem verir.

104- Müzelerimizi zenginleştirecek değerde tarih eserlerinin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ve tarihi anıtların korunmasına önem verilecektir.

105- Başkentte bir milli kitaplık kurulması ve memleketin her tarafında ihtiyacı karşılayacak kitaplıklar meydana getirilmesi amacımızdır.

Yayım işlerine önem verilecektir.

106- Halkevleri ve halkodaları milli hayatın ve milli eğitimin başlıca yuvalarıdır. Bunların sayıları bütün memleketi az zamanda kaplayacak şekilde artırılacaktır. Halkevi ve halkodasının Türk topluluğunun ilk muhtaç olduğu bir kurum gözü ile görülmesine partimiz bütün gayretiyle çalışacaktır.

Her halkevi ve halkodasının bütün kuruluşunun tamam olması amacımızdır. Ancak hiçbir halkevi ve halkodası kadın ve erkek vatandaşlar için birarada

toplanma salonu, kitaplık, güzel sanatlar üzerinde çalışma esaslarından biri eksik olarak kurulamaz.

107- Devrim enstitüsünün yayımlarından herkes faydalanabilmelidir. Enstitüyü zenginleştirmek bütün parti kuruluşlarının vazifesidir. Parti bir devrim müzesinin kurulması işini de göz önünde tutacaktır.

108- Köyde ve kentte kadın ve erkek öğrenim çağını geçirmiş yurttaşların okuyup yazma öğrenmelerini kurslar açarak kolaylaştırmak kararındayız.

Köylerde okulla ilgileri kesilmiş olan yurttaşların kültür seviyelerini beslemek ve yükseltmek için köylerimize faydalı eserlerin ve mecmuaların gönderilmesine çalışılacaktır.

109- Partimiz, beden eğitimini milli eğitimin esaslarından sayar. Her türlü spor çalışmalarını teşvik etmeye ve korumaya önem veririz.

110- Öğretmenler siyasetle iştigal edemezler. Üniversite profesör ve doçentleri bu kaydın dışındadırlar.

IX- Sağlık Politikamız

111- Partimiz, sağlık hakkını her insanın esas haklarından sayar ve devleti vatandaşların sağlığını düzeltme ve koruma işinde vazifeli görür. Bu bakımdan şehir, kasaba ve köylerimizdeki vatandaşları esenlikle yaşama şartlarına ulaştırmayı, sağlık koruma bilgilerini halka öğretme ve yaymayı, koruyucu hekimlik teşkilâtını genişletmeyi, çocuk ölümlerini önleyici ve çocuğu sağlam ve gürbüz olarak yetiştirmeyi, tehlikeli ve bulaşıcı her türlü hastalıklarla savaşmayı gerekli sayıyoruz.

112- Hastaneleri, sağlık evlerini ve hasta bakım yerlerini çoğaltacağız. Bugünkü hastane ve sağlık evlerimizi her bakımdan ihtiyacı karşılayacak hâle getireceğiz.

Doğumevlerini yeter sayıya çıkaracağız. Yoksul vatandaşlara parasız doğum yardımını sağlayacağız.

Sağlık sigortasını kurmaya çalışacağız.

113- Köy sağlık işlerini teşkilatlandıracağız.

Köylerde belli köy gruplarını içine alan sağlık merkezleri kurmak, mütehassıs ebeler bulundurmayı sağlamak ve çocuk bakımı bilgisini yaymak kararındayız.

114- Göçebe halinde hayat sürmekte olan vatandaşlarımızın isabetle yerleştirilmelerini gerekli görürüz.

Dışarıda kalmış olup da ana vatana gelmek isteyen anadili Türkçe ırktaşlarımızın usulü dairesinde kabul ve iskânlarına da önem vereceğiz.

(Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** 584-596)

EK : V

CHP IX. KURULTAY BİLDİRİSİ
(30 Kasım 1951)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin IX. Kurultayı, demokrasi rejiminin gelişme ve yerleşmesi bakımından, memlekette endişe yaratan başlıca meseleleri halk efkârına arzetmeyi vazife bilir.

1– Demokrasi rejiminde vatandaşlar tam bir eşitlik içinde kanunların ve kanunlar hukuk esaslarına ve Anayasa prensiplerine asla aykırı olmamak şartının teminatı altındadır. Bir buçuk yıldan beri vatandaşları bu iki esas teminattan mahrum kılmak ıstırabını veren hâdiseler olmuştur ve kanunlar çıkarılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin IX. Kurultayı en kısa zamanda Anayasaya aykırı kanunların tatbikini önleyecek bir yüksek mahkemenin kurulmasını zaruri sayar.

2– Seçim kanununun tatbikatı göstermiştir ki, milli iradenin tam ifadesini bulmak bakımından, adli teminatı kuvvetlendirmeye ve tamamlamaya ihtiyaç vardır.

3– Devlet bir parti müessesesi ve partizanlar sömürgesi olmamalıdır. Âmme müesseseleri ve memurlar milletin hizmetindedir. Bunlar, yalnız kanunların emri ve emniyeti altında bulunmalıdırlar. İdare cihazı ve iktisadi müesseseler, siyasi parti baskı ve müdahalelerinden kurtarılmalıdır. Vatandaşlar, siyasi kanaatleri dolayısıyla farklı muamele görmemelidirler. Memurlar, kanunun menetmediği siyasi haklarını vicdani kanaatlerine göre kullanmamak ıstırabından kurtarılmalıdır.

4– Serbest Meclis murakabesi, basının tenkit serbestliği ile beraber yürüyebilir. Basının fikir ve tenkit hürriyetlerini kayıtlayıcı hükümler kaldırılmalıdır. Basının fikir hürriyeti ve vicdani kanaati üzerinde her türlü mali ve iktisadi tertip ve baskılara son verilmelidir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Anayasanın ve kanunların vatandaşlara vermiş olduğu hak ve hürriyetleri son imkânlarına kadar kullanarak bu gayeleri tahakkuk ettirmek için çalışacaktır.

Partimiz, iktidarın bu meşru gayeleri tahakkuk ettirmemek ve murakabe

partilerini tam bir hürriyet ve emniyet içinde işlemekten alıkoymak kast ve icraatına karşı kanunların menetmediği her türlü tedbirlere başvuracaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi bu çalışmalarında bütün vatandaşların kendisine yardımcı olacağından emindir.

(**TSP**, 602)

EK : VI

ATATÜRK ALEYHİNDE İŞLENEN SUÇLAR HAKKINDA KANUN

No. 5816, 25 Temmuz 1951
(Resmi Gazete: 31 Temmuz 1951)

Md. 1– Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye, bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse, asıl fail gibi cezalandırılır.

Md. 2– Birinci maddede yazılı suçlar, iki veya daha fazla kimseler tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar, zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa, verilecek ceza bir misli artırılır.

Md. 3– Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet Savcılıklarınca re'sen takibat yapılır.

Md. 4– Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Md. 5– Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür.

EK : VII

ATATÜRK'ÜN NÂŞININ ANITKABİR'E TAŞINMASINDA CUMHURBAŞKANI BAYAR'IN YAPTIĞI KONUŞMA (10 Kasım 1953)

"Şimdi, şu anda, maneviyatını ruhlarımızda mukaddes bir varlık hâlinde yaşattığımız Kemal Atatürk'ün 'fâni vücudunu' ebedi medfenine, 'Anıtkabir' adını verdiğimiz buraya, tevdi etmek için toplanmış bulunuyoruz.

Milletlerin hayatında sayılı günler vardır: Türk milletinin de, 'kara günü' olan 10 Kasım 1938'den bu yana, O'nun yokluğundan doğan ıstırap ve hicranımız dinmemiş, milli mâtemimiz eksilmemiş, minnet borcumuzla beraber devam etmektedir.

Yurttaşlarım,

Tarih bize gösteriyor ki, yeni devir açan ileri milletler, evvela büyük evlat yetiştirmişlerdir. Kemal Atatürk de, hiç şüphe yok ki, bu müstesna, harika şahsiyetlerden biridir. O'nun yarattığı, milletine hediye ettiği muhteşem eserlere baktıkça şu hükme varılır: O, büyük bir askerdir. O, emsalsiz bir devlet adamı, müstesna bir inkılapçı ve manevi gıdasını, memleketine hizmet aşkını, içinde yetiştiği cemiyetten, bu milli ilham kaynağından alan dâhidir.

Büyük devlet adamı Atatürk, saltanatın ve ona bağlı müesseselerin tamamiyle çürüdüğüne kani idi. Onun içindir ki, milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devleti kurmak kararını verdi. Bu maksadını tahakkuk ettirmek yolunda, karşısına çıkan bütün tehlikeler, memleketin büyük bir kısmını istila altında bulunduran yabancı ordular, istibdat ve gericilik adına yer yer korkunç ayaklanmalar, hatta ölüm cezasına mahkûm oluşu, bütün bunlar, O'nun çelik iradesini asla sarsmadı.

Tarihi bir hakikattir ki, Milli Mücadele'nin en mühim merhalesini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, milli hâkimiyetin yegâne ve hakiki mümessili olarak, fevkalade selâhiyetlerle işe başlaması teşkil eder.

Büyük Millet Meclisi için, kendisi, haklı olarak, "En büyük eserimdir" derdi.

Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve laik demokratik Cumhuriyet rejiminin hukuki mesnedini teşkil eden Anayasanın vücuda getirilmesiyle yepyeni bir Türk

devletinin sağlam temelleri atılmış oldu. Bu suretle Atatürk, yeni Türk devletinin bânisi ve dünya çapında devlet adamı olmak vasfını kazandı. O, yüksek kumanda mevkilerinde bulunanların, yalnız askeri değil, siyasi ve iktisadi geniş bir dünya görüşüne sahip olmalarını isterdi. Çünkü kendisi bizzat bu hasletleri haizdi. Asker Mustafa Kemal'in, Türk milletinin mukadderatında çok mühim tesiri olmuştur. O'nun idare ettiği ve her defasında kazandığı şan ve şehamet dolu meydan muharebeleri, milli hayatımız için birer dönüm noktasıdır. Bu zaferler, millet olarak varlığımızın devamını sağlamıştır. Anafartalar Kahramanı Genç General Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin en felaketli ânında da, kurtuluş ümidimizin tek sembolü olarak, kurtarıcı olarak, milli ordusunun başındadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına başkumandan seçilmiştir. O zaman Başkumandan Mustafa Kemal, harikulade bir irade ile haykırmış: 'Hayır, milletimiz esir olmayacaktır. Müstevlileri behemahal mağlup edeceğim, bütün millete, bütün âleme ilan ediyorum' demiştir. Netice herkesçe malumdur. Eşsiz bir zaferle İstiklal Savaşının esas umdesi 'Misaki Milli' tahakkuk ettirilmiş, milletimiz milli hürriyet ve istiklâline kavuşmuştur.

Atatürk'ün en kuvvetli tarafı da inkılapçılığıdır. Kendisine rehber olan prensiplere göre, 'hakiki mürşit ilimdir', milletlerin hayatında muasır ve hakiki ilim ve onun yarattığı vasıtalar ise ancak garp medeniyetinde bulunabilir. Türkler bu muasır medeniyet camiası içinde yerlerini almalı, kendi ifadeleriyle devam ediyorum: 'Türkiye Cumhuriyeti halkı tamamen asri ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir içtimai heyet hâline gelmelidir.' Bu prensiplerin tatbik edilmesi neticesindedir ki, memleketimizde, eski hayat ve eski hukukun yerine yeni hayat tarzı ve medeni hukuk kaim oldu. Kıyafette, görüş ve düşünüşte, zihniyette esaslı değişiklikler oldu. Bugün, tam mânası ile medeni bir cemiyet olmanın gururunu taşıyoruz.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı da çok ileri ve geniştir. Vatandaşlar arasında müşterek rabıtanın, birlik idealinin, ancak hodbin olmayan bir milliyetçilik anlayışı içinde tahakkuk edeceğine inanırdı. Beşeriyetin tek bir vücut, milletlerin de bunun birer uzvu olduğuna kani idi.

Atatürk'ün çok kısa olarak belirtmeye çalıştığım müstesna vasıflarını ve bunların neticesi olan emsalsiz başarılarının bir teki dahi, bir fâniyi milletler nazarında, tarihte, edebileştirmeye kâfi gelir. Halbuki o, devlet kurmakta, devlet idare etmekte, askerlikte, inkılapçılıkta, ayrı ayrı en mümtaz vasıflara sahip olduğunu bütün cihana göstermiş, yirminci asrın, en önde lideri olduğunu ispat etmiştir.

Atatürk,

Sen bizdendin, seni halife yapmak, padişah yapmak isteyenler oldu, iltifat etmedin. Milli irade yolunu seçtin. Hayat ve şahsiyetini milletinin hizmetine vakfettin. Türkün gıpta ettiği, tâziz ettiği, övdüğü ve övündüğü vasıflara maliktin, bütün meziyetlerinle Türk milletinin ta kendisiydin.

Şimdi seni, kurtardığın vatanın her köşesinden gönderilen mukaddes topraklara veriyoruz. Bil ki; hakiki yerin, daima inandığın ve bağlandığın Türk milletinin, minnet dolu sinesidir. Nur içinde yat."

(**OYM,** 173-175)

EK : VIII

TÜRKİYE KÖYLÜ PARTİSİ PROGRAMI

GAYE VE PRENSİPLER

Gaye

Tarihimizin son yüzyıllardaki seyrinin tabii bir neticesi olarak milletimizin ana kütlesini teşkil eden köylünün çok geri ve refahtan âdeta mahrum bir seviyede kaldığını, hatta bu geriliğin bizzat şehirli ve aydın kütlenin hızla gelişmesine mâni olan ana sebeplerin başında bulunduğunu görüyoruz.

Türkiye Köylü Partisi; köylüler başta olmak üzere bütün çalışan vatandaşları ve ailelerini kültürde, teknikte, refahta ileri bir yeni hayata kavuşturup söz ve mevki sahibi yaparak milletimizi dışardan, içerden gelecek her türlü tehlike ve taarruzlara karşı koyabilen, sağlam bünyeli bir millet birliği haline getirmek ve böylece umumi emniyet ve refahı sağlamak maksadıyla kurulmuştur.

Prensipler

1- Türkiye'nin kısa zamanda başarılacak ıslahat ile, içtimai, iktisadi gelişmesini sağlamak, onu her bakımdan geri kalmış bir ülke olmaktan kurtarmak istiyoruz.

2- Siyasi, içtimai, idari sahada gerçekten demokratik olan parlamenter bir Cumhuriyet rejimini kuvvetlendirecek, tamamlayacak yeni bir Anayasa meydana getirilmesini sağlamak, Türkiye'yi idare eden kuvvetler arasındaki vazife ve mesuliyet sınırlarını düzene koymak istiyoruz.

3- Vatandaşların siyasi ve medeni haklarını her sahada tamamlayıp kuvvetlendirerek Türkiyemizde yaşanan gerçekler haline getirmek ve bunları Anayasa teminatı altına almak prensibimizdir.

Anayasaya aykırı kanunların çıkmasını, tatbik edilmesini önlemek için müstakil bir Anayasa Mahkemesi kurulmasını zaruri görmekteyiz.

4- Cumhuriyet rejimini ve bu rejimle elde edilen zihniyeti ve esasları korumak, gerekenleri yeni hayatın icaplarına göre ıslah etmek, tamamlamak prensibimizdir.

5- Laikliğin din düşmanlığı şeklinde anlaşılmasını reddetmek, din ve vicdan hürriyetini öteki ana haklar gibi insanlığın mukaddes haklarından saymak prensibini benimsiyoruz. Partimiz laikliği, memleket işlerinde, idaresinde bütün kanunların millet anlayışına, ihtiyaçlarına ve ilmin esaslarına uygun olması mânasında alır. Dinin tamamiyle muhterem bir vicdan konusu olarak, siyasetten ayrı tutulması prensibini benimser.

6- Devlet teşkilatını idare edenleri her türlü siyasi tesirden, nüfuzdan, müdahaleden korumak; memurların, müstahdemlerin tayin, terfi, emeklilik işlerinde açık sicil usulüne dayanarak, ehliyet ve kıdemini dikkate almak prensibimizdir. Her derecedeki hizmet erbabını refahlandırma işini, kadro engellerinden kurtarmak istiyoruz.

7- Bütün âmme hizmetlerinde, gereken ıslahatı süratle yapacağız. Köycülük, içtimai, emniyet, ıslahatçılık başlıca prensiplerimizdendir.

8- Köy, bucak, belediye, il idarelerini merkezin vasiliğinden kurtarıp idari muhtariyete eriştirmek, tam teşkilatlı bucaklar sayısını arttıracak idari teşkilatı genişletmek, tamamlamak kararındayız.

9- Adaleti, gerçekten mülkün esası haline koymak lazımdır. Bu maksatla da, adalet cihazını her türlü siyasi tesirlerin üstünde müstakil bir varlık olarak tutmak; ıslah etmek, genişletmek, tamamlamak, kuvvetlendirmek zaruretine inanıyoruz. Adalet dağıtımını, bucaklara ve köylere kadar yayacağız.

10- çalışan büyük kitlenin (çiftçinin, işçinin, esnafın) her bakımdan iyi yetiştirilmesini sağlamak ve onları ilim, idare alanlarında vazife ve mesuliyetler yüklenecek seviyeye yüseltmek prensibine büyük değer veriyoruz.

11- Köylünün ve çalışan büyük kitlenin –devletçe ayrı bir mevzuu olarak henüz ele alınmayan– hayatını; içtimai teminat altına almak; sağlık, hastalık, işsizlik, ihtiyarlık günlerinde korumak prensibini milletimiz için hayati biliyoruz.

12- Çalışan vatandaşların, kanunun ve devletin henüz üstünde esaslıca durmadığı aile yuvalarını korumak; istidat ve ehliyetlerini yükseltmek yolunda tedbirleri, teşvikleri esirgememek esaslarımızdandır.

13- Vatandaşlar arasında din, ırk, cins, mezhep, aile, zümre, meslek, parti farkı gözetmeksizin, eşit haklara dayanan, devamlı bir içtimai yardımlaşmayı teşvik etmek, kuvvetlendirmek, kimsesizleri, yoksulları, sakatları koruyacak müesseseler meydana getirmek istiyoruz.

14- Dullar, yetimler başta olmak üzere bütün memur ve emekliler –eski yeni farkı gözetmeksizin– eşit haklara terfih etmek ve isteyenleri müstahsil hale getirmek prensibimizdir.

15- Kadınlarımızın her bakımdan ve bilhassa aile yuvalarında vazifelerini kolaylaştırmak bakımından yetişip yükselmelerini sağlamak hedefimizdir.

16- Milli Eğitim ile köyde ve şehirde Türk fertlerini hür, araştırıcı insan şuuruna ve itiyatlarına dayanan şahsiyet sahibi olarak yetiştirmek prensibimizdir. Bir köy ve şehir düşmanlığı yaratmadan, köyün bünyesini göz önünde tutan bir yetiştirmeye büyük ehemmiyet veriyoruz.

17- Milli ve edebi değerleri korumak, devam ettirmek, yükseltip sevdirmek; ilim araştırmalarına teşvik etmek, müzeleri, kütüphaneleri, güzel sanat ve spor yuvalarını çoğaltmak yolu ile halkın terbiye ve kültür işlerini sağlamak, ilim ve kültürümüzü tesadüflerden kurtaracak akademilerle enstitüleri kurmak prensibine önem veriyoruz.

18- Millet murakabesini en tesirli şekilde tamamlayıp kuvvetlendirecek olan basın ve yayın hürriyetini, gerçek demokrasilerdeki serbestlik seviyesine çıkarmak istiyoruz. Basını, radyoyu, her türlü yayın vasıtalarını, hükümeti elinde bulunduran partinin, kendi politikasına âlet olmaktan korumayı başlıca prensip görüyoruz.

19- Milletimizin hayat kaynağı olan köylümüzü ve köylülerimizi topyekûn kalkındırmak prensibimizdir. Partimiz, köylü kalkınma davasını yalnız köylü mevzuu değil, şehirleriyle birlikte Türk vatandaşlarının da başlıca baka şartı telakki eyler. Türk köylüsü, medeni insanlık haysiyetine yakışır bir varlıkta olmadıkça Türk milletinin medeni dünyadaki yerini hakkıyla almasına imkân yoktur kanaatindeyiz.

20- Türk köylüsünün ve Türk vatanının kalkınması için memleket bünyesine uygun bir ziraat reformu şarttır.

21- Her türlü sermaye ve yatırım imkânlarından faydalanarak köylerimizi yeniden inşa, imar ve ihya etmek prensibimizdir.

22- Küçük mülkiyet, küçük sermaye ve küçük kazanç sahiplerinin varlıklarını koruyup geliştirmeyi, sayılarını arttırmayı, içtimai selametimiz için zaruri görüyoruz.

23- İçtimai bünyemizi kuvvetlendirmek, gittikçe artan işsizliği önlemek için yapılacak ziraat reformuyla birlikte ve bunlara muvazi olarak sanayileşmeyi planlamak, hızlandırmak istiyoruz. Devletin yalnız ağır sanayi kurmasını, bu sanayii devam ettirmesini, diğer sanayi kollarını da serbest teşebbüse, (çalışanların da ortak olabileceği) şirketlere bırakmasını lüzumlu bulmaktayız.

24- Serbest teşebbüsün gelişmesi için gerekli olan hukuk, idare, maliye sahalarındaki istikrarı ve memlekette varolan müktesep haklara saygı sağlamak ana prensiplerimizdendir.

25- Türk ordusunu her türlü iç, dış siyaset tesirlerinden uzak, tarihteki şanına yaraşır bir millet müessesesi halinde devam ettirmek, kuvvetlendirmek kararındayız.

26- Devletin ve anayurdun bütünlüğünü, iç ve dış emniyetini, içtimai ve iktisadi selametini sağlayacak haberleri toplayan, her türlü partizan tesirlerden uzak ilmi ve teknik servislere de cihazlanmış yeni bir teşkilât kurulmasını faydalı buluyoruz.

EK : IX

CEMAL GÜRSEL'İN MEKTUBU
(3 Mayıs 1960)

"Aziz Vekilim,

Dün geceki konuşmalarımızın ışığı altında, zatıâlinize memleketin huzur ve istikrarı için alınması lazım gelen tedbir ve kararlar hakkındaki görüşleri arz etmeyi milli ve vatani bir vazife bilirim.

Sayın Başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum. Bunlarda benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zemin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de, gene de düşüncelerimizin sizlere iblağının zaruretine inanıyorum.

Muhterem vekilim, şu hakikati kabul etmek lazımdır ki, Kayseri hadiseleriyle başlayıp son karar ve feci olaylara kadar devam eden vak'alar, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telafisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele, ordunun talebelere karşı akılsızca kullanılması işin vahametini artırmış, ordu mensuplarında huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş, korkulan şey olmuş, ordu politikaya karıştırılmıştır.

Sayın vekilim, bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir. Memleketi, hükümeti ve partinizin düştüğü müşkül vaziyeti kurtarmak için sükûnetli, fakat, ciddi ve cezri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1– Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü, bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında memlekette umumi bir kanaat vardır.

2– Kabinede iyi kabul edilmeyen ve kötü halleri bütün memlekette yayılmış bulunan zevat çıkartılmalı ve yeni kabine mutlak dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan kimselerden kurulmalıdır.

3– İstanbul, Ankara valileri ve emniyet müdürleri süratle değiştirilmelidir.

4– Ankara Sıkıyönetim Kumandanı derhal değiştirilmelidir.

5– Son çıkarılan ve tahkik komisyonları kuran kanun kaldırılmalıdır.

6– Hapsedilmiş gazeteciler bir af kanunu ile, kısa zamanda tahliye edilmelidir.

7– Son olaylarda tutuklanan öğrenciler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri, yeniden faaliyete geçirilmelidir.

8– Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar yavaş yavaş kaldırılmalıdır.

9– Vatandaşın hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.

10– Ordunun meseleleri süratle halledilmelidir.

11– Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.

12– Suiistimaller oluyor mu, bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi kanaat mevcuttur. Ve milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lazımdır.

13– Müstesna zamanlar ve günler haricinde, hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde sun'i büyük vatandaş topluluklarıyla karşılanmaları usulü terk edilmelidir.

Muhterem vekilim, bu yazdıklarım asla, bir parti ve politika mülahaza ve tesiri ile yazılmamıştır. Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasını zaruri kıldığına inandığım için arz edilmiştir. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. İyi düşününüz, iyi hareketler yapınız. Memlekette çok şeyler yaptığınız muhakkaktır. Fakat, bu asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri müstemleke işçileri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan toplumun ruhunda yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır.

Olaylar, bu yolda olmadığınızı göstermektedir. Öğrencilerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı kıt'alar sevk edilmesi ve onların desteğiyle emniyet kuvvetlerinin ilim yuvalarının içine kadar girerek, öğrencileri, profesörleri ile beraber, coplarla ve kurşunlarla tedip (cezalandırma) etmesi dünyada görülmemiş çok feci bir şeydir. O hengâmede (kavga) kız öğrencilerin yürekler parçalayan çığlıklarının, analar, babalar ve halk ruhunda unutulmaz yaralar açtığını anlamamanın, memleketin huzuru bakımından, büyük bir hata ve hazin bir gaflet olduğuna kaniim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi? İstikbali hissiz, duygusuz, müstemleke ruhlu, yalnız maddeci, bedbaht insanlara mı bırakmak istiyoruz?

Sayın vekilim, maruzatım muhakkak ki, çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat, memleket için, milletin selameti için, hükümet ve hatta partinizin kurtarılması için, dikkate alınması lazımdır. Ve hatta çok lazımdır.

Saygılarımla."

Kara Kuvvetleri Kumandanı
Orgeneral Cemal Gürsel

EK : X

SİLAHLI KUVVETLER BİLDİRİSİ
(27 Mayıs 1960)

"Dikkat! Dikkat! Muhterem Vatandaşlar,

Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra size hitap edecektir.

Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır.

Bu harekete, Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda âdil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş, kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz: Gâyemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız.

Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır."

EK : XI

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ ÜYELERİ

Cemal GÜRSEL (Başkan)

Ekrem ACUNER
Fazıl AKKOYUNLU
Refet AKSOYOĞLU
Mucip ATAKLI
İrfan BAŞTUĞ
Rıfat BAYKAL
Emrullah ÇELEBİ
Ahmet ER
Orhan ERKANLI
Vehbi ERSÜ
Numan ESİN
Suphi GÜRSOYTRAK
Orhan KABİBAY
Kadri KAPLAN
Suphi KARAMAN
Muzaffer KARAN
Kâmil KARAVELİOĞLU
Osman KÖKSAL
Münir KÖSEOĞLU
Fikret KUYTAK
Sami KÜÇÜK
Cemal MADANOĞLU
Sezai OKAN
Muzaffer ÖZDAĞ
Fahri ÖZDİLEK
Mehmet ÖZGÜNEŞ
Selahattin ÖZGÜR
Şükran ÖZKAYA
İrfan SOLMAZER
Şefik SOYUYÜCE
Dündar TAŞER
Haydar TUNÇKANAT
Alparslan TÜRKEŞ
Sıtkı ULAY
Ahmet YILDIZ
Muzaffer YURDAKULER

KISALTMALAR

AD	E. İnönü, Anılar ve Düşünceler
AH	H. R. Soyak, Atatürk'ten Hatıralar
AİU	N. Nadi, Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar
AMK	M. Doğan, Adnan Menderes'in Konuşmaları
ARM	S. Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes
ASD	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATN	G. Mc Ghee, Amerika-Türkiye-NATO-Ortadoğu
BAM	C. Bayar, Başvekilim Menderes
BMM	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
CBSD :	Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi ve H. Bila, CHP Tarihi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
ÇPD	Ç. Yetkin, II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçiş
ÇPK	Feroz-B.Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi
DAY	M. Toker, DP'nin Altın Yılları
DD	M. Toker, Demokrasiden Darbeye
DEM	Birand-Dündar, Demirkırat
DHİA	T. Z. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük
DP	Demokrat Parti ve C. Eroğul, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi
DPD	S. Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DYA	M. Toker, DP Yokuş Aşağı
GG	A. E. Yalman, Gördüklerim, Geçirdiklerim
HAT	H. Uran, Hatıralarım
HP	Hürriyet Partisi

İAD	Ş. S. Aydemir, İkinci Adam
İSD	İnönü'nün Söylev ve Demeçleri
LDP	E. Yavuzalp, Liderlerimiz ve Dış Politika
MD	Ş. S. Aydemir, Menderes'in Dramı
MMK	F. Sükan, Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları
MP	Millet Partisi ve M. Atabay, Çok Partili Dönemde Millet Partisi
MŞSD :	K. K. Kop, Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları
OŞD	N. Nadi, Olur Şey Değil
OYM	Tekin Erer, On Yılın Mücadelesi
PA	N. Nadi, Perde Aralığından
S.	Sayfa
SA	F. A. Barutçu, Siyasi Anılar
Sa	Sayı
TBD	A. Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi
TBMM :	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCH	Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri
TDP	M. Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti
TDT	K. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi
TPÇP	M. Toker, Tek Partiden Çok Partiye
TSA	İ. Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları
TSP	T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler
YMD	H. Tunçkanat, 27 Mayıs 1960 Devrimi
YMİ	A. F. Başgil, 27 Mayıs İhtilali
YMİA	B. Baykam, 27 Mayıs İlk Aşkımızdı
YDİ	A. H. Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü
YTİ	G. Jaeschke, Yeni Türkiye'de İslamiyet

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşivi

ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi

Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Adnan Menderes'in Konuşmaları. c. 1, Büyük Millet Meclisi'nde Konuşmaları, 20 Mayıs 1950-4 Mart 1954. Haz. Mustafa Doğan, İstanbul, 1957.

Ayın Tarihi. Yay. Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü

Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları. TBMM: 1950-1960. Haz. Dr. Faruk Sükan, 2. basım, Ankara, 1992.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953), Der: Özel Şahingiray, Ankara, 1954.

Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Milli Eğitimimiz, İstanbul, 1973.

Düstur, (1938-1960)

Feroz Ahmad - B. Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971),** Ankara, 1976.

Hürriyet Bildirgeleri. Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine, İstanbul, 1983.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, (1919-1946), c.1, Ankara, 1946.

İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), 3 c., Ankara, 1993.

Kop, Kadri Kemal, **Milli Şefin Söylev, Demeç ve Mesajları,** Ankara, 1945.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,** c.II, (1945-1990), Ankara, 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, (VI.-XI. Dönemler).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, I (1923-1960), Başbakanlık Yay. Ankara, 1978.

B) SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

T. C. Resmi Gazete

Ulus

Vatan

Zafer

C) BAŞLICA İNCELEMELER VE ANILAR

Ağaoğlu, Samet, **Arkadaşım Menderes,** İstanbul, 1967.

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri. Bir Soru,** İstanbul 1972.

Aktar, Yücel, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918),** İstanbul, 1990.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),** Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1992.

Albayrak, Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası,** İstanbul, 1973.

Arzık, Nimet, **Bitmeyen Kavga - İsmet İnönü,** Ankara, 1966.

Atabay, Mustafa, **Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 - 27 Ocak 1954),** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1991.

Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi, Toplu Çalışım, 17-18 Ocak 1981, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1981.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni - Dün, Bugün, Yarın,** 2 c., Ankara, 1971.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam,** 3 c., İstanbul, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı,** 5. basım, İstanbul, 1993.

Baban, Cihat, **Politika Galerisi,** İstanbul, 1970.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar** (1939-1954), İstanbul, 1977.

Başar, Ahmet Hamdi, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü,** Ankara, 1960.

Başgil, Ali Fuat, **Din ve Laiklik,** İstanbul, 1962.

Başgil, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri,** Çev. M.A. Sebük-İ.H. Akın, İstanbul, 1966.

Batur, Muhsin, **Anılar ve Görüşler,** İstanbul, 1985.

Bayar, Celal, **Başvekilim Menderes,** İstanbul, 1969.

Baykam, Bedri, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı,** Ankara, 1994.

Bekata, Hıfzı Oğuz, **Birinci Cumhuriyet Biterken,** Ankara, 1960.

Belen, Fahri, **Demokrasiden Diktatörlüğe,** İstanbul, 1960.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** Ankara, 1973.

Bila, Hikmet, **CHP Tarihi (1919-1979),** Ankara, 1979.

Birand, M. Ali - Can Dündar - Bülent Çaplı, **Demirkırat. Bir Partinin Doğuşu,** b. basım, İstanbul, 1999.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul, 1974.

Bozdağ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası (Atatürk - İnönü - Bayar Çekişmeleri),** İstanbul, 1972.

Bozkurt, Celal, **Siyaset Tarihimizde CHP (Dünü, Bugünü, İdeolojisi),** Ankara, 1968.

Burçak, Rıfkı Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950),** Olgaç Yay. 1979.

Davison, Roderic, **Turkey,** Prentice-Hall, 1968.

Değer, Emin, **CIA, Kontrgerilla ve Türkiye,** Ankara, 1977.

Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, (1933-1951),** İstanbul, 1995.

Dil Devrimi Üzerine, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1967.

Dilipak, Abdurrahman, **İnönü Dönemi,** İstanbul, 1989.

Dünyada ve Türkiye'de Laiklik Sempozyumu, 21 Aralık 1993, Kent-Koop, Ankara, 1994.

Eğitimde Laiklik, Türk Eğitim Derneği XIV. Eğitim Toplantısı, 29-30 Kasım 1990, Ankara (trz).

Erdemir, Sabahat, **Muhalefette İsmet İnönü. Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (1950-1960),** 3 c., İstanbul, 1956-1962.

Erer, Tekin, **10 Yılın Mücadelesi,** İstanbul, 1963.

Erkanlı, Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular. 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiyesi,** İstanbul, 1972.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi,** 2. basım, Ankara, 1990.

Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy,** Colorado, 1978.

Fersoy, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Menderes,** İstanbul, 1971.

Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii,** 2 c., İstanbul, 1965.

Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950),** İstanbul, 1982.

Günaltay, Şemseddin, **Hürriyet Mücadeleleri,** İstanbul, 1958.

Gürkan, Nilgün, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950),** İletişim Yay.

Işıklı, Alpaslan, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi,** Ankara, 1994.

İnönü, İsmet, **Hatıralar,** 2 c., 2. basım, Ankara, 1992.

İnönü, Erdal, **Anılar ve Düşünceler,** 1, İstanbul, 1996.

İpekçi, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,** İstanbul, 1968.

Jaeschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık,** Çev. Hayrullah Örs, Ankara, 1972.

Kabacalı, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi,** Ankara, 1994.

Kabasakal, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960),** İstanbul, 1991.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller),** İstanbul, 1967.

Koçaş, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a. c. I.**

Lewis, Geoffrey, **Turkey,** New York, 1965.

Loğoğlu, Faruk, **İsmet İnönü and The Making of Modern Turkey,** Ankara, 1997.

Mc Ghee, George, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu,** Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, 1992.

Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji,** 3. baskı, İstanbul, 1986.

Nadir Nadi, **Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar. Bir İflasın Kronolojisi, 1950-1960,** İstanbul, 1961.

Nadir Nadi, **Olur Şey Değil,** İstanbul, 1981.

Nadir Nadi, **Perde Aralığından,** 3. baskı, İstanbul, 1979.

Özakıncı, Cengiz, **Dünden Bugüne Türkiye'de Dil ve Din,** İstanbul, 1994.

Özdağ, Ümit, **Ordu ve Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri),** Ankara, 1991.

Özek, Çetin, **Türkiye'de Laiklik,** İstanbul, 1962.

Özek, Çetin, **Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü,** İstanbul, 1964.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım,** İstanbul, 1977.

Sinanoğlu, Suat, **Türk Hümanizmi,** Ankara, 1980.

Tahtakılıç, Ahmet, **Dönüşü Olmayan Yol,** Ankara, 1989.

Tarhanlı, İştar B., **Müslüman Toplum, 'Laik' Devlet (Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı),** İstanbul, 1994.

Timur, Taner, **Türk Devrimi. Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli,** Ankara, 1968.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP'nin Altın Yılları, (1950-1954),** 2. basım, Ankara, 1991.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP Yokuş Aşağı, (1954-1957),** 3. basım, Ankara, 1991.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Demokrasiden Darbeye, (1957-1960),** 2. basım, Ankara, 1992.

Tökin, M. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi,** İstanbul, 1965.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952),** 2 c., İstanbul, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,** Ankara, 1981.

Tunçkanat, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye),** İstanbul, 1996.

Turan, Şerafettin, **Atatürk ve Ulusal Dil,** Ankara, 1981.

Türkçe Kuran Okunmaz, (Ö. Nasuhi Bilmen - Basri Çantay - A. F. Başgil - İ. H. Danişmend - A. F. Yavuz - Ş. Güzelyazıcı) İstanbul, 1958.

Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 1998.

Uran, Hilmi, **Hatıralarım,** Ankara, 1959.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, IV (1945-1971),** İstanbul, 1971.

Yavuzalp, Ercüment, **Liderlerimiz ve Dış Politika,** Ankara, 1996.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945),** İstanbul, 1983.

Yetkin, Çetin, **"II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçişte Temeldeki Bozukluk", Atatürkçü Bilinç,** c. I, sa. 1 (Ocak 1994), s. 4-15.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri.** Ankara, 1995.

Yücekök, Ahmet, **Türkiye'de Din ve Siyaset,** 2. basım, İstanbul, 1976.

DİZİN

A

Abece, Abece devrimi: 40
ABD (Amerika Birleşik Devletleri): 24, 60, 52, 64-66, 87, 93, 124, 151, 155, 158, 161, 162, 164-167, 169-173
ABD Doları: 124, 155, 159
ABD misyonu: 171
ABD Senatosu: 171
ABD Yardımı: 14
ABD Yardım Heyeti: 215
Abdulillah, Emir: 168, 169
Abdülaziz, Sultan: 204
Abdülhamid II.: 204
Abdülmecid Halife: 51
Abdülmecid, Sultan: 204
Acar, Muhtar: 33
Acuner, Ekrem: 218, 281
Adakan, Enver: 119
Adalar sorunu: 128
Adalet: 24, 92, 234, 251, 258, 276
Adalet Bakanlığı: 26, 55, 78, 97, 125, 229
Adalet Komisyonu (BMM): 66, 109
Adana: 59, 121, 141, 155, 202
Adapazarı: 96
Ademhan, Y. Ziya: 110
Adıvar, Dr. Adnan: 46, 55, 140
Adıvar, Halide Edip: 24, 46
Adıyaman: 95, 96
Adli teminat: 100
Af, af yasası: 22, 30, 76, 147, 212, 278
Afferist: 79
Afganistan: 180
Afrika: 65
Afyon, Afyonkarahisar: 141, 157
Ağaoğlu, Samet: 14, 15, 17, 24, 40, 51, 70, 84, 85, 107, 121, 126, 128, 157, 163, 187, 213, 215, 218, 219, 229
Ağaoğlu, Süreyya: 219
Ahlak, ahlak anlayışı: 110, 146, 190 - terbiyesi: 52, 265
Ahmet et-Ticani: 53, 55
Ahmet Başçavuş: 219
Akademi: 72
Akalın, Muzaffer: 32, 37
Akaygen, Enis: 76, 81
Akça, Ertuğrul: 78, 81
Akdeniz: 161, 252
Ak Devrim: 28, 44, 138, 225
Akın gazetesi: 106, 107
Akis dergisi: 90, 101, 109-112, 121, 202
Akkoyunlu, Fazıl: 281
Aknoz, Orgnl. Nurettin: 177, 178
Akoğuz, Hakkı: 29, 42

Aksalur, İzzet: 29, 42
Akseki, Hamdi: 145
Aksoy, Muammer: 102
Aksoyoğlu, Refet: 281
Aksu, İrfan: 131
Akşam gazetesi: 224
Akşemsettinoğlu, Reşat: 197, 200
Akşit, Baha: 198
Akşit, Şevki: 67
Aktör: 85
Albayrak, Mustafa: 19
Aldoğan, Sadık: 76, 81, 114
Alican, Ekrem: 96, 121, 122, 160
Ali Suavi: 38, 39
Alişiroğlu, Osman: 96, 97, 114
Alle (Anıtkabir): 59
Alpiskender, Ferit: 27
Altay, Orgnl. Fahrettin: 88, 146
6-7 Eylül olayları: 99, 110, 116, 119, 121, 128, 129, 166, 173, 175-181, 205
Altın fiyatları: 160
Altın, stoku (rezervi): 21, 156, 160, 245
Altuğ, Kurtul: 110
Amasya: 157
Amblem: 123
Amerika: 24, 132, 161, 162
Amerikan Koleji (İzmir): 14
Amonyum fosfat: 152
Ana davalar: 34
Anadolu: 61, 118, 148, 170
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti: 254
Anafartalar: 273
Anayasa: 12, 18, 23, 24, 31, 34, 55, 66, 72, 74, 81, 84, 91, 100, 104, 113, 116, 122, 135, 139, 140, 143, 163, 173, 182, 184, 185, 199, 202, 206, 209, 221, 224, 225, 234, 250, 251, 269, 275
Anayasa değişikliği: 127
Anayasa dili: 36, 38, 45-50, 73
Anayasa Komisyonu (BMM): 45, 46, 48
Anayasa Mahkemesi: 72, 86, 89, 124, 131, 184, 192, 275
Anıl, Cemal: 66
Anit, Ekrem: 101, 199
Anıtkabir: 35, 58, 60, 61, 183, 272
Ankara: 23, 29, 50, 52-54, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 70, 71, 80, 86, 101, 102, 105, 106, 112, 115, 120, 133, 148, 149, 151, 164, 166-168, 170-172, 174, 177, 179, 180, 183-185, 187, 192, 195-197, 205-208, 211, 212, 214, 215, 220-224, 229, 278
Ankara Antlaşması: 154
Ankara Palas: 49
Ankara Radyosu: 208, 220, 221
Ankara Saray: 49
Ankara Sıkıyönetim K.: 177
Ankara Üniversitesi: 101, 102
Anket: 89
Ansay, Sabri Şakir: 144
Antalya: 83
Antalya gazetesi: 202
Antidemokratik hükümler, yasalar: 24, 75, 101, 114, 209, 212, 251, 279
Apaydın, Burhan: 86
Ara mahkemeler: 234
Ara seçimler: 31-33, 83, 113, 194
Arap, Araplar: 38, 162
Arap harfleri: 52
Arap ülkeleri: 161, 168
Arapça: 38, 47, 49, 139, 209

Arapça ezan: 20, 23, 38-44, 50, 139, 140
Araştırma Enstitüsü: 119, 235
Arat, Pertev: 111
Arcayürek, Cüneyt: 109
Arda, Orhan: 58
Ardıçoğlu, Nurettin: 78-81
Argun, Dilaver: 212
Argüç, Kor. Namık: 207 208, 212, 213
Arık, Remzi Oğuz: 71, 85, 89
Arjantin: 52, 73
Arman, Ülkü: 110
Arna, Fuat: 78, 81
Arnavutluk: 165, 166
Arnold, Gnl. (ABD): 215
Arpa üretimi: 152
Arsal, Sadri Maksudi: 43, 48, 55
Arslan heykelleri: 59
Arşövek: 174
Arvas, İbrahim: 194
Asena, Vacit: 199
Askeri darbe: 189
Askeri Şûra: 29
Askeri Mahkeme: 68, 73
Askeri Planlama Komisyonu: 168
Askeri yardım: 171, 172
Aslan, Hıdır: 85
Asliye Hukuk Mahkemesi: 223
Asya: 65, 162, 165
Asya, Arif Nihat: 68
Asya gribi: 132
Atadan, Makbule: 55
Atademir, Hamdi Ragıp: 101
Ataklı, Mucip: 222, 281
Atalay, Sırrı: 113, 132
Ataman, Sebati: 63, 136, 197
Atatürk: 13-15, 23, 28-30, 35, 37, 40, 43, 44, 46, 52-62, 65, 76, 88, 89, 118, 133, 140, 141, 146, 149, 161, 165, 173-175, 205, 225, 254, 271-273
Ay. bk. Gazi, M. Kemal
Atatürk aleyhinde işlenen suçlar: 35, 50, 53-57, 65, 140 hakkında kanun metni: 271
Atatürk Devrimleri: 47, 48, 50, 54, 68, 78, 94, 141, 148, 225
Atatürk evi (Selanik): 61, 175, 177, 181
Atatürk İlkeleri: 62, 78
Atatürk müzesi: 58, 61
Atatürk Orman Çiftliği (Ankara): 63, 155
Atatürk Üniversitesi (Erzurum): 61-63
Atatürkçülük: 23, 35, 224
Atay, Falih Rıfkı: 45, 49, 67, 88, 109, 111
"Atayı korumak": 54
Atılhan, Cevat Rıfat: 70
Atina: 183
Atlantik Paktı: 165
Atlantik Savunması: 165
Av tüfeği: 171
Avam Kamarası (İngiltere): 182
Averof, Evangelos: 184
Avrupa: 162 - topluluğu: 177-219
Avrupa İktisadi İşbirliği: 109
Avustralya: 167
Ayaklanma suçlaması: 32, 196, 197, 203, 211
Ayan, Halil: 17, 92, 229
Aybar, Raif: 121, 122
Aydemir, Şevket Süreyya: 15, 214, 220
Aydın: 14, 15, 41
Aygun, Kemal: 194

Ayin, ibadet: 257
Aynuksa, Nurettin: 73
Aytemiz, Abdullah: 141
Ayvalık: 52
Azınlık, azınlıklar: 174

B

Baban Cihat: 15
Babıâli: 205
Bağ: 53
Bağdad: 168, 169, 172
Bağdad Paktı: 36, 125, 128, 138, 165-169, 172, 189
Bağımsız aday: 133
Bağımsız Grup (CHP): 115
Bağımsız milletvekilleri: 31, 33, 90, 133, 144
Bağış: 124
Bağrıyanık dergisi: 68
Bahadır, Turan: 199
Bakanlar Konseyi (Bağdat Paktı): 168
Bakanlar Kurulu: 152, 153, 163, 254
Bakanlar Kurulu Kararnamesi: 97, 106, 144, 152
Bakanlık emrine alma: 95, 99-104, 114, 206
Bakanlıklar (Ankara): 133
Balıkesir: 73, 133, 158, 190
Balin, M. Ali: 181
Balkanlar: 166
Balkan Antantı, Paktı: 165-169, 174
Balkan memleketleri: 148, 204
Balkan Komiteciliği: 195
Balkan Savaşı: 205
Ball, Max: 155
Balta, Tahsin Bekir: 100
Balyoz: 53
Bandug Konferansı: 161
Banguoğlu, Tahsin: 47
Banka, bankalar: 79, 160
Baraj, barajlar: 36
Baraner, Reşat Fuat: 67
Barış Kulesi (Anıtkabir): 59
Barış Harekâtı (Kıbrıs): 185
Barışsevenler derneği: 66, 164
Barlas, Cemil Sait: 34, 90, 94, 114
Barut, Vahdettin: 66
Barutçu, Faik Ahmet: 13, 24, 42, 55, 75, 77, 90, 120, 155
Basın: 72, 75, 78, 87, 95, 105, 107, 108-112, 120, 147, 164, 171, 193, 197, 199, 202, 203, 269
Basın özgürlüğü: 72, 105, 113, 130, 135, 192, 277
Basın yasası: 22, 37, 87, 105, 107-112, 138
Basın-Yayın Genel Müdürlüğü: 135
Basın Yayın ve Turizm Vekâleti: 135, 136
Baskan, Ali Rıza: 78
Baston: 89
Başar, Ahmet Hamdi: 15, 86, 118, 119, 153, 181
Başbakan: 12, 15, 25-27, 33, 35, 40, 41, 51, 55, 57, 66-68, 74, 79, 80, 83, 91, 92, 96, 98, 99, 101, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 113, 121, 122, 125-127, 141-144, 147, 150, 151, 155, 157, 158, 161, 163, 165, 167, 175-177, 179-181, 188, 192, 194, 195, 202, 210, 211, 214, 216, 217, 219, 221, 223, 229, 254
Başbakan Yardımcısı: 16, 17, 26, 40, 51, 84, 92, 107, 136, 229
Başbakanlık: 41, 91, 125, 131
Başbakanlık Müsteşarı: 44

Başgil, Ali Fuat: 81, 129, 139, 146, 202, 206, 208-210, 218, 219
Başgöz, İlhan: 38, 67
Başkale (Van): 134
Başkomutanlık Savaşı: 60
Başman, Avni: 17, 83, 229
Baştan dergisi: 68
Baştımar, Dündar: 67, 68
Baştımar, Zeki: 67, 69
Başkut, Cevat Fehmi: 44
Baştuğ, İrfan: 218, 281
Batı Anadolu: 73
Batı bloku: 166
Batı Trakya: 174
Bâtıl inançlar: 145
Batman (Raman): 155
Batur, Alb. Muhsin: 222
Batur, Suphi: 81
Bayar, Celal: 11, 12, 15, 16, 29, 35, 40-42, 58, 60, 62, 69, 89, 93, 100, 102, 132, 135, 151, 155, 163, 164, 167, 171, 176, 177, 181, 188, 193-196, 200, 209, 210, 212-214, 213, 217-222
Bayezıd meydanı (İstanbul): 183, 205, 206
Bayındırlık Bakanlığı: 17, 229
Baykal, Rıfat: 218, 281
Bayramoğlu, Muhlis: 121, 122
Bayrak direği: 60
Bayur, Hikmet: 75-78, 88, 98, 144, 147
Beden eğitimi: 267
Bedii Faik: 109, 111, 223
Bekata, Hıfzı Oğuz: 90
Belçika: 205
Belediyeler: 31, 233, 276
Belediye seçimleri: 31, 32, 123, 200
Belen, Fahri: 17, 123, 229
Belge, Burhan: 184
Belger, Dr. Nihat R.: 97, 229
Belgrad: 167
Belli, Mihri: 67, 69
Benderlioğlu, Atıf: 207, 209
Benker, Nahit: 43
Berker, Şinasi Nahit: 110
Berkok, İsmail: 43
"Besleme" basın: 106, 107
Beşiri (Siirt): 154
555 K.: 214
Betil, Zihni: 34
Beyaz tren: 30
Beypazarı (Ankara): 195
Beyoğlu (İstanbul): 176
Beyrut: 64
Bez: 151
Biberoğlu, Kemal: 199
BBC (İngiliz): 73
Bilal, Habeşli: 38
Bilecik: 59, 150
Bilen, Ömer: 147
Bilge, Korgnl. Fazıl: 178
Bilge, Macit: 69
Bilge, Necip: 163
Bilgiç, Sait: 70, 71, 199
Bilgiser, R. Yesari: 81
Bilimsel özerklik: 65, 99, 124, 207
Binerbay, Dağıstan: 131
1950 af yasası: 30
1950 seçimleri: 11, 20, 24, 28, 29, 31-33, 40, 50, 75, 86, 92, 131, 134, 135, 218
1954 seçimleri: 77, 81, 83, 86-91, 93, 95, 114-118, 120, 131, 134, 156, 190
1957 seçimleri: 95, 114, 116, 117, 129-135, 147, 157, 186, 191
1946 seçimleri: 13, 94, 97, 105, 135

1935 seçimleri: 134
1939 seçimleri: 134
Bingöl: 50
Bingöl, Tuğgnl. İhsan: 177
Biniç (cüppe): 102
Birinci Dünya Savaşı: 149, 154
I. Ordu: 29, 222
Birleşik Amerika: 169, 171, 172, 252, 253
Birleşmiş Milletler: 66, 158, 161-164, 166, 170, 174, 175, 182, 183, 221, 252, 258, 280
Birleşmiş Muhalefet Cephesi: 129, 130
Birsel, Münir: 45
Bitlis:148
Bizim Sakarya gazetesi: 202
Bled (Yugoslavya): 166
Bloke: 124
Boğazlar: 170
Bolu: 75, 229
Bomba: 175, 178, 181
Bora, Aslan: 90
Bora, Hadi: 60
Boran, Behice: 66
Boran, Kâmil: 56, 147
Bornovalı, Lütfi: 81
Bosna: 26
Boyacıgiller, Abdurrahman: 78, 81
Boyar, Fevzi:147
Bozcaada: 53
Bozışık, Mehmet: 67, 69
Bölge Üniversitesi: 62
Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği (RCD): 170
Bölükbaşı, Osman: 24, 25, 28, 75-77, 80, 81, 85, 91, 95, 96, 113, 116, 117, 129, 134, 163, 194
Bronz: 60
Buğday fiyatları: 124 - üretimi: 152, 156
Bulgaristan: 165, 166
Burçak, Rıfkı Salim: 12, 216
Burdur: 134, 149
Burhan, Hafız: 39
Bursa: 70, 73, 113, 115, 147, 202, 229
Bürge, Dr. F. Şerafettin: 190
Bürokrasi: 37, 93, 97
Büst: 53, 271
Bütçe: 21, 26, 75, 82, 96, 101, 137, 144, 150, 160, 233, 239, 244-246, 263
Büyükbaş hayvan: 152
Büyük Cihad gazetesi: 69, 141
Büyük Doğu dergisi: 69, 70, 141, 149, 194
BMM (Büyük Millet Meclisi): 73, 84, 86, 117, 139, 163, 189, 190, 194, 200, 243, 272

C

Cain, Harry: 164
Cami: 40, 52, 63, 132
Cebesoy, Ali Fuat: 11, 88
Celal Bayar Lisesi: 174
Celal Zühtü: 67
Celali isyanları: 204
Cemaatler: 25, 75, 140, 182, 256
Cemaat Meclisleri (Kıbrıs): 184
Cemal Refik: 47
Cenkci, Beyhan: 110
CENTO: 36, 169, 170, 221, 280
Cezaevi: 112, 114
Ceza hukuku: 22
Ceza yasası: 22, 37, 39, 43, 55, 66-68, 80, 81, 108, 119, 147, 251

Cihat: 79
Coşar, Ö. Sami: 218
Coşkun, Orgnl. Salih: 213
Cumhurbaşkanı: 11-13, 29, 35, 37, 58, 60, 62, 69, 89, 91, 93, 102, 116, 124, 126, 130-132, 135, 151, 155, 163, 164, 167, 171, 176, 177, 184, 193, 200, 210, 212-214, 217, 221, 223, 255, 278
Cumhurbaşkanı seçimi: 13
Cumhurbaşkanı Yardımcısı (Kıbrıs): 184
Cumhurbaşkanı yemini: 13
Cumhurbaşkanlığı: 11, 41, 106, 221
Cumhurbaşkanlığı-Parti başkanlığı: 11
Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı: 195, 220
Cumhuriyet: 19, 25, 37, 38, 77, 79, 84, 106, 169, 230, 254, 272
Cumhuriyet gazetesi: 44, 104, 107, 122, 139, 144, 188
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi): 15-20, 22, 24, 25, 28, 29, 31-34, 37, 38, 40-43, 49, 51, 54, 56, 58, 61, 67, 68, 71-75, 77-95, 97, 98, 100, 101, 103, 105, 107-109, 113, 115-117, 120, 123, 124, 129-136, 140, 152, 154-156, 159, 163, 175, 186, 189-199, 201-203, 205-207, 218, 219, 248, 269, 270
CHP IX. Kurultay bildirisi: 269, 270
CHP Genel Başkanlığı: 91, 210
CHP Genel Başkan Vekilliği: 13, 42
CHP Genel Sekreterliği: 32, 51, 73, 113, 194
CHP kurultayları: 129, 130, 191
CHP malları: 37, 50, 72, 74, 82-86, 108
CHP Meclis Grubu: 13, 25, 42, 45, 82, 84, 90, 199
CHP Meclis Grup Başkanlığı, Başkan Vekilliği: 13, 42
CHP Müstakil Grubu: 115
CHP XIV. Kurultayı: 191
CHP Parti Divanı: 94
CHP Programı: 34, 253-268
CHP Tüzüğü: 34, 44, 45
Cumhuriyet Kulesi (Anıtkabir): 59, 61
Cumhuriyetçi Parti: 119
Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP): 81, 88-91, 93, 95, 96, 113, 114, 118, 123, 129, 130, 191
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi: 188, 191, 194
Cumhuriyetçilik: 255
Cüppe: 102, 216, 217

Ç

Çağdaşlık: 186
Çağlar, Süleyman: 101
Çakırbeyli Çiftliği: 14
Çakmak, Fevzi: 52, 218
Çalap: 39
Çalışma Bakanlığı: 115, 229, 250
Çamur dergisi: 68
Çan: 38
Çanakkale: 71, 134, 194
Çankaya (Ankara): 30, 38, 209, 210, 214, 217, 220, 221
Çarık: 151
Çarıklı Erkânıharp dergisi: 68
Çarşaf: 52
Çatalağzı santrali: 157
Çavuşoğlu, Muammer: 180

Çek pavyonu (İzmir): 69
Çekoslovakya: 69
Çelebi, Emanullah: 281
Çelenk: 76
Çelikbaş, Fethi: 120-122, 134, 153
Çerman, Osman Nuri: 145-147
Çetiner, Bnb. Selahattin: 195
Çiçekdağ, Osman Şevki: 97, 125
Çiftçi: 22, 151
Çiftçiyi topraklandırma yasası: 15, 22
Çiftlik: 14, 63
Çimento: 38 - üretimi: 152, 157, 158
Çok partili düzen, sistem, yaşam: 39, 73, 81, 138, 149, 166, 218
Çolak, Şadi: 60
Çubuk Barajı (Ankara): 174
Çukurova: 115

D

Dallı, Ahmet: 195
Damar, Arif: 67
Danışma Meclisi (Balkan Antantı): 166
Danıştay: 98, 180
Darağacı: 74
D'Artagnan: 51
Darülfünun: 204, 205
De Gaulle rejimi: 190
Dekan: 62, 101, 131, 224
Demir fiyatları: 158
Demirağ, Nuri: 52, 88
Demirelli, Fuat Hulusi: 55
Demir kafes: 52
Demirkan, Abdülkadir: 67, 69
Demirkapı barajı: 214
Demiryolları: 18, 22, 25, 27, 36, 152, 236, 240, 244
Demokles: 82
Demokrasi: 22, 24, 33, 37, 51, 52, 81, 89, 92, 98, 101, 103, 105, 109, 112, 116, 117, 118, 122, 136, 141, 186, 190, 191, 197, 200, 203, 208, 224, 225, 230, 250, 251, 255, 269
Demokrasiyi koruma kanunu: 66
DP (Demokrat Parti) 11-13, 16, 25-43, 46, 47, 50-52, 54, 55, 58, 61-66, 68-72, 75, 77-100, 102-121, 123, 124, 128-142, 147-153, 155-164, 166, 171, 173, 174, 181, 186-191, 193-195, 197-203, 208, 210, 212, 214, 216-220, 223, 224, 243, 245, 250
DP Genel Başkanlığı: 11, 13, 16, 42, 93, 123, 191
DP Genel Yönetim Kurulu: 13, 34, 42, 123, 215
DP Meclis Grubu: 11, 19, 20, 25, 26, 31, 40, 43, 68, 79, 80, 83, 86, 99, 102, 117, 118, 120, 121, 123-125, 127 128, 135, 143, 163, 180, 187, 189, 197, 199, 206, 207
DP Grup Başkan Vekilliği: 123, 127
DP kongreleri: 11, 13, 15, 16, 33, 34, 122, 131, 142, 144
DP Programı: 15, 27, 28, 45, 118, 230-242, 247
DP Tüzüğü: 13, 42
Demokrat İzmir gazetesi: 193, 202
Demokratik: 56, 57, 72, 92, 101, 105, 123, 131, 199, 254
Demokratlar: 16, 23-25, 31, 32, 42, 47, 54, 133, 187, 194
Deniz yolları: 27, 36, 152, 241, 244
Denktaş, Rauf: 184
Derebeylik: 86

Derman, M. Ali: 81
Derviş Vahdeti: 108
Devalüasyon: 159
Devlet Bakanı, Bakanlığı: 16, 17, 110, 120, 125, 229
Devlet Başkanlığı: 12, 26, 31
Devlet İktisadi Kuruluşları: 18, 25
Devlet işletmeleri: 21
Devlet-Parti Başkanlığı: 11
Devletçi: 254
Devletçilik: 18, 21, 24, 25, 28, 34, 35, 94, 123, 150, 232, 237, 256
Devr-i sâbık: 22, 33, 250
Devrim, devrimler: 14, 19, 22, 23, 29, 34, 35, 40, 43, 46, 50, 53 54, 57, 62, 65, 69, 75, 76, 138-141, 225, 257, 266
Devrim ilkeleri: 88
Devrim Enstitüsü: 267
Devrim Tarihi: 82
Devrimci: 254
Devrimcilik: 19, 47, 76, 257
Deymer, Şefik Hüsnü: 67, 69
Dış alımlar: 156
Dış borç (kredi): 37, 159, 160
Dış ödemeler: 93
Dış satım: 124, 151, 158
Dış ticaret: 124, 156, 158, 245
Dışişleri Bakanı, Bakanlığı: 17, 92, 125, 128, 153, 155, 162, 173, 175, 176, 178, 184, 209, 229
Dikmen, Tekin İleri: 78
Diktatör, diktatörlük: 16, 24, 31, 73, 74, 80, 116, 181, 202, 206, 222
Dilekçe Komisyonu (BMM): 14
Dil, dil çalışmaları: 19, 20, 38, 45, 47-50, 255
Dil Devrimi: 20, 50
Dil Kurultayı: 46
Dilmen, İbrahim Necmi: 45
Dilmen, Tevfik: 67
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF): 103, 174, 205
Din: 18, 20, 141, 146, 148, 231
Din adamları: 139, 231
Din dersi, dersleri: 23, 36, 100, 138-140, 143-145
Din-devlet işleri, ilişkileri: 18, 23, 139, 144, 146
Din eğitimi: 138-140, 143-145
Din hürriyeti: 18, 75, 231
Din öğretimi: 19, 36, 140-231
Din özgürlüğü: 140, 146
Din-siyaset ilişkisi: 23, 53, 54, 73, 77, 142, 150, 232, 257, 276
Din sömürücülüğü: 212, 279
Din ve vicdan özgürlüğü: 23, 25, 40, 138, 139, 275
Dinci akımlar: 69, 134, 142, 147, 148
Dincilik: 81
Dinamit: 192
Dinar Sesi gazetesi: 202
Dinçer, Selami: 199
Dini Islah Bildirisi: 39
"Dinin Kalkınması": 146
Dinsel öğretim: 18, 87
Diyanet İşleri Başkanı, Başkanlığı: 39, 44, 75, 143, 148
Diyarbakır: 20, 61, 62, 135
Doğan, Zeki: 29, 89
Doğru Söz dergisi: 141
Doğrul, Ömer Rıza: 39
Doğu: 148
Doğu Anadolu: 24, 25, 61, 134
Doğu Bloku: 168
Doğu Üniversitesi: 61
Doğum yardımı: 268

Dokunulmazlık (Milletvekili): 108, 109, 114, 115, 192
9 Subay olayı: 189
Dolar: 124, 155, 159
Dolaylı - dolaysız vergiler: 264
Dolmabahçe (İstanbul): 58
Dost (Nurculuk): 149
Dostluk ve İşbirliği Antlaşması: 166
Dönme, dönmeler: 79
4 Ağustos kararları: 158, 159, 189
Dörtlü önerge (takrir): 15
Döviz: 124, 155, 160, 237, 245
Döviz Komitesi: 125, 128
Dua: 76
Dulles, J. Foster: 167, 168
Dura, Hilmi: 199
Dükkân: 177
Dülger, Bahadır: 197, 199
Düşünsel, Feridun Fikri: 45
Dünya gazetesi: 109, 111, 202, 223

E

Ecevit, Bülent: 47, 223
Edirne: 229
Edebiyat: 48
Egemenlik: 104
Eğitim: 72
Ehl-i salib (Haçlı): 191
Eisenhower: 171
Eker, Yusuf Ziya: 71
Ekinci, Mustafa: 20, 121, 122
Ekmek: 158
Ekonomi: 19, 21, 22, 25, 36, 37, 87, 94, 104, 118, 121, 125, 131, 135, 150, 158, 159, 189, 259
Ekonomi-Ticaret Bakanlığı: 26, 125, 135, 153, 229
Ekonomik bunalım, sıkıntılar: 111, 115, 120, 124, 125, 127, 156, 158, 160, 186
Ekonomik İşbirliği Komisyonu: 168
Ekonomik kalkınma: 137, 157, 235
Ekonomik önlemler: 127, 149
Ekonomik serbestlik: 150
Elazığ: 20, 37, 40, 61, 157
Elizabeth (Kraliçe): 171
Emeç, Selim Ragıp: 218
Emekli Sandığı: 98, 103
Emekliye ayırma: 93, 95, 97-100
Emeksiz, Turan: 206
Emirdağ (Afyon): 80, 141, 148, 149
Eminönü (İstanbul): 113, 121, 205
Emlak Bankası: 179, 265
Emniyet Müdürü: 178, 180, 181, 212, 278
Endik, Süreyya: 71
Endüstri: 36, 152, 262
Enerji sorunu: 36, 153, 154, 236
Enflasyon: 260
Engin, Oktay: 181
Enosis: 173-175, 182, 185
Enstitü: 72
Envestisman: 21, 246
Er, Ahmet: 281
Erdelhun, Rüştü: 211, 215, 217
Erdoğan, Sefer: 200
Erensoy, Tuğgnl. Nedim: 178
Erer, Tekin: 106
Ergin, Feridun: 121, 122
Ergin, Kemal: 67
Ergin, Şemi: 123, 208
Erim, Nihat: 33, 42, 51, 90, 100, 109, 110, 140
Eriş, Alaattin: 178, 181

Erkanlı, Orhan: 218, 281
Erkaya, A. Cihan: 69
Erkin, Feridun Cemal: 164
Ermeniler: 179
Eroğul, Cem: 108, 133, 202
Ersü, Vehbi: 281
Ertekin (Menderes): 15
Erzincan: 157
Erzurum: 61-63, 157, 222
Esen, Bülent Nuri: 100, 101
Esenboğa (Ankara): 192
Esin, Numan: 218, 281
Eski Dünya: 166
Eskipazar: 59
Eskişehir: 157, 158, 202, 210, 215, 216, 221, 222, 229
Eşek: 151
Eşek gazetesi: 68
Eşitlik: 71
Et fiyatları: 157, 158
Ete, Muhlis: 229
Ethem Bey: 14
Etibank: 179
Etimesgut (Ankara): 215
Etnografya Müzesi (Ankara): 13, 58, 60
Evita Peron: 52
Evliya: 149
Evrenol, Hilmi Malik: 145, 146
Evrim, evrimcilik: 146
Eyüpoğlu, C. Reşit: 43, 155
Eyyub-i Ensari: 150
Ezan: 20, 35, 38, 39, 41-44, 77, 139

F

Falcı: 54
Farsça: 41, 47, 49
Faşist, faşist örgüt: 67
Fatih Mehmet: 55
Faysal (Irak Kralı): 167, 169
Fedailer Cemiyeti: 204
Felek, Burhan: 26
Felsefe terimleri: 49
Fen Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi: 62
Fenik, Mümtaz Faik: 40, 51, 105
Fes: 41, 52
Feschini: 58
Fetih gazetesi: 69, 141
Fevzioğlu, Turhan: 101-103, 131
Fikir Kulübü: 103
Fiyatlar, fiyat artışları: 111, 124, 127, 156, 158
Florya: 176
Forum gazetesi: 103, 104
France Presse Ajansı: 153
Fransa: 16, 23, 24, 143, 144, 154, 171, 190, 252
Fransa Büyükelçisi: 50, 54, 70, 148, 149, 167
Fransız, Fransızlar: 50, 161, 252
Frederika (Yunan Kraliçesi): 174
Fuar (İzmir): 176

G

Galatasaray (İstanbul): 205
Galip Hoca (Bayar): 35
Garan, Vedat: 178
Garnier, J.P. (Fransız Büyükelçisi): 148
Gazi, G. M. Kemal:
Ay. bk. Atatürk, M. Kemal
Gaziantep: 40, 110, 114,134
Gazyağı: 151

Gece öğretimi: 266
Geçici Kabir (Etnografya Müzesi): 13, 76
Gedik, Namık: 92, 136, 176, 178, 180, 193, 194, 214
Gelir vergisi: 247
Gençliğe Sesleniş: 59
Gençlik dergisi: 68
Genel af: 30
Genel Kurmay Başkanı, Başkanlığı: 29, 88, 97, 211-213, 217
Genel nüfus sayımı: 157
Genel seçim: 22, 89, 113, 117, 130
Genel Sekreter: Birleşmiş Milletler: 162 - NATO: 183
Gensoru: 125
Gerçek gazetesi: 68
Gericilik: 272
Giray, Fethi: 110
Giresun: 114, 134
Giriş yolu (Alle Anıtkabir): 59
Giritli, İsmet: 224
Gizli komite: 218
Gökay, Fahrettin Kerim: 176, 180, 181
Gökçe, Enver: 67
Göktürk, Hüseyin Avni: 102
Göle, Turgut: 98, 210
Görüşler dergisi: 186
Gövsa, İbrahim Alaattin: 45
Göztepe (İstanbul): 194
Grev hakkı: 22, 115, 116, 124, 125 131, 231, 250
Gübre: 152
Güç birliği: 116, 117, 129, 130, 191
Gülek, Kasım: 32, 33, 73, 113, 194
Gümrük: 154, 248, 264
Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (G. ve Tekel): 120, 229
Gümüşpala, Orgnl. Ragıp: 222
Günaltay, Şemsettin: 30, 42, 86, 90, 91, 107
Gündeş, Kâmil: 216
Güneş, Turan: 121, 122
Güney Afrika: 167
Güneydoğu Anadolu: 134
Güney Kore: 162, 163, 201
Güntekin, Reşat Nuri: 45
Güreli, Enver: 121-123
Gürkan, Ahmet: 43
Gürler, Şahap: 29, 42, 89
Gürman, A. Nafiz: 29, 42
Gürsel, Cemal: 44, 177, 212, 213, 218, 222-224 Mektubu: 278, 279
Gürsoytrak, Suphi: 281
Güvenoyu: 25, 26, 28, 29, 126-128, 153, 180
Güvenlik Konseyi (Birleşmiş Milletler): 162, 163
Güzel sanatlar: 72, 235, 267, 276
Güzel Sanatlar Fakültesi: 62

H

Hacıağa: 152
Hacıbayram Camii (Ankara): 69, 76
Hacı Ali Paşa (Tireli): 14
Haçlı, Haçlılar: 191
Hadımlı, Kemal: 176, 181, 193
Hakkaniyet dergisi: 146
Halı: 59
Halife, Halifelik: 60, 79, 141, 143, 147, 273
Halilülrahman (Urfa): 149
Halkçı: 254
Halkçılık: 232, 255

Halkevleri: 32, 36, 50, 51, 72, 73, 75, 82, 267
Halk idaresi: 89
Halk müziği: 267
Halk odaları: 82, 267
Halkoyu: 23
Halk oyunları: 267
Halvetilik: 53
Haramilik: 204
Harbiye: 204
Hardouin, J.T. Saint (Fransız Büyükelçisi): 50, 54, 70
Harp Akademileri: 218
Harp ceridesi: 211
Harp Okulu: 204, 214, 215, 219-222
Harp mitingi: 205
Hars: 48
Hatay: 123
Hatipoğlu, Şevket Raşit: 90
Havaalanı: 215, 222
Hava Eğitim Tugayı (Eskişehir): 222
Hava Harp Okulu: 215
Hava Kuvvetleri Komutanlığı: 29
Hava taşımacılığı: 241, 263
Hayat pahalılığı: 125, 158, 189, 237
Hayırlıoğlu (Diyanet İşleri Başkanı): 143, 147
Hayvan vergisi: 131
Hayvancılık: 62, 152, 238, 261
Hazer, Mehmet: 180
Hazine: 32, 63, 74, 82, 106, 108, 160, 188
Hekimoğlu, Müşerref: 224
Helikopter: 211
Heykel: 52, 53, 60, 140, 271
Hıristiyan: 38, 52, 145
Hibe: 172
Hidroelektrik santralleri: 158, 214
Hilafet: 126, 143, 148
Hilton Oteli (İstanbul): 211
Hilton (Ankara cezaevi): 112
Himmetdede İstasyonu (Kayseri): 195
Hindistan: 158, 168
Hitit sanatı: 59
Hitler, Adolf: 47
Hizip, hizipçilik:122
Hollanda: 158
Hukuk: 84, 86, 101, 102, 188
Hukuk devleti: 27, 86, 130, 136, 159, 200
Hukuk eşitliği: 230
Hukuk Fakültesi (Ankara): 14, 53, 100 - İstanbul: 104, 224,
Hususi mahkeme: 206, 207
Hususi teşebbüs: 245-247
Hücre teşkilatı: 198
Hücum Sesi gazetesi: 68
Hükümet: 12, 13, 16, 20, 54, 55, 58, 77, 79, 91, 95, 101, 105, 106, 108, 110, 125-128, 135, 157, 163, 170, 178, 181, 189, 195, 198, 201, 207, 210, 214, 215, 224, 225, 243
Hükümet programı: 16-28, 40, 67, 91-93, 98, 126-128, 135-139, 145, 150, 157, 158, 161, 162, 169, 170, 180, 186, 243-253
Hür Adam gazetesi: 69
Hürriyet davası, kavramı: 15, 18, 27, 71, 73, 102, 119, 130, 206, 216, 255, 279
Hürriyet Andı (Misakı): 129-130
Hürriyet Kulesi (Anıtkabir): 59
Hürriyet Partisi: 37, 113, 115-119, 123-124, 128-134, 191
Hürriyet ve İtilaf Partisi: 18
Hürriyet Cephesi: 118, 119

I - İ

IMF: 159
Irak: 125, 165, 167-169, 189, 190
Irak petrolleri: 154
Irk: 231, 276
Irkçılık: 20, 252
Irmak, Sadi: 29
Isparta: 80, 131, 149
Işlak, Cemal: 81
İbadet: 143, 146
İbret gazetesi: 68
İç borçlar: 160
İçel: 12
İçişleri Bakanı, Bakanlığı: 26, 92, 107, 176, 178, 180, 193, 194, 211, 213, 214, 224, 229
İç savaş: 217
İçtihat: 146
İçtihadı birleştirme kararı: 120, 121
İçtimai adalet: 230, 241
İç tüzük (TBMM): 45, 46, 104, 115, 198, 200
İdare-i Maslahat gazetesi: 68
İdari muhtariyet: 235, 276
İğriboz, Nihat: 26, 229
İhracat: 158, 261
İhtikâr: 111, 127
İhtilal bildirileri: 220, 221, 223 - suçlaması: 122, 189, 190, 199, 207, 211, 218, 219
İhtilal komitesi: 217, 220
İhvan-ı Müslimin: 70
İkili anlaşmalar: 37, 162, 170, 172, 173
"İkinci Adam": 15
İkinci Dünya Savaşı: 135, 150, 152, 158, 161, 165, 166, 173
İkinci Meclis: 116, 123, 131, 192
İkinci Meşrutiyet: 204
İkinci Viyana kuşatması: 60
İktisat Bakanlığı: 128, 135
İktisat Fakültesi: 104.
İktisadi devlet teşekkülleri: 131, 137, 227, 244, 247
İl Genel Meclisi: 233
İl Seçim Kurulu: 135
İlahiyat Fakültesi: 19, 23, 26, 39, 41, 138,144, 145, 232
İleri, Tevfik: 49, 52, 67, 104, 123, 127, 136, 145, 229
İletişim-Müdahale ve Mücadele Komisyonu: 168
İlham: 146
İlk Hedefler Bildirisi: 191
İlkokul: 143
İlköğretim: 235, 266
İlmi muhtariyet: 235
İmam: 149
İmam-hatip kursları: 145
İmam-Hatip okulları: 138, 140, 145
İmar ve İskân Bakanlığı: 135, 136
İnal, Şekip: 123
İnce demokrasi: 93, 94
İnce, Hamit Şevket: 15
İnce, Refik Şevket: 17, 26, 163, 229
İngiliz, İngilizler: 73, 161, 167, 182, 252
İngiliz Uluslar Topluluğu: 26
İngilizce: 64
İngiltere: 24, 154, 164, 165, 167, 168-175, 182-184
İnkılap, inkılaplar: 14, 41, 46, 57, 76-78, 79, 223, 225, 250
İnkılap Kulesi (Anıtkabir): 59, 61
İnkılapçılık: 19, 232, 273
İnönü, İsmet: 11-13, 15, 28-31, 37-39, 42, 51, 52, 55, 73, 74, 77,

82-86, 90, 91, 94, 95, 106, 107, 109, 111, 114, 116, 120, 123, 131, 132, 136, 138, 150, 163, 178, 191-197, 199, 201, 206, 210, 218, 219, 223
İnönü Armağanı: 46
Ay. bk. Milli Şef
İnönü, Ömer: 30, 72
İnsan Hakları prensipleri: 221, 231
İntihar: 221
İpekçi, Abdi: 187, 218
İran: 53, 165, 167, 170, 172
İrşadi, M. Emin: 69
İrtica: 23, 24, 40, 41, 52, 70, 77, 78, 111, 141, 142, 144, 252
İslam, İslamiyet: 69, 145, 148
İslam Bloku: 167
İslam dünyası: 38
İslamcı: 69
"İslam Dini. Aydın Gençler İçin": 146
İslamiyet gazetesi: 69, 141
İspat hakkı: 99, 109, 116, 119-123, 127, 129, 131, 132
İsrail: 161
İstanbul: 29, 30, 38, 52, 57, 61, 67, 80, 86, 88, 102, 104, 106, 113, 117, 118, 132, 145, 149, 158, 166, 176-181, 183, 192-194, 205, 207, 208, 210-212, 214, 218, 222, 229, 278
İstanbul Belediyesi: 179, 188, 211
İstanbul Ekspres gazetesi: 175, 176
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı: 177, 178
İstanbul Teknik Üniversitesi: 101
İstanbul Üniversitesi: 101
İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı: 136
İsteğe bağlı din dersi: 139
İstibdad: 204, 272
İstifçilik: 124
İstiklal Kulesi (Anıtkabir): 59
İstiklal Mahkemeleri: 149, 202
İstikrar programı: 159
İstikraz: 240, 244
İsviçre: 98, 143
İsyan: 207, 211, 219
İşbirliği anlaşması: 172
İşçi sendikaları: 115, 231
İşçi-Çiftçi Partisi: 31
İşçi Sendikaları Konfederasyonu: 115
İşletmeler Bakanı: 126, 128, 229
İtalya: 165, 173
İthalat: 156
İtilaf devletleri: 149
İttihat ve Terakki Partisi: 52, 204, 205
İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti: 148
İzmir: 14, 51, 73, 74, 80, 88, 125, 176-181, 190, 193, 205, 213, 222, 229
İzmir Fuarı: 69, 88
İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı: 177

J

Japonya: 158, 165
Jurnal, jurnalci: 211

K

Kabartma: 59, 60
Kâbe: 190
Kabibay, Orhan: 218, 281
Kâbil: 180

Kabine: 15-17, 19, 26, 27, 29, 50, 91, 120, 125, 129, 135, 136, 153, 180, 210, 212, 224, 229, 278
Kabotaj: 241, 263
Kaçar, Saadet: 81
Kadıköy (İstanbul): 177
Kadiri tarikatı: 147
Kadınhan (Konya): 52
Kadın milletvekili sayısı: 134
Kadro kaldırma: 103
Kâfirlik: 147
Kâğıt fiyatları: 158
Kahire: 70, 167
Kalafat, Emin: 43, 92, 120, 136, 210
Kalkınma: 136, 151
Kâmil Paşa: 205
Kamulaştırma: 259, 260
Kanada: 165
Kansu, Şevket Aziz: 100
Kanun önünde eşitlik: 255
Kapani, Münci: 102
Kapitalist: 21, 244
Kapitülasyon: 171
Kaplan, Kadri: 281
Kaplan Mustafa: 218
Karaborsa: 124, 127, 156-158
Karabük: 157
Kara cüppeli: 216, 217
Karadeniz: 73, 113
Karadeniz Teknik Üniversitesi: 61, 63, 64
Karaköy (İstanbul): 176
Kara Kuvvetleri Komutanı: 212, 222
Karaman, Suphi: 218, 281
Karamanlis: 184
Karan, Muzaffer: 281
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü: 17, 31, 51, 113, 116, 120-123, 129, 229
Karasan, Mehmet: 144
Katalfalk: 60
Karavelioğlu, Kâmil: 281
Karayolları: 22, 27, 36, 152, 240
Kardeş (Nurculuk): 149
Karma liste: 116, 117
Kâr payı: 153
Kars: 12
Kastamonu: 134, 149
Katolik: 147
Kavas: 181
Kavuncu, Osman: 197
Kaya, Şükrü: 107
Kayalar, Mazlum: 197, 198
Kayalıbay, Muzaffer: 30
Kaynak, Sadettin: 39
Kayseri: 70, 132, 134, 141, 195, 212, 278
Kaza birliği: 234
Kemer barajı: 158
Kentli, Mustafa: 76-79
Kıbrıs: 138, 162, 173-175, 178, 179, 181-185, 192
Kıbrıs saati (radyo): 183
Kıbrıs Türktür Derneği: 175, 178, 179 - Partisi: 182
Kılıç: 59
Kılıçlıoğlu, Safa: 110
Kınama cezası: 96
Kırat: 210
Kıray, Mübeccel: 67
Kırdar, Dr.Lütfi: 88, 136
Kırıkkale: 157
Kırıkoğlu, Kâmil: 114
Kırmızı oy: 27
Kırşehir: 53, 57, 91, 95-97, 114, 117, 134, 140, 187
Kısakürek, Necip Fazıl: 70, 141, 149, 194

Kıyama teşvik: 32, 83
Kızılay: 179
Kızılay meydanı (Ankara): 133, 206, 210, 214
Kızıl Çin: 161
Kızıllar: 66
Kilise: 147, 176, 177
Kim dergisi: 202
Kirişçioğlu, Nusret: 199
Kişmir, Celalettin: 47, 48
KİT: 18
Kocatürk, Vasfi Mahir: 48
Koçaş, Sadi: 218
Kolektif Sözleşme: 264
Koman, İlhan: 60
Komplo: 189
Komünist, komünistlik: 52, 66-68, 101, 110, 119, 137, 139, 162, 166, 172, 174, 178, 192, 211
Komünizm: 28, 66, 68
Komünizmle mücadele: 65, 69, 87, 137, 141
Komünizmle Mücadele gazetesi: 70
Konak (İzmir): 73
Konferans: 175
Konfederasyon: 115
Kongre: 75-78, 121, 122, 131, 142, 193-195
Konservatuvar: 235
Konsolosluk: 176, 177, 179
Kontenjan: 88
Konya: 52, 134, 150, 157
Kooperatifler: 238, 256, 259, 260, 265
Koordinasyon Bakanlığı: 135, 136
Koraltan, Refik: 11, 13, 91, 123, 126, 135, 209
Kore: 31, 50, 88, 158 - Savaşı: 66, 72, 87, 161, 163-165, 170, 223
Kosova, Celal (Komiser): 193, 194
Kozmopolit: 79
Kök, Enver: 81
Köksal, Osman: 195, 218, 220, 221, 281
Kömür fiyatları: 158
Köni, Osman Nuri: 75, 76
Köprülü, Fuat: 12, 17, 40, 46, 55, 75, 92, 117, 120, 121, 131, 133, 153, 155, 162, 167, 176-178, 181, 229
Köprülü, Orhan: 117
Köseoğlu, Münir: 281
Köy: 275-277
Köy Enstitüleri: 267
Köy okulları: 27
Köy yolları: 27, 249
Köymen, Hulusi: 11, 13, 26, 229
Kredi: 124, 127, 158, 159, 249, 260
Kruger, Johannes: 58
Kubalı, Hüseyin Naili: 104, 114, 202, 206, 224
Kudret gazetesi: 12, 78
Kukla: 217
Kule (Anıtkabir): 59
Kuleli vakası: 204
Kunoş: 39
Kunuri savaşı (Kore): 164
Kuran: 39, 44, 69, 139, 146, 148
Kuran kursu: 140
Kurşun: 70
Kurtbek, Seyfi: 17, 26, 29, 42, 121, 229
Kurtuluş Savaşı: 35, 76, 140, 141, 157, 173, 202, 254, 266
Kurucu Meclis: 116
Kurultay: 128, 130, 191
Kuru Sıkı gazetesi: 68
Kuşcu, Kemal: 146

Kuşcu, Samet: 189, 219
Kuvvetler ayrılığı – K. birliği: 81, 250, 254
Kuyaş, Orgnl. Suat: 196
Kuytak, Fikret: 281
Kuzey Atlantik Paktı: 165
Kuzey çizgisi: 167
Kuzey Kore: 161, 163
Kuzey yıldızı: 164
Küçük, Dr. Fazıl: 182, 184
Küçük, Sami: 218, 220, 281
Küçük Amerika: 158
Küfrevi, Kasım: 49, 121, 122
Kültür: 48, 72, 255, 275
Kültür birliği: 231
Kültür merkezi (ABD): 172
Kültürel işbirliği: 232
Kürdistan: 67
Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti: 149
Kürtçülük: 149
Kürtler: 149
Kütahya: 222
Kütüphane: 72, 235, 276

L

Lahit: 59
Laik: 41, 54, 87, 140, 147, 254
Laik eğitim: 23
Laiklik: 18, 20, 23, 24, 28, 34, 35, 39, 41, 43, 52, 53, 72, 81, 87, 90, 94, 100, 138, 139, 141, 143, 145, 146, 186, 231, 257, 275, 276
Latin harfleri: 77, 148
Lazistan: 67
Lenin, V.L.: 67
Lescuyer, Jean (Fransa B. elçisi): 16
Levent, Agâh Sırrı: 45
Liberal ekonomi: 21, 26, 34, 35, 123
Liberalizm: 28
Lie, Trgve: 162
Liman, limanlar: 241, 263 - başkanlığı: 118
Lizbon: 165, 171
Londra uçak kazası: 149, 169, 175, 182, 184, 192
Londra Anlaşması: 184
Londra Deklarasyonu: 169, 170, 172
Lozan Antlaşması: 154
Luther: 146
Lübnan: 169

M

Maaş kesimi: 115
Maarif işleri: 249, 250
Ay. bk. Milli Eğitim
Macar: 38
Macmilan (İngiltere Başbakanı): 183
Madanoğlu, Gnl. Cemal: 218, 222, 281
Madencilik: 153, 236
Mahmud Nedim Paşa: 204
Makarios, Başpiskopos: 174, 175, 182, 184, 185
Malatya: 32, 34, 37, 70, 74, 77, 95, 96, 141, 157
Malatya Palas: 70
Mali özerklik: 124
Maliye: 263
Maliye Bakanı: 92, 125, 128, 160, 215, 222, 229 Bakanlığı: 17, 179 - Müfettişi: 82, 83
Malta humması: 132
Maltepe, A. Hikmet: 69
Malum Paşa gazetesi: 68

Manisa: 73, 193, 229
Mardin: 28, 163
Marko Paşa gazetesi: 68
Marmara Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu: 115
Marschall planı, yardımı: 21, 161, 170, 245, 252
Mason: 79
Matbuat Kanunu: 108, 251
Mc. Ghee (ABD Büyükelçisi): 151, 155, 164, 167
Mecelle: 79
Meclis içtüzüğü: 45, 46, 104, 114
Meclis soruşturması: 111, 128, 136, 176, 181, 190, 197-201
Meclisi terk etme (boykot): 84, 113
Medeni haklar: 255
Medeni yasa: 56, 78, 140
Medeniyet: 265
Medet gazetesi: 68
Medrese: 145, 148, 203, 204
Mehmetçik Kulesi (Anıtkabir): 59
Melek, melekler: 59, 146
Memurin Muhakemat Kanunu: 22, 28
Menderes, Adnan: 12-17, 19-22, 24-29, 33, 34, 40, 43, 45, 50, 51, 55, 56, 66-68, 70, 73-75, 79-87, 91-118, 120-123, 125-130, 132, 135-145, 148-151, 153, 155-157, 159-161, 163-170, 172, 175, 176-182, 184, 186-192, 193-197, 206-210, 213-222, 229, 243
Menderes, Ethem: 92, 136, 178, 193, 212, 213
Menemencioğlu, Ethem: 71
M. Nermi: 48
Mengü, Cemil: 144
Mengü, Kâmil: 121, 122
Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO): 169, 170
Mermer: 59
Mesleki teknik öğretim: 235
Meşrutiyet: 18, 148, 204
Mevduat: 160
Mevlit: 52
Mevlana Celaleddin: 150, 187
Mezhep: 81, 147, 276
Mısır: 26, 70, 141, 165, 167, 168, 183
Mısır üretimi: 152
Middle East Command (Ortadoğu Komutanlığı): 167
Middle East Technical University: 64
Millet egemenliği: 254
Millet gazetesi: 78, 79
Millet dili: 46
Millet iradesi: 20, 23, 130, 250
Millet Partisi: 24, 31-33, 36, 37, 43, 72, 75, 77-81, 87, 88, 108, 114, 118, 120, 141, 142, 163, 190
Millete mal olmuş inkılaplar: 22, 23, 138, 250, 251
Milletler Cemiyeti: 165
Milletvekili dağılımı: 90, 133 - dokunulmazlığı: - 108, 109, 114, 115, 117, 192 - maaşları: 115 - sayısı: 90, 131, 133, 134 - yemini: 12, 91
Milli anane: 186
Milli Birlik Komitesi: 44, 217, 220, 224, 225
Milli cephe: 187
Milli egemenlik: 255
Milli eğitim: 235, 265
Milli Eğitim Bakanı, Bakanlığı: 17, 19, 22, 49, 52, 61, 62, 64, 67, 68, 99, 101, 102, 104, 119, 136, 139, 140, 144, 145, 206, 229

Milli gelir: 160, 240
Milli hâkimiyet: 77, 272
Milli Husumet Andı: 34
Milli irade: 221, 230, 231, 243
Milli Kalkınma Partisi: 52, 88
Milli Korunma Kanunu: 124
Milli kültür: 267
Milli Kütüphane (kitaplık): 267
Milli Misak Kulesi (Anıtkabir): 59, 61
Milli mukaddesat: 70
Milli Mücadele: 57, 141, 272, 273
Milli Savunma Bakanı, Bakanlığı: 17, 92, 163, 212, 224
Milli Şef: 28, 52, 61, 74
Milli Şeflik: 122
Milli Türk Talebe Birliği: 205
Milliyet gazetesi: 107, 224
Milliyetçi: 57, 75, 81, 186, 254, 265
Milliyetçi akımlar: 65
Milliyetçi Çin: 158
Milliyetçiler Derneği: 69, 70
Milliyetçiler Federasyonu: 70
Milliyetçilik: 255, 273
Minare: 39
Misak-ı Milli (Ulusal And): 273
Miting: 54, 66, 100, 133, 147, 174, 183, 205, 214
Mobil: 155
Mocan, Şevket: 68
Mondros: 154
Muhafazakâr: 77, 81, 118
Muhafız Alayı (Cumhurbaşkanlığı): 195, 220
Muhalefet: 72, 93-95, 105, 107, 114, 115, 118, 120, 124, 147, 162, 164, 186, 187, 189, 192, 208, 210, 218
Muhtar seçimleri: 31, 200
Muhtariyet: 235, 266
Muskacı: 54
Mustafa Kemal:
Ay. bk. Atatürk, Gazi
Musul: 154
Mutlakiyet: 113
Muvazaa: 75
Müdafaa-i Hukuk Kulesi (Anıtkabir): 59, 61
Müderris: 204
Mühendislik Koleji: 62
Mürteci: 77, 142
Müslüman Fedailer: 70
Müslüman Kardeşler: 70
Müstakil Grup (CHP): 115
Müstakil Hürriyetçiler: 119
Mütevelli heyeti: 65
Müzik: 267
Müze: 72, 267, 276

N

Naci (Wagon-li memuru): 205
Nadir Nadi: 26, 35, 40, 41, 51, 54, 62, 88, 101, 107, 123, 139, 140, 159, 188, 200
Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı: 17, 229
Naip: 201
Namaz: 40, 43
Namık Kemal: 55, 130, 223
Nâsır: 168
Nasuhioğlu, Rüknettin: 26, 55
NATO: 36, 37, 87, 138, 161, 162, 164, 165, 171, 172, 174, 183, 221, 280 Dışişleri Bakanları toplantısı: 211
Nâzım Hikmet: 30, 67
Nâzım Hikmet dergisi: 68

Nazmi Cemal: 60
Nebrasca (ABD): 62
Nehru, Javarharlal: 215
Nevşehir: 96, 147
Niğde: 163
Nispi (orantılı) temsil: 116, 124, 130, 192
Nizamname (tüzük): 45, 198
Nuhun Gemisi gazetesi: 68
Nur risaleleri: 149
Nurculuk: 80, 141, 148, 149, 206
Nuri Said Paşa (Irak Başbakanı): 167, 169
Nurs (Muş): 148
Nusretiye Camisi (İstanbul): 149
Nutku, Emrullah: 125
Nüfus kaydı: 151
Nüfus sayımı: 157

O

Ocak, Ocaklı: 204
Ogan, Raif: 146
Oğuz, Ahmet: 78
Okan, Sezai: 218, 281
Okyar, Osman: 104
Olgaç, Saffet: 78
Omurtag, Salih: 29, 42
Onar, Sıddık Sami: 104, 206, 224
Onat, Burhanettin: 27, 123, 128, 131
Onat, Emin: 58
Oniki Ada: 173
12 Temmuz bildirisi: 200
19'lar hareketi: 119, 122
19 Mayıs bayramı: 214
14 Mayıs bayramı önerisi: 24
14 Mayıs seçimleri: 11, 20, 24, 75, 243
Onuncu Yıl Söylevi: 59
Onursal, Rauf: 51, 193
Onursal başkan: 71
Opera: 267
Orak, Hüseyin: 78
Oral, Cavit: 34
Orantılı seçim sistemi: 124, 130, 192
Orbay, Kâzım: 29, 42
Orbay, Rauf: 88
Ordu: 29, 42, 72, 93, 97, 105, 189, 196, 198, 201, 212, 213, 217-219, 258, 277-279
Orduevi (Ankara): 53, 55, 140
Orman İşletmeleri: 18, 27, 236, 239, 244, 249, 261
Ormancılık Fakültesi: 62
Ortaçağ: 54
Ortadoğu: 65, 161, 162, 165-169, 171, 172
Ortadoğu Komutanlığı: 165-167
Ortadoğu petrolleri: 154
Ortadoğu Savunma Örgütü: 167
Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ): 61, 63-65
Ortak liste: 117, 191
Ortakçıoğlu, Hüseyin: 200
Ortaokul din dersleri: 36, 143-145
Ortaöğretim: 235
Ortodoks Kilisesi: 174, 176
Osman, Genç: 71
Osmaniye: 59
Osmanlı Darülfünunu: 204, 205
Osmanlı borçları: 157
Osmanlı İmparatorluğu: 38, 39, 48, 167, 173, 203, 204
Osmanlıca: 45-47, 50
Otarşik: 150
Ottava (Kanada): 165
Otoriter demokrasi: 186

Oturumdan çıkarma: 115, 201
31 Mart Olayı: 108, 148
Ozansoy, Munis Faik: 47

Ö

Öğrenci hareketleri: 203-208
Öğretim birliği: 36
Öğün, Eşref: 193
Ökmen, Mümtaz: 45, 107
Ökmen, Nedim: 26
Öktem, İbrahim: 121, 123
Ölçmen, Himmet: 199
Önen, Nazım: 76
Önder, Necmeddin: 199
Önel, Hakkı: 222
Öner, Kenan: 119
Örfi İdare (Sıkıyönetim): 177
Örtülü ödenek: 82
Özçoban, Kemal: 43
Özdağ, Muzaffer: 281
Özdilek, Fahri: 218, 222, 281
Özel, Ahmet: 101, 102, 144, 145
Ödel idareler: 233, 259
Özel girişimcilik: 18, 19, 21, 150, 153, 155,
Özel mahkemeler: 127, 234
Özel sermaye: 18, 232, 236
Özel teşebbüs: 18, 21, 232, 236, 238, 256, 263
Özer, Kemal: 199
Özerklik, özerk kuruluş: 119, 145
Özgüneş, Mehmet: 281
Özgür, Selahattin: 281
Özgürlük: 89, 105, 111, 118, 119, 137, 141, 186, 190, 222
Özkan, Hüseyin: 60
Özkaya, Şükran: 281
Özleştirme (dil): 36, 47
Özsan, Nuri: 229
Öztürk, H. Nimetullah: 47, 48
Özyörük, Halil: 11, 13, 17, 26, 229

P

Pactommanie: 168
Padişah: 60, 273
Pakistan: 52, 167-170, 172, 180
Pakt tutkusu: 168
Para: 37, 82, 83 - cezası: 108, 111 - politikası: 236, 263 - kuru: 237
Paris Antlaşması: 173
Paul (Yunan Kralı): 174
Peker, Recep: 42, 84
Peron: 73
PTT: 70, 256, 263
Petrol: 154-156 Kanunu: 89, 93, 94, 152, 155
Peyami Safa: 26, 47
Peygamber: 38, 53, 146, 147
Peynir: 157, 158
Pınarhisar: 158
Pilavoğlu, Kemal: 53
Pirinç üretimi: 152
Pirus: 126
Plan: 24, 128, 131, 137, 233, 236, 257
Polatkan, Hasan: 17, 92, 125, 127-129, 136, 215, 216, 222, 229
Polis: 133, 147, 193, 194, 201, 206, 207
"Politika Galerisi": 15
Posta servisi (ABD): 171
Psikopat: 84
Pul: 37
Puta tapıcılık: 47

R

Radyo, radyo yayınları: 43, 44, 60, 110, 140, 187, 188, 221, 280 - gazetesi: 184, 188, 194 - konuşmaları: 108, 207, 208, 210, 211
Radyo özerkliği: 131
Raiph M. Parsons firması: 155
Raman (Siirt): 154, 155
RCD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği): 170
Reform: 141, 145-147
Rehin: 160, 245
Rektör: 62, 101, 104, 205, 206, 224
Resen emeklilik: 98
Resmi dil: 46
Resmi gazete: 144
Resmi ilanlar: 106, 107
Resmi İlanlar Şirketi: 106
Restorasyon: 138, 139
Reşat, Sultan: 148, 205
"Revolutionary Turkey": 145
Rezerv (petrol): 155
Rhee, Sygman: 201
Risale-i Nur: 149
Rodos ve 12 Ada: 173
Roman: 46
Romanya: 165, 166
Rönesans: 46
Rum, Rumlar: 174, 176, 179, 181, 184
Rumelili: 35
Rus, Ruslar: 149, 173
Rusya: 154, 204

S

Sabahattin: 53
Saban: 22, 151
Sadabad Paktı: 165, 167
Sadak, Necmettin: 33, 47
Sadrazam: 204, 205
Sağcı akımlar: 69
Sağcı basın: 73 - sağcı/dinci kesim: 72
Sağıroğlu, Akif: 83, 84
Sağlam, Cemal: 109
Sağlam, Dr. Tevfik: 131
Sağlık işleri: 241
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı: 17, 92, 97, 136, 229
Sağlık sigortası: 268
Sağman, Ali Rıza: 39
Said-i Nursi: 141, 148, 149, 195, 206
Sakarya (Adapazarı): 115
Sakarya zaferi: 60
Salavat: 53
Saltanat: 143, 272
Samsun: 70, 141, 229
Sanat: 236- Sanat Okulları: 266
Sanatçı: 236
Sanayi: 21, 150-152, 157, 236
Sancar, Ahmet Hamdi: 199
Sandıktan çıkma: 190
Sansür: 193
Sapanca: 177
Saracoğlu, Şükrü: 15
Sarıca, Ragıp: 101, 224
Sarık: 52
Sarıklı ihtilalci: 38
Sarol, Mükerrem: 11, 92, 110-112, 120, 125, 126
Savarona yatı: 30
Savcı, Savcılık: 80, 108, 190, 201, 271
Sayılgan, Aclan: 67
Sayıştay: 98

Sebilürreşad gazetesi: 69, 141
Seçim bildirisi (bildirgesi): 19, 22, 23, 79, 88, 130, 131, 138, 250
Seçim çevresi: 117
Seçim dönemi: 112
Seçim propagandası: 31, 89, 132
Seçim tutanakları: 88
Seçim yasası: 37, 74, 87, 114, 116, 117, 127, 130, 210, 231, 269
Seçkin, Haydar: 75, 76
Seçmen kütükleri: 87
Seçmen sayısı: 89, 133
Selahattin Âdil: 55
Selamet gazetesi: 69
Selanik: 61, 175, 177, 178, 181
Self-determinasyon: 182, 183
Selim, III: 71
Sendikalar: 231, 264, 265 - yasası: 115
Serbest bölge: 153
Serbest Cumhuriyet Partisi: 14, 18, 22
Serbest ekonomi: 18, 150, 153
Sertel, Sabiha: 105, 186
Sertel, Zekeriya: 105
Sevig, Muammer Raşit: 224
Sevig, Vasfi Raşit: 78
Seyhan: 71
Seyşel adaları: 175, 182
Shell: 155
Sığınak (Çankaya): 30
Sıkıyönetim: 171-173, 177-180, 182, 196, 207, 208, 212, 222, 278 - mahkemesi: 196
Sınıf mücadelesi: 71
Sıvas: 33, 38
Sıtma: 249
Sigorta: 242
Siirt: 154
Silahlı Kuvvetler: 217, 220, 221, 223 - bildirisi: 280
Silahsız saldırı: 173
Silo: 151
Sinema sanatı: 267
Sinop: 33, 113
Sirer, Reşat Şemsettin: 33, 73
Siyasal Bilgiler Fakültesi: 101-104, 131, 207, 208
Siyasi haklar: 255
Slogan: 187, 207, 214
Softa: 78, 204
Sokağa çıkma yasağı: 215
Sol akımlar: 23, 69, 252
Solcu kesim: 103
Solmazer, İrfan: 281
Somuncuoğlu, Server: 90, 94
Son Haber gazetesi: 202
Son Posta gazetesi: 202
Soru önergesi: 68, 73, 115
Soruşturma komisyonu: 112, 128, 136, 176, 181, 190, 197-200, 206, 209, 210, 212
Sosyal adalet: 27
Subaşı, Nihat: 110
Sudan: 53
Suhte: 204
Suikast: 69, 70, 77
Sulh Ceza Mahkemesi: 80, 81, 113
Sûre: 146
Suriye: 168, 183
Suudi Arabistan: 168
Süleymaniye Camisi (İstanbul): 132
Sümerbank ürünleri: 158
Süngü: 194
Süper fosfat: 152
Sürgün cezası: 68, 149, 175, 182
Süt: 158

Süt tozu: 158
Süveyş: 167

Ş

Şapka: 40
Şef, şeflik: 126, 133
Şefik Hüsnü: bk. Dermer
Şehit: 79
Şehzadebaşı (İstanbul): 39, 211
Şeker fabrikası: 157, 217, 221, 222
Şeker fiyatları: 30, 151 -üretimi: 152, 157
Sosyal güvenlik: 192, 250
Sosyal sigorta: 131, 264
Sosyalist, sosyalist görüşler: 68
Sovyetler, SSCB: 67, 161, 164, 166-168, 170-172, 183
Soyadı: 15
Soyuyüce, Şefik: 281
Söylemezoğlu, Zeki: 114
Sözlü soru: 144
Spak, Paul Henri: 183
Spor: 72
Stalin, Josef: 67, 166
Su işleri: 236, 241, 248, 249
Su, Ruhi: 67
Şekilci Atatürkçülük: 35
Şensoy, Naci: 206, 207, 224
Şeriat: 76, 141, 144
Şeriatçı: 140
Şeyh Sait ayaklanması: 149
Şeyhülislam: 204
Şeytan: 146
Şeytan gazetesi: 68

T

Taassup: 139, 146
Tabanca: 221
Tabut: 60
Tabutluk: 74
Tahkikat Encümeni, Komisyonu (TBMM): 37, 112, 197-200, 278
Taht: 204
Tahran: 70
Tahtakılıç, Ahmet: 75, 76, 78, 81
Taivand: 158
Taksim (Kıbrıs): 182
Taksim meydanı (İstanbul): 38, 132
Talat Paşa: 52
Talebe (Nurculuk): 149
Talebe-i ulum: 203, 204
Tam bağımsızlık: 37, 164
Tamer, Kemal: 78
Tan gazetesi ve basımevi: 105, 107, 192, 205
Tanin gazetesi: 186
Tank: 206, 211, 219, 220
Tankut, H. Raşit: 49
Tanrı: 39, 41
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 49, 88, 144
Tanzimat: 86
Tapu: 151
Tarı, Dr. Sevim: 67, 69
Tarım: 22, 36, 62, 150-152, 156, 237
Tarım işletmeleri: 239, 260-261 - sanatları: 238
Tarım Bakanlığı: 15, 26, 229
Tarih: 84, 85, 265
Tarih birliği: 255
Tarihi anıtlar: 261
Tarikat: 15, 40, 53, 54, 81, 140, 141, 148, 149

Tarsus: 158
Tasfiye: 98, 102
Taşer, Dündar: 281
Taşkıran, Tezer: 85
Tatar, Tatarlar: 14
Tavşanlı: 147
Tayyar, Mustafa: 195
TBMM: 12-14, 20, 25, 28, 33-35, 40, 47, 48, 58, 61, 64, 66-69, 71, 74, 76, 78, 83, 86-88, 91, 93, 95, 98, 103, 105, 107-109, 112, 113, 115, 125, 127, 130, 134, 136-138, 142, 144, 153, 155, 157, 162-166, 170, 173, 176, 178, 179, 183, 184, 189-192, 198, 200, 201, 206, 224, 243, 255
TBMM Başkanlığı: 11, 13, 91, 123, 135
TBMM Başkan Vekilliği: 12, 13, 123
TBMM İçtüzüğü: 45, 114
Tek parti yönetimi: 14, 98, 200, 244
Tekbir: 194
Tek dereceli seçim: 231
Tekel, tekelcilik: 21, 22, 156, 236, 237, 247
Tekel maddeleri: 158
Tekin, M. Ali: 181
Tekke: 78
Teknik Üniversite: 101
Tekstil: 157
Temelli, Tevfik: 91
Temsilciler Meclisi (Kıbrıs): 184
Tenkıl: 203, 209
Teokratik: 54, 143
Teoloji: 146
Terim, terimler: 45, 48, 49, 187
Teselya: 14
Tesettür: 143
Tesis: 171
Teşkilat-ı Esasiye (dili): 36, 38, 45, 48, 49, 73, 177
Teşkilat-ı Mahsusa: 149
Tevhid: 53
Tevhide Hanım: 14
Teyp: 217
Ticani tarikatı, Ticaniler: 40, 53, 68, 140
Ticaret Bakanlığı: 125, 135
Ticaret rejimi: 157
Tiritoğlu, Alaattin: 210
Tito, Josef: 166
Tiyatro: 85, 235, 267
Toker, Metin: 15, 40, 51, 53, 90, 91, 94, 109-112, 131
Tolga, Tahsin: 70, 71
Topkapı (İstanbul): 193, 194, 217
Toplantı ve gösteri özgürlüğü yürüyüşleri: 37, 112 yasası: 113, 116, 138, 217
Toplu sözleşme: 131
Toprak mülkiyeti: 258
Toprak dağıtımı: 260
Toprak Kanunu: 260
Toprak Mahsulleri Ofisi: 151
Toptan eşya fiyatları: 160
Toroslar: 89
Totaliter rejim: 200
Toygar, Cemil: 69
Trabzon: 63
Traktör: 151, 152
Transatlantik: 171
Traverten: 59
Trgve Lie (Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri): 162
Truman, Harry S., doktrini: 161, 170, 252
Tulga, Gnl. Refik: 222
Tunaya, Tarık Zafer: 202, 224
Tunca, Faruk: 193

Tunceli: 90
Tunçkanat, Haydar: 213, 214, 281
Turizm: 135, 153
Tutanak (BMM): 115
Türbe, türbeler: 41, 54, 150
Türk Abecesi: 145
Türk Basın Birliği Kolektif Şirketi: 106
Türk Ceza Yasası: 22, 37, 39, 43, 55, 66-68, 80, 81, 108, 119, 147, 251
Türk, Cezmi: 48, 71, 85, 89, 153
Türkçe: 19, 36, 38, 39, 42-50, 146, 205
Türkçe ezan: 20, 35, 38-44, 77, 139
Türkçecilik: 47
Türkçeleştirme, özleştirme: 36, 47
Türk dili: 45, 46, 235, 265
Türk Dil Kurumu: 19, 44-47, 49
Türkeş, Alparslan: 44, 218, 221, 281
Türk-İş: 115
Türkiye Barışsevenler Derneği: 66
"Türkiye İçin Dinde Reform": 146
Türkiye İşçi Partisi: 89, 90
Türkiye Komünist Partisi: 67, 68
Türkiye Köylü Partisi: 71, 72, 85, 89, 90, 118, 153, 191 Programı: 275-277
Türkiye Milliyetçiler Derneği: 69, 70, 142
Türkiye Öğretmenler Derneği: 52
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı: 156
Türkiye Sosyalist Partisi: 68, 210
Türk Ocağı, Ocakları: 49
Türkoğlu, Kemal: 28, 163
Türk parasının değeri: 93, 159
Türk Sözü gazetesi: 202
Türk Tarihi: 177
Türk Tugayı (Kore): 163, 164

U

Uçak: 135 - kazası: 149, 171, 184, 192, 222
Uçar, Hasan (Kavas): 181
Ulaşım: 36,152,
Ulaştırma: 153, 240, 249, 263
Ulaştırma Bakanlığı: 17, 22, 26, 180, 208, 224, 229
Ulay, Sıtkı: 218, 221, 281
Ulu Cami (Bursa): 39
Uluç, Gnl. Burhanettin: 220, 221
Ulus gazetesi: 72, 73, 78, 84, 108, 140, 202, 206
Ulus okulları: 47, 51, 59
Ulusa mal olmuş devrimler: 22, 23, 138
Ulusal And: 273
Ulusal bayram: 24
Ulusal bilinç: 42, 43
Ulusal dil: 42, 43
Ulusoy, Nüzhet: 199
Uraz, Ulvi: 67
Urfa: 149
Us, Asım: 47
Us, İbrahim: 114
Ustaoğlu, Hasan Fehmi: 70, 141
Uşak: 83, 193, 194
Uygarlık: 146
Uz, Dr. Behçet: 88, 92, 136
Uzakdoğu: 158, 161

Ü

Ücretli izin: 131, 241, 264
III. Ordu: 222
Ülgen, M. Ali: 29
Ülkü, ülkü birliği: 231, 255

Ülkü, Fethi: 90
Ülkücü: 265
Ünal, Muzaffer: 200
Üner, Fuat Hikmet: 69
Üniversite: 19, 61-65, 70, 93, 95, 99, 101-105, 114, 117, 145, 201, 203, 207, 224, 235, 266
Üniversite özerkliği: 37, 62, 89, 92, 93, 100, 101, 103, 104, 124, 131, 132, 192, 207
Üniversite Senatosu: 99, 101, 102, 104, 105, 206
Üniversite Talebe Birliği: 102
Üretim: 21, 151
Ürgüplü, Münip Hayri: 147
Üs: 167, 169, 184
Üsküdar: 132
Üst mahkemeler: 27, 258
Üstündağ, Ekrem Hayri: 17, 229
Üzmez, Hüseyin: 70

V - W

Vaaz: 63, 103
Vahdeti, Derviş: 108
Vahiy: 146
Vaiz, vaizlik: 69
Vali: 73, 181, 212, 278
Van: 61, 62, 134
Van Üniversitesi: 61, 62
Vasiyet, vasiyetname: 61
Vatan: 186, 187, 222, 255, 274
Vatan gazetesi: 70, 80, 89, 105, 107, 222
Vatan Cephesi: 186-188
Vatan hainliği: 73
Velibeşe, Zühtü: 26, 229
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: 224
Venizelos, Sofokles: 173
Verant usulü: 241
Verem: 249
Veto: 184
Vicdan özgürlüğü: 40, 43, 141, 142, 143, 252, 255
Vicdan ve toplanma hürriyetlerinin korunması: 140, 142, 143
Volkan gazetesi: 139, 148
Vur Patlasın gazetesi: 68
Wagon-li: 205
Washington: 164, 171
Washington Post: 214

Y

Yabancı sermaye: 21, 89, 153, 246, 262
Yabancı sermayeyi teşvik yasası: 93, 152-156
Yağ darlığı: 157, 158
Yahudi: 47
Yalçın, Aydın: 102
Yalçın, Hüseyin Cahit: 12, 51, 73, 107, 108, 156, 186
Yalman, Ahmet Emin: 52, 69, 70, 74, 77, 78, 98, 105, 171, 141, 155, 222
Yalova: 163
Yalvaç (Isparta): 131
Yamut, Orgnl. Nuri: 29, 42, 88, 215
Yangın: 177
Yapay gübre: 152
Yargı bağımsızlığı: 124
Yargı hakkı: 254
Yargıç güvencesi sorunu: 24, 27, 97, 100, 104, 124, 132, 196, 199
Yargıtay: 17, 80, 81, 97, 99, 110, 120, 121, 234, 258

Yasama yetkisi: 254
Yassıada: 132, 181, 187, 193, 194, 208, 214
Yaşar Enderunlu: 39
Yaşayan dil: 45, 50
Yataklı vagonlar: 205
Yatırımlar: 18, 21, 25, 93, 96, 124, 127, 128, 155, 277
Yazman, Şevki: 20, 40
Yavuzalp, Ercüment: 151, 168, 172, 221
Yavuz Selim: 55
Yayın: 105, 109, 111
Yayın yasağı: 193, 201, 209, 213
Yazar, Nihat: 139
Yazı dili: 46
Yazıcı, Tahsin: 88
7 Eylül kararları: 159
Yeni Adana gazetesi: 202
Yeni Ant gazetesi: 202
Yeni Baştan gazetesi: 68
Yeni Sabah gazetesi: 110
Yeni Ulus gazetesi: 90, 155
Yeni Zelanda: 167
Yenişehir (Teselya): 14
Yerel seçimler: 31, 113, 194
Yeşil Bayrak: 148
Yeşil Ada (Kıbrıs): 174, 182
Yeşilhisar (Kayseri): 195, 197, 212, 217
Yetkin, Suut Kemal: 45
Yetkiner, Ethem: 194, 206, 212
Yıldırım Bayezıd: 52
Yıldırım, Cemal: 189
Yıldız, Ahmet: 218, 281
Yıldız Sarayı (İstanbul): 205, 218
Yıllık ücretli izin: 131, 241
Yırcalı, Sıtkı: 11, 13, 43, 125, 136, 155, 216
23 Nisan Kulesi (Anıtkabir): 59
27 Mayıs girişimi: 44, 105, 130, 133, 192, 213, 217, 218
Yobazlık: 75, 77
Yönetimsel özerklik: 65, 99, 104, 124
YÖK: 65
Yugoslavya: 165-167, 174, 183
Yunan, Yunanlılar: 175, 176, 179, 183
Yunan bayrağı: 179, 180
Yunan Konsolosluğu (İzmir): 176
Yunan pavyonu (İzmir): 176
Yunanistan: 165, 166, 173-176, 179, 181-184
Yurdakuler, Muzaffer: 281
Yurtiçi Savunma Komutanlığı (Eskişehir): 222
Yüce Divan: 199
Yücel, Hasan Âli: 119, 120, 144
Yüksek Hâkimler Şûrası: 130
Yüksek İslam Enstitüsü: 23, 36, 145
Yüksek İktisat Şûrası: 192
Yüksek öğretim: 203, 205, 235, 266
Yüksek Planlama Kurulu: 119
Yüksek Seçim Kurulu: 87
Yüksek Yargıçlar Kurulu: 192
150'likler: 76
141, 142. maddeler (Ceza yasası): 37, 66, 67

Z

Zafer gazetesi: 12, 40, 51, 52, 69, 72, 73, 77, 86, 105
Zafer Kulesi (Anıtkabir): 59
Zafirullah Han: 167
Zaviye: 78

Zeren, Mustafa: 216
Zeren, Dr. Zeki: 47, 48
Zeytinoğlu, Kemal: 17, 184, 229
Zırhlı tugay: 211, 215, 222
Zikir: 53
Ziraat işleri: 238, 248, 277
Ziraat Bankası: 238, 248, 249, 260
Ziraat Fakültesi: 262
Zonguldak: 67
Zorlu, Fatin Rüştü: 92, 125, 127-129, 136, 173, 175, 184, 209, 210
Zorunlu din dersi: 36, 100, 143-145
Zurich Anlaşması: 184

ŞERAFETTİN TURAN, 1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. Bitlis, Muş ve Erzurum'da ilk ve orta öğrenimini bitirip Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih - Coğrafya Bölümüne girdi. 1946'da aynı enstitüye asistan olarak atandı. DTCF'nin Tarih Bölümünden de 1951'de diploma aldı. Bu arada Ankara Etnoğrafya Müzesinde asistanlık görevini de sürdürdü. 1952'de DTCF Genel Türk Tarihi Kürsüsüne asistan oldu. 1954'te doktora, 1956'da doçentlik, 1964'te profesörlük sanını aldı. DTCF Dekanlığı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yetmiş beş yıl geçti, ama "Yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

Şerafettin TURAN, **çağdaşlaşmayı amaç edinen "Yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla, salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge gözardı edilmişti.**

Şerafettin TURAN, **4 kitap olarak tasarladığı TÜRK DEVRİM TARİHİ'nde olayları bütün yönleriyle ele almaktadır. 1. kitapta *"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"*, 2. kitapta *"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine"* değin olup bitenler incelenmişti. *"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"*'na ayrılan 3. kitabı ise oylumu nedeniyle 2 bölüme ayırma zorunluluğu doğmuştu. Birinci bölümü 1995'te yayımlanan kitabın ikinci bölümü de Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık dönemini içermektedir. *"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"* başlıklı 4. kitabın (2 bölüm) birinci bölümünde 1938'den 1950'ye, ikinci bölümünde ise 1950'den 1960'a uzanan dalgalanmalar değerlendirilmektedir.**

Daha önce yayımladığımız TÜRK KÜLTÜR TARİHİ ile TÜRK DEVRİM TARİHİ'nin 1., 2., 3/1., 3/2., 4/1. kitapları gibi 4/2. kitabı da herkesin yararlanacağı bir kaynak, bir başyapıttır.

ISBN 975 - 494 - 278 - 1 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 827 - 5 (4. Kitap/2. Bölüm)
99 . 06 . Y . 0105 . 1579

KDV DAHİL